

MONUMENTE ISTORICE BISERICESTI
DIN
MITROPOLIA MOLDOVEI ȘI SUCEVEI

Diacon IOAN IVAN
ȘI
Preot SCARLAT PORCESCU

MĂNĂSTIREA NEAMȚ

CU UN CUVÎNT ÎNAINTE
DE
ÎNALT PREA SFINȚITUL
† TEOCTIST
MITROPOLITUL MOLDOVEI ȘI SUCEVEI

Dr. F. V. Carice
07. 11. 1984

C U V Î N T Î N A I N T E

Cunoașterea valorilor culturale din trecutul îndepărtat sau mai apropiat este o vocație, dar și o misiune, nu numai a cercetătorilor ci și a tuturor fiilor ținuturilor noastre strămoșești, împodobite de geniul înaintașilor binecuvîntați. Datorită strădaniilor lor, cititorilor și oricărui om stăpînit de setea cunoașterii trecutului poporului român li se oferă aceasta pe calea tipăriturilor, atît de lesnicioasă în zilele noastre. Cît de adînc este sentimentul retrăirii frumuseților noastre și cîtă roadă aduc ele sufletelor dornice să le cunoască. Bunuri ale întregului popor, acestea ne sînt necesare ca aerul și lumina, ca hrană spirituală și mărturii documentare ale existenței neamului. De aceea, cunoașterea, păstrarea și valorificarea acestor bunuri vădesc treapta de cultură și civilizație pe care societatea românească a urcat prin veacuri.

Ca mărturii istorice, ele dovedesc permanența noastră din și pentru totdeauna în acest spațiu românesc. Ca valori artistice ele pun în lumină spiritul creator al românului, trăsătură specifică și unanim recunoscută. Iar ca bunuri nemuritoare care ne sînt transmise, prin timp, ele ne pun în comuniune cu înaintașii noștri ale căror virtuți și realizări artistice stimulează și obligă la muncă și creație. Din acest tezaur fac parte așa cum bine se știe, numeroasele așezăminte bisericești, mănăstiri și biserici, care au adăpostit opere de valoare universală și care au fost și au rămas vetre de lumină și cultură strămoșească.

Acțiunea întreprinsă pe plan național de identificare, păstrare și valorificare a acestor comori ale țării noastre dobîndește valoare istorică și însemnătate mondială, pentru că se înscriu prin măiestrie și ne înscriu prin valorificarea lor în circuitul universal al bunurilor cultural-artistice. Presărate pe întreg spațiul românesc, grăitoare mărturii ale eplaviei strămoșești și ale simțirii românești încă din cele mai vechi timpuri, lăcașurile de dreaptă închinare românească au fost și sînt mesajul obîrșiei noastre etnice și al dănuirii poporului nostru de-a lungul istoriei. Punerea în adevărata lor valoare istorică și artistică prin restaurările făcute de conducerea de stat și de

Biserică, aceste așezări strălucesc în lumina și slava cu care le-au înveșmîntat ctitorii lor. Coborîrea către începuturile vieții noastre bisericești și sublinierea înfăptuirilor pe tărîm artistic se face cu sentimentul unei adînci și înflăcărâte simțiri patriotice, dar și cu nestrămütata convingere că ne situăm prin aceasta în comuniune cu făuritorii acestor bunuri care au putut birui timpul, în ciuda vicisitudinilor necruțătoare.

Dintre numeroasele noastre așezăminte de viață ortodoxă și de iradiere culturală românească, Mănăstirea Neamț se impune și se individualizează ca centru al Ortodoxiei românești. Vremurile așternute prin miniatură, pictură și cuvînt scris, pe nepieritoare file de cronici, descoperă gînduri și vrei care au odrăslit, adeseori, fapte de importanță națională și unioersală.

Monumentala ctitorie a slăvitului voievod Ștefan cel Mare dezvăluie, prin timp și realizări artistice, chipul celor care, însetați de liniște și dornici de desăvîrșire, s-au retras și au viețuit, cu multe veacuri înainte, în pitoreasca poiană, străjuită de nebiruitele culmi ale Carpaților, și care au pus început unui modest schit care a devenit în fapt „Ierusalimul Ortodoxiei române“.

Ca pretutindenea și totdeauna, în spațiul nostru strămoșesc, și la Neamț, pietrele, ele însele netăgăduite mărturii ale ființării și dăinuirii poporului nostru, vorbesc despre simțirea și eolavia românească. Ele cuprind referiri la strădania neobosită a viețuitorilor, îmbrăcați în haina îngerescului chip, care au năzuit să fie lumină lumii și sare pămîntului; la voievozi, „cu mila lui Dumnezeu“, în scaunul domnesc al Moldovei, care au privit cu luare-aminte, ocrotind și sprijinind așezarea monahală de la Neamț: Petru I care a ridicat și înzestrat biserica „Înălțarea Domnului“, Alexandru cel Bun care a înnoit și întărit această biserică, între timp șubrețită, Ștefan al II-lea - fiul lui, (înmormîntat la Neamț), care a întărit sau a dăruit mănăstirii, întocmai ca unii dintre înaintașii și urmașii săi în scaunul domnesc, diferite bunuri, spre a-și aduce la îndeplinire înalta sa menire¹.

Înfățișarea zveltă, liniile și proporțiile artistic asamblate, decorația bogată și variată cum și măreția monumentală a bisericii „Înălțarea Domnului“, ctitoria mereu pomenitului Ștefan cel Mare, sînt, pentru cei care se află sub cupola ei,

1. Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefănița Voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 87-90.

mărturii care oglindesc preocupările cultural-artistice ale voievodului ctitor și ale meșterilor de pe vremea sa, documente nepieritoare care pun în lumină silința tuturor de a încheia și cristaliza stilul arhitectural moldovenesc.

În chiliile mănăstirești, au fost multiplicare, prin copiere, cărți de slujbă bisericească, de evlavie și de îndrumare moral-creștină. Unele dintre ele, îndeosebi Evangheliarele, au fost decorate cu miniaturi, creații de înaltă valoare artistică, care încântă și impresionează. De la Gavriil Uric, Teodor Mărișescul, caligrafi-miniaturisți, care au viețuit și lucrat la Mănăstirea Neamț în secolul al XV-lea, au rămas opere de artă prețuite peste tot.

Mulți întăistătători în scaunele plădicești ale Moldovei s-au pregătit pentru înaltele dregătorii la care au fost chemați, în atmosfera cărturărească de la Neamț. Desprindem din nesfârșita galerie a acestei mănăstiri chipul venerabilului patriarh Nicodim, mai aproape de timpul nostru, fiul după trup și duh al plaiurilor nemțene. În 1914, când românii gîndeau și năzuiau la jertfa pe care trebuiau să o aducă pentru împlinirea visului de unitate națională, viitorul patriarh rostea profetic către transilvănenii veniți la hramul mănăstirii Neamț; „De sute de ani, veniți la această mănăstire ca să vă întăriți în credința creștină ortodoxă și în dragostea de neam. Dar ca să pătrundeți pînă aici, acei din provinciile subjugate, a trebuit să treceți granițele cu multă frică și cu mari greutăți. Tineți minte însă un lucru. Nu mult va trece și aceste blestamate hotare, care ne frîng... trupul nostru național, vor cădea - și hotărît că vor cădea - și atunci vom alcătui o apă și un pămînt. Bucurați-vă și dați laudă lui Dumnezeu că ziua aceasta mare nu este departe. Fiți gata și pregătiți-vă pentru ea, așa cum vă pregătiți pentru Sfînta Înviere a lui Hristos. Duceți vestea aceasta în părțile voastre și roștiți tuturor că se apropie ziua mîntuirii și a unirii întregului nostru popor“².

Leagăn al simțirii românești, Mănăstirea Neamț a fost și un lăcaș de luminare a minții prin știința ce carte. Între zidurile și sub oblăduirea mănăstirii s-au organizat școli pentru copii și tinerii chemați să învețe și să păsească pe treptele culturii³. În preajma acestei așezări călugărești a ființat, multă

2. Apud Diac. I. Ivan, *Patriarhul Nicodim și Mănăstirea Neamț*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, LIV (1978), nr. 3-4, p. 365.

3. Nicolae Iorga, *Monastirea Neamțului*, Mănăstirea Neamț, 1925, p. 88-97.

oreme, o boală în care erau îngrijiți cei împovărați de felurite suferințe. În pragul secolului trecut, s-au pus bazele unei tipografii la care s-au imprimat, în bune condiții grafice, numeroase cărți de slujbă bisericească și de îndrumare teologică a clerului. Este remarcabilă, în această ordine de idei, grija și atenția diortositorilor și editorilor pentru limba și înfățișarea cărților tipărite la Neamț. Între preocupările cărturărești ale monașilor care au viețuit la Neamț a fost, încă din timpuri vechi, alcătuirea unei biblioteci. Astăzi această bibliotecă, cu cărțile ei rare, este pentru cercetători, un mijloc prețios de documentare.

Prin cadrul natural pitoresc în care este așezată mănăstirea, cu biserica „mare“, chiliile și clădirile ce înconjură acest măiestuos lăcaș de închinare, împreună cu schiturile dependente de ea - Pocroș, Vovidenia și Icoana -, prin valoarea arhitectural-artistică a ctitoriei slăvitului Ștefan - o culme în istoria arhitecturii moldovenești - ca și prin lucrările culturale-artistice-sociale îndeplinite, Mănăstirea Neamț atrage, cu fiecare zi ce trece, tot mai mulți admiratori și cercetători îndrăgostiți de lucrarea de descifrare a trecutului ei istoric. Trecut legat adânc, în același timp de lupta popoului nostru pentru independență națională și pentru afirmarea lui culturală.

Din cauza timpului, uneori necruțător, intemperiilor naturale, nepăsării și neînțelegerii fenomenelor de artă, cum și intervențiilor efectuate la întâmplare, biserica „Înălțarea Domnului“ nu mai avea, în secolul XIX și la începutul secolului nostru, înfățișarea ei de odinioară. Astfel, prin îndepărtarea zidului care despărțea încăperea mormintelor de naos, modificarea formei acoperișului, adăugarea altor două turnuri și a frontonului dinspre vest, tencuirea fațadei, transformarea unor ancadrame de la ferestre, denaturarea picturilor originare prin adăugarea straturilor noi de pictură, ctitoria lui Ștefan cel Mare nu mai avea înfățișarea și frumusețea de altădată. În secolul XIX și în primele decenii ale secolului nostru s-au efectuat unele lucrări dar complexul mănăstiresc și, mai cu seamă, biserica și-a recăpătat înfățișarea de acum, chipul de la început, abia după lucrările de restaurare efectuate între anii 1954-1961, cu sprijinul tehnic și material acordat de stat prin Direcția Monumentelor Istorice, Departamentul Cultelor și Mitropolia Moldovei și Sucevei.

Cu prilejul acestor lucrări, biserica „Sfintul Gheorghe“ a fost desfăcută și rezidită între chiliile de pe latura de est. Acum, ctitoria marelui Ștefan apare în toată splendoarea. Însemnăm și cu acest prilej strădania depusă de Prea Fericitul Patriarh Iustin în timpul arhipăstoriei sale la Iași, pentru restaurarea sfintului lăcaș monahal și pentru înțeleapta chivernisire a vieții duhovnicești. Inițiativa editării unor monografii constituind opere de referință documentară a adus roade binecuvîntate.

„Grija pentru întreținerea și ocrotirea acestui monument – sublinia Domnul Președinte Nicolae Ceaușescu – cînd a vizitat complexul monumental Neamț, la 9 septembrie 1966 – este o dovadă a prețuirii pe care Statul nostru, societatea noastră, o acordă trecutului istoric al poporului nostru“.

Clericii și dreptcredincioșii Bisericii strămoșești întîmpină actele de sollicitudine ale Înaltei Conduceri de Stat față de comorile bisericesti de artă cu simțăminte de mulțumire și de aleasă cînstire și, în același timp, cu hotărîrea neclintită de a le păstra și ocroti. Spre această ramură a patrimoniului artistic românesc este îndreptată atenția tuturor; prin lucrările care se săvîrșesc sub atenta noastră supraveghere, incinta mănăstirii îmbracă haină nouă.

Monografia întocmită de P. C. Arhid. Ioan Ioan și P. C. Pr. Scarlat Porcescu oferă cititorului, pe lîngă unele informații în legătură cu particularitățile arhitectural-artistice, specifice monumentului, multe și felurite cunoștințe în legătură cu aleasa și constructiva misiune îndeplinită, în vîltoarea și contextul condițiilor social-politice de altădată, de către viețuitorii acestei așezări călugărești, care pentru aceasta a fost numită „patră de cultură“, „focar“, „școală“, la care flacăra îndeletnicirilor cultural-artistice nu s-a stins.

Dăm slavă Bunului Dumnezeu că apariția acestei lucrări află Lavra Neamțului în aceeași atenție, cu importante lucrări, menite să-i păstreze frumusețea și dăinuirea peste vremi. Întîmpinînd întreaga sollicitudine din partea forurilor de stat întru ducerea la bun sfîrșit a acestei lucrări, mărturisim bucuria, recunoștința tuturor credincioșilor și slujitorilor altarelor străbune din Mitropolia Moldovei, care, asemeni părinților lor, își îndreaptă pașii spre ținutul acesta evocator de viață, credință și vitejie românească. Alături de noile cetăți de cultură și de lumină, înălțate în țara noastră în anii de orînduire dreaptă a poporului nostru și, îndeosebi, în ultimii șasesprezece

ani, Mănăstirea Neamț, ca și alte valoroase monumente istorice își trăiesc și îndeplinesc rolul lor sfânt hărăzit de neuitații lor ctitori. Ca cel ce am sorbit din izvorul înțelepciunii de aici, încă din anii începutului vieții duhovnicești, atașament și dragoste în slujirea Bisericii și a Țării, consider un rar privilegiu să prisosesc acum în vegherea păstrării acestui tezaur.

Apreciind cum se cuvine munca desfășurată de cei doi cunoscuți autori ostenitori în ale scrisului nostru bisericesc, binecuvîntăm strădania lor și sîntem încredințați că această nouă lucrare va contribui la înprospătarea și îmbogățirea cunoștințelor în legătură cu această comoară de mare preț a Ortodoxiei române: Mănăstirea Neamț.

† TEOCTIST

ARHIEPISCOP AL IAȘILOR

ȘI

MITROPOLIT AL MOLDOVEI ȘI SUCEVEI

Pe valea râului Nemțișor, într-o poiană largă, înconjurată, la sud, vest și nord, de culmi împădurite, la aproximativ 16 km. de Tg. Neamț, în direcția nord-vest, este așezată *Mănăstirea Neamț*, vestita vatră a monahismului ortodox român, la care s-au înscris pagini de mare însemnătate în istoria Bisericii Ortodoxe și a culturii noastre vechi.

Drumurile de acces la mănăstire sînt, în primul rînd, șoseaua Tg. Neamț-Pipirig-Poiana Teiului din care, la locul numit „pripor“, se desprinde, la dreapta, o șoseluță — principala cale de acces — apoi drumurile de țară, la est dinspre satul Nemțișor, la vest dinspre muntele Rusu, cum și potecile, la sud dinspre satul Leghin, la nord dinspre Brusturi, Boroaia, Bogdănești, Rîșca și Slătioara, iar la sud-vest dinspre muntele Chiriac.

Întîmpinat de albul imaculat al schitului Vovidenia și de clădirile impunătoare ale seminarului teologic, călătorul care vine dinspre sud, est și nord-est, sau de „bolnița“ mănăstirească, dacă el vine dinspre vest, și nord-vest, trecînd pe lîngă cîteva case călugărești și, în sfîrșit, pe lîngă „aghiazmatarul“ cu enorma sa cupolă, clădit în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se află în fața unui impunător patruleter de clădiri, cunoscut, mai cu seamă, în obștea călugărească, sub numele de „cetate“.

Schiturile din apropiere — *Vovidenia*, la sud-est, *Pocrov*, la sud-vest și *Icoana*, la vest, *Bolnița*, *Biserica Sf. Ioan Bogoslovul*, de la cimitir, *aghiazmatarul*, *reședința mitropolitană*, *stăreția*, *casele de oaspeți*, *casele călugărești* și „cetatea“, care ocrotește *catedrala „Înălțarea Domnului“*, alcătuiesc la un loc complexul monumental *Mănăstirea Neamț*.

1. ORIGINEA TOPONIMULUI NEAMȚ

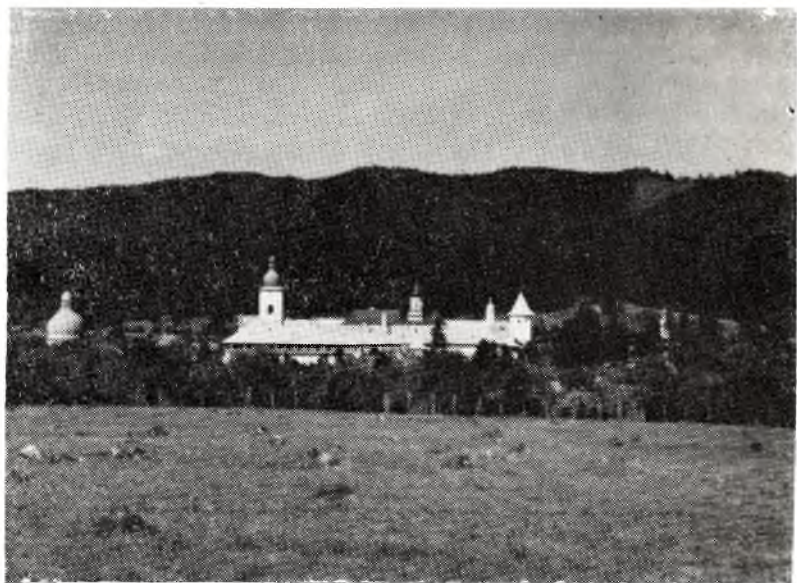
Toponimul Neamț este menționat „în lista rusă de orașe întocmită între 1387 și 1392“; printre orașele „volohe“, adică românești, din această listă, figurează și „Neamțul în munți“¹. De asemenea, îl întîlnim într-un act emis la 2 februarie 1395 — „înaintea cetății Neamț“ (ante castrum Nempch) — de către regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, care invadase Moldova², dar care a fost înfrînt de

1. Constantin C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 300; Al. Anronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, „Romanoslavica“, XI/1965, p. 202-212.

2. Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 54; N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, nr. 1/1960, p. 81; N. Constantinescu, *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în „S.C.I.V.“, nr. 1/1963, p. 217-223.

Domnul Ștefan I, la Ghindăoani. La 7 ianuarie 1403, într-o „carte“ de la Alexandru cel Bun, printre boierii care făceau parte din sfatul domnesc, este pomenit și „Șandru de la Neamț“³. Mănăstirea Neamț apare menționată pentru prima oară, într-un document, cunoscut, cu data de 1 ianuarie 1407, de la Mitropolitul „Moldovlahiei“ Iosif⁴.

Atât regiunea în care se află mănăstirea, cât și această așezare călugărească erau cunoscute, deci, cu numele de Neamț, înainte de

Mănăstirea Neamț. Vedere generală.

sfârșitul secolului al XIV-lea. Negreșit, denumirea mănăstirii vine de la zona geografică cu acest nume. Dar denumirea acestei zone de unde și de la cine vine? La această întrebare, istorici și cercetători ai trecutului nostru au dat diferite răspunsuri. Unii — B. P. Hașdeu⁵,

3. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, (intocmit de C. Cihoțaru, I. Caproșu și L. Șimanschi), București, 1975, p. 25.

4. *Ibidem*, p. 27-28.

5. *Cetatea Neamțul*, în „Foaia societății Romanismul“ nr. 7/1870, p. 327-331; Hașdeu a susținut că „Neamț e tot neamț“, fiind convins că denumirea cetății vine de la un grup de nemți care ar fi zidit-o sau au locuit în jurul ei; această cetate nu este decît „castrum munitissimum“ zidit de cavalerii teutoni. Potrivit unei tradiții istorice păstrată de viețuitorii mănăstirii Neamț, cea dintîi fortăreață, cea dintîi cetate care, ulterior, a luat numele de Neamț, a existat pe locul pe care, astăzi, se înalță complexul monumental *Mănăstirea Neamț*. S-a demonstrat că tradițiile istorice au la originea lor fapte și evenimente, de cele mai multe ori, reale. (Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 9-48). În această ordine de idei, amintim că arhiepiscopul Narcis Crețulescu, într-o serie de articole, publicate la începutul secolului nostru, referindu-se la corpurile de clădiri de pe laturile de nord-vest și sud ale incintei mănăstirești, zidite în pri-

D. Onciul⁶, A. D. Xenopol⁷, G. Mandrea⁸, N. Boerescu⁹, C. Matasă¹⁰, Grigore Ionescu¹¹ ș. a. — au susținut că fortăreața sau cetatea Neamț a fost construită de cavalerii teutoni, germani de origine, de la care a rămas toponimul *Neamț*. Alții — Al. Lapedatu¹², N. Iorga¹³, R. Rosetti¹⁴, I. Minea, N. Grigoraș și Gh. Cojoc¹⁵, N. Constantinescu¹⁶, V. Vătășianu¹⁷ — au susținut că acest toponim nu vine de la cavalerii teutoni fiindcă ei n-au avut nici o legătură cu zona în discuție. Potrivit documentelor cunoscute, regele Ungariei, Andrei al II-lea, a adus pe teutoni în anul 1211 și i-a așezat în Țara Birsei, cu scopul de a preîntîmpina atacurile dinspre sud-est ale valahilor și cumanilor¹⁸, îndreptate împotriva regatului său. Cei mai mulți dintre istoricii și cercetătorii pomeniți în al II-lea rînd cred că toponimul *Neamț*, care înseamnă tăcut, vine de la riul Neamț — numeroase toponime, cum se știe, vin de la cursurile de apă — adică de la *riul tăcut* sau *liniștit*¹⁹. Între cercetătorii care nu împărtășesc origina teutonică a cetății Neamț se numără și C. Turcu²⁰. „Termenul *neamț*, afirmă el, nu există în limba germană... Profesorul Minea a făcut distincție între cei doi termeni slavi *nemeti* și *nemečki*, acesta din urmă referindu-se la poporul german ca nație distinctă. Deosebit de aceasta precizarea aceluiasi profesor că *nemeti* înseamnă *tăcut* m-a dus cu gîndul la toponimul *Tăcuta* de lîngă vestiiții codri ai Dobrovățului... Între numeroasele

mele două decenii ale secolului al XIX-lea, menționează că ele au fost ridicate pe vechile temelii ale Cetății Neamț (Narcis Cretulescu, *Inscripțiile mănăstirii Neamț*, în „Arhiva“ nr. 4/1908, p. 181-182). Firește, investigații și cercetări arheologice serioase ar putea infirma sau confirma această tradiție. Credem însă că este vorba de vechile clădiri ale incintei mănăstirești care va fi fost o adevărată cetate, ca la Probota, Sucevița, Dragomirna sau Secu.

6. *Origina principatelor române*, București, 1899, p. 83.

7. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a II-a, București, 1914, p. 219 (cu unele rezerve).

8. *Cetățile Neamțu și Suceava*, București, 1904, p. 5-6.

9. N. Boerescu, *Cetatea Neamțu*, Fălticeni, 1906, p. 20.

10. *Cetatea Neamțului*, în „Boabe de griu“, nr. 3/1934, p. 146-147.

11. *Relatări asupra arhitecturii românești*, București, 1954, p. 104; Detalii în legătură cu această problemă în *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, de Nicolae Stoicescu, București, 1974, p. 585-589.

12. Introducerea la cartea lui K. A. Romstorfer, *Cetatea Neamț*, București, 1913; Al. Lapedatu atribuie atît cetatea cît și Mănăstirea Neamț lui Petru I.

13. *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, Gotha, 1905, p. 101 și urm. Cetatea, susținea N. Iorga, a fost înălțată de Petru I.

14. *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947, p. 93: „Neamț, cum indică numele său, pare a fi clădită de germani dar dacă a fost clădită de cavalerii teutoni în mijlocul veacului al XIII-lea sau de sașii din Valea Siretului nu se poate ști“.

15. *Din trecutul Cetății Neamțului*, în „Cercetări istorice“, anul XVII, 1943, Iași, p. 147.

16. *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în „S.C.I.V.“, 1/1959; a se vedea și „S.C.I.V.“ nr. 1/1963, p. 217-223.

17. *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 289.

18. I. Minea, N. Grigoraș și Gh. Cojoc, *op. cit.*, p. 147.

19. *Ibidem*, Detalii în legătură cu origina Cetății Neamț la N. Constantinescu, *op. cit.*

20. Autohtonia toponimiei locale în volumul *Războieni-Valea Albă și împrejurimile*, 1977, p. 47-48.

semnificații pe care ni le oferă dicționarele latine aflăm și o expresie elocventă: *tacientia loca*, adică locuri liniștite, tăcute, tănuite. *Tacientia loca* de la Dobrovăț a rămas, în toponimia noastră, sub numele *Tăcuta*, deci netradusă. O altă *Tăcuta*, Tacientia loca, din regiunea subcarpatică a Moldovei, a fost tradusă în secolele conviețuirii româno-slave, prin termenul *nemeti* căruia i s-a dat, între timp, forma româniată *Neamț*²¹.

Întrebându-se de când datează Tîrgul Neamț și cetatea din apropiere, Constantin C. Giurescu²² a susținut că „ambele așezări au fost întemeiate într-o regiune intens populată în vechime”; săpăturile arheologice au scos la lumină „urme de viață omenească înainte de era noastră”²³. Termenul *neamț*, care în slavă înseamnă *mut*, a intrat în lexicul românesc, afirma Constantin C. Giurescu, în contextul legăturilor româno-slave²⁴. Neînțelegînd limba germanilor cu care au intrat în contact, slavii i-au numit *muți* adică *nemți*, așa cum grecii spuneau *barbari*, adică „cei ce bolborosesc” celor ce vorbeau o limbă necunoscută lor²⁵.

Este sigur, adăuga Constantin C. Giurescu, că, în zona în care se află Tg. Neamț și cetatea au locuit cîndva sași, adică nemți. O căpetenie a acestora se va fi „așezat pe locul unde, mai tîrziu, vom constata tîrgul cu acest nume”²⁶. Rîul care trece pe lîngă acest tîrg s-a numit apa Neamțului sau Neamțul Mare — după căpetenia care se așezase acolo — iar afluentul, de pe stînga, Nemțișorul²⁷; s-a petrecut și aici procesul care a condus în alte părți la hironimele: Birlăzel, Tecucel, Sireșel, Săbărel, Olteț etc.²⁸. De la sașii care au locuit în această zonă vin toponimele *Piriul Sasului*, *Valea Sasului*, doi afluenți ai rîului Cracău, *Săscuța* la Gura Carpănului, *Ville sașilor*²⁹. Prezența sașilor (germanilor) în Tg. Neamț este atestată și de călătorii străini care au vizitat acest oraș³⁰. Într-o „carte” din 7 septembrie 1452, de la Domnul Alexandru al Moldovei, întîlnim antroponime care, după toate probabilitățile, sînt săsești. De asemenea, într-un act, datat 20 mai 1634, de la Vasile Lupu, prin care întărește mănăstirii Neamț braniștea hotărnicită de Pătrașco Bașotă³¹, se întîlnesc astfel de antroponime.

21. *Ibidem.* 22. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 299.

23. *Ibidem.* 24. *Ibidem.* 25. *Ibidem.* 26. *Ibidem.*

27. *Ibidem.* 28. *Ibidem.* 29. *Ibidem.*

30. *Călători străini despre țările române* (au apărut pînă acum șapte volume sub îngrijirea unui colectiv de cercetători: Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, N. Stoicescu, Mustafa Ali Mehmet, vol. III, București, 1971, p. 639 și urm.: Francesco Postiș din Candia, după noiembrie 1596, „la Neamț sînt două biserici”, de rit roman; vol. IV, București, 1972, p. 38-39; Bernardino Quirini, 1599, „la Neamț sînt 74 familii catolici cu 383 suflete și două biserici din lemn”; vol. IV, p. 338, Anonim catolic italian, 1606, „la Neamț (este) o biserică mare și frumoasă de rit romano-catolic administrată de un preot sas”; vol. V, București, 1973, p. 16, Paulo Bonicio din Malta, după 1632, „în Neamț sînt vreo 20 de case, au o biserică fără preot pentru că nu au posibilitatea de a-l întreține”; vol. V, p. 324, M. Bandini, exagerînd, scria în decembrie 1644, „acest orașel Neamț era odinioară locuit de sași, erau 5 biserici... noi am văzut doar una din lemn care s-a năruit. O săsoaică, Sofia, a construit în cimitir, o biserică cu hramul „Sf. Nicolae”; vol. V, București, 1973, p. 280, Paul Beke, după 1652, „la Neamț sînt germani amestecați cu români”.

31. *Documenta...*, vol. II, p. 21-22: Tuzona, Conatas, Leurint; *Catalogul*

Împărtășind concluziile cercetătorilor și istoricilor care au susținut că toponimul *Neamț* provine de la prezența nemților (germanilor) pe valea râurilor Neamțul (Mare) și Nemțișor, fie în calitate de imigranți, fie ca negustori și meseriași, fie ca specialiști constructori ai cetății și, probabil, un timp, de apărători ai ei, subliniem că, atunci când au venit la noi, purtau deja denumirea de nemți. Fiind din punct de vedere confesional romano-catolici, sașii din Țirgul Neamț vor fi venit și se vor fi așezat aici, purtând numele de nemți, sigur, înainte de secolul al XVI-lea, deci înainte de apariția reformei. Când și în ce împrejurări au venit ei? Au trecut în Moldova spre a găsi condițiuni mai bune de viață, au fost trimiși de vreun rege al Ungariei pentru apărarea regatului ungar amenințat de tătari și de alte popoare migratoare, ori au fost chemați de vreun feudal care stăpânea în această regiune înainte de închegarea statului moldovean, ori de un domn moldovean?!

Unele considerațiuni referitoare la istoria cetății Neamț, fortăreață de apărare, sînt, credem, utile în încercarea de a lămuri proveniența toponimului *neamț* la noi. Referindu-se la cetățile din Moldova, Miron Costin conchidea că numai dacii le-au putut construi. Ulterior, învățatul Dimitrie Cantemir accepta această părere³². Dacii, potrivit concluziilor la care au ajuns arheologii și istoricii, au construit, pe culmi, din necesități defensive, cîteva cetăți pe teritoriul Moldovei: Petrodava (Bîtea Doamnei), Piroburidava (Poiana-Tecuci), Utidava (Bacău), Tamasidava (Răcătău-Bacău), Sarchidava (Brad-Bacău) ș. a.³³, încît se poate crede că tot ei au construit, tot pe o culme, o fortificație în valea râului Neamț, pe drumul de trecere spre și dinspre podișul transilvănean. Această fortificație poate fi, presupunem, rădăcina din care s-a dezvoltat, în decursul timpului, ceea ce este cunoscut sub numele de *Cetatea Neamț*.

Populația autohtonă cu sașii originari, probabil, din regiunile Bistrița sau Rodna, unde fuseseră colonizați în secolele XIII-XIV³⁴, trimiși în această zonă din motive defensive sau chemați de un stăpînitor feudal înainte de întemeierea Moldovei sau de un domn moldovean, au clădit, în locul fortăreții dacice de pe culme, noua cetate și au apărut-o³⁵. Unii dintre sași s-au făcut „una cu valahii,

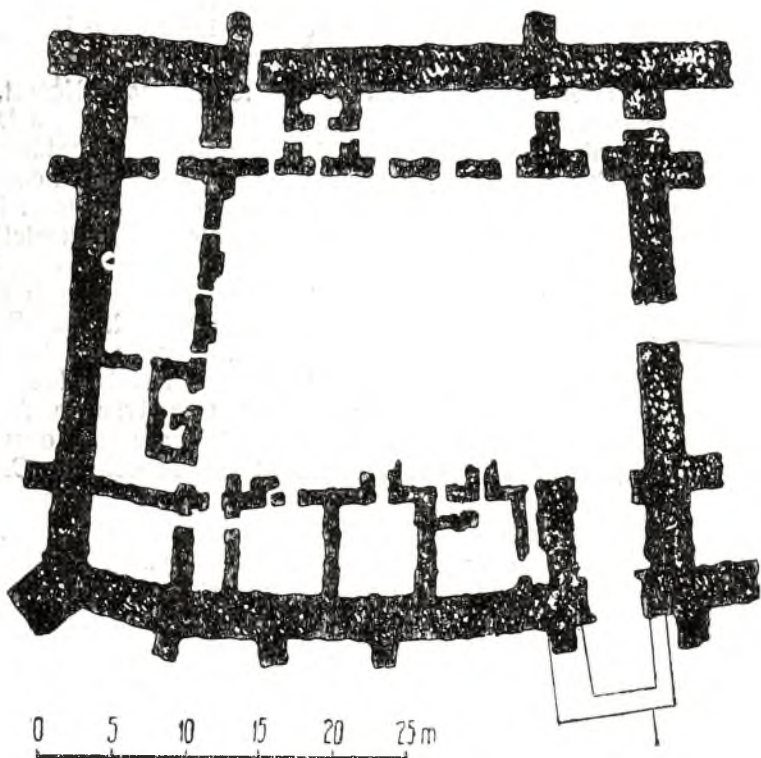
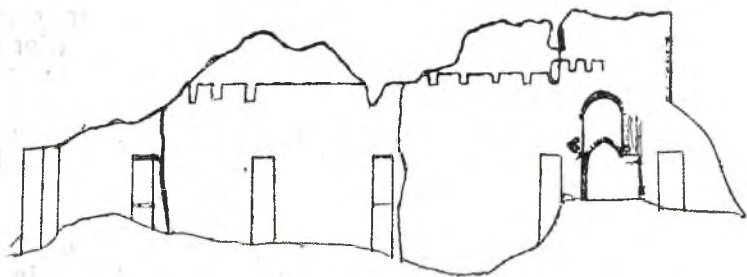
documentor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului, vol. II, 1621-1652, București, 1959, d. 984, p. 210: fîntina lui Ziman sasul.

32. I. Minea, ș. a., *op. cit.*, p. 143-144.

33. Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 67; Radu Vulpe, *Getul Burebista, conducătorul tuturor geto-dacilor* (III) în „Lucafărul“, nr. 21 din 27 mai 1978; Vasile Ursachi, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe Valea Siretului*, în „Memoria antiquitatis“, I/1969; Gostar N., *Cetăți dacice în Moldova*, București, 1969, p. 9-22; Căpitanu V. și Ursachi V., *O nouă cetățuie dacică pe Valea Siretului*, în „Carpica“ II/1969, p. 93-129; Alexandru Vulpe, *Ptolmy and ancient Geography of Moldavia*, în „Studii clasice“, VI, București, 1964.

34. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 300.

35. Tirziu, la 14 iunie 1661, într-un act de vînzare a unei case din Tg. Neamț, sînt pomeniți, între alții, un „Fialtin a Guirgii“ și „Hans vătăful de pușcași“ (N. Iorga, *Studii și documente...*, VII, p. 374-375; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 302).

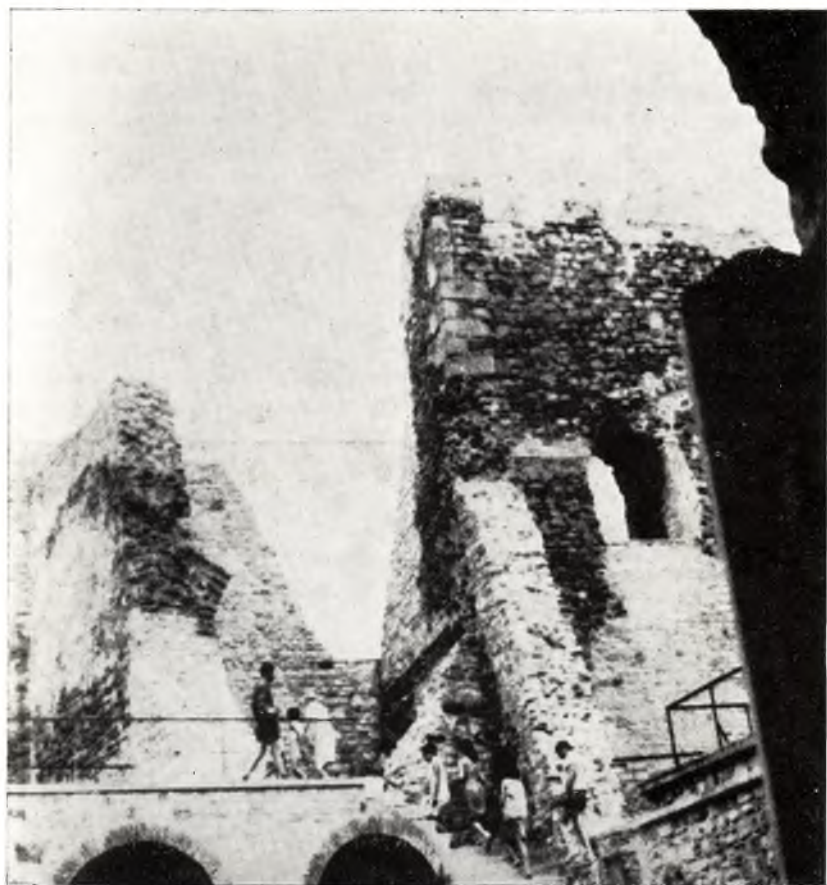
Cetatea Neamț — vederea laturii cu intrarea și planul.

un singur popor“, cum se menționează într-o scrisoare papală, trimisă în anul 1234, principelui ungar de coroană, Bela³⁶.

Arheologii însă, deoarece n-au descoperit pînă acum vestigii dacice, susțin că actuala cetate Neamț a fost zidită de Domnul Petru I (Mușat) (1375-1391). Uterior, Ștefan cel Mare (1457-1504) a transformat-o și consolidat-o³⁷.

36. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor, I*, partea I, p. 132.

37. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 85 și urm.; Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI*, (rezumatul tezei de doctorat în istorie),

Cetatea Neamț — vedere din interior.

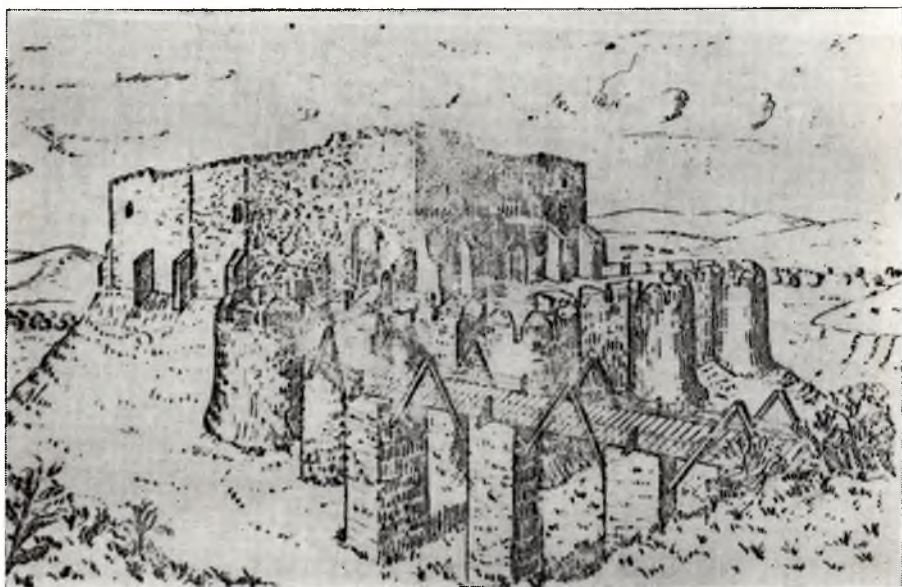
În lumina acestor succinte considerațiuni, pare foarte probabil că o căpetenie a sașilor împreună cu însoțitorii săi care purtau deja numele de nemți, la sosirea lor în Moldova, lucrind la ridicarea cetății Neamț, au primit în schimbul muncii prestate, pământuri agricole. Toponimele amintite mai înainte sînt grăitoare în acest sens. De la această căpetenie ar veni hidronimul *Neamțul*, toponimul (Tg.) *Neamț* de la care a venit numele cetății învecinate, apoi al mănăstirii situată într-o poiană, în dreapta apei *Nemțișorul*, mai spre nord-vest, și, în cele din urmă, al întregului ținut cunoscut, astăzi, sub numele de *Neamț*.

Plecînd însă de la unele pasaje ale unor scriitori bizantini, în care este vorba de participarea unor nemți la o serie de lupte împotriva Constantinopolului, am putea crede că denumirea aceasta este anterioară legăturilor dintre neamurile germanice și slavi. De pildă, Ioan Zonara a notat următoarele: „Erau, însă, într-un turn la poarta Charsia a orașului *nemitzii*, care o apărau (nemitzii sînt

București, 1972, p. 31-32; M. D. Matei și Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, București 1965, p. 27; Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1958, p. 11; Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 115; Radu Popa a afirmat că sașii nu sînt autorii cetății Neamț, p. 9.

un neam celtic). Aceștia au discutat în ascuns cu Comnenii despre trădarea orașului³⁸. Faptul acesta este relatat și de alt scriitor: „Nu pot să trec cu vederea în acest loc pe *nemitzi* despre care scriu Zonara și Glycas că este o națiune celtică și că au luptat împotriva Constantinopolului; *nemitzii* (de neam celtic) erau păzitori lângă un turn de la poarta orașului care se numește a lui Caraios. Aceștia purtau discuții cu Comnenii în legătură cu prețul pentru predarea orașului“³⁹.

Nemitzii, care apărau un pîrg (turn) de la poarta Charsia sau Caraios⁴⁰, participau, probabil, alături de alte neamuri occidentale, la o expediție cruciată pe vremea împăraților Comneni: Manuil I (1143-1180), Alexios II (1180-1183) sau Andronic I (1183-1185). În drum spre locurile sfinte, cruciații au atacat Constantinopolul⁴¹. Cronicarii bizantini Zonara și Glycas⁴² au trăit în a doua jumătate

Cetatea Neamț — reconstituire probabilă.

a secolului al XII-lea, prin urmare, în același timp cu evenimentele despre care ei relatează. Termenul *neamț*, așadar, era cunoscut în secolul al XII-lea.

Referirea complementară a scriitorilor bizantini la originea celtică a nemților a deșteptat curiozitatea de a cunoaște ce scriu Caesar și Tacit despre celți și despre germani. În *De bello gallico*, Caesar descriind o regiune răsăriteană a Galiei, spune, între altele, că: „...pădurea începe de la hotarele helveților, neme-

38. *Annales*, Cartea, XVIII, cap. 20, Migne P. G., CXXXV, col. 293.

39. Marquardi Freheri, Migne P. G., CLIX, col. 567: menționăm că ambele pasaje ne-au fost semnalate de Prea Fericitul Patriarh Iustin pe cînd se afla în fruntea Mitropoliei Moldovei și Sucevei.

40. Este vorba de localitatea Caries situată nu departe de Constantinopol (D. Russo, *Studii istorice greco-române*, tomul I, București, 1939, p. 183.

41. Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974, p. 446-451.

42. N-am mai reproduș ceea ce a scris Glycas, deoarece este asemănător cu ceea ce a scris Zonara.

ților și rauracilor și se întinde, în linie dreaptă, paralel cu Dunărea, pînă la hotarele dacilor și anarților...“⁴³, iar Tacit în *De origine et situ Germanorum* notează că „...chiar pe țărmul Rinului locuiesc fără îndoială seminții germanice: vangioni, triboci, nemeți...“⁴⁴. Din cele două pasaje reiese că între luptătorii care se aflau în a doua jumătate a secolului al XII-lea în preajma Constantinopolului erau și nemeți (nemți), potrivit cronicarilor amintiți, de neam celt. Deoarece ramurile celtice au migrat în Europa pătrunzînd și pe teritoriul patriei noastre, atît pe Valea Dunării, cît și pe căile subcarpatice de la nord⁴⁵, ne întrebăm dacă, nu cumva, printre ei se aflau și nemeți (*nemți*) de la care a rămas toponimul *Neamț*!? Totodată, ne întrebăm dacă popoarele Europei răsăritene printre ele slavii n-au adoptat de la acel trib celtic termenul de *nemeți* (*nemți*) spre a denumi pe germani în genere. Tot de la celți, afirmă unii specialiști, ar veni, prin filieră slavă termenul valah⁴⁶. Punem aceste întrebări arheologilor, istoricilor și lingviștilor, adică specialiștilor, cu nădejdea că vor lua în atenție această problemă și vor da cuvenitul răspuns.

În lumina considerațiunilor făcute, conchidem că toponimul *Neamț* se explică, în orice caz, prin prezența unor germani în regiunea denumită astfel.

2. CÎND ȘI ÎN CE ÎMPREJURĂRI S-A ÎNTEMEIAT AȘEZAREA CĂLUGĂREASCĂ DE LA NEAMȚ

Originea mănăstirii Neamț trebuie căutată în adîncurile istoriei noastre. Prin „cartea“ din 7 ianuarie 1407, Mitropolitul Iosif al Moldovlahiei și cu fiul său (duhovnicesc) Io Alexandru voievod domn al Țării Moldovei, a dat „mănăstirea vlădiciei mele care este la Neamț... popii chir Domentian, de asemenea și mănăstirea Adormirea preacuratei născătoare de Dumnezeu, care este la Bistrița, ca să fie aceste mănăstiri nedespărțite una de alta, pentru că sînt amîndouă ale vlădiciei mele“¹. „Cartea“ arată limpede că, la începutul secolului al XV-lea, Mănăstirea Neamț, dealtfel ca și aceea de la Bistrița, era o așezare călugărească, cu viață organizată. Expre-

43. VI, 25, 1 Pădurea... „oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauricorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium); Într-o notă subliniară a editorului Bamberg, C. Iulii Caesaris, Comentarii de Bello Gallico, 1895, p. 111, se menționează că „nemții de neam germanic se aflau pe malul stîng al Rinului“.

44. Cornelii Taciti, *De origine et situ Germanorum*, traducere, comentarii și apendice critic de Teodor Naum, București, 1963, „Ipsam Rheni ripam hand dubie Germanorum populi colunt Vangiones, Triboci, Nemetes...“, p. 43; în comentariu se relatează că nemții locuiau pe malul stîng al Rinului și aveau un oraș principal Noviomagus (p. 87).

45. Dionisiu din Halicarnas (i. e. n.), *Antichități romane în Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 267 („Țara celților... se mărginește..., la mieznoapte cu neamul scitic, cu cel tracic și cu fluviul Istru, care coboară din munții Alpi și este cel mai mare dintre fluviile din aceste ținuturi. El străbate tot continentul de la nord și se varsă în Marea Pontică“).

46. V. Arvinte, *Termenii român și valah în afirmarea comunității lingvistice românești*, în „Limbă și literatură“, vol. IV, 1970, p. 333-335.

1. *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. I, București, 1975, p. 29-30.

sia „mănăstirea vlădiciei mele“ nu vrea să spună că ea a fost întemeiată de Mitropolitul Iosif ci pune în lumină faptul că, atît Mănăstirea Neamț, cît și Mănăstirea Bistrița erau sub oblăduirea chiriarhală-canonice a acestui mitropolit.

Dintr-o „carte“, cu data de 6 iunie 1446, de la „Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei“, se desprinde concluzia că Iosif a avut o chilie la Mănăstirea Boiștea², dăruită între timp, mănăstirii Neamț.

În „cartea“ din 7 ianuarie 1407, este vorba de „două sate ale mănăstirii (Neamț), așezate la gura Neamțului, unul de o parte a Neamțului, iar altul de altă parte, pe care le-a dat sfînt răposatul domn Io Petru I (Mușat) și două mori și două vie, una pe care a dat-o Petru voievod, iar alta pe care a cumpărat-o vlădicia mea“³. Plecînd de la faptul că Petru (Mușat) I⁴ a înzestrat Mănăstirea Neamț, mulți istorici și cercetători ai trecutului nostru bisericesc cred că întemeietorul ei este chiar acest domnitor⁵, deși documentul amintit nu cuprinde nici o referire în legătură cu chestiunea întemeierii.

Unele aspecte ale istoriei poporului român și chiar unele știri documentare privind anumite forme de viață bisericească, pe meleagurile locuite, astăzi, de români, trebuie luate în considerare atunci cînd se încearcă un răspuns la întrebarea: Cînd s-a întemeiat așezarea călugărească de la Neamț? Teritoriul viitorului stat moldovean a fost tot timpul și pretutindenea locuit. Săpăturile arheologice din ultimii ani au scos la lumină numeroase dovezi privind diferite laturi și particularități ale vieții locuitorilor de pe acest teritoriu, din primul mileniu al erei noastre și din secolele XI-XIII⁶. La vestigiile arheologice se adaugă și multe probe istorice referitoare la continuitatea neîntreruptă a locuitorilor de la est de Carpați⁷. Acești locuitori erau cunoscuți și pomeniți sub numele de valahi,

2. *Ibidem*, p. 378-379.

3. Potrivit unui hrisov cu data 14 septembrie 1424, de la Alexandru cel Bun, satele se numeau Cristeianești și Timișești; *Documenta Romaniae...*, p. 98.

4. Spre deosebire de istoricii de pînă acum, care au afirmat și susținut că acest Petru este un vîlstar al familiei Mușat, N. Grigoraș (*Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 42-55) crede că el nu este un mușatin.

5. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1929 p. 58; N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române, secolul al XV-lea*, p. 122, București, 1910; Gh. I. Moiescu, Alexandru Filipașcu și Ștefan Lupșa, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 213. (Autorii înriuriți de N. Iorga, P. P. Panaitescu ș. a., au emis ipoteza că acesta ar fi fost înmormîntat la Mănăstirea Neamț, ctitoria sa); *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 355 („În timpul domniei lui Petru (Mușat) au fost fondate cîteva mănăstiri ca Pobrata, Neamțu, probabil și altele, pe care domnul le-a înzestrat prin danii de sate); S. Reli, *Istoria vieții religioase a românilor*, Cernăuți, 1942, p. 394-395; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, vol. I, 1980, p. 300.

6. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în „Studii și cercetări științifice“, anul VII/1956, fasc. 2; a se vedea studiile publicate de arheologii Radu Popa, M. Matei, L. Chițescu, Stela Cheptea, Al. Andronic, C. Teodor, V. Pușcașu ș. a.

7. *Istoria României*, vol. II, p. 165; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1974, p. 133.

vlași, vlahi, volohi, vlašii, blaci, woloszyna⁸. Cercetările istorice au stabilit că, înainte de mijlocul secolului al XIV-lea, existau formațiuni politice teritoriale, cnezate sau voievodate, pe toată aria geografică locuită de români⁹. În Moldova existau târguri în care se făceau schimburi comerciale și cetăți de apărare construite înainte de întemeierea statului¹⁰.

Motive temeinice conduc la concluzia că locuitorii formațiilor teritoriale de la est de Carpați, de altfel, ca și cei de la sud și din podișul transilvan, erau creștini ortodocși¹¹.

Scrisori ale cancelariei papale din secolul al XIII-lea, adresate regilor sau principilor unguri și episcopilor romano-catolici din aceste părți, se referă, între altele, la „schismaticii“ de pe teritoriul patriei noastre, adică la ortodocși, la „pseudoepiscopi de ritul grecesc“, sau „episcopi schismatici“, la „valahii (românii) care au rituri și obiceiuri deosebite“, la „falși creștini“, care pricinuesc mare sminteală credincioșilor catolici din aceste părți¹². Dacă erau păstoriți și îndrumați de episcopi — din unghiul de vedere al cancelariei papale „pseudoepiscopi“ — dacă exista, prin urmare, o ierarhie bisericească, credem că valahii (românii) ortodocși aveau preoți și, negreșit, unele așezări călugărești prin care se propovăduia și păstra dreapta credință a Bisericii de răsărit.

Diferite laturi ale conflictului izbucnit la finele secolului al XIV-lea între Biserica Moldovei și Patriarhia din Constantinopol, deoarece aceasta din urmă nu recunoștea alegerea și hirotonia episcopilor Iosif și Meletie¹³, atestă existența călugărismului în

8. *Istoria României*, vol. II, p. 150; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 113-114; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 7; Vasile Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în „Revista de istorie“, nr. 9/1975, p. 1305.

9. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 221-227; Ștefan Pascu, *Epoca lui Gelu, Glad și Menumorut*, în „Contempanul“, nr. 18 din 5 mai 1978; în regiunile Moldovei erau astfel numite țările: „țara românilor“ (Bohovenilor), „țara Cîmpulungului Moldovenesc“, „țara Vrancei“, (sau a Brodnicilor), „țara Tigheciului“ (sau Chigheciului); Șt. Pascu, *Istoria României*, Compendiu, București, 1974, p. 104.

10. *Istoria României*, vol. II, p. 159-172; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1957, p. 12; N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în „Studii și cercetări științifice“, Istorie, anul XI, fasc. 1, 1959, p. 84-85.

11. În zona Țibucani-Davideni juł. Neamț s-au descoperit vestigii care atestă „existența unei populații creștine în secolul VII e. n., care nu poate fi decît românească deoarece populațiile migratoare din această vreme se vor creștina mult mai târziu“ (*Neamț*, monografie, București, 1981, p. 41). Patriarhia din Constantinopol avea, probabil, autoritate jurisdicțională asupra creștinilor ortodocși din regiunile locuite astăzi de români.

12. De mare însemnătate, în această problemă, este scrisoarea trimisă în 1234 de Papa Grigore al IX-lea, principelui de coroană al Ungariei, Bela; Iosif Petru M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova*, Săbăoani, 1952, p. 25; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 114; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 9, 29; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 229.

13. E. Hurmuzaki, *Documente* . . . , vol. XIV/1, București, 1915, p. 32-35; *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 179; ei fuseseră hirotoniți de mitropolitul Haliciului „care luase voie sinodicească

Moldova. Iosif, cum reiese limpede din scrisoarea de la 26 iulie 1401 a patriarhului Matei al Constantinopolului către Domnul Alexandru cel Bun al Moldovei, n-a fost undeva un *σερβοεπίσκοπος* (episcop sîrb), cum se știa eronat la Constantinopol, ci este un om al locului, deci, un pămîntean și rudă cu domnii țării¹⁴. Cum s-a arătat mai înainte, printr-un document din 6 iunie 1446, mănăstirea Boiștea, situată la 8 km. de Tg. Neamț, în direcția sud-est, era dăruită mănăstirii Neamț. La această mănăstire mică, în comparație cu Neamț sau cu alte mănăstiri moldovenești de la jumătatea secolului al XV-lea, se afla „chilia“ Vlădicăi Iosif¹⁵. Chilia de la Boiștea purta numele fostului mitropolit, pentru că fusese clădită, probabil, de acest ierarh sau viețuise în ea pe cînd era simplu călugăr.

Atît Iosif cît și Meletie care, între timp, murise, erau localnici pregătiți în mănăstirile, de bună seamă, modeste, care existau în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în Moldova. În aceste mănăstiri, ei au căpătat pregătirea necesară, fără de care n-ar fi putut fi hărăziți scaunelor episcopale.

În vederea aplanării conflictului, Domnul Alexandru cel Bun a trimis, în primele luni ale anului 1401, la Patriarhia din Constantinopol, o delegație din care făceau parte și „ieromonahi“, fapt care atestă, pe de o parte, existența călugărilor în Moldova, iar, pe de alta, că ei erau bine pregătiți, din moment ce li se încredințau misiuni diplomatice. Scrisoarea patriarhului, datată 26 iulie 1401, către Alexandru cel Bun se referă, între altele, la „*monahii*“ și „*ieromonahii*“ care viețuiau în Moldova¹⁶. Menționarea monahilor și ieromonahilor alături de „marele voievod și de toți boierii lui și cler“ nu este numai o simplă formalitate protocolară de cancelarie. Fără îndoială, patriarhul și marele sinod cunoșteau temeinic realitățile bisericești din Moldova.

Multe documente istorice moldovenești pun în lumină faptul că, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în primii ani ai celui de al XV-lea existau, în Moldova, în afară de mănăstirile Neamț și alte mănăstiri: Pobrata, Bistrița, Moldovița, Homor, Horodnic¹⁷. Mănăstirile acestea n-au apărut spontan. Fiind atît de multe nu se poate admite că au fost întemeiate într-un răstimp de cîțiva ani. Negreșit, ele existau de mai multă vreme.

Din unele „cărți“ domnești se deduce că monahismul era cunoscut și răspîndit ca formă de viață religioasă, în Moldova, cu mult înainte de anii 1380-1400. Astfel, într-o „carte“ din 2 martie 1399, este vorba de o mănăstire de călugărițe, situată pe lîngă

a hirotoni episcopi în episcopiile Rusiei Mici, între care și Cetatea Albă“; Melchisedek, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, partea întâia, București, 1874, p. 58-80. Hirotonia celor doi moldoveni se săvîrși de Mitropolitul Antonie al Haliciului între 1387-1391 (Gh. I. Moisescu ș. a., *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 187); N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române*, secolul al XV-lea, București, 1910, p. 69-72; C. Marinescu, *Înființarea Mitropoliilor în Țara Românească și Moldova*, București, 1924, p. 15-20.

14. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 32-35.

15. *Documenta Romaniae Historica*, ..., vol. I, p. 378-379.

16. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 32-35.

17. *Documenta Romaniae Historica*, ..., vol. I, p. 7-8, 29-30, 57-58, 62-63, 279-280.

Tazlăul Sarat-Bacău, care, la acea dată, nu mai exista¹⁸. În alte „cărți”: 8 martie 1407, referire la „călugării din Dumbravă” (situată la sud de orașul Roman)¹⁹; 6 iunie 1410, precizarea că „mănăstirea de la Bohotin va asculta de această mănăstire (Bistrița)”²⁰; 25 aprilie 1420, o referire la mănăstirea lui Vârzar²¹; 18 august 1427, apar cuvintele „unde este mănăstirea lor”²²; 15 aprilie 1428, este pomenit „satul Călugăreni pe Vulhova”²³; 6 februarie 1431, referire la „mănăstirea Sf. Nicolae unde a fost Huba pe Nechit”²⁴; 13 iunie 1436, referire la „chilia lui Manasie”²⁵; 5 aprilie 1445, referire la „mănăstirea lui Ciunca Stan”²⁶; 5 martie 1446, referire la „mănăstirea și cu amîndouă pîriiașele” de lângă satul Bozianii, la Obîrșia Albinei²⁷; 20 septembrie 1518, referire la o prisacă din satul Orțești, județul Neamț, „unde a fost mănăstirea”²⁸; 26 decembrie 1518, referire la Mănăstirea Turbatului, „ce acuma se numește Brusturi”²⁹.

Săpăturile arheologice, efectuate în ultimii ani — la Voroneț, Putna, Bogdan Vodă-Rădăuți — au confirmat ceea ce spun, în unele cazuri, cronicile și ceea ce păstrează tradiția orală, că actualele biserici din piatră au fost înălțate în locul unor biserici de lemn a căror origini se pierd în negura vremurilor. Negreșit, în jurul vechilor biserici amintite viețuiau călugări. Atîtea și atîtea mănăstiri despre care este vorba în „cărțile” moldovenești, cunoscute, emise în secolele XIV-XVI, atîtea și atîtea toponime — „Mănăstirea”, „Mănăstireni”, „Dealul Mănăstirii”, „Chilii”, „Călugăreni”, „Călugărița” — în legătură cu viața monahală, dovedesc grăitor existența călugărismului, în Moldova, încă din timpuri vechi. Am nesocoti realitățile istorice dacă am crede că mănăstirile și schiturile amintite în actele moldovenești, îndeosebi, pînă în anul 1450, ar fi luat ființă într-un răstimp de cîteva decenii, adică de cînd s-a încheiat statul moldovean. Așa ceva este greu de crezut. Unele erau mult mai vechi, continuau, negreșit, un fir istoric; altele, din motive necunoscute, dispăruseră, dar toponimele atestă că, altădată, ele au existat.

Este drept, știri referitoare la stilul și forma vieții călugărești anterioare secolului al XV-lea nu s-au păstrat. Vor fi fost obști călugărești organizate, potrivit regulilor statornicite de vestiții părinți ai monahismului, sau va fi fost o viață călugărească de sine? Sînt întrebări care așteaptă răspunsuri. Credem, alături de majori-

18. *Documente cu privire la istoria României. Moldova sec. XIV-XV*, vol. I, p. 219-220; M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 20.

19. *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, p. 31.

20. *Ibidem*, p. 42.

21. *Ibidem*, p. 68.

22. *Ibidem*, p. 95, (a fraților Hermann și Lațco din Voitinu).

23. *Ibidem*, p. 108. 24. *Ibidem*, p. 150. 25. *Ibidem*, p. 212.

26. *Ibidem*, p. 359.

27. *Ibidem*, p. 376; A se vedea *Istoria românilor 2*, de Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, București, 1976, p. 108, cum și *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova*, de N. Grigoraș și Ioan Caproșu, București, 1968.

28. Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefănița voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 77.

29. *Ibidem*, p. 84-90.

tatea cercetătorilor Bisericii Ortodoxe Române că așezările călugărești care-și duceau viața în cadrul formațiunilor teritoriale premoldave erau modeste, doar, niște sihăstirii. Călugării viețuiau, de bună seamă, idioritmice, în schituri construite din lemn, ascunse în poienile codrilor, în văi sau între munți³⁰. Ei aveau un „orizont modest de cultură, mai mult populară, într-un ținut de viață creștină“³¹.

Unele alcătuirii călugărești erau stavropighii patriarhale. Astfel, în luna august 1391, voievodul Drag din Maramureș, „s-a rugat ca zisa mănăstire (Sf. Mihail din Peri-Maramureș) de acum și în urma-rea timpurilor să se bucure de supravegherea și apărarea patriarhală, fiind și zicându-se a Patriarhiei (din Constantinopol)...“, ceea ce s-a acceptat³². În Maramureș, mai existau și alte mănăstiri în secolul al XIV-lea, fapt ce demonstrează că monahismul era destul de răspândit³³.

Un caz asemănător, întru cîtva, avem și în Moldova. În luna mai 1395 „Isaac din Mavrovlahia (Moldova) se adresează patriarhului din Constantinopol cerîndu-i să ia, „în calitate de ctitor“, mănăstirile Maica Domnului și Sfîntul Dumitru³⁴. Patriarhul „s-a învoit la aceasta“, a satisfăcut, adică, dorința lui Isaac³⁵.

Atît rugămîntea voievodului Drag din Maramureș, cît și scri-soarea lui Isaac din Moldova arată, pe de o parte, că, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, existau, în regiunile locuite de români, mănăstiri, iar pe de alta, că, Patriarhia ecumenică avea drepturi jurisdicționale canonice asupra românilor ortodocși.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fără nici o îndoială, exista o așezare călugărească la Neamț. Cum s-a arătat mai înainte, Voievodul Petru I a înzestrat-o cu două sate și cu alte bunuri. Cre-dem că această așezare, situată în poiana închisă, pe trei laturi, de culmi împădurite, a avut, mai întii, forma unui schit care, cu vremea, s-a dezvoltat pînă a devenit ceea ce cunoaștem sub numele de *Mănăstirea Neamț*. Schitul fusese înființat mai înainte, de un grup de călugări ortodocși, probabil, cu sprijinul conducătorului feudal al unei formații teritoriale, a cărui reședință se afla în preajma cetății care s-a numit Neamț³⁶.

Îngrozitoarea invazie tătărească din anul 1241, în Polonia, Moldova, Țara Românească, Transilvania și Cîmpia panonică, a pri-

30. Gh. I. Moisescu ș. a., *op. cit.*, p. 210.

31. Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 190.

32. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 13-14. Patriarhul Antonie acceptă ca Mănăstirea Sf. Mihail din Peri-Maramureș, fondată de Balița Voievod și fratele său Drag, să fie stavropighie patriarhală.

33. Gh. I. Moisescu ș. a., *op. cit.*, p. 198 ; Mănăstirea din Ieud, mănăstirea din Bîrsana ș. a. ; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 84.

34. Deși s-au emis, pînă acum, diferite ipoteze privind identificarea acestor mănăstiri, — mulți cred că este vorba de două biserici din Suceava — cu toate acestea, pînă acum nu s-a dat un răspuns lămuritor.

35. E. Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 18.

36. Șt. Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII-XIV*, Sibiu, 1944, p. 29 ; N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești*, în „Studii și cercetări istorice“, vol. XX, Iași, 1947, p. 140 ; Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1963, p. 10.

cinuit răni dureroase locuitorilor din regiunile invadate³⁷. Firește, și viața religioasă, cu toate formele ei de manifestare, din cnezatele și voievodatele de pe teritoriul Moldovei, a avut mult de suferit din cauza acestei invazii cotropitoare.

În anul 1241, tătarii s-au retras din Transilvania și Ungaria, dar au rămas în regiunile de la est de Carpați, adică în teritoriile locuite, astăzi, de moldoveni, de unde, prin trecătorile munților, făceau numeroase incursiuni spre vest. „Regii unguri, pentru a împiedica asemenea năvăliri, întreprinseră o serie de expediții împotriva lor. Îndată, după suirea sa pe tron, regele Ludovic (de Anjou) hotărî să curme aceste prădăcuni periodice ale tătarilor și întreprinse, în 1343, — după alți cercetători în 1345 — o mare expediție împotriva lor“³⁸. După mai multe lupte împotriva tătarilor, purtate de regele ungar, în 1352-1353, ajutat de „viteji“ din Maramureș și de forțe numeroase din podișul și cîmpia Moldovei³⁹, s-a constituit, la est de munții Carpați, o „marcă“ de apărare a regatului în fruntea căreia fusese așezat Dragoș, „căpitan regal“, sau „voievodul românilor din Maramureș“⁴⁰. Ludovic de Anjou, în anul 1351, cere și obține consimțămîntul papei Clement al VI-lea pentru a ridica biserici, a scuti de dijme pe „schismatici“, „păgîni“ sau alți locuitori din Ungaria sau din vecinătatea ei, care vor trece la catolicism⁴¹. În anul 1359 are loc „venirea lui Bogdan din Maramureș, adevăratul descălecător al statului moldovean, acela care i-a asigurat prin luptă independența față de statul ungar și i-a dat o dinastie“⁴². Avînd în jurul său „oameni hotărîți, viteji și pricepuți, (Bogdan) a desființat toate legăturile care existau între fosta „marcă“ de hotar de la est de Carpați și regatul maghiar, a consolidat forța de care dispunea și prin campanii succesive, dirijate de la nord la sud și apoi spre răsărit, a reușit să lichideze rezistența ce i se opunea din partea susținătorilor lui Ludovic I, pe care i-a obligat să se retragă în Transilvania“⁴³.

Fără îndoială, în vîltoarea dramaticelor împrejurări cauzate de marea invazie a tătarilor, de luptele pentru izgonirea acestora din Moldova, cum și de acțiunile lui Bogdan și a urmașilor săi împotriva unгурilor spre a-i obliga să se retragă, așezarea călugărească de la Neamț și cele din alte regiuni moldovenești, locașurile de închinare și centrele bisericesti, cum era firesc, au fost lovite dureros. Limpezindu-se apele, au apărut condiții mai bune, atît pentru viața noului stat moldovenesc, cît și pentru Ortodoxie, cu toate formele ei de activitate. Urmașii lui Bogdan, din necesitatea de a asigura apărarea statului, s-au ocupat cu mare atenție de cetăți.

37. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 202.

38. *Ibidem*, p. 278.

39. *Istoria României, vol. II*, București, 1962, p. 165.

40. *Ibidem*, p. 167-168; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 29; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 278; C. Ciholaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice“, Istorie, XI (1960), fasc. 1, p. 79.

41. E. Hurmuzaki, *I, partea I*, p. 10; *Istoria României, op. cit.*, p. 167.

42. Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 279.

43. N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 25.

Domnului Petru I, de pildă, i se atribuie construirea cetății din piatră, în forma ei primă, din estul orașului Suceava, cetății Șcheia de la nord-est de același oraș și cetății Neamțului⁴⁴, dacă această fortăreață n-a fost construită mai înainte⁴⁵.

Din cauza evenimentelor și a situațiilor grele, la care ne-am referit, așezările călugărești, modeste cum erau, între care și Mănăstirea Neamț, au avut viața lor, dar fără activități bogate. Integrînd cetatea Neamț în sistemul de apărare al țării, Petru I s-a îngrijit și de mănăstirea situată în apropiere, dăruindu-i cele două sate „la gura Neamțului“, două mori și o vie. Înestrarea mănăstirii cu sate, *mori și vie, prin urmare, înmulțirea bunurilor ei, arată că în chiliile acestei așezări viețuiau călugări mulți.*

3. O NOUĂ ETAPĂ ÎN VIAȚA MONAHISMULUI

DIN MOLDOVA

Profesorul N. Dobrescu, harnic cercetător al trecutului nostru bisericesc, a afirmat că „viața mănăstirească, călugărismul, a fost introdus, mai întii, în Țara Românească, de Nicodim, în jumătatea a doua a secolului al XIV-lea. Din Țara Românească, discipoli de-ai lui Nicodim trecură, chiar, pe timpul lui, și în Moldova, aducînd cu ei organizarea dată de acesta mănăstirilor din Țara Românească“¹. Ar rezulta, așadar, că, în Muntenia, monahismul a fost introdus de cuviosul Nicodim, în timp ce, în Moldova, ucenicii săi au organizat viața mănăstirească potrivit rînduielilor statornicite de starețul și îndrumătorul lor duhovnicesc.

Verbul „a introdus“, folosit de regretatul profesor de istorie bisericească, spune una, iar substantivul „organizare“ spune altceva. Documentele descoperite și interpretate, între timp, — unele au fost, deja, amintite — cum și unele argumente logice, au condus la concluzia că monahismul exista în toate regiunile locuite, astăzi, de români, cu mult înainte de Nicodim. Nimeni nu mai crede, acum, că românii n-au avut călugări și mănăstiri înainte de a doua jumătate a secolului al XIV-lea².

Tradiția privind trecerea monahilor Sofronie, Pimen și Siluan, „însoțiți de frații duhovnicești“, în Moldova, toți ucenici ai cuvio-

44. Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1971, p. 273; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 96-101.

45. I. Minea, N. Grigoraș și G. Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului*, Iași, 1940, p. 16.

1. N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române, secolul al XIV-lea*, București, 1910, p. 38, 122.

2. Știri privind existența monahismului în Țara Românească înainte de cuviosul Nicodim, în studiu: *Viața mănăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370*, de † Tit Sîmedrea, în „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 7-8/1962. Toți istoricii Bisericii Ortodoxe Române și ai culturii noastre vechi au susținut, cu argumente, între timp, că, pe întreg teritoriul locuit de români, au existat forme de viață monahală înainte de cuviosul Nicodim și ucenicii săi: N. Iorga, N. Popescu, S. Reli, Șt. Meteș, C. N. Tomescu, Gh. I. Moisescu, N. Grigoraș, I. Caproșu, M. Păcurariu ș. a., P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 84.

sului Nicodim, cum și stabilirea lor la Mănăstirea Neamț, este atât de puternică, atât de vie, încît nu poate fi ignorată³. Nu este vorba, credem, de o născocire tirzie; această tradiție, deși nu ne oferă date sigure în legătură cu împrejurările și timpul cînd au trecut acești călugări în Moldova, cu toate acestea are, la originea ei, faptul istoric: prezența și activitatea ucenicilor cuviosului Nicodim în această regiune românească și, în chip deosebit, la Mănăstirea Neamț.

Diferite aspecte ale vieții călugărești din Moldova, la finele secolului al XIV-lea și începutul celui de al XV-lea, unele particularități specifice alcătuirilor călugărești din acea vreme, conduc la concluzia că, într-adevăr, ucenici ai cuviosului Nicodim au venit aici aducînd cu ei un stil nou monahal, o nouă formă de manifestare monahală care oglindește ideile și preocupările acestui cuvios monah referitoare la desfășurarea călugărismului ortodox⁴:

A. Dacă pînă spre ultimile decenii ale secolului al XIV-lea monahismul era cunoscut și răspîdit, în Moldova, mai cu seamă,

3. Această tradiție a fost consemnată, între alții, și de Augustin arhimandritul în scrierea sa *Istorie pentru Sfînta Monastire a Neamțului*, „lucrată și compusă cu starițul Gherasim arhimandritul în monastirea Neamțului mai mult timp adică din anul 1852 și pînă în anul 1858“. Această lucrarea se păstrează sub formă de manuscris, în biblioteca mănăstirii Neamț, cota nr. 154. Reproducem pasajul în care este vorba de călugării veniți „în pămîntul Moldovei“: „... căci întru acele cumplite vremi, un stariț anume Sofronie iroschimonah, de carele se arată în pomelnicul cel mare al monastirii, și unul Pimen și cu altul Siluan, cu vreo cițiva ucenici, viind aicea în pămîntul Moldaviei, s-au așezat între munții aceștia ai Carpathului, în locul unde acum se află monastirea Neamțului. Căroră Ștefan cel întiiu, cu acel nume, domnul Moldaviei, le-au zidit o biserică de piatră pe locul unde acum este biserica Sfîntului marelui mucenic Gheorghie și i-au pus prăznuirea Înălțării D[ol]mnului D[ul]mnezeului și Mintuitorului nostru Iis[us] H[risto]s...“ (fila 6). Narcis Crețulescu a inserat tradiția aceasta în scrierea sa referitoare la Mănăstirea Neamț.

Istoricii și cercetătorii care s-au ocupat de Mănăstirea Neamț și de viața călugărească din Moldova s-au referit, în scrierile lor, la cei trei monahi care ar fi venit din alte regiuni românești: N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 123-124; N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, 1925, p. 9; S. Reli, *Istoria vieții bisericești a românilor*, Cernăuți, I, 1942, p. 394; Arhimandritul Eftim Enăcescu, *Privire generală asupra monahismului creștin*, Rîmnicul Vîlcii, 1933, p. 182; C. N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamțu*, M. Neamț, 1942, p. 10; Gh. I. Moiescu ș. a., *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 273; Arhim. Nestor Vornicescu, *Relații bisericești-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania, din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1968*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 11-12/1968, p. 664; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române, op. cit.*, p. 75; N. Șerbănescu, *Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sîrbi*, în „Mitropolia Olteniei“, 1969, nr. 5-6, p. 308.

4. O copie a epistolei întia adresată cuviosului Nicodim de Patriarhul Eftimie al Tîrnovei, aflată într-un manuscris — un sbornic — la Mănăstirea Neamț (Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, f. 15), n-ar putea fi considerată cum s-a încercat (Gh. I. Moiescu ș. a., *op. cit.*, p. 273; la fel crezuse N. Dobrescu înrîurit de E. Kaluzniacki, *op. cit.*, p. 123), un argument care ar dovedi trecerea și prezența ucenicilor cuviosului Nicodim în Moldova. Această copie se plasează în ambianța raporturilor românilor de la începutul secolului al XVI-lea, cu Mănăstirea Rila (Em. Turdeanu, *La Littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947, p. 124).

sub formă de „idioritmii“, care, în fapt, nu erau decît grupuri mici de călugări viețuind singuri, „departe de așezări omenești, în reculegere și meditație“⁵, sfîrșitul acestui secol înscrie în viața călugărismului din această regiune, o cotitură. Cuviosul Nicodim a dat sprijin și ajutor domnului Vladislav ca să zidească Mănăstirea Vodița, cum și aceluiași și urmașilor săi Radu, Dan Basarab și Mircea cel Mare ca să zidească Mănăstirea Tismana⁶. Aceste mănăstiri⁷, zidite din piatră, erau chinovii, obști călugărești în care locuiau mai mulți „frați“ ce lucrau și se rugau împreună. Forma aceasta de viață mănăstirească, avînd particularitățile stilului cenobitic, a fost introdusă, la Vodița și Tismana, în locul stilului idioritmnic, de cuviosul Nicodim, iar în alte mănăstiri din Țara Românească și din Moldova, de ucenicii și frații săi.

B. Domnul Vladislav, a luat, în legătură cu conducătorul mănăstirii Vodița, următoarea hotărîre: „după moartea lui chir Nicodim să nu fie un domn volnic să pună, în locul acela, stareț nici arhiereu nici careva altul, ci cum va zice chir Nicodim și cum va așeza așa să țină care sînt acolo călugări și ei singuri să-și pună stareț“⁸. Același hotărîre a luat-o Dan Basarab, prin „cartea“ din 3 octombrie 1385, în legătură cu starețul mănăstirii Tismana⁹. Aceste mănăstiri aveau, cum se vede, privilegiul de a fi autonome; erau, prin urmare, *samovlastii*, ctitorii de sine stătătoare, mănăstiri scoase de sub orice altă autoritate¹⁰. Rînduiala aceasta, de origine bizantină, s-a statornicit la amintitele mănăstiri, de bună seamă, la intervenția și stăruința cuviosului Nicodim pe lîngă domnitori.

Mănăstirile Bistrița și Neamț, cea din urmă înzestrată de domnul Petru I (1375-1391), ca urmare, credem, a prezenței ucenicilor cuviosului Nicodim în Moldova, n-au fost, este drept, declarate *samovlastii*, dar din „cartea“ de la 7 ianuarie 1407, dată de Mitropolitul Iosif, se vede limpede că starețul Domentian care, potrivit dispoziției mitropolitane, conducea aceste două mănăstiri, căpătase dreptul de a alege el singur pe urmașul său în scaunul egumenesc, fără vreun amestec din partea autorităților bisericești sau laice¹¹.

C. Mănăstirile Vodița și Tismana s-au bucurat mereu de grija părintească a cuviosului Nicodim. După moartea acestuia, au fost conduse, un timp, de același egumen, negreșit, un ucenic al cuvio-

5. R. Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, București, 1976, p. 190.

6. Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 46-49 și 67-68. Împrejurările politice în care cuviosul Nicodim trecuse în Țara Românească, cum și condițiile în care au fost zidite cele două mănăstiri sînt arătate pe larg de Em. Lăzărescu în studiul: *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura românească*, publicat în „Romanoslavica“, XI, Istorie, București, 1965, p. 237-278. Autorul aduce importante contribuții cu privire la această personalitate și la rolul îndeplinit atît în sudul cît și la nordul fluviului.

7. Pentru informații în legătură cu activitatea ctitoricească a se vedea studiul scris de Em. Lăzărescu.

8. Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 48-49.

9. *Ibidem*, p. 83.

10. Gh. I. Moisesescu ș. a., *op. cit.*, p. 202; Em. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 266.

11. *Documenta Romaniae Historica*, *op. cit.*, p. 30; N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, 1925, p. 10; Gh. I. Moisesescu ș. a., *op. cit.*, p. 203.

sului Nicodim. Ele alcătuiau, deci, o unitate. De asemenea, Cozia și Cotmeana, ctitoriile lui Mircea cel Mare, au fost unite și conduse de un singur stareț. S-a apreciat că forma aceasta de conducere mănăstirească fusese instituită și recomandată de cuviosul Nicodim¹². Conducerea celor două importante mănăstiri din Moldova — Neamț și Bistrița — de către același egumen (Domentian)¹³, cu alte cuvinte unirea lor, s-a înfăptuit, fără îndoială, în contextul condițiilor introduse de ucenicii cuviosului Nicodim. Plecând de la faptul că Mitropolitul Iosif a unit cele două mănăstiri dându-le „popii chir Domentian“, înțelegem că acest ierarh cunoștea viața nouă monahală din Moldova introdusă de ucenicii cuviosului Nicodim¹⁴.

D. Egumenii mănăstirilor Vodița și Tismana aveau dreptul de a judeca, fără a face abuzuri, neînțelegerile dintre locuitorii unor sate care, împreună cu „popii“ lor, fuseseră hărăzite acestor mănăstiri de anumiți domnitori. Egumenii mănăstirilor moldovenești Neamț, Bistrița, Rădăuți, ceva mai târziu Putna, s-au bucurat, la rîndul lor, de acest privilegiu¹⁵. Prin „cartea“ din 11 martie 1446, Domnul Ștefan al II-lea dădea egumenului mănăstirii Neamț dreptul de a judeca pricinile locuitorilor din satele: unde este [S]amoil Vătăman, pe Bistrița, și Dvorinești și Timișești și Crîstie[nești] și [B]ăloșești și la Topoliță, unde a fost [B]arbă Geamină și Bașoteni și [Fîntîrel]e și Dragomirești pe Șumuz și Telibecinți pe Siret, stabilind următoarele: „... pe acești oameni din aceste sate nimeni să nu îndrăznească să-i judece întru nimic și nici pentru orice faptă. Iar cui i se va părea că are strîmbătate de la acești oameni din aceste sate, acela să-i pîrască înaintea egumenului de la Neamț și înaintea dregătorilor mănăstirii și alt judecător să nu aibă...“¹⁶.

Privilegiul acesta, de drept, pe care egumenul mănăstirii Neamț îl avea asupra locuitorilor din satele amintite, asemănător cu acela al egumenilor de la mănăstirile Vodița și Tismana este, credem, acordat, în etapa nouă a călugărismului moldovenesc, instaurată de ucenicii cuviosului Nicodim.

E. Locașurile de închinare ortodoxe românești, anterioare secolului al XIV-lea, erau construite, în marea lor majoritate, din mate-

12. N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 124; Gh. I. Moiescu ș. a., *op. cit.*, p. 262; C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 31.

13. *Documenta Romaniae Historica, op. cit.*, p. 29-30.

14. Scarlat Porcescu, *Cuviosul Nicodim cel sfințit de la Tismana, în tradiția monahală a Moldovei*, în „Mitropolia Olteniei“, nr. 11-12/1976, p. 959.

15. Ștefan Berechet, *Biserica și domnia în trecutul nostru*, în „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 9/1945, p. 426.

16. *Documenta Romaniae Historica, op. cit.*, p. 377-378. La 22 august 1447, Domnitorul Petru al II-lea a întărit și împuternicit Mănăstirea Neamț să stăpînească satele: „,Temișești și Dvorinești și Crîstienești și Băloșești și Geminești și Pașco și Petrică și la Gura Cracăului, Săucești și Bașoteni și Fîntînele și Dumbrăvița și Telebecinți . . . și Clococina și Cobicini și Bilosăuți și Dragomirești și Hlapești . . . dregătorii noștri să nu aibă dreptul să judece pe oamenii lor și nici să-i prăde, ci numai călugării de la Mănăstirea de la Neamț cu egumenul și cu cine știu ei să judece pe oamenii din aceste sate mai sus-scrise...“ (*Documenta Romaniae Historica, op. cit.*, p. 387-388). În afară de satele despre care este vorba în hrisovul de la 22 august 1447, mai sînt amintite altele pe care le primise Mănăstirea Neamț.

riale perisabile. Cercetările arheologice din ultimul timp scot la lumină și urmele unor biserici clădite în acest secol, sau mai înainte, din cărămidă și piatră. Stilul arhitectural al acestor biserici din piatră — unele dăinuie pînă astăzi, în timp ce altele sînt în stare de ruină sau ascunse în pămînt — indică, într-o oarecare măsură, sursa din care a putut veni acest stil. Astfel, biserica, în formă de „cruce greacă înscrisă“, de la Curtea de Argeș, clădită în etapa încheierii unei ierarhii bisericești mitropolitane, are origină balcano-constantinopolitană¹⁷.

În perioada de înviorare și de organizare cenobitică a monahismului de la nord de Dunărea, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în primele decenii ale celui de al XV-lea, pe vremea domnilor Vladislav, Radu I, Dan I și Mircea cel Mare în Țara Românească, Petru I și Alexandru cel Bun, în Moldova, s-au înălțat biserici de plan triconc — Vodița, Tismana, Cozia, Cotmeana, Sf. Treime-Siret, Moldovița — al căror stil pune în lumină caracterele proprii arhitecturii bisericilor sîrbe¹⁸. După etapa aceasta, din istoria arhitecturii române, numită de unii specialiști „sîrbească“¹⁹, a urmat, în Moldova, etapa „bizantino-pontică“ marcată de unele particularități ale ctitoriilor lui Alexandru cel Bun²⁰. Elementele arhitecturale sîrbești au putut pătrunde în Moldova — facem această afirmație cu rezervă — prin ucenicii cuviosului Nicodim. Evident, elementele de influență din orice parte vor fi venit s-au adăugat la procedeele și metodele constructive autohtone, dînd, astfel, naștere unui stil local.

F. Cercetători ai trecutului cultural-artistic românesc au susținut că Nicodim și, firește, unii dintre ucenicii săi au fost adepți ai isihasmului care a pricinuit, în secolul al XIV-lea, împerecheri și chiar tulburări în viața Bisericii²¹. „Sub numele de isihăști erau cunoscuți... călugări care petreceau ca pustnici, în asceză riguroasă și viață mistic-contemplativă, în tăcere (ἐν ἡσυχία)“²². Adepții acestei concepții, la început o controversă de școală, apoi dogmatică, au viețuit, cei mai mulți, mai cu seamă, la Sfîntul Munte Athos²³. Locurile izolate, îndepărtate de așezările omenești, în care, prin osîrdia cuviosului Nicodim, s-au clădit mănăstirile Vodița și Tismana, care se bucurau de autonomie, arată că el era un adept al isihasmului. Corespondența cu Patriarhul Eftimie al Tîrnovei dezvăluie

17. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 158.

18. *Ibidem*, p. 217-218; Em. Turdeanu, *Les principautés roumaines et les slaves du sud : Rapports littéraires et religieux*, München, 1959, p. 4.

19. R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 219.

20. *Ibidem*.

21. † Tit Sîmedrea, *Glosă pe marginea unei însemnări*, în „Mitropolia Olteniei“, nr. 1-4/1961, p. 15-24. Interpretînd o însemnare din Tetraevangelhelul copiat, în 1405, autorul ajunge la concluzia că Nicodim a fost isihast; Em. Turdeanu, *Les Principautés...*, p. 4; R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale, românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 219; R. Theodorescu, *Un mileniu...*, p. 203, 208; Pavel Chihaia, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab*, București, 1974, p. 247: „să nu uităm că Nicodim este format la aceeași școală isihastă a lui Theodosie de la Kelifarevo“, scrie el; Em. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 264, nota 3.

22. Teodor M. Popescu ș. a., *Istoria Bisericii Universale*, București, 1956, p. 76.

23. *Ibidem*.

frământările și nedumeririle cuviosului Nicodim, pricinuite, fără îndoială, de isihasm și de alte orientări religioase ale secolului său. Ucenicii și frații săi, plecați în Moldova, au fost, credem, la rîndul lor, adepți ai isihasmului. În această ordine de idei, ne întrebăm dacă existența unor scrieri teologice, manuscrise, în redacția sîrbească, copiate în secolul al XV-lea, păstrate mai înainte la Mănăstirea Neamț, nu confirmă, într-un fel, prezența ucenicilor cuviosului Nicodim la această mănăstire. Între scrierile teologice, copiate în redacție sîrbească, notăm următoarele²⁴: *Tîlcuirea Evangheliei de la Ioan, de Teofilact arhiepiscop al Bulgariei, secolul al XV-lea*²⁵ — isihastii aveau un cult deosebit pentru Sf. Evanghelist Ioan —, *Apocalipsul cu Tîlcuire*, secolele XIV-XV²⁶, *Grigore Teologul: Cuvîntări*²⁷, *Ioan Scărarul: Leavoița*, secolul XV²⁸, *Iosif Vrientos: Cuvîntări*, secolul XV²⁹, *Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur*, secolul XV³⁰, *Panegiric sau Săbornic*, secolul XV³¹, *Panegiric*, secolul XV³², *Panegiric*, secolul XV³³, *Apostol*, 1519³⁴ etc.

Unele dintre scrierile acestea sînt aduse de la Sf. Munte Athos sau de la alte mănăstiri sud-dunărene, iar altele sînt copiate în Moldova. Astăzi aceste manuscrise se păstrează în biblioteca Academiei R. S. R. Negreșit, la Mănăstirea Neamț, au mai fost și alte manuscrise de redacție sîrbească, dar, între timp, din motive necunoscute, au dispărut.

G. Ne întrebăm, în sfîrșit, dacă stelele sau, mai curînd, crucile cuprinse în cercuri, brodate pe fondul epitafului din anul 1437, al stareșului Siluan — format în atmosfera statornicită de ucenicii cuviosului Nicodim, care au trecut în Moldova și au organizat Mănăstirea Neamț — nu sînt, cumva, un motiv isihastic? Dacă răspunsul este afirmativ, în acest caz, învierea și organizarea cenobitică a mănăstirilor din Țara Românească și Moldova s-a împlinit în atmosfera isihastă a timpului, introdusă în regiunile locuite de români și prin cuviosul Nicodim, ca și prin ucenicii săi.

H. Prezența și activitatea ucenicilor cuviosului Nicodim la Mănăstirea Neamț ar putea fi dovedită și de faptul că un cunoscut, un prieten al acestor ucenici care, înainte de a trece în Moldova, fusese la Tismana sau Prislop — altă mănăstire din sud-vestul Transilvaniei, zidită prin osîrdia cuviosului Nicodim — anume Cîndea Lațcu de la Hașeg, a ferecat Tetraevanghelul din 1435-1436 al mănăstirii Neamț — poate acest manuscris va fi fost copiat tot la cererea sa, devenind, prin această faptă, ctitor³⁵. Presupunem că în amintirea legăturilor cu ucenicii lui Nicodim, Lațcu Cîndea s-a

24. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei, R. P. R.*, București, 1959.

25. *Ibidem*, p. 126-127, scris probabil la Muntele Athos.

26. *Ibidem*, p. 127-128.

28. *Ibidem*, p. 178-179.

30. *Ibidem*, p. 188-191.

32. *Ibidem*, p. 210-216.

34. *Ibidem*, p. 295-298; Una din scrierile Sfîntului Ioan Hrisostom a fost tradusă, cum afirmă Pavel Chihaiia, *op. cit.*, p. 246, la începutul secolului al XV-lea, de Dionisie din Kelifarevo (mănăstire sîrbească).

35. C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 12; Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 664.

îndreptat, cu prilejul unei călătorii în Moldova, spre Mănăstirea Neamț, căreia îi va fi dăruit Tetraevanghelul ferecat prin rîvna sa³⁶.

I. În diferite acte, „cărți“, emise de domnitorii Țării Românești, la finele secolului al XIV-lea, referitoare la mănăstirile organizate prie rîvna cuviosului Nicodim, numele acestuia era precedat de atributul substantival „chir“ sau „popa“³⁷. Cel dintîi era folosit, mai cu seamă, în viața bisericească ortodoxă greco-bizantină, iar al doilea în viața ortodoxă, îndeosebi, slavo-sîrbă, însoțind, de obicei, numele egumenilor care erau hirotoniți.

Interesant de reținut că egumenii din secolul al XV-lea, cunoscuți, ai mănăstirii Neamț, sînt menționați în documentele timpului cu atributul substantival „popa chir“ Domentian (la 7 ianuarie 1407), „chir“ Siluan (la 12 martie 1422, 1 septembrie 1429, 23 decembrie 1430), „popa“ Siluan (înainte de 10 octombrie 1448), „popa chir“ (1 aprilie 1470), „popa“ Pimen (9 mai 1482)³⁸.

Diversitatea aceasta de redactare a documentelor emise în cancelariile domnești pune în lumină faptul că, în secolul al XIV-lea, influența slavo-sîrbă asupra formelor de viață și organizare bisericească era destul de accentuată. Credem ca o bună parte a terminologiei bisericești slavo-sîrbe și-a făcut loc, în Moldova, și prin ucenicii cuviosului Nicodim.

LOCAȘURI DE ÎNCHINARE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

1. CELE DINTÎI LOCAȘURI DE ÎNCHINARE

Din nefericire, nu avem știri documentare, deplin convingătoare, în legătură cu cel dintîi locaș de închinare de la Mănăstirea Neamț și nici cu edificiile care, de bună seamă, îl înconjurau. S-au emis păreri, s-au formulat ipoteze, s-au dat fel de fel de răspunsuri la întrebarea: Cînd, de către cine și în ce împrejurări a fost înălțată cea dintîi biserică pentru obștea monahală de la Mănăstirea Neamț. Deși problema aceasta a fost frămîntată de mulți istorici și cercetători ai vieții bisericești a românilor, cu toate acestea ea n-a fost clarificată.

Cum s-a arătat, se crede că înainte de întemeierea statului moldovean, a ființat, aici, un schit cu o biserică din lemn sau din piatră, în jurul căreia viețuiau, idioritmice, cîțiva călugări, dar nimeni nu poate preciza timpul și împrejurările istorice cînd s-a întemeiat acest schit, neexistînd, pînă acum, izvoare sigure. Lipsa documentelor, pe de o parte, și sentimentul înflăcărat că așezarea de la Neamț este veche, pe de alta, au condus la concluzii, uneori, neîntemeiate, care s-au păstrat din generație în generație, devenind astfel tradiții. Cu timpul, aceste tradiții au fost consemnate de viețuitori din mănăstire, apoi publicate de cercetători.

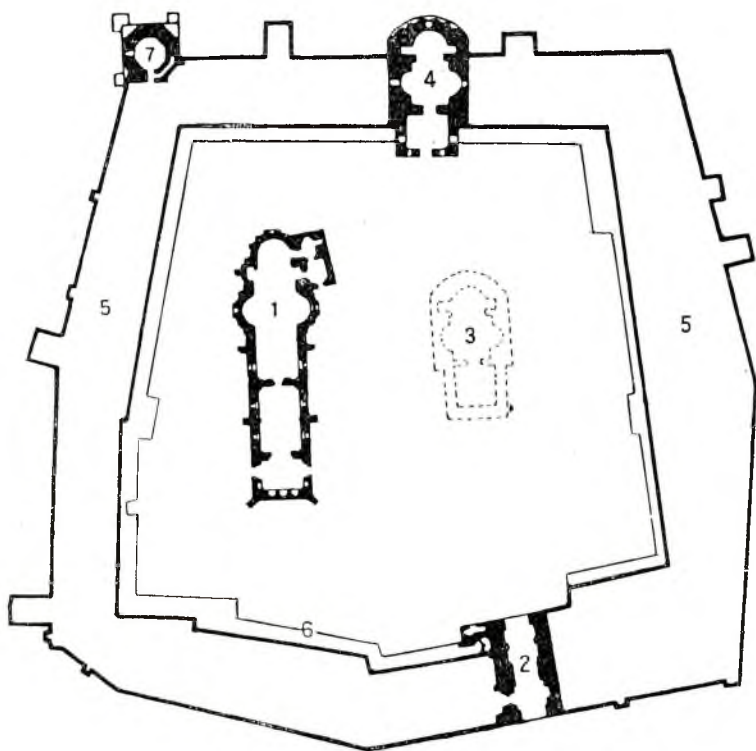
35. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 665.

37. Gh. I. Moisescu ș. a., *op. cit.*, p. 201.

38. *Documenta Romaniae Historica*, vol. I și vol. II; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, p. 263.

Se spune, anume, că pe locul unde astăzi se află cimitirul mănăstiresc, era, la începutul secolului al XIII-lea, o cetate din piatră, case în jurul ei și o bisericuță din lemn, numită „biserica albă“ cu hramul „Bogoslovul“ (Sfântul Ioan Evanghelistul). Se mai spune, că un grup de călugări ar fi venit din altă parte și ar fi întemeiat aici o mănăstire în cinstea Sfântului Gherman (poate Gheorghe). Altă tradiție spune că așezarea călugărească de la Neamț a fost întemeiată de călugării care, pînă într-un anumit timp, au viețuit la Mănăstirea Boiștea, situată la 7-8 km de Tg. Neamț, în direcția sud-est¹. A fost notată, cum s-a arătat mai înainte, și tradiția în legătură cu ucenicii cuviosului Nicodim stabiliți aici. Tradițiile notate, într-adevăr, nu au claritatea documentelor istorice, dar conțin referiri cu privire la mănăstire, care trebuie luate în atenție.

Dacă nu sînt, deocamdată, documente istorice cu ajutorul cărora se poate face lumină în problemele care se pun în legătură

Mănăstirea Neamț plan.

1. C. N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Mănăstirea Neamț*, 1942, p. 9; Narcis Crețulescu, *Inscripțiile Sfintei Mănăstiri Neamțu*, în „Arhiva“, 1908, nr. 4, p. 184.

cu Mănăstirea Neamț, avem la dispoziție unele concluzii, anticipăm, în treacăt, neconvingătoare, formulate de arheologi în urma săpăturilor efectuate în ultimile trei decenii.

Nu s-au găsit, în zona de sud a incintei — cetății mănăstirești — unde s-au făcut săpături, temeliile unei biserici de piatră pe care voievozii Mușatini ar fi înălțat-o la sfârșitul secolului al XIV-lea s-au începutul celui de al XV-lea; fragmentele ceramice din acest timp, descoperite de altfel, foarte puține, nu sînt concludente; s-a spus răspicat: „nu s-a găsit nici o urmă a bisericii mușatine“². Acolo, unde, pînă în anii 1958-1960, se afla biserica Sf. Gheorghe³, s-au găsit neînsemnate porțiuni din temelia unei bisericuțe de lemn, despre care tradiția istorică spune că a existat în secolul al XIV-lea, dar planimetria acesteia din cauza intensei activități constructive — ulterioare — nu mai poate fi reconstituită⁴. În vecinătatea acestei bisericuțe, spre vest, a fost ridicată, în secolul al XVI-lea, o clădire pentru cuhnie și trapeză⁵; la începutul secolului al XVIII-lea între fosta bisericuță și clădirea cuhniei și trapezei s-a ridicat un paraclis cu absidă⁶ care în secolul al XIX-lea, în locul bisericuței, paraclisului și cuhniei a fost zidită biserica Sf. Gheorghe⁷.

Menționam, mai sus, că săpăturile arheologice n-au adus elemente și date concludente. S-a afirmat că planimetria bisericuței de lemn din secolul al XIV-lea nu poate fi reconstituită, deoarece temelia ei, chiar dacă va fi fost din piatră, nefiind prea adîncă în pămînt, construcțiile ulterioare: paraclisul cu absidă de la începutul secolului al XVIII-lea și biserica Sfîntul Gheorghe ctitorită în secolul al XIX-lea au înecat această temelie, au șters-o cu totul. Nu înțelegem, însă, cum de nu s-au descoperit fragmente din temelia bisericii zidită, la sfârșitul secolului al XIV-lea sau la începutul secolului al XV-lea, cînd este bine știut că temeliile edificiilor din vremea aceea erau masive și adînc fixate în pămînt. Punem, deci, existența acestei biserici sub semnul întrebării. Nu înțelegem, în sfîrșit, cum pietatea credincioșilor și călugărilor ar fi putut admite ca să se construiască o clădire destinată a fi cuhnie și trapeză în vecinătatea imediată a bisericii.

Mărturisim, de la început, că nu putem veni cu precizări în legătură cu cel dintîi locaș de închinare de la Mănăstirea Neamț; cu alte cuvinte, formulăm tot ipoteze, deoarece ne lovim de greutatea de care s-au lovit toți cei care s-au ocupat de începuturile acestei mănăstiri, și anume, lipsa documentelor scrise. Încercăm, cu toate acestea, unele considerații care ar putea fi luate în atenție la formularea unei concluzii.

2. Petre Diaconu, *Săpăturile de la Mănăstirea Neamț*, în „Materiale și cercetări arheologice“, vol. VI, 1959, p. 700-701.

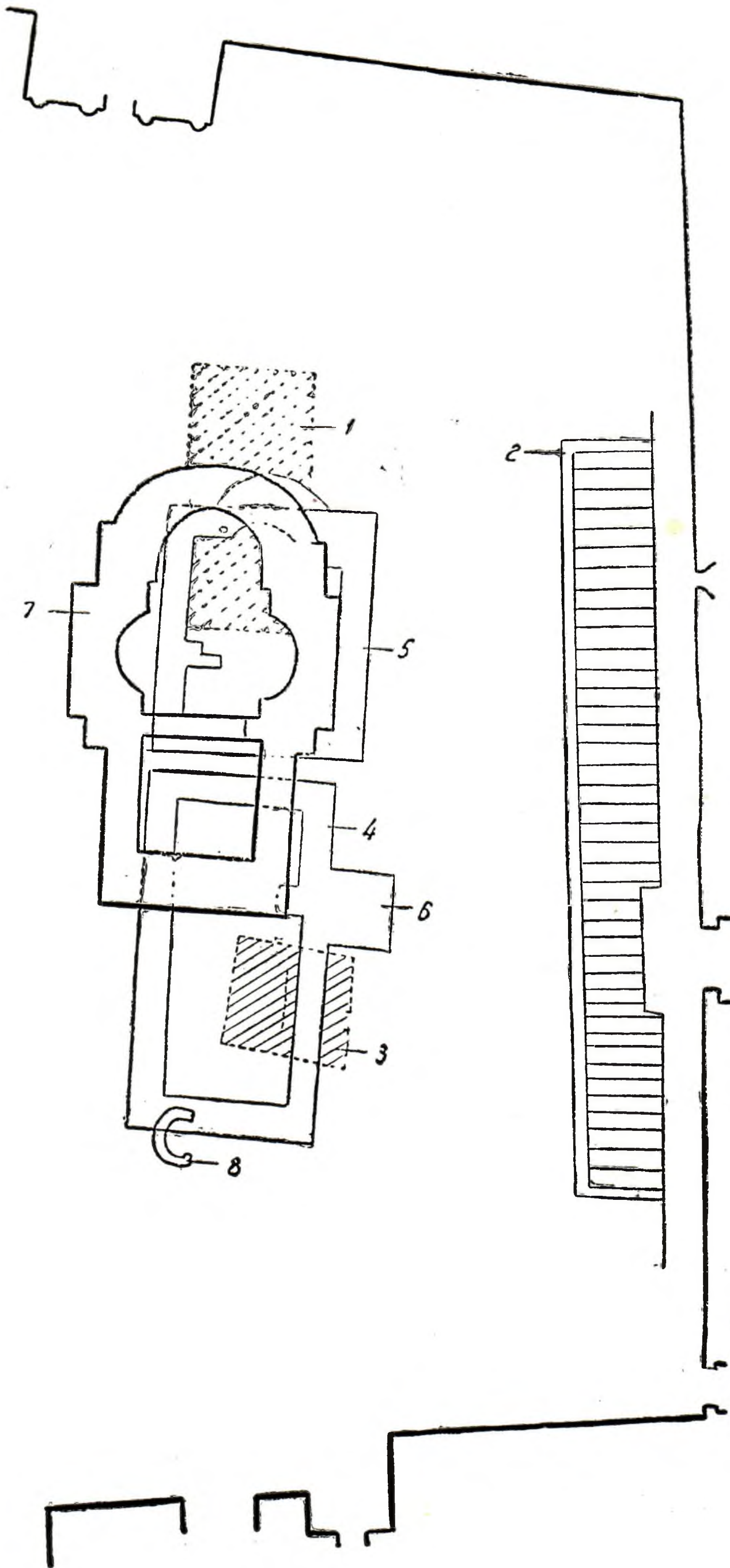
3. Spre a nu știrbi monumentalitatea bisericii Înălțarea Domnului, ctitoria lui Ștefan cel Mare, Biserica Sf. Gheorghe a fost desfăcută și reconstruită pe latura dinspre est a incintei.

4. Radu Heitel, *Cercetările arheologice efectuate la Mănăstirea Neamț*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 5-6/1962, p. 330-331.

5. *Ibidem*. S-a afirmat că edificiul în care au funcționat trapeza și cuhnea a fost ridicat de domnitorul Alexandru Cornea, în anul 1540; Arhiereul Narcis Crețulescu, *op. cit.*, nr. 6/1908, p. 275; Const. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 101.

6. Radu Heitel, *op. cit.*, p. 331-332; Potrivit relatărilor arhiereului Narcis Crețulescu, paraclisul avea hramul „Sf. Gheorghe“.

7. Radu Heitel, *op. cit.*, p. 331-339.

Săpăturile de la Mănăstirea Neamț; — schiță de plan.

Actul din 7 ianuarie 1407⁸, de la Mitropolitul Iosif și Domnitorul Alexandru cel Bun, cuprinde date foarte importante cu privire la Mănăstirea Neamț; el este, s-ar putea spune, un document de referință. Analizându-l, sistematic, cunoaștem că, la începutul secolului al XV-lea, mănăstirea avea o viață activă. Ea fusese înzestrată cu două sate „la gura Neamțului... de răposatul domn Io Petru Voevod“, „două mori“⁹ și o vie. În afară de aceste bunuri, să le numim imobile, mănăstirea avea și bunuri de cult: cărți, odăjdii, vase și bunuri gospodărești: oi, boi, cai și stupi¹⁰. Bunurile pe care le avea mănăstirea, la începutul secolului al XV-lea, multe și variate, pun în lumină faptul că era acolo, de mai multă vreme, o comunitate călugărească numeroasă, organizată potrivit praxilelor ortodoxe. Starețul ei, Domentian, se bucura de prețuirea mitropolitului Iosif, din moment ce i s-a dat și „Mănăstirea Adormirea Preacuratei Născătoare de Dumnezeu, care era la Bistrița, ca să fie aceste mănăstiri nedespărțite una de alta“¹¹.

Reținem, din același document, că hramul mănăstirii Bistrița era „Adormirea Prea Curatei Născătoare de Dumnezeu“. Hramul mănăstirii Neamț nu este pomenit dar, din moment ce, în partea introductivă a documentului, se vorbește de „bunăvoința lui Dumnezeu... și a sfintei Lui Înălțări“ avem credința că, în această mănăstire, era un sfânt locaș, cu hramul *Înălțarea Domnului*.

Cine este ctitorul și când, anume, a fost înălțat* biserica Înălțarea Domnului? Ca să se poată da răspunsuri la aceste întrebări, ne referim la câteva documente istorice din vremea lui Alexandru cel Bun, în legătură cu mănăstirile Bistrița și Neamț. Interpretat în spirit, documentul din 7 ianuarie 1407, de care ne-am ocupat mai înainte, arată că, la acea dată — sîntem în fața unei atitudini de solitudine față de o nouă ctitorie — biserica mănăstirii Bistrița fusese, deja, înălțată. Pomelnicul acestei mănăstiri, un important document istoric, tot din anul 1407, precizează că Alexandru cel Bun este „adevăratul ctitor al mănăstirii“¹², înțelegem, firește, al bisericii. Prin șase documente de cancelarie¹³, Alexandru dăruiește mănăstirii Bistrița diferite bunuri — sîntem în fața unor documente de danie — punînd, astfel, în lumină atenția, bunăvoința și grija sa pentru această așezare călugărească. Adăugînd și faptul că domnitorul a fost înmormîntat la Bistrița, avem destule temeiuri pentru concluzia că el a zidit, la această mănăstire, biserica Adormirea Maicii Domnului, negreșit, în locul unei biserici vechi deteriorată între timp.

În legătură cu Mănăstirea Neamț, documentul din 7 ianuarie

8. *Documenta Romaniae Historica, op. cit.*, p. 29.

9. Cristianești și Temeșești; Mitropolitul Iosif, la rîndul său, dăruise mănăstirii a doua vie pe care o cumpărase; *Documenta...*, *op. cit.*, p. 98.

10. *Ibidem*.

11. *Ibidem*.

12. I. Minea, *Pomelnicul de la Mănăstirea Bistrița*, în „Cercetări istorice“, V-VII/1929-1931, p. 344-348; D. P. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 26; Const. Turcu, *Mănăstirea Bistrița*, în volumul „Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei“, Iași, 1974, p. 204.

13. *Documenta...*, *op. cit.*: 6 ianuarie 1411, 13 iulie 1415, 20 august 1422, 8 iulie 1428, 6 februarie 1431 și 31 iulie 1431.

1407, cum s-a semnalat, arată că la această așezare călugărească se afla o biserică cu hramul *Înălțarea Domnului* care, de bună seamă, fusese înălțată înainte. Era, credem, un edificiu construit de Petru I, probabil, din piatră, deoarece se afla, în această zonă, din belșug. În timpul domniei sale, Alexandru cel Bun a întărit mănăstirii Neamț unele bunuri¹⁴ și i-a dăruit altele¹⁵. Privirile sale, cum arată documentele, s-au îndreptat, cu mai multă atenție, spre Bistrița decît spre Neamț, deoarece aceasta din urmă era mai veche, avea, fără îndoială, tot ce este necesar, era bine organizată și nu avea atîta nevoie de sprijin domnesc.

Un document din septembrie 1429, de la Alexandru cel Bun, cuprinde, între altele, următoarele: „... am binevoit, cu bunăvoința noastră cea bună și cu toată bunăvoia noastră și cu ajutorul lui Dumnezeu să înnoim și să întărim (да поновимо и оскрепнимо) mănăstirea de la Neamț, Înălțarea Domnului, și i-am adăugat, din averea noastră, atît cît să poată folosi cei care se află în ea: balta la Nistru, care se numește Zagorna, cu gîrlele sale și prisaca de la Zagorna și în fiecare an douăsprezece buți de vin...“. Cuvintele: „cu bunăvoința noastră cea bună și cu toată bunăvoia noastră și cu ajutorul lui Dumnezeu să înnoim și să întărim mănăstirea Înălțării Domnului care este la Neamț“, apar și în documentul cu data de 23 decembrie 1430, tot de la Alexandru cel Bun¹⁶.

Sintagma „să înnoim și să întărim“ (да поновимо и оскрепнимо) apare pentru prima dată în documentele vechi moldovenești. Obișnuit, în cărțile domnești de danie sau de întărire a daniilor mai vechi se foloseau cuvintele: „Дам и дали“ = dăm și am dat, „Дам и потверждаемъ“ = dăm și întărim, „да оствърдимъ и оскрепнимъ“ = să întărim și să impuțernicim, „и дали и потвердили“ = am dat și am întărit. Sintagma „să înnoim și să întărim“ este, oare, o formulă de cancelarie introdusă de redactorul sau copistul documentelor menționate, sau se referă la unele lucrări săvîrșite de Domnitorul Alexandru cel Bun la Mănăstirea Neamț?

Ștefan Balș și Corina Nicolescu cred că Alexandru cel Bun ar fi executat la ansamblul mănăstirii Neamț „unele lucrări de refacere sau întregire“¹⁷. Pe vremea sa, cum arată documentele, mănăstirea ființa. Prin urmare, el nu este un ctitor fondator, ci un domnitor ctitor care, într-o măsură mai mare decît alții, a contribuit la repararea și buna păstrare a bisericii Înălțarea Domnului din Mănăstirea Neamț.

După o tradiție consemnată de starețul Gherasim, în scrierea sa din 1852-1857, *Istorie pentru sfînta Monastire a Neamțului*, preluată apoi de Narcis Crețulescu, în zona în care, pînă acum două decenii, se afla biserica Sfîntul Gheorghe, adică acolo unde s-au efectuat cercetări arheologice, „a existat, din vechime, o biserică domnească, de zid din piatră, cu hramul Înălțarea, începută de Bogdan Vodă la 1367 și terminată de Ștefan Vodă la

14. *Ibidem*, 14 septembrie 1427, 4 decembrie 1428.

15. *Ibidem*, 12 martie 1422, 31 august 1429, 1 septembrie 1429.

16. *Ibidem*, p. 140 și 148.

17. Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamț*, București, 1958, p. 17.

1392¹⁸. Atît stareşul Gherasim cît şi Narcis Creşulescu au notat tradiţia dar n-au adus nici un document sigur în legătură cu această biserică.

Pe un clopot, folosit pînă astăzi la slujbele religioase, se află următoarea însemnare: „Acest clopot s-au vărsat din materialul clopotului făcut la 1393 de Domnul Ştefan cel dintîi şi care s-a topit la arderea mănăstirii Neamţu în 1862 noiembrie 20¹⁹. Însemnarea de pe acest clopot, provenit din materialul unui clopot din secolul al XIV-lea, „făcut“, cum se arată, de Ştefan I (Muşat), arată, limpede, că biserica exista înainte de Alexandru cel Bun. La întrebarea cine este ctitorul acestei biserici, nu putem da un răspuns precis. A putut fi Bogdan I, întemeietorul, Petru I sau Ştefan I Muşat. Cei mai mulţi istorici ai Bisericii Ortodoxe Române, arheologi, istorici şi istorici de artă²⁰, plecînd de la faptul că Petru I a zidit cetatea Neamţ, au formulat ipoteza că acest voievod, îndemnat şi de ucenicii cuviosului Nicodim care au adus cu ei moda înălţării bisericilor din piatră, a zidit, la Neamţ, o biserică din piatră cu hramul *Înălţarea Domnului* pe care a înzestrat-o cu două sate, bunuri de cult şi gospodăreşti²¹. Succesorul său în scaunul Moldovei, Ştefan I (Muşat), a înzestrat, la rîndul său, această biserică, dăruindu-i, între altele, cum s-a arătat, un clopot în anul 1393. N. Iorga şi, după el, alţi istorici printre ei P. P. Panaitescu, au crezut că Petru I a fost înmormîntat în biserica *Înălţarea Domnului* din Mănăstirea Neamţ, ctitoria sa²², din moment ce mormîntul său nu se află în biserica Bogdan Vodă din Rădăuţi, alături de ceilalţi domnitori ai Moldovei. Amintim, în treacăt, că unii istorici, în vremea din urmă, susţin că Petru I (Muşat) ar fi fost înmormîntat la Rădăuţi. Mormîntul său, în rînd cu ale lui Bogdan I şi Laţcu, ar fi cel acoperit de o piatră fără inscripţie²³.

Cercetările arheologice n-au izbutit să reconstituie planimetria bisericii vechi. Doar unele urme neînsemnate de zidărie, găsite în zona sudică a incintei, pe locul unde a fost biserica Sfîntul Gheorghe, confirmă că acolo au fost unele clădiri²⁴.

Dacă temelia bisericii din secolul XIV nu este înecată în cele

18. Narcis Creşulescu, *op. cit.*, nr. 6, p. 274.

19. Petre Diaconu, *Săpăturile de la Mănăstirea Neamţ*, în „Materiale şi cercetări arheologice“, vol. VI, 1959, p. 699; Ştefan Balş-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 19.

20. N. Iorga, *Mănăstirea Neamţului*, 1925, p. 11; acelaşi, *Istoria Bisericii Româneşti*, vol. I, 1929, p. 58; Simeon Reli, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor*, vol. I, 1942, p. 395; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 1972, p. 75; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1978, p. 52; P. Diaconu, *op. cit.*, p. 699; V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 301; Ştefan Balş-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 19; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 85 şi urm.; Radu Popa, *Cetatea Neamţ*, Bucureşti, 1963, p. 32.

21. *Documenta...*, *op. cit.*, p. 39; Un monah, anume Misail, într-o însemnare pe o psaltire dăruită de el mănăstirii Neamţ menţiona că la această mănăstire „este ... hramul Pantoeratorului“ (P. P. Panaitescu, *Manuscrise...*, I, p. 132).

22. N. Iorga, *op. cit.*, p. 7-8.

23. Şt. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 34.

24. Ştefan Balş-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 17.

ale bisericii Sf. Gheorghe, zidită în secolul al XIX-lea, de asemenea, dacă temeliile clădirii înălțată pentru trapeză și cuhnie, în secolul al XVI-lea, de Domnitorul Alexandru Cornea, descoperite cu prilejul săpăturilor, nu sînt o parte din temeliile fostei biserici, atunci am putea presupune, firește, cu toată rezerva — izvoarele scrise care, eventual, se vor descoperi, cum și săpăturile arheologice care, eventual, se vor mai face, vor infirma sau confirma această presupunere — că Petru I a găsit, la Neamț, o biserică din lemn pe care a păstrat-o dar a clădit mai spre nord, altă biserică din piatră, cu hramul *Înălțarea Domnului*. În acest caz, se poate crede că hramul bisericuței din lemn pe care Petru I a păstrat-o era *Sfîntul Gheorghe*. Sf. Gheorghe era hramul bisericii mitropolitane Mirăuți

Mănăstirea Neamț — incinta cu clopotnița, gangul de intrare și construcțiile din secolele XVIII-XIX.

din Suceava; chipul său apărea pe steagurile moldovenilor; de asemenea, la loc de cinste, pe fațadele pictate ale bisericilor; cu alte cuvinte, el era patronul Moldovei. Paraclisul, improvisat la începutul secolului al XVIII-lea, avea hramul Sfîntul Gheorghe, biserica zidită în secolul al XIX-lea, acum desfăcută și reconstruită pe latura de est a incintei, de asemenea. Nu cumva aceste două locașuri de închinare au preluat hramul vechii biserici? De altfel, în Biserica Ortodoxă, obiceiul de a se da același hram locașurilor de închinare care se construiesc pe locul celor vechi este adînc îndătinat²⁵.

25. Cităm, spre exemplificare, cîteva cazuri: Biserica Mănăstirii Putna, Biserica Mirăuți, Biserica Sf. Dumitru-Suceava, Biserica Sf. Vineri (catedrala Episcopală) din Roman ș. a.

Alexandru cel Bun a înnoit și întărit această biserică zidită de Petru I. Tot el a înălțat, probabil, din piatră, partea inferioară a turnului clopotniță și unele clădiri înconjurătoare²⁶ (chilii, arhondaric, trapeză, cuhnie, turnuri de apărare etc.). Urmașii săi în scaunul Moldovei, Domnitorii Iliș, Ștefan al II-lea și, îndeosebi, Ștefan cel Mare vor fi completat și desăvârșit ceea ce se proiectase și ceea ce era necesar unei mănăstiri.

V. Vătășianu, referindu-se la Mănăstirea Neamț, crede că „biserica lui Petru I (din zid) a fost, la rîndu-i, refăcută, mai întii, în prima jumătate a secolului al XV-lea, iar apoi înlocuită cu zidirea de azi, datorită lui Ștefan cel Mare...”²⁷. Vechea biserică, cu hramul Sf. Gheorghe, era împrejmuită și ocrotită de o incintă dreptunghiulară; pe latura de vest a incintei se află un turn clopotniță cu gang, amplasat în fața acelei biserici. Zidind biserica, cu hramul Înălțarea Domnului, mai spre nord de biserica veche, Petru I a mărit incinta mănăstirească, dîndu-i o formă trapezoidală. Menționăm că intrarea în incintă nu era obligatorie în ax cu biserica. În acest sens sînt concludente incintele mănăstirești — ne referim numai la cele clădite în secolele XV-XVI — Putna, Dobrovăț, Bistrița, Voroneț, Homor, Pobrata, Pingărați, Moldovița ș. a.

La 23 februarie 1438, Domnitorul Iliș a dăruit mănăstirii Neamț un sat anume Secărești la gura Cracăului „... pentru sufletul sfîntrăposatului nostru părinte, cel după Sfîntul Duh, Iosif Mitropolit...”²⁸, iar la 6 iunie 1446, Ștefan al II-lea a dăruit aceleiași mănăstiri, Neamț, „o mănăstire la Boiște unde a fost chilia Vlădicăi Iosif...”²⁹. Din aceste documente se vede că Mitropolitul Iosif nu mai era în viață. Fiind pomenit, cu cinste, credem că acest ierarh, din neamul Mușatinilor, a avut strînse legături cu Mănăstirea Neamț. Poate se va fi călugărit și format în atmosfera monahală statornică aici, între alții, și de ucenicii cuviosului Nicodim; poate a stăruit pe lîngă Petru I, sau pe lîngă Ștefan I, care interveniseră la Patriarhia din Constantinopol pentru recunoașterea sa ca mitropolit al țării, ca să zidească biserica Înălțarea Domnului, poate a înduplecat pe Alexandru cel Bun ca să înnoiască și să întărească biserica zidită de Petru I, să clădească, în jurul ei, chilii, ziduri și turnuri de apărare. Presupuneri și ipoteze pe care le-au formulat

26. Gh. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile XVII-XVIII*, București, 1933, p. 339-340; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 119. În 1808-1809, cînd s-au săpat temeliiile pentru clădirile de pe latura de nord, nord-vest a incintei actuale, s-au descoperit „urmele zidurilor de la fosta cetate Neamț... casa cu pîrgul de nord al cetății și conduct la apa Nemțisor, care, pe atunci, era în curgere pe sub zidul cetății”, nota Narcis Crețulescu (*Inscripțiile Sfintei Monastiri Neamțu*, în „Arhiva” nr. 4/1908, p. 181). În 1819, cînd s-au săpat temeliiile clădirilor de pe laturile de sud-est ale incintei s-au găsit „nămolite în pămînt: zidul, pîrgul și gangul care scoate la apa Magherniței, rămășițe de la vechea cetate” (*Ibidem*, p. 181). Nu este vorba de cetatea Neamț ci de clădirile masive din jurul bisericilor mănăstirii Neamț care dădeau acestei așezări călugărești înfățișarea unei fortărețe.

27. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 301.

28. *Documenta...*, *op. cit.*, I, p. 255.

29. *Ibidem*, p. 379. La Boiștea era o mănăstire de călugărițe la care Mitropolitul Iosif avea probabil, o „chilie”, cum, de obicei, au ierarhii eparhioți la mănăstirile mai importante.

aproape toți istoricii și cercetătorii care s-au ocupat, în scrierile lor, de trecutul mănăstirii Neamț.

În biserica Înălțarea Domnului a fost înmormântat Domnul Ștefan al II-lea, ucis mișelește de Roman, fiul lui Iliăș voievod³⁰, sau de un fiu al domnitorului Alexandru cel Bun cu numele Roman³¹, la 13 iulie 1447, în apropiere de cetatea Neamț. Tot în această biserică au fost înmormîntați un stareț Siluan și renumitul caligraf Gavriil Uric. Dacă biserica în care au fost înmormîntați Ștefan al II-lea și ceilalți era în zona sudică a curții mănăstirești, înseamnă că osemintele lor au fost strămutate, la finele secolului al XV-lea, deci după 50 de ani, în noua biserică zidită de Ștefan cel Mare. Nu se obișnuiau însă astfel de strămutări. Pe lespedea care acoperă mormîntul lui Ștefan se află o inscripție pe care o vom reproduce în altă parte.

Ștefan cel Mare a acoperit cu pietre artistic lucrate mormintele înaintașilor săi în scaunul Moldovei: Bogdan I, Lațcu, Ștefan I, Roman și ale altor vlăstare domnești: Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, Bogdan, fiul lui Alexandru cel Bun, Anastasia fiica lui Lațcu, înmormîntate în biserica Sf. Nicolae din Rădăuți³². Aceste pietre au fost așezate, cum arată însăși inscripțiile funerare, săpate în jurul desenului floral ornamental, în intervalul 11 aprilie 1479-20 mai 1480³³. Însemnarea de pe lespedea care acoperă mormîntul lui Ștefan al II-lea, de la Mănăstirea Neamț, nu are menționat anul cînd a fost așezată. Am putea admite că Ștefan cel Mare, în etapa finală a lucrărilor de la ctitoria sa din Mănăstirea Neamț, deci ultimul deceniu al secolului al XV-lea, a cinstit memoria predecesorului său, așezînd o piatră asemănătoare cu cele de la Rădăuți, într-o nișă din peretele nordic al gropniței, cu o inscripție, fără a arăta data fixării, chiar acolo unde, în vechea biserică zidită de Petru I sau Ștefan I, fusese înmormîntat Ștefan al II-lea.

Biserica zidită de domnii pomeniți, înnoită și întărită de Alexandru cel Bun n-a dăinuit prea mult, în mare măsură din cauza întîmplărilor năprasnice din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Invadarea Moldovei de către oștile ungurești conduse de însuși Matei Corvin, în luna decembrie 1467 și, mai ales, luptele de apărare ale lui Ștefan cel Mare, între care aceea de la Baia, nu prea departe de Mănăstirea Neamț, vor fi pricinuit bisericii și clădirilor mănăstirești nemțene mari stricăciuni. De asemenea, dramatica înclăștare din anul 1476, dintre oștile otomane, conduse de însuși Sultanul Mahomed al II-lea, și moldoveni, la Valea Albă și împrejurimi, va fi fost o grea și dureroasă lovitură și pentru ansamblul mănăstirii Neamț³⁴. Cetatea Neamț, potrivit însemnări-

30. N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare, (1359-1457)*, Iași, 1978, p. 160-161.

31. D. Constantinescu, *Mormîntul domnesc din Mănăstirea Neamț*, in „Memoria Antiquitatis”, III, 1971, p. 297 și urm.

32. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 160-161.

33. *Ibidem.*

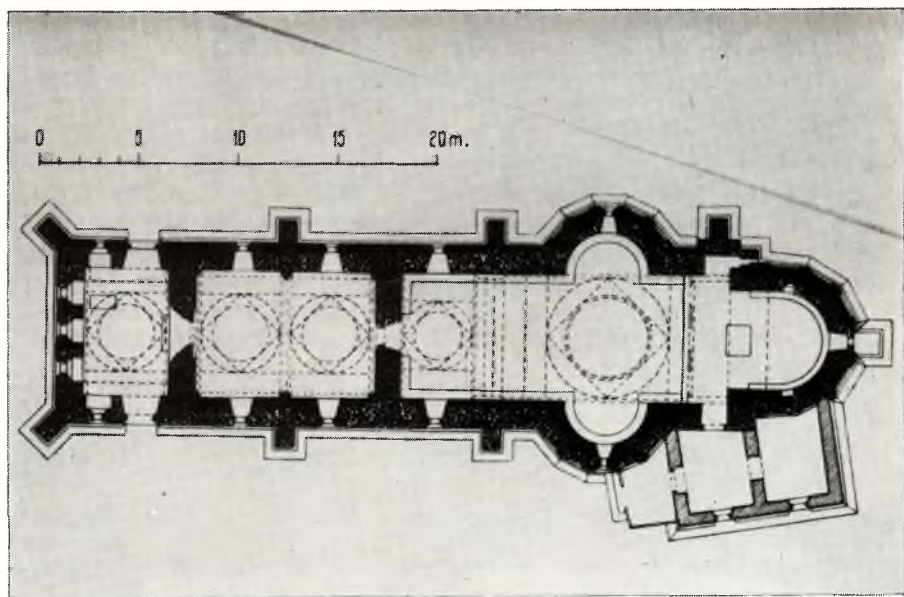
34. *Letopiseșul anonim al Moldovei*, în Cronicile slavo-române, din sec. XV-XVI, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 16, 18; *Cronica Moldo-germană*, aceeași ediție, p. 34; știri și la Grigore Ureche.

lor unui martor ocular, anume Angiolello, a fost asediată în anul 1476³⁵; fără îndoială, oștile lui Mahomed n-au cruțat mănăstirea din apropiere. La aceste întâmplări s-a adăugat și catastrofalul cutremur din 1471, care a zdruncinat și șubrezit grav de tot biserica Înălțarea Domnului de la Neamț³⁶.

Ștefan cel Mare, sprijinind Biserica prin acordarea unor moșii, sate și diferite bunuri, îndeosebi mănăstirilor, prin înălțarea unor locașuri de închinare care pun în lumină vie ingeniozitatea tehnică și măiestria artistică a meșterilor din vremea sa, prin ajutorarea unor așezări călugărești spre a deveni vetre de artă și cultură, prin includerea unor ierarhi între martorii domnești ai hotărârilor sale, nu putea rămîne nepăsător cînd a fost vorba de Mănăstirea Neamț. De aceea, el și-a legat numele de această mănăstire prin monumentală catedrală *Înălțarea Domnului*, zidită în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, credem, în locul ctitoriei lui Petru I și Alexandru cel Bun.

2. BISERICA „ÎNĂLȚAREA DOMNULUI“ ZIDITĂ DE ȘTEFAN CEL MARE

În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, mai ales în ultimile două decenii ale vieții și activității sale voievodale, arhitectura bisericească a luat un avînt necunoscut pînă atunci. Acum prinde contur și, în mare parte, se cristalizează ceea ce în istoria arhitecturii române este cunoscut sub numele de stilul moldovenesc. Deși asemănătoare prin menirea lor funcțională, cu toate acestea locașurile

Biserica Înălțarea Domnului — plan.

35. N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 81.

36. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, De un cutremur; C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 15, prezintă data de 29 august 1472.

de cult, înălțate de Ștefan cel Mare sau de unii din sfinții săi, sînt deosebite. Grigore Ionescu, pornind de la diversitatea formelor de plan și structură, de la particularitățile specifice ale monumentelor bisericești din vremea lui Ștefan cel Mare, le grupează în trei categorii distincte³⁷: biserici de plan dreptunghiular cu bolți semicilindrice unitare, prinse sub un singur acoperiș:³⁸ *Dolheștii Mari, Bălinești și Volovăț*; biserici de plan trilobat cu turla pe naos și acoperiș fragmentat: *Pătrăuți, Sf. Ilie, Voroneț, Adormirea Maicii Domnului (Precista)-Bacău, Sf. Nicolae-Domnesc-Iași, Sf. Nicolae-Dorohoi, Sf. Nicolae-Botoșani, Sf. Gheorghe-Hirlău ș. a.*; biserici de plan dreptunghiular boltite cu o serie de cupole dispuse în filă și prinse sub un singur acoperiș: *Borzești, Războieni, Sf. Ioan-Piatra Neamț, Arbore, Reusenii și Dobrovăț*³⁹.

Singura biserică zidită de Ștefan cel Mare, neînscrișă în vreuna din categoriile menționate, este *Înălțarea Domnului* din Mănăstirea Neamț, care întrunește în structura și planul său foarte dezvoltat — 40,50 m. lungime în exterior — o sinteză a elementelor esențiale caracteristice tipurilor de biserici din categoriile amintite⁴⁰. Zidită în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, biserica *Înălțarea Domnului* „este cel mai interesant și mai reprezentativ monument arhitectonic din acea vreme, atît ca plan și structură interioară, cît și ca mod de decorare a fațadelor“⁴¹. La ctitoria lui Ștefan cel Mare, de la Neamț, „se pot vedea mai bine și în mod complet suma cunoștințelor și posibilităților de realizare în materie de artă arhitectonică, a meșterilor de atunci“⁴². Plecînd de la o inscripție de pe un clopot, citită și publicată de Iașimirschi: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh Io Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a făcut acest clopot mănăstirii Neamțului, unde este hramul slăvitei Înălțări a Domnului Dumnezeu și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, sub egumenul popa Pimen, în anul 6093, luna lui septembrie 1*“ (1485), s-a crezut că lucrările de construcție a bisericii *Înălțarea Domnului* au început în acel an⁴³. Cînd știm că Ștefan cel Mare înălța bisericile sale în foarte scurt timp, în unele cazuri chiar în cîteva luni, este cu neputință de admis că lucrările, la Neamț, ar fi început în anul 1485 și s-ar fi încheiat în anul 1497 cum arată pisania bisericii redată în cele ce urmează. Credem că domnitorul a făcut acest clopot pentru Mănăstirea Neamț, unde exista o biserică *Înălțarea Domnu-*

37. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 220.

38. V. Vătășianu crede că bisericile de plan dreptunghiular sînt reproduse în piatră a vechilor bisericuțe din lemn pe care românii le aveau înainte de întemeierea statelor lor (*Despre originea arhitecturii moldovenești*, în „Junimea literară“, XVI, Iași, 1927, nr. 5-7, p. 8).

39. Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 226-249.

40. *Ibidem*, p. 252.

41. Ștefan Balș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 23.

42. Ștefan Balș, *Biserica „Înălțarea Domnului“*, din *Mănăstirea Neamț*, în „M.M.S.“, 1962, nr. 5-6, p. 317.

43. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 22; C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 81.

lui, ctitorită de Petru I, apoi înnoită și întărită de Alexandru cel Bun, în vremea aceea, deteriorată. Noul locaș de o îndrăzneță monumentalitate și cu o îmbelșugată decorație, avea să fie început peste cîțiva ani. În 1495, cînd a fost înmormîntat pîrcălabul Micotă în interiorul ei, biserica era, probabil terminată dar nesfințită.

Nu se cunoaște anul cînd au început lucrările, dar cunoaștem cînd s-a sfințit biserica, cu alte cuvinte, cînd era gata. O notiță pe un Tetraevanghel dăruit de Mitropolitul Teoctist mănăstirii Neamț, tradusă și publicată de Episcopul Melchisedec⁴⁴, este concludentă: „S-a scris această Evanghelie cu dania și învățătura mitropolitului Teoctist din Suceava, care a fost și cîrmuitor al sfîntului locașului acestuia al Neamțului. În vremea cînd se zidea această sfîntă biserică, cu dania și învățătura lui Hristos iubitorul Domn al țării Moldovei Io Ștefan Voevod, în acea vreme a venit Albert, craiul leșesc, cu multă putere și mult a săpat la cetatea Sucevei și n-a putut lua cetatea și s-a întors în deșert. Iar Ștefan Vodă a mers asupra-i cu putere cu oastea sa și l-a bătut la Cozmin în anul 7005, iar al domniei sale anul curgător, luna lui octombrie 24, joi, în ziua de Sfîntul Dumitru. Și apoi s-a întors din război și a sfințit biserica aceasta, în același an, luna lui noiembrie în 14; care și noi ne-am trudit la zidirea ei și cu frații ce erau atunci. Și s-a scris sub binecredinciosul Domn al țării Moldovei Bogdan Voevod fiul lui Ștefan Voevod și sub egumenul chir Partenie, cu mîna grămăticului Dimitrie, la anul 7020 curgător“ (1512).⁴⁵ Însemnarea aceasta cuprinde știri deosebit de importante cu privire la împrejurările istorice în care Ștefan cel Mare a zidit biserica Înălțarea Domnului din Mănăstirea Neamț. Este vorba de pătrunderea unei oștiri polone în Moldova, cu încuviințarea domnului, spre a elibera cetățile Chilia și Cetatea Albă, ocupate de turci⁴⁶. În loc să meargă spre obiectivele menționate, regele Ioan Albert, care conducea oastea polonă, s-a îndreptat spre Suceava pe care a asediat-o în intervalul 26 septembrie-16 octombrie 1497⁴⁷. Urmăriți și hărțuiți de moldoveni, asediatorii au hotărît să se întoarcă în Polonia, dar nu pe drumul indicat de Ștefan cel Mare, pe unde, de fapt, veniseră ei, ci prin altă parte. În aceste condiții, oastea moldovenească s-a năpustit asupra lor dîndu-le, în ziua de 26 octombrie 1497, o lecție usturătoare în Codrul Cosminului⁴⁷. La 14 noiembrie același an, Ștefan cel Mare a luat parte, notează grămăticul Dimitrie, la festivitatea de sfințire a bisericii care fusese zidită, la Neamț, cu sprijinul său. Lucrările începuseră, de bună seamă, mai înainte. Alături de meșteri și muncitori de pe șantier au „trudit“ însuși Teoctist „și cu frații ce erau atunci“ în mănăstire⁴⁸. De reținut că Mitropolitul Teoctist — este vorba de Teoctist al II-lea — „a fost și cîrmuitor (stareț) al sfîntului locașului acestuia al Neamțului“.

Cel mai grăitor document literar în legătură cu biserica zidită

44. Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice*, București, 1885, p. 2-3; N. Iorga, *op. cit.*, p. 26-27.

45. Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, 2, p. 172.

46. *Ibidem*.

47. *Ibidem*, p. 173.

48. N. Iorga, *op. cit.*, p. 25.

de Ștefan cel Mare la Neamț este pisania încadrată de un chenar sculptat cu motivul cunoscut al palmei, plasată deasupra ușii sudice de intrare în pridvorul bisericii: „Doamne Iisuse Hristoase, primește acest hram care s-a zidit cu ajutorul tău, întru slava și cinstea sfintei și slăvitei de la pământ la cer înălțare a ta și Tu Stăpîne, acopere-ne cu mila ta de acum și pînă în veac. Ioan Ștefan Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voievod, a binevoit și a început și a zidit acest hram, pentru rugăciunea sa și a Doamnei Sale Maria și a fiului său Bogdan și a celorlalți fii ai săi, și s-a săvîrșit la anul 7005 iar al domniei sale anul patruzeci și cel dintîi curgător, luna lui noiembrie în 14“ (1497).

Spre deosebire de majoritatea pisaniiilor de la ctitoriile lui Ștefan cel Mare, aceea de la Neamț, ca și aceea de la Războieni, care evocă dramatica încleștare din anul 1476 cu „Mehmet sultanul cel turcesc“ și oastea sa, întocmită și așezată cam în aceeași vreme,

Piatra pisaniei de deasupra ușii de intrare în pridvor.

este mai bogată și, în același timp, cu accentuată coloratură retorică. Cum se vede, textul cu caracter narativ-istoric, din pisania nemțeană, este precedat de o rugăciune neîntîlnită în alte pisanii. Credem că autorul pisaniei este însuși starețul Teoctist, viitorul mitropolit al Moldovei, Teoctist al II-lea.

Privită în ansamblu, monumentală biserică Înălțarea Domnului, după lucrările de restaurare efectuate în anii 1954-1961, adică după ce și-a recăpătat înfățișarea ei originală, apare în toată splendoarea ca o interesantă sinteză artistică. Ingeniozitatea cu care au fost îmbinate, într-un tot unitar, încăperile pe care le întîlnim la ctitoriile anterioare — pronaos, naos, absidă, — cu încăperi noi — pridvor (exonartex) și gropniță (încăperea mormintelor) — precum și excepționalele efecte de plastică monumentală obținute prin îmbogățirea planului, conduc la concluzia că arhitectul-constructor al bisericii, cel mai reprezentativ monument al epocii lui Ștefan cel Mare, a fost un mare și neîntrecut

specialist din timpul domniei marelui voievod ⁴⁹. Prin adăugarea pridvorului și gropniței, biserica mănăstirii Neamț apare ca o navă alungită, dacă avem în vedere celelalte ctitorii din vremea marelui Ștefan. Prin dimensiunile și proporțiile ei, biserica Înălțarea Domnului este o construcție monumentală.

Un soclu masiv, „lărgit prin două baze suprapuse prevăzute cu copertine din piatră de talie, cu profile gotice, întărește de jur-împrejur partea inferioară a bisericii“ ⁵⁰. Deasupra soclului, pînă la înălțimea de 9 m., adică pînă la nivelul de la care pornesc boltele interioare, se înalță zidăria „executată din piatră brută de carieră de diferite dimensiuni, cioplită pe fața văzută și amestecată cu

Biserica Înălțarea Domnului după restaurare cu reliefarea clisiarniței.

piatră de rîu“ ⁵¹. Partea superioară a zidăriei, pînă la cornișă, este executată din cărămidă. Contraforturile masive care au menirea de a întări și sprijini zidurile — după unii au și un rol decorativ — sînt plasate după cum urmează: cîte unul în colțurile fațadei dinspre vest, trei orînduite simetric pe fațada de nord și două pe cea de sud; al treilea, de la sud, a fost îndepărtat cînd s-a adăugat clisiarnița sau veșmîntăria. Un trunchi de contrafort — al noulea — plasat în axul absidei răsăritene, se înalță pînă la nivelul inferior al ferestrei.

49. Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 253.

50. Ștefan Baș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 50.

51. *Ibidem*, p. 53.

Într-o reprezentare picturală a bisericii Înălțarea Domnului, din compoziția realizată, potrivit unor păreri, în secolul al XV-lea⁵¹, dacă într-adevăr este biserica lui Ștefan, care înveșmîn-

Pictura din gangul clopotniței — detaliu.

51. I. D. Ștefănescu, *Monastère de Neamțu, L'église de L'ascension*, București, 1946, p. 25.

tează o parte a boltei gangului de la turnul clopotniță, clisiarnița sau cum i se mai spune obișnuit veșmintăria, nu apare, ceea ce înseamnă că ea a fost adăugată ulterior. O gravură imprimată în Octoihul, ediția Neamț, 1816, arată că biserica avea această anexă⁵³. Răspuns precis la întrebarea: când și cine a clădit veșmintăria, nu s-a dat pînă acum. Într-o inscripție, pe un fragment de piatră, publicată de Episcopul Melchisedec,⁵⁴ se arată că, în timpul lui Iliș Vodă, anume la anul 1549 s-a „făcut“ clisiarnița. Deși unii cercetători cred că este vorba despre o altă clădire, cu toate acestea aspectul zidăriei și soclul din piatră de talie al clisiarniței (veșmintăriei), amplasată pe latura de sud a altarului, asemănătoare cu cele ale bisericii, și mai ales ancadramentul, constituit din muluri încrucișate, al intrării în această anexă, conduc la concluzia că ea a fost ridicată în secolul al XVI-lea, în timp ce domnea Iliș, de un ierarh — poate Episcopul Macarie al Romanului (N. Iorga) — de un stareț sau de un sfetnic domnesc. Cînd, în secolul al XIX-lea, s-au efectuat diferite lucrări, piatra cu pisania, nefiind completă, n-a mai fost fixată în pereții clisiarniței. Ea se păstrează în colecția de obiecte bisericești.

Clisiarnița.

Veșmintăria cuprinde, la parter, două cămăruțe, cu bolte semisferice, iar la etaj, la care duce o scară cu trepte din piatră, se găsește o singură încăpere tot cu boltă semisferică.

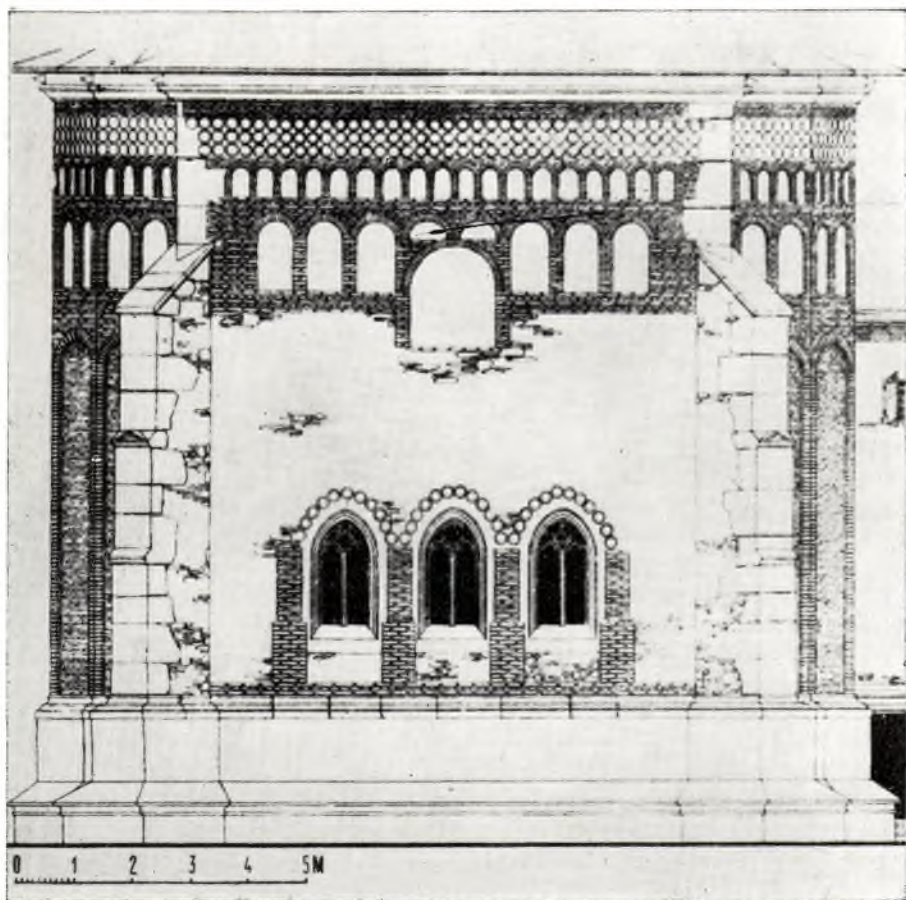
Dacă planimetria și dimensiunile bine proporționate, conferă ctitoriei lui Ștefan cel Mare valoare excepțională, decorația plastică a fațadelor constituie, la rîndul ei, un strălucit exemplu de artă și logică constructivă, de gust și rafinament artistic, sporindu-i și mai mult distincția artistică⁵⁵.

Între elementele decorative de pe partea superioară a fațadei se disting două rînduri de ocnife a căror pilaștri sînt din cărămidă

53. Ștefan Baș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 67.

54. Melchisedec, *op. cit.*, p. 4. În realitate este vorba de o bucată de piatră cu o inscripție slavonă, frumos lucrată, îngropată în pămînt lingă biserica Sf. Gheorghe. Cuprînsul inscripției, cit a rămas, este următorul: „... această clisiarniță, în zilele evseviosului Domnul nostru Ioan Iliș, fiul lui Petru Voevođ, cu mila lui Dumnezeu Domnitor țării Moldovei în anul 7057, luna iunie 7“ (7057). Fragmentul de piatră cu inscripția se păstrează; a se vedea și N. Iorga, *op. cit.*, p. 31; învățatul istoric crede că adaosul ar fi fost clădit la inițiativa episcopului de Roman, Macarie.

55. Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 254.

Fațada vestică — desen.

obișnuită — cele suprapuse sînt mai mici și dispuse cîte două față de una singură din rîndul de jos — iar în dreptul absidelor, fridele alungite care coboară pînă la soclu⁵⁶. „Fridele sînt așezate cîte una pe fiecare latură a conturului poligonal al absidelor: cinci la cele laterale și șapte la altar. În axul fațadei de vest, o ocniță mai mare decît celelalte, coborîtă la un nivel mai jos, adăpostea, probabil, icoana hramului bisericii“⁵⁷, adică scena Înălțarea Domnului. Urmele de pictură care se văd în ocnițele dinspre sud, sînt martori care atestă că, odinioară, acestea au fost pictate.

Un rol important în decorația fațadelor îl deține ceramica smălțuită care constituie o particularitate a ctitoriei lui Ștefan cel Mare. Sub profilele de piatră ale cornișei sînt dispuse cinci șiruri de cărămizi după care urmează o friză alcătuită din trei rînduri de

56. Ștefan Balș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 55.

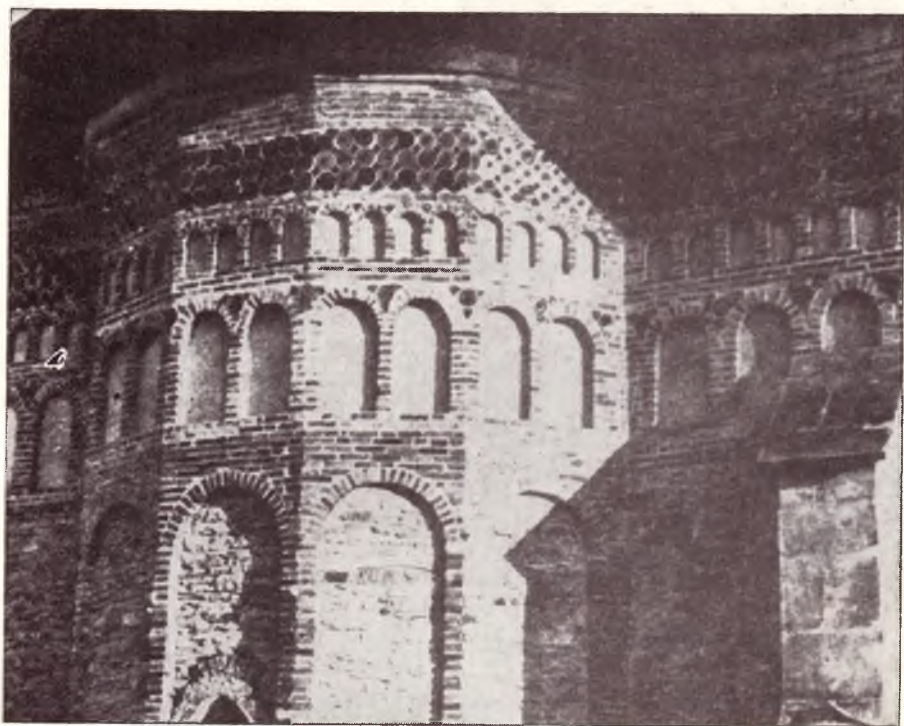
57. *Ibidem*.

discuri smălțuite și colorate, — galben și verde, alternativ — completate și mărginite de romburi și triunghiuri smălțuite în aceleași culori. Friza de discuri și șirul de ocnițe mici sînt despărțite de un rînd de cărămidă. Între cele două șiruri de ocnițe apar trei rînduri de cărămizi smălțuite și un rînd de discuri încadrate cu triunghiuri smălțuite, dispuse în spațiile dintre arhivoltele ocnițelor mari. Cinci rînduri de cărămizi, — trei din ele smălțuite — despart porțiunea superioară a zidăriei de cărămidă de cea inferioară de piatră. Atît arcurile cît și pilaștrii firidelor sînt de cărămidă smălțuită.

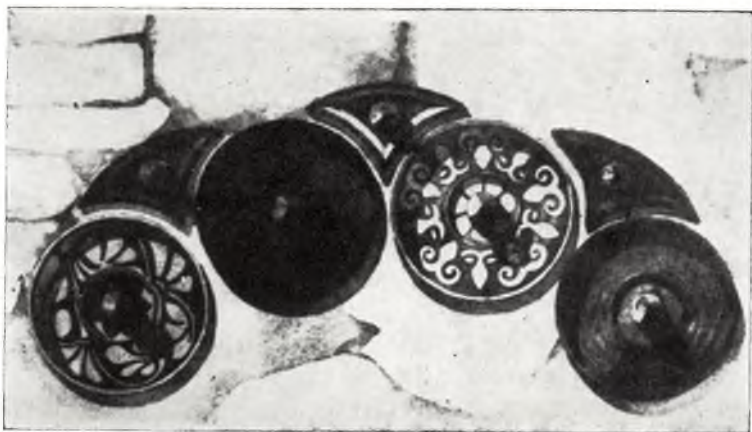
Cele patru ferestre ale pridvorului și aceea dinspre sud a gropniței sînt încadrate de fișii verticale din cărămizi smălțuite. Aceste fișii pornesc

Fațada de vest.

Fațada nordică a bisericii.

Discuri de teracotă smălțuită.

Fereastră cu ancandrament de la pronaos.

de la soclul bisericii, sînt legate între ele de un brîu format din trei rînduri de cărămizi smălțuite⁵⁸ și se înalță pînă la ocnițe. Din cauza unor modificări efectuate, între timp, pentru mărirea ferestrei care luminează gropnița, fișile verticale care o încadrează au fost mutilate.

Pe fața vestică a pridvorului, numai în jurul ferestrelor, sînt dispuse fișii de cărămizi smălțuite. Arcaturile orînduite deasupra ferestrelor pridvorului sînt formate de discuri, de asemenea, smălțuite.

Discurile folosite pentru decorarea bisericii înălțarea Domnului au formă de talere cu diametrul de 17-19 cm; unele de pe laturile turlei au diametrul de 15 cm. Talererele sînt mai îngroșate la margini; în centru, fiecare are un bumb încadrat de un inel reliefat. Pentru fixarea în zidărie discurile au la spate un ax cilindric. Coloritul discurilor este verde, galben, cafeniu închis și vișiniu. În spațiile dintre discuri sînt

58. *Ibidem*, p. 56.

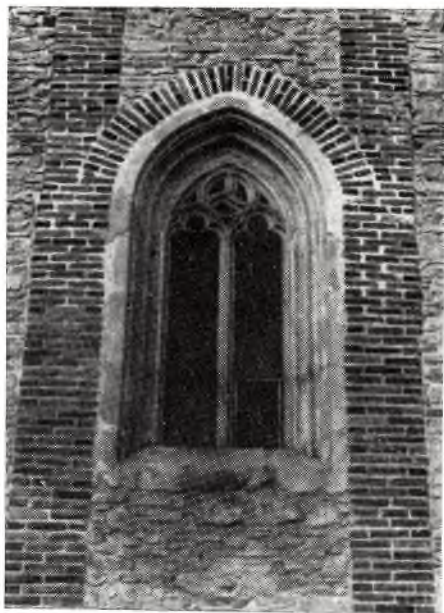
orînduite romburi și triunghiuri din ceramică smălțuită. O parte a discurilor sînt ornamentate cu motive vegetale — palmete, semipalmete multilobate, împletite, uneori, cu vrejuri — iar altă parte împodobite cu motive geometrice care, obișnuit, sînt fosofite, în Moldova, la ornamentarea oalelor de lut și a unor unelte de lemn⁵⁹. Un singur disc dintre cele originare, păstrate, este ornamentat cu o scenă de vînătoare. Deoarece pe fațada nordică, mai cu seamă, discurile originare n-au rezistat, în 1930-1936 au fost înlocuite cu copii.

Pe lîngă cărămizi și discuri smălțuite întîlnim o a treia categorie de elemente decorative: cuiele conice smălțuite în verde care astupă găurile blocurilor din piatră de talie a ușilor și ferestrelor⁶⁰.

Turla de formă octogonală, cu acoperiș piramidal, obișnuit în arhitectura moldovenească veche, se înalță deasupra naosului. Trecerea de la corpul clădirii la turlă se face prin mijlocirea celor două baze suprapuse, „prima de forma unui octogon cu muchiile așezate în ax, iar a doua de formă stelată, cu opt vîrfuri“⁶¹. Patru laturi ale turlei au ferestre iar celelalte patru au contraforturi. Decorația este asemănătoare, în general, cu aceea a absidelor: cîte două firide pe fiecare latură, cu piciorul median tăiat de fereastră sau de contrafort; deasupra lor se află un rînd de discuri smălțuite și un briu din două rînduri de cărămizi, de asemenea, smălțuite, apoi, pînă la cornișa de piatră, zidăria este decorată cu o friză alcătuită din trei șiruri de discuri, încadrate de cîte două rînduri de cărămizi smălțuite, după care urmează încă un șir de discuri, format mic, despărțite prin cărămizi smălțuite așezate vertical⁶².

Acoperișul bisericii, fragmentat cu prilejul lucrărilor de restaurare, pe corpuri (pridvor-pronaos și altar), așa cum a fost el la început, dă turlei monumentalitate, proporționalitate și înfățișare estetică.

Pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea, acoperișul bisericii Înălțarea Domnului și-a păstrat forma originară pe care o cunoaștem din pictura de pe bolta gangului clopotniței, adică frag-

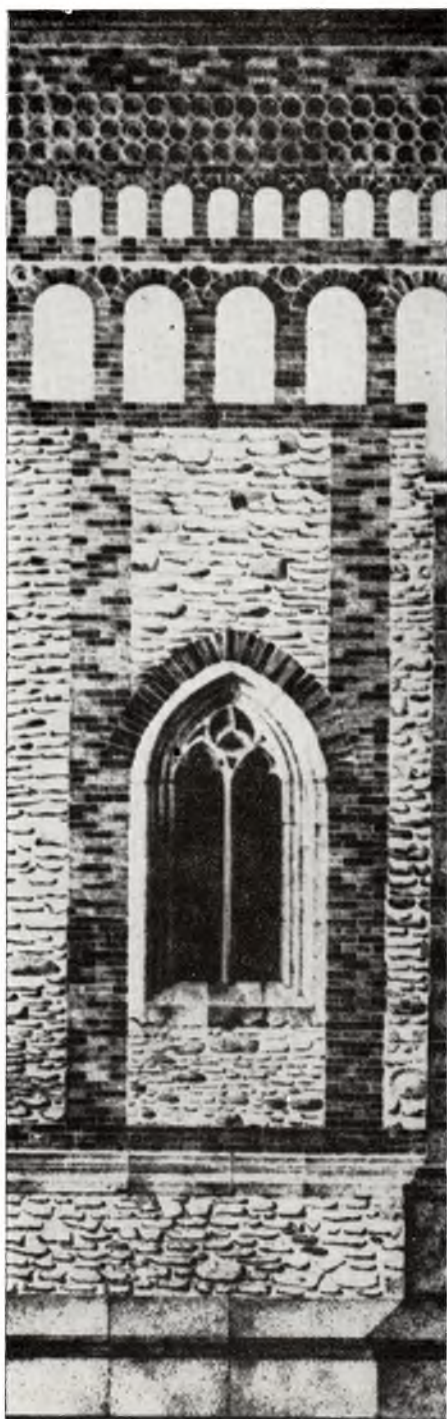
Fereastră cu ancadrament și decor de cărămidă smălțuită în dreapta pronaosului.

59. *Ibidem.*

60. *Ibidem*, p. 60.

61. *Ibidem*, p. 56.

62. *Ibidem*, p. 57.

Fragment de fațadă.

mentat pe corpuri (pridvor-pro-naos și altar) cu bazele turlei degajate ⁶³, dacă, nu cumva, redă ea înfățișarea vechii biserici adică a aceleia în locul căreia Ștefan cel Mare a clădit actuala biserică. În pictura gangului apare și Biserica Mîrăuți-Suceava, mai simplă, în scena Funeraliile lui Abener ⁶⁴. Cealaltă biserică, însă, din aceeași pictură a gangului, în preajma căreia se află un grup de monahi și cițiva copii, printre care un prinț, pune în lumină spiritul de observație al zugravului. Surprinzînd și redînd detalii în legătură cu planul, volumele clădirii și decorația arhitecturală credem că el a avut în fața sa vechea biserică, firește, mai mică, și nu monumentală ctitorie a domnitorului Ștefan cel Mare. În anul 1830, starețul Dometian a adăugat bisericii încă două turnuri de lemn, în rînd cu cel de piatră, „boind acoperămîntul și turnurile cu vopsele“, potrivit unei însemnări din manuscrisul 195 (un sinodidîn 1872). O gravură imprimată în mineiul pe luna martie, la anul 1831, precum și un desen făcut de Al. Asachi, în 1838, arată că biserica avea trei turnuri. După incendiul din anul 1862, care a pricinuit bisericii și clădirilor înconjurătoare mari stricăciuni, au fost înlăturate cele două turnuri, adăugate, între timp, dacă nu vor fi fost mistuite de incen-

63. *Ibidem*, p. 67.

64. I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 28. Pictorii Vasile Chițăscul și Vasile Suliman (Eliman), ambii din Suceava, prin 1830 au repetat scena dînd bisericii înfățișarea celei pe care o știau ei de la Suceava.

diu, apoi s-a construit pentru întreaga clădire un acoperiș cu pante joase și s-a adăugat, la vest, un fronton de zid de formă triunghiulară⁶⁵. Acoperișul piramidal al turlei a fost înlocuit cu unul în formă de bulb. Tot atunci au fost modificate și ferestrele de la pridvor și pronaos, înlăturându-se colonetele mediane din piatră, cum și chenarele dreptunghiulare de la ferestrele absidelor⁶⁶. Biserica a dăinuit, în forma aceasta, pînă la restaurările efectuate în intervalul 1954-1961. Cu prilejul acestor lucrări, pentru învelire s-a folosit tablă de aramă spre a se asigura durabilitatea și pentru motivul că arama assemblează artistic cu fațadele.

În biserica Înălțarea Domnului se intră pe două uși dispuse pe laturile de sud și nord ale pridvorului. Ancadramentele celor

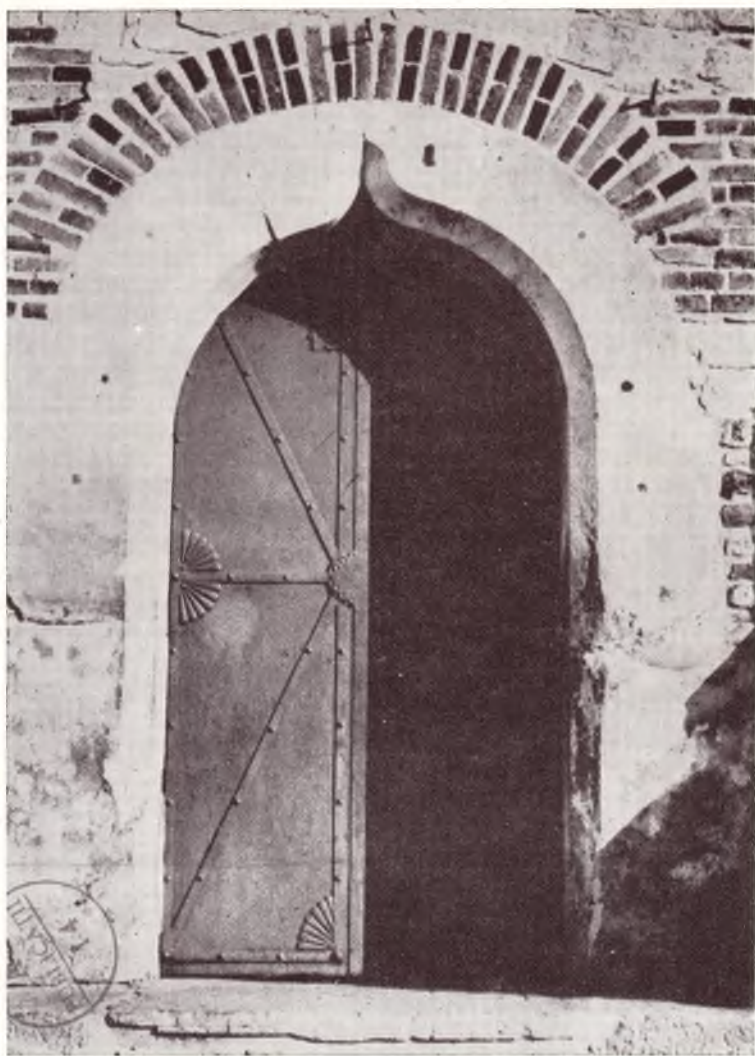
Incinta — biserica Sf. Gheorghe și o parte a bisericii Înălțarea după restaurare.

două uși, executate din piatră de talie, nu au profilaturile pe care le întâlnim, de obicei, la bisericile moldovenești zidite în secolele XV-XVII; la partea superioară ele sînt încoronate de un arc în ușoară acoladă.

Pridvorul este acoperit cu o boltă semisferică sprijinită pe pandantivi și pe obișnuitul sistem de arcuri romboidale caracteristic stilului arhitectural moldovenesc. Cele cinci ferestre care luminează această încăpere — trei în peretele de vest și cîte una în cei

65. Ștefan Balș, *Biserica „Înălțarea Domnului“*..., p. 320.

66. *Ibidem*.

Intrarea sudică în pridvorul bisericii.

de la sud și de la nord — au înfățișare gotică. Ancadramentul fiecărei ferestre, încheiat la partea superioară printr-un arc frânt, este constituit din profilaturi, o colonetă de piatră care împarte golul în două și timpanul de piatră ajurată⁶⁷.

În pridvorul bisericii au fost fixate, în pardoseală, pietre de mormânt ale unor ierarhi, sfinți voievodali, stareți, ieromonahi care, în decursul vremii, au fost înmormîntați la Neamț: Calinic Miclescu, fost Mitropolit al Moldovei și Sucevei (1865-1875) apoi

67. Ștefan Baș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 33.

primat al Bisericii Ortodoxe Române (1875-1886), — înmormîntat de la început în pridvor — în timpul căruia Biserica Ortodoxă Română s-a proclamat autocefală. Pe piatra care acopere mormîntul său se află următoarea inscripție: „† *Calinic Miclescu, Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei, Primat al României. Fiul marelui logofăt Scarlat Miclescu și al soției sale Maria născută Beldiman. Născut în anul 1821 aprilie 4 și încetat din viață în anul 1886 aug[ust] 14, București. A fost loc[otenent] Episcop de Huși, Mitropolit al Moldovei și Sucevei și în urmă Primat al României. În timpul arhipăstoriei sale s-a dobîndit autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, Sfințirea Sfîntului Mir de arhieriei români și Facultatea de Teologie*“. În acest mormînt s-ar afla și osemintele mitropolitului Moldovei și Sucevei, Sofronie Miclescu, trecut la cele veșnice în anul 1861; *Micotă*, pîrcălab de Neamț, înmormîntat în anul 1495, deci în timpul lucrărilor de construcție ale bisericii. Inscripția de pe piatra de mormînt: „*Acest mormînt este a robului lui Dumnezeu Micotă, pîrcălabul de Neamț, și i l-a împodobit Io Ștefan Voevod al țării Moldovei și a fost îngropat aici la 7003, luna lui octombrie 1 zile*“⁶⁸, pîrcălabul a fost înmormîntat în pronaos; ulterior piatra de pe mormînt a fost strămutată în pridvor; *Neonil* († 1853), *fost stareț al mănăstirii Neamț, care a întemeiat o școală, a tipărit numeroase cărți în tipografia mănăstirii și a organizat bolnița*⁶⁹. Potrivit inscripției, text român în chirilică, înșiruită în colțul de sud-est al peretelui pridvorului: „*Aici este înmormîntat mitropolitul Teoctist, care a sfințit această biserică la 1497 noiembrie 14*“, întîistătorul bisericesc al Moldovei, Teoctist (al II-lea) — episcop al Romanului (1500-1508) și mitropolit al Moldovei (1508-1528) — ar fi fost înmormîntat în această încăpere, dar în ce loc anume nu se poate preciza. Cînd s-a sfințit biserica Înălțarea Domnului, Teoctist nu trecuse încă în ierarhia bisericească superioară. El a viețuit în Mănăstirea Neamț, pe care a condus-o cîțiva ani în calitate de stareț — probabil că era în fruntea ei cînd s-a sfințit biserica. Negreșit, acest ierarh a fost înmormîntat la Neamț — inscripția, cum se vede, este neconcludentă — dar mormîntul său n-a fost acoperit de o piatră cu inscripție, deoarece el a sîrșit ca schimnic sub numele de Teodor. Tîrziu de tot, un stareț al mănăstirii sau un viețuitor din acest așezămint călugăresc a însemnat pe perete tradiția în legătură cu Teoctist păstrată din veac în veac.

În pardoseala pridvorului, spre nord-vest, sînt fixate alle cinci pietre de mormînt ale căror inscripții sînt șterse de vreme. Pe peretele dinspre apus sînt scrise în chirilică numele unor episcopi și ale unor stareți care, probabil, au fost înmormîntați în pridvor: *Pavel* (episcop al Romanului † 1632); *Teofil* (episcop al Romanului 1743-1747), pe piatra sa de mormînt o inscripție în slavo-nă și română; *Ioanichie* (episcop al Romanului 1747-1769), pe piatra sa următoarea inscripție: „*Chir Ioanichie episcop Romanului ctitor sfintei monastiri Neamtu care s-au prestăvit la anul*

68. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 24.

69. N. Iorga, *op. cit.*, p. 82 și urm.; Ierodiacon Partenie M. Apetrei, *Viața și activitatea arhimandritului Neonil Buzilă, starețul Mănăstirii Neamț, † 1853* (manuscris).

7277 febr. 15. s-au săpat și înfrumusețat după 33 de ani a răpaușării preaosfinției sale cu cheltuiala monastirii prin silința starițului Dorotei în zilele prea înălțatului domn Alexandru Șuțu Voevod la anul 1802 iun. 20°; Timotei (stareț 1860-1887); Ilarie (1818-1823); Dometian (1823-1834) și Natanail (1853-1855). Unii dintre ei au fost înmormîțați în pronaos. Cu prilejul lucrărilor de pardosire efectuate în anul 1883, pietrele de mormînt au fost mutate în pridvor.

Pe suprafața boltei de deasupra ușii dinspre sud a pridvorului, o însemnare în latină — un sgrafit — arată că biserica a fost vizitată, în anul 1636 de un polon: „Hic fuit Alberthus Nosilowski, poloni, ano 1636.”⁷⁰. Este, fără îndoială, vorba de un călător polon care a vizitat mănăstirea.

Trecerea în *pronaos* se face printr-un portal din piatră de o mare bogăție. Golul ușii este lărgit spre exterior prin glăfuri oblice împodobite cu un șir de profilaturi gotice, accentuat, reliefate, așe-

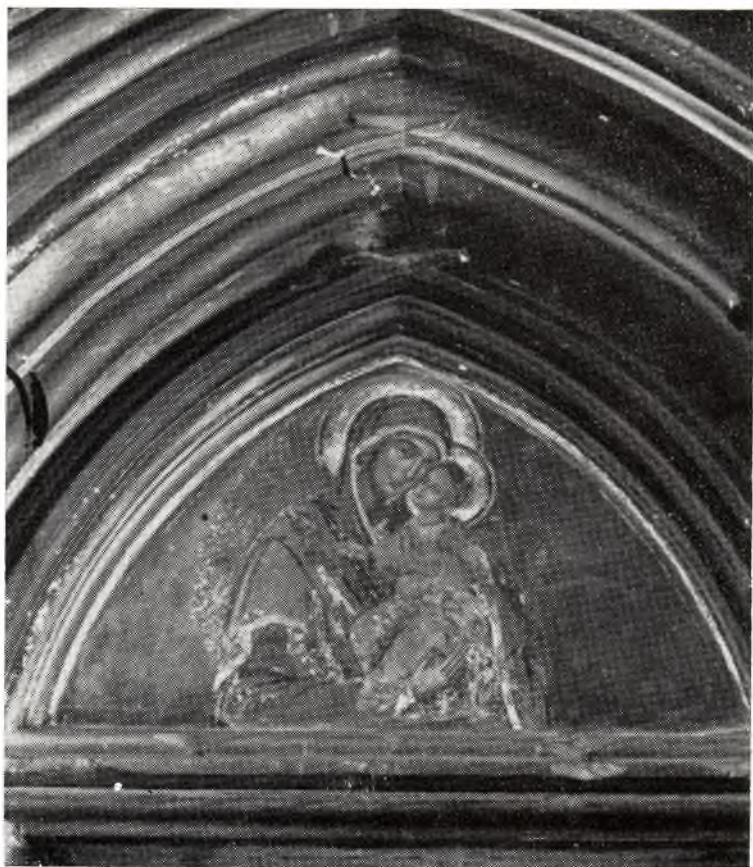

Portalul intrării în pronaos.

70. N. Iorga, *op. cit.*, p. 37.

zate pe un postament sculptat, care se unesc în arc frînt la partea superioară. Deasupra uşii, pe timpanul încadrat de profilaturi, este zugrăvită Sînta Fecioară cu Pruncul Iisus (glicofilusa). Un al doilea chenar profilat, de formă dreptunghiulară, încununat de o cornişă îngustă mărgineşte portalul spre faţa sa exterioară⁷¹.

Supraînălţat cu două trepte faţă de pridvor, pronaosul, de formă dreptunghiulară, este împărţit printr-un arc dublou în două

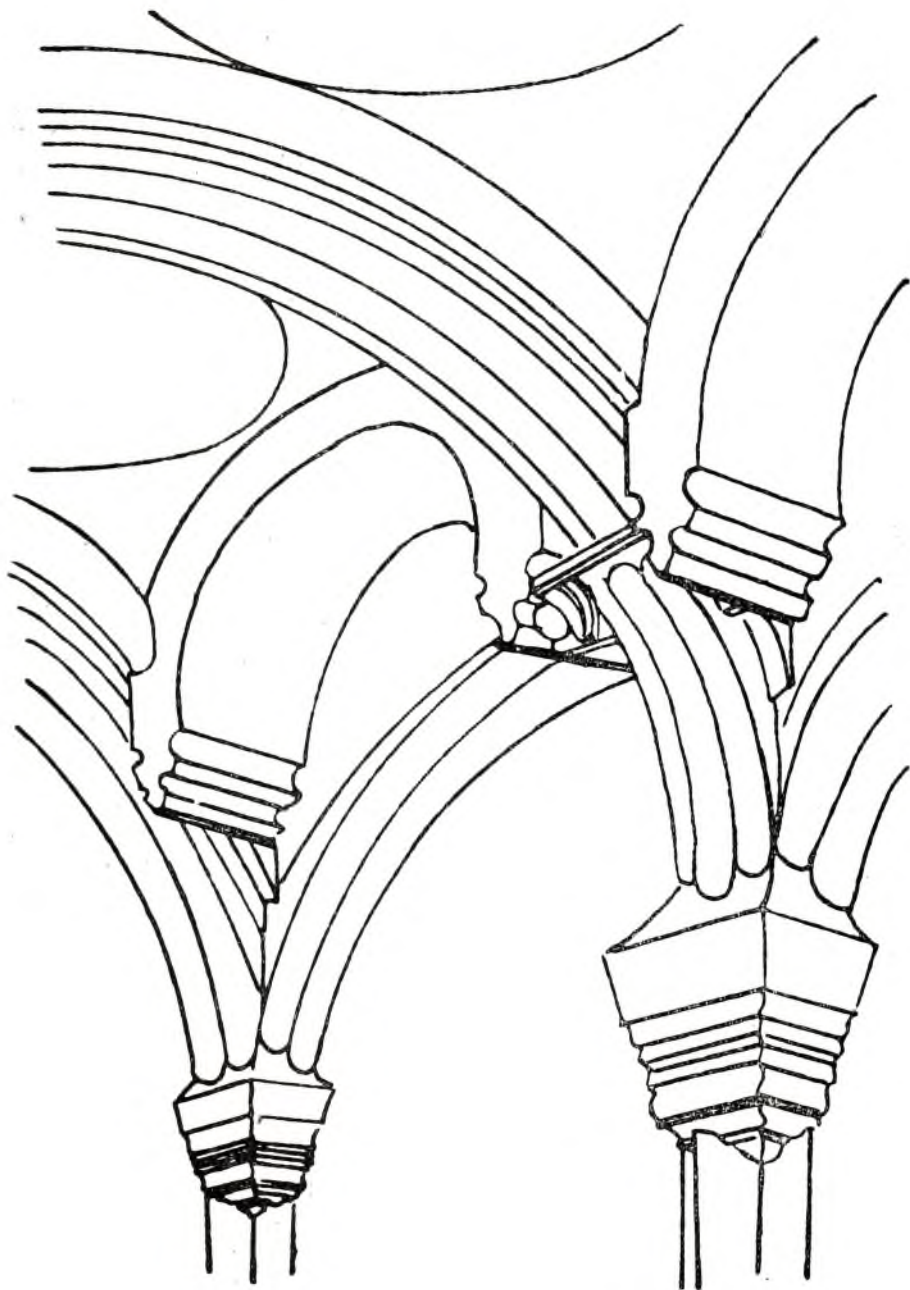

Icoana Maicii Domnului de deasupra uşilor de intrare din pridvor în pronaos.

părţi egale, acoperite cu cîte o calotă semisferică sprijinită pe arcuri oblice.

Lumina în această încăpere pătrunde prin cele patru ferestre dispuse, cîte două, în pereţii dinspre nord şi sud. Ca şi ferestrele pridvorului şi cele ale pronaosului au elemente de factură gotică: ancadramente profilate, colonete mediane care împart golul în două timpane din piatră ajurată, înconjurate de arcuri frînte.

71. Ştefan Balş-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 37.

Fragment din bolta pronaosului — desen.

Chiar la mijlocul peretilor dinspre sud și nord, cum și în cele patru unghiuri ale încăperii sînt fixați, în zidărie, pilaștri formați din colonete subțiri și rotunde avînd la bază caneluri așezate pe un soclu înalt iar la nivelul nașterii arcului boltei cîte un capitel cu profilaturi gotice⁷². De la capitele pornesc arcurile mari, dubloul și

72. *Ibidem*, p. 41.

arcurile laterale, alcătuite din colonete semicirculare pe care se sprijină boltele. Pentru reducerea spațiilor dreptunghiulare la spații pătrate, deasupra primului rând de arcuri laterale, au fost construite alte arcuri laterale. Acestea pornesc de la un nivel superior celui al nașterii primelor arcuri mari, au formă eliptică, găsindu-se, astfel, cu cheia la același nivel ca și cheile dublourilor inferioare. Din cauza lărgimii lor, depășind la bază grosimea arcului dublou median, ele au fost tratate aici în formă de console alipite de dublou și unite între ele cu o legătură orizontală din piatră⁷³. Deasupra fiecărui spațiu pătrat, se ridică patru arcuri oblice care susțin calote semisferice⁷⁴.

Pînă în anul 1883, cînd biserica Înălțarea Domnului a fost pardosită peste tot, în interior, cu plăci de marmură⁷⁵, în pronaos se afla piatra de mormînt a pîrcălabului Micotă, unde, de bună seamă, fusese înmormîntat acest demnitar. În acel an, ea a fost mutată în pridvor⁷⁶. În pronaos, de-a lungul secolelor, au fost înmormîntați și alți demnitari, ierarhi, stareți și monahi. Pietrele de mormînt fiind îndepărtate din cauză că inscripțiile erau șterse, neavînd la dispoziție nici mărturii literare, nu cunoaștem, anume, ce morminte au fost în această încăpere. La dreapta, sub străni, o indicație scrisă arată că acolo a fost înmormîntat *Episcopul Pavel al Romanului* († 1639). Alte nume — *Siluan și Gavriil* — înscrise pe strănile de la dreapta au condus la concluzia că starețul Siluan și copistul caligraf Gavriil Uric, care au trăit în prima jumătate a secolului al XV-lea, au fost înmormîntați în pronaosul bisericii⁷⁷ — credem că a bisericii zidită de Petru I, care a fost înnoită și întărită de Alexandru cel Bun, în locul căreia Ștefan cel Mare a zidit biserica monumentală, cu același hram, *Înălțarea Domnului*.

Din pronaos, printr-o ușă de formă dreptunghiulară, bogat decorată cu un ancadrament de baghete încrucișate și muluri gotice săpate în piatră⁷⁸, se trece în *gropniță*, adică în încăperea mormintelor, separată pînă la începutul secolului al XIX-lea, de naos, printr-un perete despărțitor. O dată cu îndepărtarea peretelui despărțitor a dispărut, între alte picturi, tabloul votiv, care, negreșit, ar fi constituit un document istoric plastic de mare valoare. În locul acestui perete se află un arc dublou. Încăperea mormintelor este acoperită de o boltă asemănătoare cu aceea a pridvorului.

În gropniță se află piatra de mormînt a domnitorului Ștefan al II-lea, asasinat în anul 1447; Iespedea funerară este așezată într-o nișă săpată în peretele dinspre nord: „*Acest mormînt l-a înfrumusețat Ioan Ștefan Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, unchiului său Ștefan Voevod, fiul bătrînului Alexandru Voevod pe care l-a omorît...*”; cuvintele care completau inscripția au dispărut odată cu o parte a pietrii de mormînt.

73. *Ibidem*, p. 44.

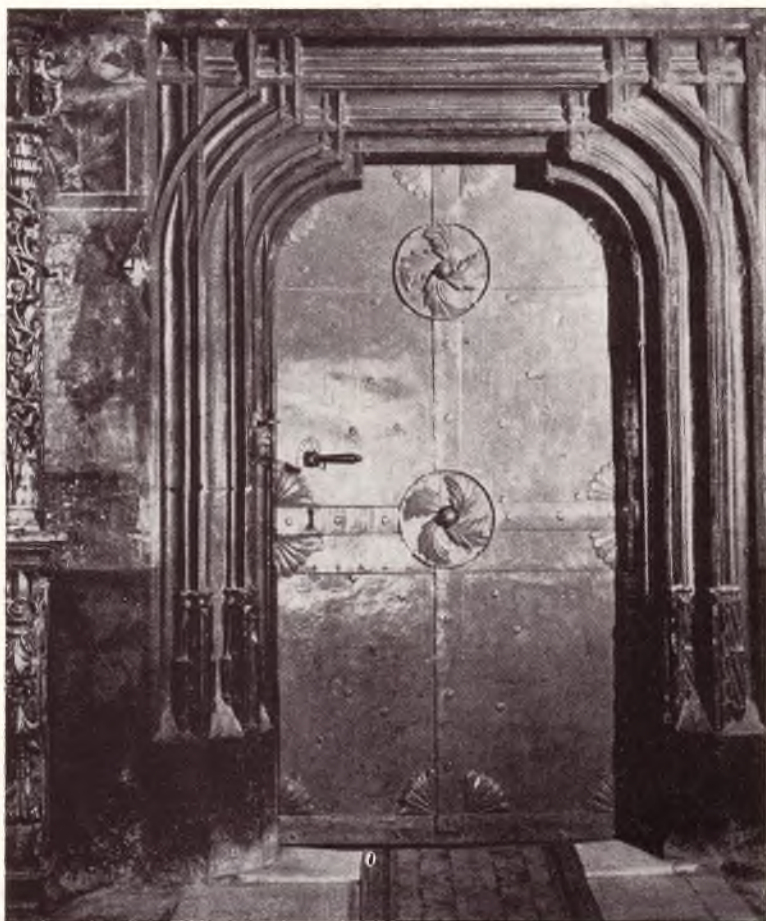
74. *Ibidem*.

75. C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 87.

76. Inscriptia la p. 68.

77. C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 89.

78. Ștefan Baș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 45.

Portalul intrării în gropniță și naos.

Citind inscripția, în anul 1848, când a stat câteva luni la Mănăstirea Neamț, ori în 1859, când a lucrat la inventarierea averii mănăstirești ori în 1872, când timp de câteva zile, a cercetat și studiat documente mănăstirești, dacă nu-i vor fi fost comunicate pe cale de corespondență de viețuitori din mănăstire⁷⁹, Episcopul Melchisedec, după ce a redat cuprinsul acesteia, a adăugat că „piatra a fost tăiată când s-a așezat pardoseala cea nouă”⁸⁰, fără a preciza,

79. Ioan Ivan, *Legăturile episcopului Melchisedec cu Mănăstirea Neamț*, în „M.M.S.”, nr. 5-6/1972, p. 404-412.

80. *Notițe istorice și arheologice...*, București, 1885, p. 5.

ceea ce nedumerește, dacă era ea fixată în nișa săpată în peretele de nord al gropniței, cum o poate vedea oricine, acum, sau era prinsă între dalele pardoselii.

De la început mărturisim că o explicație satisfăcătoare nu putem da în legătură cu forma pe care o are piatra cu inscripția. Reținem, doar, că ea a fost pregătită și așezată din dispoziția lui Ștefan cel Mare. Între 1480-1497, marele voievod a așezat astfel de pietre, în biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, pe mormintele celor dintii domni moldoveni și pe a unora dintre rudele sale.

Credem că Ștefan cel Mare a dispus să se facă o piatră asemănătoare și pentru înaintașul său în scaun, Ștefan al II-lea, al cărui mormânt se afla, după opinia noastră, în biserica lui Petru I, Alexandru cel Bun în locul căreia marele Voievod a zidit actuala catedrală. Probabil că piatra a fost pregătită în altă parte. Transportată la Neamț când noua biserică era terminată, ea fiind mai mare decât spațiul din nișa în care trebuia așezată, va fi fost, — presupunem — tăiată; cu acel prilej, o parte a inscripției în care era notată data când a fost ucis Ștefan al II-lea, poate și data

Mormîntul domnului Ștefan al II-lea.

cînd a fost lucrată piatra, cum vedem la cele de la Rădăuți, a dispărut.

Considerăm mutilarea pietrei, prin mijlocirea daltei, o impietate, o treabă cu totul nechibzuită. Fie că a fost ea tăiată cu prilejul unei pardosiri a bisericii, fie cu prilejul așezării ei în nișă, nimănui nu-i era îngăduit să sacrifice o inscripție istorică atît de importantă.

S-a formulat ipoteza, cum menționam mai sus, că Domnul Petru I (Mușat) ar fi fost înmormîntat în biserica *Înălțarea Domnului* din Mănăstirea Neamț, ctitoria sa. Nicolae Iorga credea că, în spațiul din dreapta încăperii mormintelor vor fi fost înmormîntați ctitorii cei dinții⁸¹. Dacă, într-adevăr, mormîntul acestui domn s-ar fi aflat acolo, Ștefan cel Mare, urmașul său în scaun, credem, ar fi hotărît să fie „înfrumusețat” ca și mormîntul lui Ștefan al II-lea și ca acelea de la Rădăuți. Spațiul din dreapta era însă, totdeauna, rezervat ctitorilor cum vedem la Putna, Probota, Sucevița, Slatina etc. La distanța de circa 2 m. de perete, în partea dreaptă, a fost înmormîntat starețul Paisie. Pe piatra mormîntului său, încastrată la nivelul pardoselii, se află următoarea inscripție: „*Aicea se odihnește jericitul părintele nostru starețul ieroschimonahu și arhimandrit Paisie malorosianul, carele viind de la Muntele Athonului în Moldavia cu 60 de ucenici, și aici mulțime de frați adunînd și viața cea de obște prin sine o au înnoit, și așa cătră Domnul s-au mutat, la anul 1794, noembrie 15 în zilele Bincredinciosului Domn Mihail Șuțul Voievod, și a Preosfințitului Iacov*”.

Naosul bisericii *Înălțarea Domnului*, de formă dreptunghiulară, este lărgit atît spre nord cît și spre sud de abside care au formă semicirculară. Prin îndepărtarea peretelui care-l despărțea de grozniță, naosul privit acum, în ansamblu, dă impresie de măreție rar întîlnită la bisericile vechi⁸².

Deasupra acestei încăperi se înalță turla octogonală sprijinită la bază pe patru arcuri așezate oblic peste arcuri inferioare scoase în consolă. Din cauza lungimii naosului, arcurile mari inferioare dinspre est și vest sînt dublate de un al doilea rînd de arcuri mari⁸³. Tamburul turlei este luminat de patru ferestre dispuse pe laturile dinspre est, vest, sud și nord ale octogonului și este acoperit de o boltă semisferică.

Spre răsărit naosul este prelungit cu absida mai îngustă a *altarului*, de formă semicirculară. La partea inferioară a pereților a fost construită o bancă joasă de zid, deasupra căreia sînt săpate nișe. Absida răsăriteană este acoperită de o calotă în sfert de sferă.

Catapeteasma (tîmpla), în stil baroc, obișnuit în secolul al XIX-lea, este din lemn cu sculpturi bogate, pictate și aurite⁸⁴.

În peretele dinspre nord al absidei răsăritene a fost săpată nișa adîncă a *proscomidiarului* iar în cel dinspre sud a *diaconiconu-*

81. N. Iorga, *op. cit.*, p. 8, 23.

82. Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 45.

83. *Ibidem.*

84. *Ibidem.*

Mormîntul starețului Paisie.

lui. Aceasta din urmă a fost legată de clisiarnița adăugată, prin două străpungeri în perete.

În timpul lucrărilor de restaurare, efectuate în 1954-1961, ferestrele gropniței și absidelor au căpătat forma lor originală. Pornind de la unele fragmente de piatră care, altă dată, constituiau ancadramentul — baza, montantul și coronamentul — găsit cu prilejul lucrărilor, s-au reconstruit ancadramentele actuale după ce au fost îndepărtate cele din gips, fixate în secolul al XIX-lea. Tot în timpul lucrărilor s-au putut stabili formele și dimensiunile golurilor în care au fost așezate ferestrele gropniței și absidelor ⁸⁵.

85. Ștefan Balș, *Biserica „Înălțarea Domnului“...*, p. 321.

* Biserica Înălțarea Domnului din Mănăstirea Neamț este, cum s-a arătat mai înainte, cel mai reprezentativ monument de arhitectură dintre cele ce s-au păstrat de pe vremea lui Ștefan cel Mare. Prin dimensiunile și proporțiile sale, mai impunătoare ca a celorlalte biserici înălțate de acest slăvit domnitor, de înaintașii săi sau de mari demnitari de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, prin împărțirea spațiului interior și, mai cu seamă, prin decorația sa arhitecturală, mai bogată și mai variată ca la oricare monument bisericesc din secolul al XV-lea, ctitoria de la Neamț a domnitorului Ștefan cel Mare este, într-adevăr, o culme a

Ușile împărătești.

arhitecturii moldovenești care pune în lumină spiritul și măiestria tehnică a constructorilor. ^o

În primii ani ai secolului al XVI-lea, spre sfârșitul domniei lui Ștefan, sau pe vremea lui Bogdan al III-lea, succesorul său, biserica Înălțarea Domnului a fost împobobită cu *picturi*. În vederea picturii se efectuau unele lucrări pregătitoare care constau din aplicarea unui strat de zugrăveală provizorie imitînd zidăria de cărămidă, lucrată în aceeași tehnică, îngrijită, de frescă și tempera, ca și pictura care era aplicată ulterior⁸⁶. La Neamț, cum arată fața dinspre est a peretelui despărțitor dintre pronaos și încăperea mormintelor (gropniță), la stînga intrării, unde a căzut stratul de pictură suprapus, s-a procedat la fel⁸⁷.

Unii cercetători au ajuns la concluzia că absida răsăriteană a bisericii, adică altarul, de asemenea, naosul și încăperea mormintelor au fost decorate cu picturi chiar la începutul secolului al XVI-lea, iar pronaosul și pridvorul, ceva mai tîrziu — pe vremea domnitorului Petru Rareș — deci în două etape⁸⁸. Timpul, incendiile, cum și unele întîmplări năprasnice, au pricinuit degradarea și deteriorarea picturilor, îndeosebi, a celor efectuate în prima etapă, încît, cu mare greutate mai pot fi surprinse trăsăturile originare ale acestora. După înlăturarea peretelui dinspre naos și gropniță, deci după transformarea spațiului interior, s-a procedat la refacerea unor picturi vechi, mai deteriorate, la întărirea și retușarea altora, adăugîndu-se un strat nou de culoare peste culoarea cea dintîi. Lucrarea aceasta au săvîrșit-o, în anul 1830, potrivit unei însemnări care se află deasupra ușii de intrare în pronaosul bisericii, doi zugravi suceveni: Vasile Chițăscul și Vasile Suliman (Eliman): „*S-au zugrăvit această biserică după cum se vede, cu oltariul și cu amîndouă pridvoarele în zilele Prea Înălțatului, Prea Blagocestivului singur stăpînitorului marelui domn și împărat a toată Rusia, fiind înalt cîrma bisericii Moldaviei Chiriu chir Veniamin Costachi prin oserdie Pre. Cuv. arhimandrit și stareț a Sf. mo. Neamțului și Secului, chir Dometian și cu ajutorul patrioților, prin mîna lui Vasilache Chițăscul și Vasile Eliman, zugravi din Suceavă, la anul 1830, iunie 18*”⁸⁹.

86. Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 71.

87. *Ibidem*.

88. I. D. Ștefănescu, *Monastère de Neamțu, L'Église de l'Ascension, Les peintures murales*, București, 1946, p. 3; Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 71; † Irineu Crăciunaș-Suceveanul, *Bisericile cu pictură exterioară în Moldova (I)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 7-9/1969, p. 441.

89. N. Iorga, *op. cit.*, p. 75; Nicolae Pentelescu, *Zugravii suceveni: Vasile Chițăscu și Vasile Sultman*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 3-4/1957, p. 311; Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 71. Odată cu desfacerea peretelui despărțitor dintre naos și încăperea mormintelor au dispărut tabloul votiv care, fără îndoială, ar fi fost un document plastic de mare valoare în legătură cu Biserica Înălțarea Domnului, cum și alte scene.

Strana arhierească.

Incendiul din 1862 a pricinuit, cum se știe, mari stricăciuni bisericii Înălțarea Domnului și clădirilor care o înconjoară. Pictura, mai cu seamă aceea din altar și naos, a fost înnegrită de fumul acestui incendiu. Încercările care s-au făcut ulterior, pentru curățirea și reînnoirea ei, n-au dus la rezultatele așteptate⁹⁰.

În afară de unele picturi din naos — *Judecarea lui Iisus de către mai marii preoților*, *Judecarea lui Iisus de către Pilat*, *Plângerea mironosițelor*, *Mormîntul lui Iisus*, unii *Sfinți militari* de pe peretele absidei sudice — din încăperea mormintelor — scena *Deisis* din nișa mormîntului lui Ștefan al II-lea și

90. Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 91.

altele din pronaos — porțiuni din jurul ușii de intrare în încăperea mormintelor — cum și din pridvor — *Fecioara glicofilusa* din timpanul ușii de trecere în pronaos — care n-au fost refăcute sau îmborsărite, pictura din secolul al XIX-lea prezintă un interes limitat⁹¹.

Întocmai ca la majoritatea bisericilor vechi moldovenești, la Neamț, pictura este orînduită după un plan iconografic inspirat de școala macedoneană care se caracterizează prin desfășurarea temelor în frize sau registre⁹².

Prezentăm, în continuare, cu totul schematic, unele amănunte în legătură cu programul icono-

Amvonul.

91. I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 5-8; Ștefan Balș, Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 71.

92. *Ibidem*.

grafic și cu picturile din biserica Înălțarea Domnului, folosind studiile întocmite de I. D. Ștefănescu⁹³.

I. *Cupola*. În calota turnului care încoronează naosul domină — în slavă dumnezeiască figura Mântuitorului Hristos — Pantocratorul — ținând Evanghelia și binecuvîntînd, înconjurat de îngeri. Începînd de la marginile calotei, în cilindrul turlei sînt figurați în patru registre: I. *Patriarhi*, II. *Profeți*, în pas, de la dreapta la stînga, purtînd suluri cu însemnări, III. *Apostoli* ținînd în mîini cărți deschise și IV. *Ierarhi*.

Pe suprafețele pandantivilor mici sînt figurați cîte un *inger* cu aripile deschise.

În lunete este reprezentat Mîntuitorul Iisus Hristos, în medalion, înconjurat de cîte doi serafimi: la sud-est *Iisus Hristos binecuvîntînd*, la sud-vest *Iisus Emanuel*, la nord-vest *Iisus inger* al marelui sfat și la nord-est, de asemenea, *Iisus inger al marelui sfat*.

La baza cupolei și sub timpane sînt înfățișați *sfinți* în bust.

Suprafețele timpanelor cuprind următoarele teme biblice în legătură cu Mîntuitorul Hristos: nord-vest, *Buna Vestire* — ingerul vine dinspre dreapta, Fecioara îngenunchiată la stînga, iar în planul al doilea clădiri somptuoase; nord-est, *Nașterea lui Iisus* — în mijlocul scenei Fecioara culcată avînd la stînga pruncul sfînt în leagăn, în unghiul drept baia copilului iar în înălțimi îngeri vestind păstorilor; sud-est, *Închinarea magilor* în care se distinge, la dreapta Fecioara pe tron cu Pruncul în brațe iar la stînga magii îngenunchiați; sud-vest, *Botezul Domnului*.

Pe suprafețele pandantivilor mari sînt figurați *evangheliștii scriind*.

II. *Altarul*. Calota în sfert de sferă a boltei altarului cuprinde chipul *Sfintei Fecioare* așezată pe tron, cu Pruncul pe brațe, îngeri de o parte și de alta. În centrul primului arc al boltei, este reprezentată scena *Întreitei slave* înconjurată de optsprezece ierarhi, grupați cîte trei, purtînd cărți închise, iar în centrul celui de al doilea arc al boltei *Fecioara purtînd dumnezeiasca întrupare*, înconjurată de optsprezece figuri îmbrăcate ca în vechime, ținînd cărți închise.

Peretele hemiciclului este acoperit de picturi dispuse în trei registre: primul, începînd de sus, cuprinde serafimi cu ripide, al doilea, la nord, scenele: *Schimbarea la Față*, *Cina*, *Împărțășirea Apostolilor cu pîine*, la sud, *Împărțășirea Apostolilor cu vin*, *Spălarea picioarelor* și *Nașterea Fecioarei*, iar al treilea, separat printr-o bordură ornată cu foi de stejar stilizate și pictate în roș și auriu, cuprinde *ierarhi*, în picioare, cinci spre nord și cinci spre sud, îmbrăcați în polistavrii, descoperiți și aureolați cu stuc în relief aurit; registrul ierarhilor este încadrat, atît la nord, cît și la sud, de cîte un *diacon*.

93. I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovina et en Moldavie*, Paris, 1929, p. 57-58; Idem, *Monastère de Neamțu, L'église de l'Ascension. Les peintures murales*; București, 1946, extras din volumul omagial închinat Patriarhului României, Nicolim, la împlinirea vârstei de 80 de ani.

Botezul Domnului.

Pe suprafața peretelui dinspre proscomidiar sînt pictate scenele: *Sacrificiul lui Avraam* și *Trei îngeri* închipuind *Sfînta Treime* iar pe aceea dinspre diaconicon *Muntele Măslinilor* și *îngeri*.

III. *Naosul*. Arcurile de la baza cupolei cuprind portrete de *sfinți martiri*, dispuse în patru serii de medalioane. În centrul arcului triumfal (arcul mare dinspre răsărit) apare *Porumbelul* înconjurat de raze aurii și încadrat de douăsprezece figuri de *profeți*, în picioare, doi cîte doi, purtînd în mîini suluri deschise, pe care sînt texte; baza dinspre nord a arcului cuprinde scenele: *Iisus pe cruce* și *Coborîrea de pe cruce*. Picturile de pe arcul dublou dinspre vest au fost reîmprospătate sau restaurate în secolul al XIX-lea, de altfel, ca multe alte picturi din această biserică, dar sînt atît de înnegrite încît nu sînt perceptibile; baza arcului, la nord, prezintă chipul *Sfîntului Ioan Botezătorul* (*Prodromul*), pictat în picioare înaintea capului său tăiat, așezat pe pămînt, iar la sud scena *Iisus Hristos în slava cerului*.

În conca absidei dinspre sud este reprezentată scena *Iisus la templu printre învățați* iar pe perete, în trei registre, se află următoarele picturi: primul, începînd de sus: *Înălțarea Sfintei Cruci*, *Prezentarea Fecioarei la templu*, *Închinarea păstorilor*, *Circumciziunea* și *Botezul Domnului*; al doilea: *Muntele Măslinilor*, *Prinderea lui Iisus*, *Lepădarea lui Petru*, *Judecata lui Iisus*, *Pilat spălîndu-și mîinile*; al treilea: portretele *Sfinților Chir și Ioan* și șase *sfinți militari*, în picioare, aureolați în stuc.

Conca absidei dinspre nord cuprinde scena *Cincizecimii* iar peretele, ca și cel al absidei dinspre sud, picturi orînduite în trei

registre: primul, începînd de sus, de la vest la est, spre iconostas : *Iisus pe cruce, Coborîrea de pe cruce, Coborîrea Mîntuitorului la iad* (Iisus întinde mîinile sale spre Adam și Eva, reprezentați la stînga și la dreapta Sa; împrejur numeroși profeți și drepti care au trăit înainte de Hristos), *Iisus arătîndu-se Apostolilor, Înălțarea Domnului* (Iisus este înconjurat de doi îngeri în zbor; Sfînta Fecioară îmbrăcată în roșu stă în mijlocul Apostolilor); al doilea registru: *Cererea trupului lui Iisus, Plîngerea mironosițelor, Mormîntul lui Iisus închis și sigilat* (scena redă peisajul de noapte și ostașii adormiți în jurul mormîntului); al treilea registru: șase portrete de *sfinți militari*, în picioare, aureolați în stuc.

Coborîrea Mîntuitorului la iad.

Peretele dinspre vest, desfăcut în secolul al XIX-lea, a fost înlocuit cu un mare arc. Deasupra acestui arc, pe porțiunea păstrată a peretelui, se vede scena *Adormirea Maicii Domnului*, pictură din secolul al XIX-lea.

IV. *Vechea încăpere a mormintelor (gropnița)*. Calota boltei este dominată de scena *Deisis*; împrejur ierarhi, îngeri și fapte din viața Mîntuitorului: *Circumciziunea, Iisus ispitit de diavol* etc. Suprafețele pereților acestei încăperi cuprind, în general, fapte și întîmplări din viața Mîntuitorului și figuri, îndeosebi, de cuvioși; la sud, de la est la vest: *Prinderea lui Iisus, Iudeii cer răstignirea Domnului, Iisus în fața mai-marilor preoților*; la vest, pe suprafața timpanului, *Nunta din Cana Galileei*, apoi două registre care, de la sud la nord, cuprind: primul: *Iisus mergînd pe apă, Vînderea orbului din naștere, Schimbarea la Față, Învierea lui Lazăr*, și al doilea: *Pilat spălîndu-și mîinile, Biciuirea, Iuda înapoind arginții, Spînzurarea lui Iuda, Batjocorirea lui Iisus, Purtarea crucii*; la nord, de la est la vest: *Lepădarea lui Petru, Iisus cade sub greutatea crucii, Iisus pe cruce*. Un registru desfășurat, de jur-împrejur, pe pereții fostei încăperi a mormintelor, sub arcade, cuprinde figuri de cuvioși: *Sava cel sfințit, Antonie cel Mare, Eftimie, Gherasim, Luca cel pios, Teodor Studitul, Nicon, Teoctist (?), Alipie, Gherman, Ioanichie* ș. a. În ambrasura ușii prin care se pătrunde în pronaos este reprezentat *Mandilionul* purtat de doi îngeri, cuvioșii *Zosima* și *Maria Egipteanca*, iar în nișa în care a fost așezată piatra de mormînt a domnitorului Ștefan al II-lea († 13 iulie 1447) scena *Deisis*.

V. *Pronaos*. În calota dinspre est a boltei este reprezentată scena *Zămislirea Fecioarei* înconjurată de îngeri; în pandantivi apar sfinți melozi; în calota dinspre vest se află scena *Botezul Domnului* iar în pandantivi *arhangheli și îngeri*; marile arcuri de la nord și sud, pe care se sprijină calotele sînt înveșmîntate cu medalioane de *sfinți*.

Pe suprafața peretelui dinspre răsărit sînt pictate, începînd de sus, în primul registru: *Nașterea Fecioarei, Sfînta Ana cu Maria pe genunchi și dreptul Ioachim*; în al doilea: *sinoade ecumenice*; în al treilea, la centru, deasupra ușii de trecere în încăperea mormintelor, scena *Înălțarea*, mai sus scena *Deisis*, apoi *sfinții ierarhi Vasile cel Mare, Grigore și Ioan Gură de aur*, purtînd, fiecare, cîte o carte închisă; partea inferioară a peretelui cuprinde *sfinți* și scene ale *menologiului* orînduite în registre. *Sinoade ecumenice* sînt reprezentate pe partea inferioară a peretelui dinspre nord iar în cinci registre sfinți și scene ale *menologiului*. Un sinod ecumenic și, de asemenea, cinci registre cuprinzînd scene și sfinți ale *menologiului* se află pe peretele dinspre vest; pe porțiunea de jos a peretelui, sub arcade, apare *Fecioara*, în picioare, purtînd pe Iisus în brațe; la stînga ușii este figurat portretul unui egumen al mănăstirii Neamț (*Sila sau Siluan?*) iar la dreapta doi ierarhi cu cărți închise în mîini. Două *sinoade ecumenice* cum și *sfinți* și scene, dispuse în cinci registre, sînt reprezentate pe peretele dinspre sud.

VI. *Exonartex (pridvor)* Calota boltei cuprinde chipul *Mîntuitorului Iisus Hristos* ținînd în mîna stîngă un sul închis, binecuvîntînd cu dreapta, înconjurat de îngeri și serafimi; în pandantivi apar *evangheliștii* scriînd, iar pe suprafețele arcurilor pe care se sprijină bolta sînt figuri de *ierarhi* și *martiri*, pictați în medalion. Timpanul mare al părții superioare a peretelui dinspre răsărit cuprinde chipul *Mîntuitorului Iisus Hristos pe tron*, înconjurat de sfinți și profeți, cel de pe porțiunea superioară a peretelui dinspre vest, *Fecioara rugîndu-se cu Iisus la piept*, înconjurată de îngeri și sfinți, iar cel al părții superioare a peretelui nordic *Fecioara pe tron* înconjurată de îngeri și sfinți. În timpanul ușii dinspre răsărit este reprezentată *Fecioara glicofilusa*, în bust, îmbrăcată în maforion mov, tivit cu aur, ținînd în mîna stîngă pe *Iisus*, îmbrăcat în tunică bleu-gri și manta roșie. Chipul Fecioarei este încadrat de *Profeții David și Solomon*⁹⁴.

Suprafețele pereților pridvorului cuprind scene și sfinți ale

94. *Ibidem*.

Bolta pridvorului — Mintuitorul Hristos.

menologiului, lunile martie-august; în pronaos sînt reprezentate lunile septembrie-februarie.

Privite din punct de vedere tematic, picturile, îndeosebi, din cupola acestui monumental locaș, pun în lumină ceea ce este Biserica în viziunea Sf. Gherman al Constantinopolului.

Atît scenele și figurile originare, cît și acelea refăcute în secolul al XIX-lea, prin retușuri și reîmprospătări, sînt desenate cu îndemînare artistică; fundalurile, în unele cazuri, edificii, unele

bisericești sau componente arhitecturale, iar în altele, munți sau câmpii, sînt proporționate cu meșteșug și simț perspectival.

În general, personajele nu prea numeroase, pictate în marea lor majoritate în picioare, chiar atunci cînd este vorba de grupuri — sinoade ecumenice, procesiuni funerare, chinurile martirilor, strămutări de moaște — au viață și particularități deosebitoare. Portretele, mai cu seamă, acelea din picturile pridvorului sînt surprinse din față sau ușor întoarse spre dreapta sau spre stînga.

Deși picturile sînt întunecate de fum și de impurități, cu toate acestea se disting nuanțele coloritului: verdele smalt, roșucărămiziu, galben-ocru, alb curat și aurul veritabil dau impresia unui ansamblu armonic⁹⁵. Pe alocuri, mai ales la picturile nerestaurate, se păstrează legendele în vechea slavă. Cu prilejul lucrărilor de reîmpropătare, în locul legendelor originare au fost orînduite altele în limba română.

Credem că o acțiune de curățare și restaurare a picturilor originare prin îndepărtarea straturilor de picturi noi, sistematic adusă la îndeplinire, ar reliefa opera pictorilor din secolele XV-XVI.

Ctitoria de la Neamț a domnitorului Ștefan cel Mare, prin bogata și variata arhitectură exterioară, prin șirurile de cărămidă aparentă și smălțuită, ca și prin ceramica smălțuită aplicată pe fațade, este cel mai reprezentativ monument bisericesc de arhitectură din vremea marelui domnitor. La decorația arhitecturală se adaugă și fragmente de pictură exterioară — *ingeri, prooroci, apostoli, ierarhi* — care acopăr suprafețele închise de arcade a unui număr de 11 ocnite mari și 17 mici de pe fațada sudică. Aceste picturi au fost realizate în intervalul, începutul secolului al XVI-lea — jumătatea acestui secol, cînd împodobirea unor biserici cu picturi, atît în interior cît și în exterior, era o preocupare cultural-bisericească artistică de căpetenie⁹⁶.

Privind urmele de pictură din ocnite, ne întrebăm, cum s-au întregat mulți cercetători, pînă acum, dacă această biserică monumentală n-a avut fațadele pictate ca alte multe ctitorii vechi. Vizitînd Mănăstirea Neamț, între 1837-1840, un călugăr rus, Partenie, nota, între altele: „Biserica mare e frumos împodobită și toată zugrăvită cu icoane în stil grecesc și pe dinăuntru și pe dinafară“⁹⁷. Prin urmare, dacă acest călugăr a văzut bine, toată suprafața exterioară a bisericii era împodobită cu picturi. Cînd au fost ele realizate? În anul 1813, pe cînd mănăstirea era condusă de starețul Silvestru, pe fațada sudică a bisericii pictorii Roistaru, Hangan, Savac și Varlaam monahul au zugrăvit, *Istoria cu minunile acatistului Maicii Domnului și cu ilustrații de imnuri*⁹⁸.

95. I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 22; Ștefan Balș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 72.

96. Unii cercetători, Ștefan Balș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 72, I. D. Ștefănescu, *Monastere de Neamfu...*, p. 23 și urm. — cred că aceste picturi datează din vremea lui Ștefan cel Mare; Sorin Ulea, *Originea și semnificația picturii exterioare*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, p. 61, nota 1, crede că au fost realizate la mijlocul secolului al XVI-lea.

97. Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 347.

98. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, XIX, 1908, p. 179-180.

Mai curînd credem c a este vorba de reînnoirea unor picturi vechi, deteriorate între timp,

Se  tie sigur c a paramentul bisericii a fost tencuit peste tot. Stratul de tencuial a a fost înlăturat în anii 1938-1939. Dup a aceste lucrări, a ie it la lumin a vechea decora ie arhitectural a at t de bogată  i de artistic aplicată. Credem c a fa adele bisericii au fost, peste tot, tencuite, în vederea împodobirii cu picturi, pe vremea lui Petru Rare , c nd, mai mult ca oric nd, s-au s v r it astfel de lucrări. Picturile exterioare — dacă biserica a avut astfel de picturi — n-au rezistat, fie pentru motivul că nu s-au folosit culori  i procedee care asigurau durabilitatea, dealtfel, ca la alte biserici, fie că au fost deteriorate de intemperii sau de incendii.

Urmele de pictură, păstrate în ocni e, conduc la concluzia că biserica ar fi fost pictată nu numai în interior ci, par ial,  i pe fa adele exterioare⁹⁹.

P n  la începutul secolului al XIX-lea, biserica  năl area Domnului  i-a păstrat  nf i area originară. Clisiarnița (veșmintăria)  n care avea s a fie păstrat patrimoniul artistic bisericesc de mare valoare al mănăstirii, adăugată în anul 1549, pe vremea domnitorului Iliș Rare , n-a schimbat prea mult fizionomia arhitectural a a monumentului.

O gravură pe lemn, care a fost imprimată în Octoihul de cano ne pentru pavecerni a, Neamț, 1816, arată că biserica păstra forma veche a acoperi ului adică fragmentat pe corpuri.  n anul 1830, forma acoperi ului s-a schimbat prin adăugarea altor două turla din lemn¹⁰⁰, îmbrăcate în tablă, de aceeași  năl ime cu turla originară. Tot atunci a fost desfăcut peretele care desp r ea gropni a de naos.  n noua sa  nf i are, cu trei turla, biserica, cum s-a menționat mai sus, apare într-o gravură reprodusă prin imprimare, în mineiul pe luna martie, Neamț, 1831,  i într-un desen făcut de Alexandru Asachi în anul 1838¹⁰¹. Potrivit unui desen făcut de francezul M. Bouquet, în anul 1841, biserica nu avea la vest, în acel timp, frontonul.

Dup a incendiul din 1862, care a lovit dureros mănăstirea, în istoria monumentului  năl area Domnului a intervenit o nouă etapă. Biserica dob nde te o nouă  nf i are, în urma lucrărilor efectuate: turla din lemn adăugată în 1830, au fost desfiin ate, iar acoperi ului turla originare i s-a dat formă de bulb; tot acum s-a adoptat formula unui acoperiș uniform cu pante joase, iar la vest s-a clădit frontonul, de formă triunghiulară, cu baza pe peretele pridvorului, care a dăinuit pînă în 1954-1961, s-au modificat ferestrele pridvorului  i pronaosului  ndep rt ndu-se colonetele mediane din piatră; ferestrele absidelor au căpătat chenare din gips, cu motive ornamentale gotice, în locul vechilor chenare din piatră.

 n anul 1883, pardoseala din dale de piatră a fost înlocuită cu plăci din marmur ¹⁰². Cu acel prilej, unele pietre funerare au fost mutate din pronaos în pridvor, iar altele, a căror inscrip ie

99.   Irineu Crăciunaș-Suceveanul, *op. cit.*, p. 443.

100.  tefan Ba , Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 22; C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 82; însemnarea din manuscrisul sinodic nr. 195 din anul 1873.

101. Arh.  tefan Ba , *op. cit.*, p. 320.

102. *Ibidem*, p. 320.

era ștearsă, scoase cu totul din biserică. Faptul acesta a îngreuiat și mai mult identificarea locului unde au fost mormintele celor înmormîntați în biserica Înălțarea Domnului

Lucrările de restaurare, efectuate în intervalul 1954-1961, au redat ctitoriei lui Ștefan cel Mare înfățișarea sa de la început:

Biserica Sf. Gheorghe în perioada lucrărilor de reconstruire.

turla și-a recăpătat acoperișul piramidal moldovenesc, așa cum apare în gravura din anul 1816; frontonul, ridicat după anul 1862, a fost înlăturat; acoperișul fragmentat, acum, pe corpuri (pridvor-pronaos, altar), pune în lumină bazele turlei; ferestrele au dimensiunile și ancadramentele de odinioară; prin coborîrea nivelului de călcare, soclul bisericii apare în toată masivitatea sa.

Deși n-a existat chiar de la început, clisiarnița face o notă discordantă dar nu știrbește măreția monumentului.

Prin strămutarea bisericii „Sfântul Gheorghe“ între chiliile

Biserica Sf. Gheorghe reconstruită între chiliile.

dinspre est, ctitoria marelui Ștefan, în spațiul astfel deschis, se înfățișează, celui ce o privește, în toată splendoarea și monumentalitatea sa.

AVEREA ȘI PRIVILEGIILE MĂNĂSTIRII NEAMȚ ÎN SECOLELE XIV-XVII

1. SATE, MUNȚI, FÎNEȚE, PRISĂCI, IEZERE

Mănăstirea Neamț a fost înzestrată cu numeroase bunuri materiale producătoare de venituri absolut necesare traiului zilnic al obștii călugărești, cum și susținerii activităților cărturărești ale timpului. În afară de bunurile materiale producătoare de venituri, mănăstirea avea un fond bogat de bunuri liturgice sau de cult, fără de care nu se puteau săvârși slujbele religioase: biserica sau locașul de închinare, cărțile, odăjdiiile sau vasele, „toate de la mare pînă la mic“, cum se specifică în documentul din 7 ianuarie 1407¹. În categoria bunurilor care aduceau venituri intrau terenul pe care se afla biserica și chiliile, munții, pășunile, fînețele, livezile, heleșteele și pădurile dăruite de diferiți domnitori, la îndemnul și cu sprijinul cărora s-a întemeiat și organizat această mănăstire, cum și „cele ce se găsesc în afară, două sate ale mănăstirii la gura Neamțului, unul de o parte a Neamțului iar altul de altă parte, pe care le-a dat sfintrăposatul domn Io Petru Voievod² și două mori și două vii, una pe care a dat-o Petru voievod, iar alta pe care a cumpărat-o vlădicia mea (Mitropolitul Iosif al Moldovlahiei) și oile mănăstirii și boii și caii și stupii și totul, fie mic, fie mare“³. Cele două sate „cu hotarele lor“, cum arată „cartea“ din 14 septembrie 1427, erau întărite de domnul Alexandru cel Bun „să fie mănăstirii mai înainte zise uric cu tot venitul în vecii vecilor, pentru pomenirea sfintrăpoșaiilor părinților mei și pentru sănătatea și pentru sufletul domniei mele și a doamnei domniei mele, Marena, și a copiilor domniei mele“⁴, de asemenea, morile și viile. Celelalte bunuri despre care este vorba în documentul din 7 ianuarie 1407, fuseseră agonisite, între timp, de viețuitorii mănăstirii. În obștea călugărească de la Neamț, la finele secolului al XIV-lea, și începutul celui de al XV-lea, viețuiau mulți călugări din moment ce mănăstirea avea atîtea și atîtea bunuri materiale.

Cu vremea, domeniile mănăstirii Neamț s-au înmulțit, și totodată a crescut și numărul viețuitorilor ei. Astfel, Alexandru cel Bun, la 31 august 1429, a dat „mănăstirii de la Neamț, Înălțarea lui Hristos, iezerul la Nistru, anume Zagorna și prisaca la Zagorna, uric, cu tot venitul ce va fi de la dinsele. De

1. *Documenta Romaniae Historica*, volumul I, București, 1975, p. 30.

2. *Ibidem*, p. 98. Satele dăruite de voievodul Petru I se numesc: Cris-tienești și Temeșești a căror hotare sînt menționate în „cartea“ din 14 septembrie 1427 a domnului Alexandru cel Bun.

3. *Ibidem*, p. 30.

4. *Ibidem*, p. 98; Aceste sate au fost dăruite și întărite, ulterior, de domnii Moldovei: Ilie, Ștefan al II-lea, Petru (Aron), Ștefan cel Mare ș. a.

aceea, cîte care (căruțe) vor trimite de la Mănăstirea Neamțului, sau după miere sau după orice lucru, oricînd, să nu li se ia nicăieri vamă în țara noastră, nici într-un loc, nici la vad, să nu li se ia nimic sub marea noastră pedeapsă“⁵. Printr-o „carte“ cu data de 1 septembrie 1429, același domn arată că a întărit Mănăstirea Neamț, adăugînd din averea sa „atît cît să poată folosi cei care se află în ea: Balta la Nistru care se numește iezerul Zagorna, cu gîrlele sale și prisaca de la Zagorna și, în fiecare an, douăsprezece buți de vin, din desetina Neamțului“⁶. Dania s-a făcut pentru sănătatea familiei domnului și pentru pomenirea răposaiților părinți.

În această „carte“ de danie a fost fixată, de către domn, o clauză care oglindește convingerile și simțămintele sale religioase: „Încă am voit și ne-am ales două zile ca să ni se cînte dumnezeiasca liturghie, în toate săptămînile, domniei mele, joi, și doamnei Marena, marți, și în aceste zile să se dea fraților la trapeză cîte o cupă din acest vin care am spus mai sus. Cît vom fi în viața aceasta, să se cînte pentru sănătatea noastră, iar după moartea noastră, pentru mîntuirea noastră“⁷.

La 23 decembrie 1430, Alexandru cel Bun întărește, din nou, mănăstirii Neamț, „balta numită iezerul Zagorna, cu gîrlele sale și prisaca de la Zagorna și din cele trei mori din jos care sînt la Baia, a treia parte, adică a treia moară toată și în fiecare an douăsprezece buți de vin din desetina Neamțului“⁸. Prin această „carte“, viețuitorilor din mănăstire li se cerea să înalțe rugăciuni pentru sănătatea domnului și a soției sale iar după moartea acestora, pentru mîntuirea lor⁹.

Cum se vede, într-un răstimp de 16 luni, de la curtea domnului Alexandru cel Bun au fost date trei „cărți“ prin care se întărea mănăstirii Neamț balta numită iezerul Zagorna, dar fiecare carte are și o particularitate specifică. În prima se menționează că trimișii mănăstirii pentru transportat pește, miere sau alte lucruri sînt scutiți de vamă, în a doua este vorba de douăsprezece buți de vin, iar în ultima despre a treia moară, dăruită toată, de la Baia.

Petru (Aron) voievod, prin „cartea“ cu data de 1 martie 1456, întărește dania lui Alexandru cel Bun stabilind să nu „se amestece nimeni“ din dregătorii noștri și din boierii noștri la iezerul Zagorna“¹⁰; în această carte sînt menționate hotarele iezerului, pe care să nu le încalce nimeni¹¹. Hotarele proprietății de la Zagorna și unele privilegiile despre care va fi vorba, tot în acest capitol, au fost întărite de Ștefan cel Mare prin „cartea“ sa din 13 iulie 1463¹², cum și prin aceea din 17 martie 1500¹³.

5. *Ibidem*, p. 138.

6. *Ibidem*, p. 140.

7. *Ibidem*; O astfel de clauză, formulată, de la un caz la altul, apare și în alte cărți de danie sau de întărire.

8. *Ibidem*, p. 148.

9. *Ibidem*.

10. *Documenta...*, vol. II, București, 1976, p. 84.

11. *Ibidem*, p. 168.

12. *Ibidem*.

13. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1912, p. 171.

La 12 martie 1422, Alexandru cel Bun a „dat“ mănăstirii Neamț două sate: „un sat pe Moldova anume Budzești, și altul pe Topolița, seliștea lui Ne[no]jvici, ca să-i fie acestei mai înainte zise mănăstiri uric, cu tot venitul“¹⁴. Satele acestea au fost întărite de Ștefan al II-lea la 11 martie 1446¹⁵ și de Ștefan cel Mare la 1 aprilie 1470¹⁶, urmașii lui Alexandru cel Bun. La 4 decembrie 1428, „Bașotă Manoil a dat un sat, uricul său, anume Bașoteni mănăstirii de la Neamț“¹⁷, care a fost întărit de Alexandru cel Bun și de urmașii săi. Domnul Ilie, la 23 februarie 1438, a dat „un sat la gura Cracăului, anume Seucăuți, unde stă Samuil Vătăman, și o prisacă la gura Tatarcăi și moara de la gura Jejei“¹⁸.

Între timp, avuția mănăstirii Neamț s-a înmulțit cu alte sate și diferite bunuri dăruite de domni moldoveni sau de unii boieri, din primele decenii ale secolului al XV-lea, necunoscuți, deoarece cărțile de danie nu s-au păstrat. Într-o „carte“, cu data de 11 martie 1446, a domnului Ștefan al II-lea, sînt pomenite și alte sate ale mănăstirii Neamț, în afară de cele despre care a fost vorba pînă acum. Iată-le: Dvorinești pe Moldova, Băloșești, unde a fost [B]arbă Geamîră¹⁹, Fîntîrele pe Pobrota²⁰, Dragomirești pe Șomuz și Telibeciinți pe Siret²¹. Satele Dvorinești și Fîntîrele au fost întărite mănăstirii Neamț de domnitorul Ștefan al II-lea, prin „cartea“ sa din 20 iulie 1446²². În „cartea“, cu data de 22 august 1447, de la domnul Petru, prin care sînt întărite daniile anterioare, apar și alte sate despre care nu știm în ce împrejurări au intrat în patrimoniul mănăstirii Neamț: (a lui) Pașco și Petrică, Clococina, Cobicini, Bilosăuți și Hlapești²³.

Ca și în „cartea“ din 11 martie 1446 a domnului Ștefan al II-lea și în aceea din 22 august 1447 a domnului Petru al II-lea sînt menționate privilegiile pe care le avea Mănăstirea Neamț asupra satelor și locuitorilor din aceste sate, despre care va fi vorba în continuare²⁴.

Înmulțirea bunurilor materiale ale mănăstirii Neamț arată limpede, pe de o parte, că, în chiliile ei, viețuiau mulți călugări cărora le erau necesare mijloace de trai, iar pe de alta că, în condițiile vremii, mănăstirea îndeplinea un rol de frunte în desfășurarea activităților cărturărești pentru care, fără îndoială, se cereau venituri mari.

14. *Documenta...*, vol. I, p. 74.

15. *Ibidem*, p. 387.

16. *Documenta...*, vol. II, p. 242.

17. *Documenta...*, vol. I, p. 118.

18. *Ibidem*, p. 255.

19. În „cartea“ cu data de 22 august 1447 este menționat sub numele de Geminești (*Documenta...* vol. I, p. 387).

20. *Ibidem*, p. 381 (un caz de rotacism: *n* intervocalic pronunțat și scris *r*); acest sat a fost dăruit mănăstirii Neamț de panul Crîstea. Remarcăm că într-o „carte“ din octombrie 1448, satul poartă numele Cîrniceni, care nu este decît traducerea în slavonă a denumirii Fîntînele (*Documenta...*, vol. I, p. 413).

21. *Documenta...*, vol. I, p. 377.

22. *Ibidem*, p. 381.

23. *Ibidem*, p. 387.

24. *Ibidem*; Domnul Petru, la 8 octombrie 1454, a întărit mănăstirii ceea ce dobîndise, între timp, cum și privilegiile acordate.

În mare măsură, averea materială a mănăstirii Neamț a crescut prin daniile făcute de domni și de unii boieri dreptcredincioși, dar și prin cumpărare. Astfel, domnul Alexandrel prin „cartea“ cu data de 7 septembrie 1452, face cunoscut că Tuzoana²⁵, cu fiii ei, a vîndut „pentru treizeci și cinci de zloți“ mănăstirii Neamț, „o bucată de pămînt care le este lor ocină“, situată în zona Pîriului Sec, Topolița și Săcălișești, în apropiere de Tg. Neamț.

La 1 ianuarie 1454, domnul Alexandrel, prin „cartea“ sa, a dat mănăstirii Neamț „din Braniștea de la Bohotin și anume de la drumul care merge către Nourețu, Covasna, cu toate obîrșiile ei, iar prisaca să fie de la marginea Coziei către Dealul cel Mare“. Prin acest act, s-au acordat mănăstirii unele privilegii care vor fi amintite la timp²⁶. Mănăstirea a mai primit o danie de la o fiică a domnului Alexandru cel Bun, anume Chiajna, la 7 mai 1470; ea a dăruit acestei mănăstiri, în fața domnului Ștefan cel Mare și a mitropolitului Teoctist „pentru sufletul părintelui ei, Alexandru voievod și pentru sufletul mamei ei Marina“... „prisaca lui Chiprian, la Botne“²⁷, situată în regiunea nordică a Moldovei. De la „dumnealui Șteful fic[i]jor lui Fumu și fratile lui, dumniului Mîndre“, mănăstirea a primit, în danie, în fața domnului Bogdan, la 23 ianuarie 1450, „un loc pe hotarul Dilenilor... ca să facă doao mori“²⁸. Pe Topolița, în apropiere de Tg. Neamț, unde mănăstirea mai avea o proprietate, Alexandrel Voievod, prin „cartea“ din 8 februarie 1455, i-a dat un pămînt „unde a hotărnicit Coste Țolici cu megieșii“²⁹.

Ștefan cel Mare, în îndelungata sa domnie, și-a îndreptat privirile, cu deosebită atenție, spre Mănăstirea Neamț. În ultimul deceniu al secolului XV, cum s-a arătat într-un capitol anterior, el a zidit, acolo, monumentală catedrală cu hramul *Înălțarea Domnului*, în locul bisericii, cu același hram, zidită de Petru I, apoi înnoită de Alexandru cel Bun. Ca și predecesorii săi, în scaunul Moldovei, și mai mult decît ei, slăvitul voievod a acordat sprijin acestei așezări călugărești, spre a deveni, în contextul condițiilor vremii, un focar cultural, o importantă vatră cărturărească. La satele și la variatele bunuri pe care le avea mănăstirea, Ștefan cel Mare a adăugat altele și a întărit, prin „cărțile“ scrise la cancelaria domnească³⁰, pe cele primite, în danie, mai înainte. Prin „cartea“ domnească din 17 martie 1500, în care se menționează că a întărit și „întemeiat a noastră sfîntă mănăstire de la Neamț“, Ștefan a adăugat la domeniile mănăstirii balta Crivaia (Strîmba) și iezorul anume sub Dubrovca (Dumbrăvița) și cu girlele ce se numesc Chițcani³¹, iar prin „cartea“ de la 30 septembrie 1503, el a făcut cunoscut că a binevoit „cu luminată și curată inimă“ a dăruit mănăstirii Neamț „un sat din satele noastre de baștină anume Băi-

25. *Documenta...*, vol. II, p. 21-22.

27. *Ibidem*, p. 245-246.

29. *Ibidem*, p. 62-63.

30. La 13 februarie 1458; 1 aprilie 1470; 9 mai 1482; 13 iulie 1463; 7 mai 1470; 27 iulie 1501, în legătură cu muntele din Fărcașa pînă la gura Largului, cu alți munți și alte plaiuri date de domnitorii cei vechi (*Documenta...*, vol. I.; Ioan Bogdan, *op. cit.*).

31. Ioan Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 171.

cenii pe Seret, și morile de pe Seret, din sus de Ordzești și din jos de Vornutariu“, cum și „un sat pe Seret anume Mogoșești“³².

Domni care au urmat lui Ștefan cel Mare, în scaunul domnesc al Moldovei, în secolul al XVI-lea, au dat atenția cuvenită mănăstirii Neamț, întărind-o și împuternicind-o să stăpânească tot ceea ce primise, în danie, mai înainte, de la domni și diferiți binevoitori. De pildă, Bogdan al III-lea, prin „cartea“ din 2 februarie 1508, a întărit mănăstirii „satele și dania panului Sân Birlici... anume satul Telebecinți pe Siret și cu morile, (și) alt sat, Tristeneț, supt bucovină“³³, iar prin „cartea“ din 17 decembrie 1514, „a dat și a întărit dania dumisale Ioan Frunțeș... o giură de sat pe Birlad... ..anume Ciufrești, partea de jos... și iezere în Birlad ce este în gura Jerului“, cum și „o giură de sat pe Birlad, anume Piscul, partea de jos și cu giurătate de moară ce este pe Birlad“³⁴.

Ștefăniță voievod, prin „cartea“ din 26 decembrie 1518, a întărit mănăstirii „un sat pe Cracău, anume unde a fost Sas Dan“, dăruit de Reateș pe vremea lui Ștefan cel Mare³⁵. În aceeași zi, a dat și a întărit, printr-o altă „carte“, aceleleași mănăstiri, dania făcută de postelnicul Cozma Șarpe, un sat „anume unde a fost casa lui Oancă pe Cracău și cu moara la Cracău și mănăstirea lui Turbatu care acum se numește Brusturi“³⁶. Postelnicul a mai dăruit și câteva obiecte de cult: un sfeșnic, o cadelniță, un pahar și cinci linguri, toate din argint, „un patrafir cusut cu fir și cu icoane și mărgăritar și canafi cu aur și mărgăritar și alte podoabe, odăjdii bisericești din arșinic italian, cu aur“³⁷, cerind, totodată, egumenilor și frașilor din mănăstire să slujească „în tot postul uspeniei Născătoare de Dumnezeu, în fiecare zi, paraclis“ pentru sănătate, iar după moartea sa „ei să aibă a pomeni toate pomenile câte trebuiesc de la început pe un an și iarăși când se împlinește anul, ei să aibă a-i face pomenire și iarăși de acolo înainte, în fiecare an, să slujească la vecernie, parastas și colivă iar la utrenie liturghie și colivă“³⁸.

Petru Rareș, prin „cartea“ din 15 martie 1527, a dat mănăstirii Neamț „un sat pe Nistru la gura Zahornei, anume Copanca, cu girle și cu iezercane“³⁹. Același voievod, prin „cartea“ din 1 iunie 1530, a dat și întărit „a patra parte a satului Orăștii parte din sus“, cumpărată de Mitropolitul Teoctist și „a patra parte din același sat, parte din gios“⁴⁰, cumpărată de călugări, iar prin „cartea“ din 14 iunie 1538, „o a patra parte, din satul Orăștii și din a triia parte, două părți“⁴¹, ce fusese cumpărată de Teodosie episcop de Rădăuți cu banii lui Dorotei „ci-au fost episcop“⁴².

În timpul domniei lui Petru Rareș, „păcătosul monah Nichifor“ urmînd pilda mitropolitului Teoctist „a dat sfintei zise mănăstiri satul... care este pe Șomuz, anume Dolheștii și cu iaz și moară și

32. *Ibidem*, p. 235-236.

33. *Documente privind istoria României, veacul XVI, A. Moldova*, vol. I, (1501-1550), București, 1953, p. 69.

34. *Ibidem*, p. 93-94.

35. *Ibidem*, p. 133-134.

36. *Ibidem*, p. 132.

37. *Ibidem*.

38. *Ibidem*.

39. *Ibidem*, p. 207.

40. *Ibidem*, p. 323.

41. *Ibidem*, p. 391.

42. *Ibidem*.

cu privilegiul de la domnul Petru voievod⁴³, spre a fi pomenit „pînă cînd va sta și sfînta mănăstire“.

Domnul Iliăș, fiul și urmașul lui Petru Rareș, a întărit, prin „cartea“ din 2 martie 1548, dania făcută mănăstirii de episcopii Macarie al Romanului și Teodosie al Rădăuților „de bună voia lor nesiliți de nimeni nici asupriți... a șasea parte de sat din Orțăști (și) două părți din trei părți din același sat“⁴⁴.

Un călugăr, anume Marchel, „pustnic în locul numit Țolici“, a dat mănăstirii, în fața domnului Alexandru Lăpușneanul, „locul său de prisacă pe care singur l-a curățat cu munca sa și a făcut și poiană și singur a curățat“⁴⁵.

Prin „cartea“ din 6 noiembrie 1582, domnul Petru (Șchiopul) a luat hotărîrea de a întări și împuternici călugării din Mănăstirea Neamț ca „să apere și să țină o braniște dintr-un pisc, care se va alege în ocina mănăstirii“⁴⁶. Petru Șchiopul, la 20 octombrie 1585, a dat și întărit mănăstirii „poiana Răchitnei și poiana Galului, pînă la gura Farcașului, pe amîndouă părțile Bistriței“⁴⁷. La 5 ianuarie 1591, același domn a întărit „întregului sobor de la Mănăstirea Neamțului ...ca să ție poienile“⁴⁸ menționate.

Aron Vodă, prin „cartea“ din 10 ianuarie 1592, „a miluit“ călugării de la Neamț dăruindu-le „satul Drăgăneștii și cu pricutul și Brusturii“⁴⁹. La 4 decembrie același an, domnitorul a reînnoit dania sa⁵⁰. În urma lucrărilor de hotărnicie efectuate de trimișii săi, domnul Aron, la 13 februarie 1594, a dat și a întărit mănăstirii Neamț satul „Piscul ce este la ținutul Ticuciului ca să-și aibă a stăpîni tot satul din hotar în hotar, cu tot venitul“⁵¹. La 16 mai 1595, Ștefan Vodă (Răzvan) a împuternicit călugării de la Neamț, printr-o „carte“, „să apere o luncă cu mlăjet pe care o au ei la Piscu“⁵², ceea ce înseamnă că proprietatea lor din această localitate fusese încălcată de locuitorii satelor învecinate.

Ultimul domn al Moldovei, de la finele secolului al XVI-lea, Ieremia Movilă, la 17 noiembrie 1595, a dat și întărit mănăstirii dreptul de a stăpîni „poiana Răchitna și poiana Galului pînă la gura Fărcașei, pe amîndouă părțile Bistriței“⁵³. La 20 decembrie, același an, Ieremia, printr-o nouă „carte“, a împuternicit călugării de la Neamț „să apere întreg hotarul rîului Bistrița cu toate rîurile și izvoarele“⁵⁴. Prin „cartea“ din 27 iunie (1596-1600), Ieremia dădea împuternicind vornicului Bărbuț să aleagă hotarul satului Piscu împuternicind Mănăstirea Neamț să stăpînească „pe unde au stăpînit din veac“⁵⁵. Din „cartea“ domnului Ieremia Movilă, purtînd data de 3 iulie 1599, se vede că Mănăstirea Neamț avea un sat, anume Horodiștea, în ținutul Orhei, asupra căruia călugării aveau diferite privilegii despre care se va vorbi în continuare⁵⁶.

În vara anului 1600, Mihai Viteazul, după ce a înfăptuit uni-

43. *Ibidem*, p. 245-246. 44. *Ibidem*, p. 558.

45. *D. I. R.*, vol. II (1551-1570), București, 1951, p. 151.

46. *D. I. R.*, vol. III (1571-1590), București, 1951, p. 195.

47. *Ibidem*, p. 294.

48. *D. I. R.*, vol. IV, (1591-1600), București, 1952, p. 1.

49. *Ibidem*, p. 43.

50. *Ibidem*, p. 60.

51. *Ibidem*, p. 104.

52. *Ibidem*, p. 120.

53. *Ibidem*, p. 132.

54. *Ibidem*, p. 133.

55. *Ibidem*, p. 144.

56. *Ibidem*, p. 263.

rea celor trei țări românești, a dat și a întărit monahilor de la Neamț, în calitatea sa de „domn al Țării Românești și Ardealului și Moldovei“, la 27 mai același an, dreptul de a apăra hotarele lor de pe râul Bistrița⁵⁷, iar la 17 august 1600, din Alba-Iulia, Mihai, „cu inimă luminată și curată, din tot sufletul și din ajutorul de la Dumnezeu“, a dat și întărit mănăstirii Neamț „o moară care este la gura Jijiei... și pe Cracău o siliște numită Sevcăuți“⁵⁸.

Domni care au stat în scaunul Moldovei, în secolele următoare, au făcut mănăstirii Neamț diferite danii și au întărit ceea ce primise ea de la domnii de mai înainte. Unii ierarhi, ieromonahi, monahi și dreptcredincioși ai Bisericii au dăruit mănăstirii bunuri producătoare de venituri cum și diferite obiecte de cult.

Astfel, la 18 iulie 1601, Ieremia Movilă a întărit mănăstirii Neamț o prisacă în braniște pe Bohotin, dăruită de Anghelina fata lui Cornea brănișterul⁵⁹; la 14 ianuarie 1612, Ștefan (Tomșa) a întărit o moară și o casă pe pîrîul Buhalnița, cumpărate de la logofătul Nicoară⁶⁰, la 29 mai 1625, Radu (Mihnea) a întărit trei pămînturi în satul Cofești, din apa Putnei pînă în hotarul Milcovului, cumpărate de la Apostul Sima⁶¹; Calistru, fost episcop de Huși, a dăruit mănăstirii Neamț, la 15 aprilie 1637, două fălci de vie la Hîrlău⁶²; Vasile Lupu a dăruit uric mănăstirii o jumătate din satul Oglindești, ținutul Neamț, cu vecini, cumpărată de la Gheorghe Roșca fost vistier⁶³; iar la 8 ianuarie 1653, a dăruit uric patru fălci de vie la Cotnari în Dealul Mîndrului, cumpărate de el de la mănăstirea Rîșca⁶⁴; domnul Gheorghe Ștefan, la 14 ianuarie 1654, a întărit stăpînirea asupra satului Mănești pe care-l dăruise înaintașul său Vasile Lupu⁶⁵, iar soția sa „Ilisafța“ a dăruit mănăstirii un loc de matce cu prisacă în satul Grozești⁶⁶; domnul Ștefan (Lupu), la 21 octombrie 1660, a întărit stăpînirea peste satul Brătenii din Gura Sirețelului, dăruit de unchiul său Iorga mare postelnic⁶⁷; la 16 noiembrie 1681, vornicul Gheorghe Blebea cu soția sa Tofana au dăruit mănăstirii niște poieni de sub Boiște, cumpărate de la nepoții Ciogolei⁶⁸; Popa Strătulat a dăruit moșia sa de la Boureni pe Moldova, moșia Ruși de pe Prut și casele sale din Suceava⁶⁹; prin 1688 Iurașco cu soția sa Marica și cu feciorii au închinat mănăstirii Neamț partea lor de moșie din Colacul bălții Răfloaia⁷⁰; Tofana șetrăroaia cu fiul ei Ilie Postelnicul, la 14 noiembrie 1702, au dăruit mănăstirii Neamț satele Visoca și Cotova și jumătate din satele Burdujăști (Burdujani) și

57. *Ibidem*, p. 289.

58. *Ibidem*, p. 300.

59. *Catalogul Documentelor moldovenești...*, vol. I, București, 1957, d. 1103, p. 261.

60. *Ibidem*, d. 1527, p. 348; la 14 septembrie 1616, Radu (Mihnea) întărea, la rîndul său, această cumpărătură (d. 1691, p. 382).

61. *Catalogul...*, vol. II, București, 1959, d. 240, p. 65.

62. *Ibidem*, d. 1208, p. 253.

63. *Ibidem*, d. 2187, p. 422.

64. *Catalogul...*, vol. III, București, 1970, d. 1, p. 25.

65. *Ibidem*, d. 45, p. 33.

66. *Ibidem*, d. 208, p. 65.

67. *Ibidem*, d. 600, p. 143.

68. *Catalogul...*, vol. IV, București, 1970, d. 673, p. 163.

69. *Ibidem*, d. 745, p. 177.

70. *Ibidem*, d. 1167, p. 263.

Cruceni⁷¹; la 31 mai 1708, Savin mare ban și soția sa Ileana au dăruit mănăstirii o moară pe Siret între Ionășești și Mogoșești⁷²; Vasile Botezatul și soția sa Maria au dăruit mănăstirii, prin episcopul Pahomie de Roman, la 6 februarie 1713, toată partea lor de moșie din Tg. Neamț⁷³; episcopul Pahomie, la 21 mai 1713, a dăruit mănăstirii șapte pogoane și o ciosvîrtă (cirtă) din viile de la Țifești ținutul Putna⁷⁴; Elena logofeteasa a răposatului Nicolae Costin logofăt a dăruit, la 1 martie 1714, satul Piscani din ținutul Cîrligătura⁷⁵; la 20 august 1720, domnul Mihai Racoviță a întărit mănăstirii Neamț hotarele moșiei Podoleni⁷⁶.

Fiind o așezare călugărească, organizată potrivit pravilelor vechi mănăstirești, cu mulți viețuitori, care, în condițiile timpului, aveau preocupări cărturărești, fiind o adevărată vatră în viața monahismului din Moldova, Mănăstirea Neamț a primit de la unii domni, în patrimoniul ei material și spiritual, „mănăstiri“, cu toate hotarele lor. Fără îndoială, este vorba de schituri cu un număr mic de călugări sau călugărițe a căror viață trebuia tutelată și ocrotită de o mănăstire bine organizată cum era Neamțul. Astfel, Domnul Ștefan al II-lea, prin „cartea“ din 6 iunie 1446, i-a dat „o mănăstire la Boiște, unde a fost chilia vlădicăi Iosif, unde sînt călugărițe, cu toate hotarele vechi“. Vlădica Iosif este, negreșit, Mitropolitul Iosif I al Moldovei și Sucevei, care, între timp, trecuse la cele veșnice și care va fi avut o chilie la Boiștea, situată la vreo șase km. de Tg. Neamț, spre sud-est. Ștefan cel Mare, la 13 februarie 1458, a dăruit mănăstirii Neamț, între altele, și „mănăstirea de la Hangu“⁷⁷, care a dăinuit pînă în secolul trecut — între timp închinată patriarhiei din Alexandria — iar la 1 aprilie 1470 făcea cunoscut tuturor că, între altele, a dat și întărit mănăstirii Neamț „prisaca lui Chiprian, la Botne și cu mănăstirea care este la obîrșia Vișnivățului“⁷⁸. Așezarea călugărească de la Botne s-a dezvoltat ulterior devenind cunoscuta mănăstire Căpriană. Ștefăniță Vodă, la 26 decembrie 1518, întărea dania făcută mănăstirii Neamț de Cozma Șarpe cuprinzînd, între altele, „și mănăstirea lui Turbatu care, acum, se numește Brusturi“⁷⁹. La 8 martie 1678, ieromonahul Isaia Carage a dăruit schitul Buluc mănăstirii Neamț cu 62 ha⁸⁰, iar în anul 1688, Zaharia, egumenul schitului Răfloae, situat în apropiere de Piscu, închină acest schit aceleiași mănăstiri⁸¹.

Nu cunoaștem care erau relațiile dintre Mănăstirea Neamț, vatră monahală și așezările călugărești ce-i fuseseră dăruite. Negreșit, bunurile materiale ale acestora, trecute în patrimoniul mănăstirii Neamț, erau administrate de egumenii acesteia și de oamenii săi.

71. *Catalogul...*, vol. V, București 1970, d. 179, p. 45.

72. *Ibidem*, d. 751, p. 198.

73. *Ibidem*, d. 1142, p. 304.

74. *Ibidem*, d. 1168, p. 317.

75. *Ibidem*, d. 1206, p. 328.

76. *Ibidem*, d. 1321, p. 471.

77. *Documenta...*, vol. II, p. 99.

78. *Ibidem*, p. 242.

79. *D. I. R.*, vol. I, p. 132; M. Costăchescu credea că mănăstirea Turbatului era situată în satul Brusturi, județul Neamț (*Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 91).

80. *Catalogul documentelor moldovenești...*, vol. IV, 169-6-1700, d. 248, p. 78.

81. *Ibidem*, d. 1165, p. 263.

Din punct de vedere călugăresc, viețuitorii din aceste, să le zicem, metoace, se conduceau, credem, după rînduielele statornicite la Neamț.

În afară de satele, luncile, iezerele, prisăcile și morile situate în diferite zone ale Moldovei, date de domni, clerici și boieri dreptcredincioși, Mănăstirea Neamț avea în jurul ei un vast domeniu constînd, îndeosebi, din munți, finețe și poiene pentru pășunat. Acest domeniu vast este cunoscut în istoria acestei așezări călugărești sub numele de *vatra* mănăstirii ⁸².

Prima „carte“ domnească, autentică, în care apar unele referiri la domeniul din jurul mănăstirii provine de la Ștefan cel Mare. La 27 iunie 1501, marele voievod împuternicea egumenul și călugării de la Neamț să apere „muntele din Fărcașa și pînă la gura Largului, iar de acolo pe unde au mai fost munți și plaiuri în hotarul cel din vechi, dat de domnii cei vechi, cu toate pîraele sale“ ⁸³. Prin „cartea“ din 18 septembrie 1592, Aron Vodă a împuternicit soborul „de la sfînta mănăstire Neamț“ ca să „apere întregul hotar, cît a fost hotarul cetății Neamț, de la gura Fărcașei pînă la gura Largăi și drept peste Bistrița la iezorul Direptul și dealul Hurduga“ ⁸⁴.

Din cele două documente se desprinde limpede adevărul că Mănăstirea Neamț fusese înzestrată „de domnii cei vechi“ — din secolele XIV și XV — cu vastul domeniu care începea de la Cetatea Neamț și care se întindea pînă în Valea Bistriței. Spre sfîrșitul secolului al XVI-lea sau începutul celui următor se vor fi ivit unele situații care au pricinuit stări de îngrijorare și chiar de tulburare în viața mănăstirii. Probabil, încălcări de hotare sau contestarea vechiului domeniu al mănăstirii sau poate revendicarea de către diferiți pretendenți a unor zone ale acestui vast domeniu. Pentru apărarea drepturilor lor istorice, viețuitorii mănăstirii au întocmit niște „cărți“ care, analizate critic de către specialiști, s-au dovedit măsluiri ⁸⁵. Prima, de la domnul Ilie, poartă data de 12 martie 1437 ⁸⁶, a doua de la Bogdan voievod, fiul lui Ștefan cel Bătrîn, poartă data de 15 septembrie 1447 ⁸⁷, iar a treia, de la Alexandru voievod poartă data de 3 februarie 1455 ⁸⁸. În aceste trei cărți datate, cum se vede, în perioada 1437-1455, este delimitat vastul domeniu care înconjură Mănăstirea Neamț, contestat, probabil, în decursul timpului. Diferite controverse în legătură cu „vatra“ acestei mănăstiri au continuat pînă în primele decenii ale secolului nostru, cînd prin hotărîrea organelor de justiție s-au delimitat hotarele ei istorice, după care a fost atribuită mănăstirii.

Ca pretutindenii și totdeauna, proprietatea a generat, în viața

82. † Episcop Nicodim, *Memoriu asupra situației și dreptului Mănăstirii Neamțu*, în „Mitropolia Moldovei“, 1931, p. 33-45.

83. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 182.

84. *D. I. R.*, vol. IV, p. 75.

85. *Documenta...*, vol. I, p. 428; *Documenta...*, vol. II, p. 418. Falsitatea acestor „cărți“ a fost remarcată de mai mulți cercetători ai trecutului nostru: I. Bogdan, M. Costăchescu, D. P. Bogdan, editorii *D. I. R.* (pentru ei sînt documente îndoielnice) ș. a. Bogdan voievod nu domnea încă, în anul 1447, și nu era fiul lui Ștefan cel Bătrîn ci al domnului Alexandru cel Bun.

86. *Documenta...*, vol. I, p. 427-428.

87. *Ibidem*, p. 431-432.

88. *Documenta...*, vol. II, p. 416-417.

instituțiilor și a oamenilor, contradicții și chiar certuri, care, de cele mai multe ori, au fost discutate și aplanate înaintea autorităților statului, în timpul orînduirii feudale, de domni sau de trimișii săi. Viețuitorii din Mănăstirea Neamț, care stăpîneau atît de multe sate și aveau atît de multe bunuri generatoare de venituri, au compărut, uneori, în fața domnilor sau a oamenilor acestora pentru judecarea încălcărilor de hotare, a unor abuzuri și chiar furturi comise de megieși sau alți răufăcători. Astfel, la 28 octombrie 1579, domnul Petru (Șchiopul), cu întreg sfatul său, a soluționat neînțelegerea care se iscase între mănăstire și Drăgan Ciolpan diac pentru satul Dăvideni care aparținea de drept soborului mănăstiresc⁸⁹. La 16 august 1581, lantul Sasu voievod a scris lui „Bodeiu mare vâtag de ținutul Lăpușna“ că Malic de la Copanca a căpătat „cu viclesug și înșelăciune... carte ca să sape bălțile“ mănăstirii; totodată, i s-a dat misiunea de a lua lui Malic 6 boi și „cartea“ căpătată pe căi necinstite⁹⁰. Fiii lui Malic, întocmai ca tatăl lor, încălcau „locurile, iezerele și girlele“ mănăstirii. Pircălabii și hotnogii de la Ciobărciu au primit de la Aron Vodă, la 3 ianuarie 1592, recomandarea de a pune în vedere fiilor lui Malic „să lase în pace locul călugărilor și girlele și izvoarele“⁹¹.

Discuții și neînțelegeri, pricinuite de chestiuni de ordin material, cum arată „scrisoarea“ cu data de 1 septembrie 1591, a călugărilor de la Neamț, au survenit, spre finele secolului al XVI-lea, între aceștia și „părintele și dascălul Dosoftei al schitului Zosin sălășluitor la Secul și între oamenii lui“. Considerînd ei că astfel de neînțelegeri n-ar trebui să fie între călugări s-au căit și de bună voie s-au împăcat hotărînd ca de acum înainte să nu avem a ne scula sau a ne sfădi între noi, niciodată în veci“⁹².

Documente istorice, păstrate, arată că și călugării din Mănăstirea Neamț, cum și acei din Mănăstirea Agapia „au învăluit în toată vremea“ și au neliniștit călugării „de la sfînta mănăstire de la Pîriul Sec (Secul) oprind vitele acestora de a merge „pe hotarul lor“. Domnul Ieremia Movilă, prin „cartea“ din 4 februarie 1599, a pus în vedere călugărilor nemțeni și celor de la Agapia să lase „cu totul în pace“ pe cei de la Secu pînă „le va trimite hotarnic ca să le aleagă hotarul“⁹³.

Spre a se curma neînțelegerile dintre mănăstirile Secu, Neamț și Rîșca, pricinuite de încălcări de hotare, unii dintre domnii Moldovei, desigur, la intervențiile celor trei mănăstiri, au poruncit să se delimiteze proprietățile acestora, întocmindu-se hotarnice. S-a procedat la astfel de delimitări de hotare, la 21 august 1604, din porunca domnului Ieremia Movilă⁹⁴; la 11 aprilie 1626, domnul Miron Barnovschi a întărit hotarele moșiilor pe care le stăpîneau mănăstirile Neamț și Secu, pentru care a fost gilceavă⁹⁵; același domn, la 7 ianuarie 1628, a întărit hotarele moșiilor pe care le

89. *D. I. R.*, vol. III, p. 124.

90. *Ibidem.*, p. 168.

92. *Ibidem.*, p. 37.

94. *Catalogul documentelor moldovenesti...*, I, București, 1957, p. 282 (dos. 1211).

95. *Catalogul...*, vol. II, d. 181, p. 73.

91. *D. I. R.*, vol. IV, p. 42.

93. *Ibidem.*, p. 244.

stăpîneau mănăstirile Neamț, Secu și Rîșca⁹⁶; Moisa Movilă a întărit, la 8 ianuarie 1631, hotarele moșiei mănăstirii Neamț dinspre mănăstirea Secu⁹⁷; Alexandru Iliș, la 28 aprilie 1632, a întărit hotarele moșiei dinspre mănăstirile Secu și Rîșca⁹⁸; Moise Movilă, la 12 ianuarie 1634, a întărit uric mănăstirii Neamț locul dimprejur⁹⁹; viețuitorii din mănăstirile Neamț și Secu, la sfatul și îndemnul ierarhiei superioare bisericești, au curmat neînțelegerile privind hotarele moșiilor dintre cele două mănăstiri¹⁰⁰.

Uneori, din motive pe care nu le cunoaștem, Mănăstirea Neamț a vîndut sate care-i aparțineau. Din „cartea“ cu data de 18 iulie 14[70] a domnului Ștefan cel Mare reiese că un Ghidea cumpărase de la mănăstire „două sate anume Cobîcini și Bilosăuți, deasupra Nistrului“¹⁰¹, iar dintr-un zapis cu data de 18 iunie 1597 că Isalia egumenul și soborul mănăstirii Neamț au vîndut lui Păcurar din Cîrstești o prisacă din hotarul acestui sat¹⁰².

În condițiile orînduirii feudal-medievale, Mănăstirea Neamț a primit și oameni pentru efectuarea muncilor pe domeniile sale¹⁰³. Aceștia lucrau alături de călugări care, potrivit vechilor așezăminte mănăstirești, aveau pe lîngă îndatorirea de a se ruga și pe aceea de a munci pentru existența lor.

96. *Ibidem*, d. 395, p. 94.

97. *Ibidem*, d. 627, p. 139.

98. *Ibidem*, d. 750, p. 163.

99. *Ibidem*, d. 935, p. 199; reproducem hotarele locului din jurul mănăstirii după acest document: „izvorul Musti, Nemțșor, gura Topliții, podul lui Fodos (de piatră), Capul Obrejei, piscul Muncelului, hotarul lui Ureche vornicul, chilia lui Veniamin, chilia lui Visarion, chilia lui Ștefan Răul, apa Carpănului, Curmătura Runcului, Furciturile Dobreanului, Piciorul Străjii, dealul Țiganului, fîntîna lui Ziman sasul, chiliile lui Chiriac, piscul Cotnărel, capul Foalelui, Pipirig, Piciorul Ursoaei, gura Plotunului, Slatina lui Petru Voievod, Cornul Glodului, Răscoale, Fruntea Baicului, Vîrful Cornului, Bistrița, Piciorul Colibiții, Vîrful Vîrstatului, Vîrful Hurdugăi, izvorul Fagilor, Vîrful Razimului, Comarnicul Petricăi, Fărcașa, Preluca lui Tiacoe, Vîrful Bulbucului cel Mare, Fărcașița, Hălăuca, Neamțul cel Mare, piciorul Mînzatului, Vîrful Pițigăi, Vîrful Sihlii Mari și Mici, dealul Rusului, piciorul Petricioarei, vîrful Pleșurilor, obîrșiile Cărbunii, izvorul Călugărițelor și izvorul Purcăreților“.

100. *Catalogul...*, vol. I, supliment, București 1975, d. 1811, p. 407; d. 252, p. 109.

101. *Documenta...*, vol. II, p. 252.

102. *D. I. R.* vol. IV, p. 172.

103. La 30 noiembrie 1436, mănăstirea primea de la Ilie Vodă zece bordeie de tătari în satul Temișești (*Documenta...*, vol. I, p. 230); La 3 septembrie 1448, Petru (Aron) îi dădea mai multe sălașe de țigani (*Documenta...*, vol. I, p. 404); la 31 iulie 1451, Bogdan dădea și întărea doi tătari (*Documenta...*, vol. II, p. 14); la 22 ianuarie 1453, Alexandru voievod dădea și întărea mai multe sălașe de țigani (*Documenta...*, vol. II, 32), iar la 20 iulie același an, a dat și întărit doi tătari (*Documenta...*, vol. II, p. 50); la 13 februarie 1458, Ștefan cel Mare dădea mai mulți tătari (*Documenta...*, vol. II, p. 99); la 1 aprilie 1470, Ștefan dădea și întărea mănăstirii mai mulți țigani cu sălașele lor (*Documenta...*, vol. II, p. 242); la 1 aprilie 1487 tot el dădea și întărea mai mulți țigani (I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 313); la 11 mai 1581, lancu (Sasul) a dat și întărit mai mulți țigani (*D.I.R.*, vol. III, p. 159); la 20 aprilie 1592-1595, Aron Vodă a dat „carte“ călugărilor de la Neamț „să fie tari și puternici“ ca să adune țiganii lor, „fie că vor fi între țiganii boierești sau printre alții călugărești sau la țiganii noștri domnești“ (*D.I.R.*, vol. IV, p. 52); la 16 mai 1595, Ștefan (Răzvan) a împuternicit călugării de la Neamț să adune „dreptii lor țigani ori unde ar fi“ (*D.I.R.* vol. IV, p. 120; *Catalogul Documentelor moldovenești...*, vol. II, d. 235, d. 629, p. 140; vol. III, d. 41, p. 32, d. 336, p. 12, d. 338, p. 92; vol. V, d. 280, p. 70, d. 1363, p. 370.

2. PRIVILEGIILE, IMUNITĂȚII JUDICIARE

În vremea orînduirii feudale, existau sate în care trăiau țărani liberi, în fruntea cărora se aflau cneji, vătămani sau juzi sătești și sate dependente conduse de proprietari: domnul, boierul, eparhia sau mănăstirea¹⁰⁴.

Locuitorii satelor libere, tîrgoveții, boierii de rang inferior, marii proprietari funciari, eparhiile și mănăstirile, indiferent dacă aveau sate sau nu, începînd mai cu seamă, din secolul al XVI-lea, aveau îndatorirea de a contribui la acoperirea cheltuielilor statului¹⁰⁵. Domnul Iliș, fiul lui Petru Rareș, pe la 1550-1551, „a scris pe toți boierii mari și mici la birul cel mare și tot sfatul, dar și vătărilor toți în toată țara și de la cei dintîi pînă la cei din urmă le-a poruncit să dea și mitropolitului și episcopilor, a scris încă și toate mănăstirile cîte sînt în Moldovlahia la haraciul cel mare și cîți popi și diaconi sînt în granițele moldovenesti”¹⁰⁶. S-a făcut chiar și o împărțire a mănăstirilor în două categorii ținînd seama de disponibilitățile lor materiale. Cele din categoria întâia, cu averi mari, plăteau în fiecare an, o sută zloți ungurești iar cele din categoria a doua, cu mai puține bunuri, patruzeci de zloți¹⁰⁷. Mănăstirile au fost obligate să contribuie, cu anumite sume, pentru plata haraciului cel mare.

Din cele mai vechi timpuri însă, domnii, rînd pe rînd, au acordat mănăstirilor privilegii fiscale mai cuprinzătoare decît cele acordate boierilor, îndeosebi, reduceri sau scutiri de dări¹⁰⁸, unele obroace și chiar dreptul de a judeca locuitorii satelor care depindeau de ele. De pildă, Alexandru cel Bun, prin „cartea” din 1 septembrie 1429, acorda mănăstirii Neamț, „în fiecare an, douăsprezece buți de vin, din desetina Neamțului”¹⁰⁹. Același domn, prin „cartea” din 31 august 1429, scutește de orice vamă carele trimise de mănăstire la Zagorna, după pește sau după miere¹¹⁰. Domnul Ștefan al II-lea, prin „cartea” din 25 noiembrie 1440, hotărăște să se acorde mănăstirii, de la domnie, „în fiecare an, cîte 2 măji de pește și cîte 2 bărbînțe de icre”¹¹¹. Tot domnul Ștefan, prin „cartea” din 19 februarie 1446, hotărăște să se dea mănăstirii, „în fiecare an, cîte 2 măji de pește de la Chelia, iar de la cneaghina noastră trei cîntare de icre negre”¹¹². Nimeni nu va împiedica trimișii mănăstirii, se menționează în această „carte”, cînd vor veni să ridice aceste bunuri. Scutire de sarcini fiscale a acordat mănăs-

104. D. V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, 1976, p. 52.

105. N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 110.

106. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1959; *Cronica lui Eftimie*, p. 120.

107. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 112.

108. *Ibidem*.

109. *Documenta...*, vol. I, p. 140; este vorba de un obroc de tipul I, potrivit clasificării făcută de Henri D. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, București, 1965, p. 77; prin „cartea” din 23 decembrie 1430, domnul reinnoia acest obroc (*Documenta...*, vol. I, p. 148).

110. *Documenta...*, vol. I, p. 138.

111. *Ibidem*, p. 298; Un obroc de tipul II (H. H. Stahl, *op. cit.*, p. 81).

112. *Ibidem*, p. 372; obroc de tipul II după H. H. Stahl.

tirii domnul Alexandru, prin „cartea“ din 1 ianuarie 1454, stabilind că „nici un brănișter“ să nu aibă „nici un fel de amestec“ la braniștea și prisaca de la Bohotin ¹¹³. Petru (Aron), prin „cartea“ din 1 martie 1456, hotărăște să nu se „amestece nimeni din dregătorii noștri și din boierii noștri la iezerul Zagorna“ ¹¹⁴. Prin „cartea“ din 13 iulie 1463, Ștefan cel Mare a întărit mănăstirii Neamț hotarul de la Zagorna cu privilegiile acordate de înaintașii săi ¹¹⁵. Scutire de vamă a acordat Ștefan cel Mare, prin „cartea“ din 1 aprilie 1470, pentru trei măji trimise în mănăstire „după pește“, „la Chilia sau la bălți sau la Cetatea Albă, sau la Nistru, sau în oricare altă parte“ ¹¹⁶. Același mare domn, prin „cartea“ din 30 septembrie 1503, acordă mănăstirii Neamț, între altele, „pe fiecare an, câte șase pietre de ceară din pietrele noastre, ce ni se cuvin din târgul nostru de la Neamț“ ¹¹⁷. Prin urmare un mercic anual de șase pietre de ceară din cantitatea adunată de către cămănari pentru domnie.

Privilegiile acordate mănăstirii Neamț asupra satelor dependente de ea și imunitățile acestei mănăstiri sînt amintite în diferite „cărți“ domnești ¹¹⁸. „În toate aceste sate și iezeze să nu se amestece întru nimic nimeni din panii noștri și, să nu se plătească dare, nici posadă, nici iliș, nici podvodă, nici la jold să nu se plătească, nici la mori, nici la cetate să nu se muncească; nici globnicii, nici pripășarii, nici osluharii să nu îndrăznească să-i tulbure și nici judecătorii să nu ia gloabă de la acești oameni din aceste sate, nici globnicii lor, nici pripășarii să nu ia din aceste sate nici gloabă, nici tretină chiar dacă între acești oameni va fi deșugubină, fie tilhărie, fie orice fel de faptă sau mare sau mică; dregătorii noștri să nu aibă dreptul să judece pe oamenii lor și nici să-i prade, ci numai călugării de la Mănăstirea Neamț cu egumenul și cu cine știu ei să judece pe oamenii lor din aceste sate mai sus scrise și să facă cu ei această gloabă ce știu și să nu plătească acești oameni nici o slujbă a noastră și nici o muncă și să nu ne plătească, în afară de oaste, cînd domnia mea va merge cu viața sa“ ¹¹⁹.

Imunitatea de care se bucura mănăstirea este expresiv redată în cuvintele: „Iar cine se va amesteca în aceste mai sus-scrise să ia orice, peste cartea noastră, sau gloabă sau orice, acesta va vedea marea pedeapsă și urgia domniei mele și să fie neiertat de Domnul Dumnezeu. Toate acestea mai sus-scrise să fie acestei mai înainte zise mănăstiri neclintit, nici într-un fir de ață“ ¹²⁰.

113. *Documenta...*, vol. II, p. 55.

114. *Ibidem*, p. 84; obroc de tipul IV după H. H. Stahl.

115. *Ibidem*, p. 168.

116. *Ibidem*, p. 244.

117. *Ibidem*, p. 236; obroc de tipul III după H. H. Stahl.

118. Menționate în „cartea“ domnească cu data de 11 martie 1446, în aceea cu data de 22 august 1447 și în aceea cu data de 8 decembrie 1454 (*Documenta...*, vol. I, p. 377, 386 și vol. II, p. 62), unde este Samoil Vătăman, pe Bistrița, Dvorinești, Timișești, Crîstienești, Băloșești, la Topoliță, Geminești, și Pașco și Petrică, Săncești, Bașoteni, Fintînele, Dumbrăvița, Telecinți, Clococina, Cobîcini, Biloșăuși, Dragomirești, Hlăpești, Mănești, Trestiana, și iezezele Suciș și Zahorna; Mănăstirea Neamț stăpînea și alte sate dar nu știm dacă avea asupra tuturor privilegiu ca acele amintite.

119. *Documenta...*, vol. I, p. 387-388.

120. *Ibidem*.

Privilegiile și imunitățile menționate fuseseră, negreșit, acordate mănăstirii Neamț de domni din ultimile decenii ale secolului al XIV-lea, îndeosebi, de Petru I și de cei din secolul următor, îndeosebi, de Alexandru cel Bun, Ștefan al II-lea, Petru (Aron) și Ștefan cel Mare odată cu satele care au constituit domeniul feudal al acestei așezări călugărești. Astfel de privilegii și imunități fuseseră acordate, în contextul condițiilor orînduirii feudale și altor mănăstiri din Moldova: Bistrița, Pobrata, Homor, Moldovița și Putna. De unele privilegii, mai cu seamă scutiri, au beneficiat locuitorii satului Orțești dependent de Mănăstirea Neamț, acordate de domnul Ieremia Movilă prin „cartea“ din 13 ianuarie 1597¹²¹. Același domn, prin „cartea“ din 3 iulie 1599, a acordat mănăstirii Neamț unele privilegii asupra satului Horodiștea din ținutul Orheiului¹²².

Cum s-a arătat mai înainte, călugării și egumenii de la Neamț aveau dreptul, adică privilegiul, de a judeca oamenii din satele dependente de mănăstire: „Pe acești oameni din aceste sate nimeni să nu îndrăznească să-i judece întru nimic și pentru orice faptă. Iar cui i se va părea că are strîmbătate de la acești oameni din aceste sate, acela să-i pîrască înaintea egumenului de la Neamț și înaintea dregătorilor mănăstirii și alt judecător să nu aibă“¹²³. Fără îndoială judecarea delictvenilor se făcea după pravila folosită, în Moldova, încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun¹²⁴, care, era, probabil, Pravila (Syntagma) lui Matei Vlastarie, o colecție care cuprindea legi (canoane) bisericești, alcătuite de Sinoade și de Sfinții Părinți ai Bisericii, cum și dispoziții de drept penal și civil din legiurile bizantine ale lui Justinian și ale urmașilor săi¹²⁵. În anul 1472, ieromonahul Ghervasie a copiat „pentru mănăstirea Neamț“ Pravila (Syntagma) lui Vlastarie¹²⁶, firește pentru trebuințele egumenului și dregătorilor mănăstirești, atunci cînd judecau locuitorii din satele dependente de mănăstire. Credem că Pravila lui Vlastarie a circulat, sub formă de manuscris, în Moldova, înainte de 1472; pînă acum însă nu s-a descoperit nici un exemplar.

Domnul Ștefan al II-lea, prin „cartea“ din 6 iulie 1446, a dat mănăstirii Neamț „pe toți popii din satele mănăstirești anume: biserica din Telebecinți și biserica din Bașoteni și biserica din Dvorinești, și biserica din Baloșești și biserica de la Gura Cracăului și biserica din Trestiana de la Balomirești, ca să asculte de mănăstirea noastră“¹²⁷. Nu știm dacă egumenul mănăstirii avea și dreptul de a judeca preoții din satele dependente — documentele istorice nu se referă la un astfel de privilegiu — dar conchidem

121. *D.I.R.*, vol. IV, p. 155.

122. *Ibidem*, p. 326.

123. *Documenta...*, vol. I, p. 377-378, 387-388.

124. Liviu Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 3-4/1960, p. 170-215.

125. D. V. Firoiu, *op. cit.*, p. 61.

126. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei*, vol. I, București, 1959, p. 158-160; Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept bisericesc*, I, Iași, 1934, p. 141.

127. *Catalogul...*, vol. I, d. 1287, p. 299.

că avea asupra slujitorilor bisericești din aceste sate o autoritate cvasi-episcopală.

Începînd de la jumătatea secolului al XVI-lea, dreptul mănăstirilor de a judeca anumiți răufăcători, pasibili de pedeapsa cu moartea și, îndeosebi, pe criminalii din satele dependente, a fost restrîns. Astfel de delictvenți trebuiau judecați de domni dar mănăstirile încasau, în continuare, gloabele și deșugubinele chiar și pentru omucideri¹²⁸. În „cartea“ domnului Ieremia Movilă, cu data de 3 iulie 1599, în legătură cu privilegiile pe care Mănăstirea Neamț le avea asupra satului Horodiștea din ținutul Orhei, se menționează că toți cei care sînt „vinovați de moarte“, vor fi prinși de călugări și aduși la domnie¹²⁹, ceea ce înseamnă că drepturile dobîndite de ei mai înainte fuseseră restrînse.

Cu vremea, privilegiul acordat mănăstirilor de a judeca locuitorii satelor dependente a fost cu totul suprimat, acest drept revenind domniei.

Unele privilegii, acordate anterior, au fost reînnoite iar altele au fost acordate în secolul al XVII-lea. De pildă, la 1 august 1606, domnul Simion Movilă a înnoit mănăstirii Neamț gloabele și deșugubinele ce se vor face în satul Horodiștea ținutul Orhei, „ca să fie de ciubote“ călugărilor¹³⁰; Constantin Movilă a împuternicit mănăstirea, la 5 iulie 1610, să ia desetina din griu de la cei ce vor ara în hotarul moșiei Piscului¹³¹; la 9 ianuarie 1619, domnul Radu (Mihnea) a poruncit zeciuitorilor din ținutul Hîrlău să nu mai ia zeciuală de la prisaca din acel ținut a mănăstirii Neamț și să întoarcă tot ce au luat pînă acum¹³²; domnul Iliăș Alexandru a poruncit, la 8 ianuarie 1667, slugilor de la Fălciu să lase în pace un morar al mănăstirii de pe Jijia și un prisăcar¹³³; același domn a poruncit slujitorilor săi de la Suceava, la 8 ianuarie 1667, să lase în pace doi poslușnici ai metocului de la Mogoșești al mănăstirii Neamț pentru că i-a scutit de dajdie, zloți, lei, taleri, galbeni, orți, sulgiu, iliș, unt, lucru domnesc, cai de olac și de toate dările¹³⁴; tot Iliăș Alexandru a împuternicit mănăstirea, la 27 iunie 1495, să ia zeciuală din pîine, fin și bălți de pește de pe moșia Hlăpești ținutul Lăpușna¹³⁵; Domnul Dumitrașcu Cantacuzino, la 25 august 1674, a împuternicit mănăstirea să ia zeciuală din pîine, finaț și din bălțile de pește din Prut și Jijia de la oameni care s-au așezat la Bohotin¹³⁶; la 24 ianuarie 1676, domnul Antonie Ruset a poruncit solarilor care umblă pentru slatina de la cămărași de ocnă din ținutul Neamț să lase în pace de slatină Slatina Timușul a mănăstirii Neamț¹³⁷; Nicolae Alexandru Mavrocordat, la 10 mai 1715, a volnicit pe fostul episcop al Romanului Pahomie, și pe toți călu-

128. *Ibidem*, d. 1459, p. 335.

129. *Ibidem*, d. 1854, p. 417.

130. *Catalogul...*, vol. III, d. 1423, p. 308.

131. *Ibidem*, d. 1424, p. 308.

132. *Ibidem*, d. 1495, p. 322.

133. *Ibidem*, d. 2388, p. 496.

134. *Catalogul...*, vol. IV, d. 9, p. 25.

135. *Catalogul...*, vol. V, d. 1314, p. 359.

136. *Ibidem*, d. 1743, p. 475.

137. *Ibidem*, d. 1744, p. 475.

gării mănăstirii Neamț să stăpânească și să ia zeciuiala din satul Cucuiați pe Topolița ținutul Neamț, din pline, finaț și prisăcile cu stupi¹³⁸; un privilegiu asemănător a acordat domnul Mihai Racoviță, la 26 noiembrie 1720, mănăstirii Neamț pentru produsele moșiei Buzați de pe apa Moldovei ținutul Neamț¹³⁹; același domn a scris slujitorilor săi din ținutul Putna să lase în pace călugăria mănăstirii Neamț care lucraseră viile de la Odobești și Țifești¹⁴⁰.

Veniturile realizate atît din satele și moșiile pe care Mănăstirea Neamț le avea în stăpînire, cît și acelea rezultate din privilegiile acordate, erau folosite pentru întreținerea obștii călugărești, pentru păstrarea și ocrotirea complexului monumental și pentru buna desfășurare a activităților sociale și cărturărești.

Bunurile și privilegiile acordate, îndeosebi de domni, mănăstirii Neamț, au fost folosite de viețuitorii acestei așezări călugărești pentru întreținerea lor zilnică, pentru îmbogățirea patrimoniului ei liturgic, pentru buna desfășurare a activităților cărturărești și, mai tîrziu, pentru dotarea instituțiilor sociale și culturale — bolniță, școli, bibliotecă și tipografie — care s-au înființat și s-au dezvoltat sub aripa ocrotitoare a mănăstirii.

Bunurile materiale ale mănăstirii Neamț — teren agricol, păduri, vii, livezi, mori, vite cornute, cai, oi, mascuri, stupi — s-au înmulțit în decursul secolelor următoare. La 11 iunie 1859, cînd, printr-un Decret lege publicat în Buletinul oficial al Moldovei nr. 47 din acel an, s-a hotărît administrarea bunurilor pe care le aveau mănăstirile naționale de către stat, Mănăstirea Neamț avea 74 de moșii în întindere aproximativă de 300.000 hectare¹⁴¹. Treptat, marea majoritate a acestor bunuri au fost trecute în proprietatea sătenilor sau a statului, rămînînd mănăstirii atît cît este necesar pentru întreținerea viețuitorilor ei.

138. *Documenta...*, vol. I, p. 379; Alexandru I. Gonța, *Ștefan cel Mare și viața religioasă din vremea sa*, în „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 5/1957, p. 439-441.

139. N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 98.

140. *D.I.R.*, vol. IV, p. 326.

141. † Episcop Nicodim, *op. cit.*, p. 36; unele amănante în legătură cu bunurile materiale ale mănăstirii Neamț în secolele XVIII-XIX la: Bobulescu C., *Din trecutul Mănăstirii Neamțului*, Răvașe gospodărești, 1764-1794, în vol. Prinos patriarhului Nicodim, București, 1946, p. 85-108; „Arhiva românească“, 1930, p. 344; Ivan Ioan, *Știri istorice oferite de un „izvod de venitul mănăstirii Neamț“ în secolul al XVIII*, în „M.M.S.“, nr. 1-2/1969, p. 92-95; „Buletin, foaie oficială“, anul 1844, p. 61, 81; 1845, p. 129, 157; 1846, p. 203; 1848, p. 261-263; 1849, p. 145, 229, 319; „Buletinul Moldovei“, 1855, p. 157.

ACTIVITĂȚI ARTISTICE-CĂRTURĂREȘTI LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ ÎN SECOLELE XV-XVI

La 7 ianuarie 1407, Mitropolitul Iosif al Moldovlahiei „a dat această mănăstire mai înainte zisă (Neamț) popii chir Domentian, de asemenea și mănăstirea Adormirea Preacuratei Născătoare de Dumnezeu care este la Bistrița, ca să fie aceste mănăstiri nedespărțite una de alta“¹. Spre a se aduce la îndeplinire hotărârea luată, mitropolitul a trimis „pe jupan Petru Ureacle să dea (între altele) tot ce se găsește în acele mai înainte zise mănăstiri, în mâinile popii chir Domentian sau cărți, sau odăjdii sau vase“². Avem în această „carte“ prima mențiune în legătură cu activitățile cultural-liturgice în mănăstirile moldovenești. Cărțile (manuscrisele), odăjdiile, vasele, într-un cuvânt, bunurile liturgice, menționate în „cartea“ mitropolitului, din 1407, pot genera întrebări în legătură cu valoarea istorică-artistică a acestora. Negreșit, cărțile-manuscrite — evangheliare, liturghiere, psaltiri, minee, octoihe etc. — erau scrise pe hîrtie sau pe pergament: odăjdiile — veșminte clericale, epitafe, procovețe — erau confecționate din materiale valoroase; vasele liturgice — potire discuri, aghiazmatate, litiere, candelose și cruci — din metale prețioase. Procurarea materialelor, copierea și, eventual, împodobirea cărților cu miniaturi, cum și ferecarea lor, de asemenea, căutarea țesăturilor, într-un cuvânt, a materialelor textile, apoi a firelor de aur și argint pentru confecționarea odăjdiilor, cum și dotarea atelierelor de orfevrerie cu materiale prețioase din care se lucrau crucile, candelosele și vasele liturgice, duc gîndurile cercetătorilor la un proces cărturăresc, la activități bogate și variate cu caracter cultural-artistic.

Nu avem știri documentare în legătură cu proveniența cărților, odăjdiilor și vaselor liturgice de la cele două mănăstiri. Unele proveneau, se crede, de la Muntele Atos sau de la diferite biserici și mănăstiri din sudul Dunării de unde au fost aduse, la nordul fluviului, de călugări valahi care, în fața cotropitorilor otomani găseau adăpost în așezăminte călugărești de la noi, iar altele, negreșit, erau realizate de călugării localnici. Credem că, între cărțile date de jupan Ureacle „în mâinile popii chir Domentian“ era și mineiul, cunoscut sub numele de *Mineiul de la Neamț*, scris în secolele XIII-XIV, astăzi, păstrat la Academia Română³.

1. MĂNĂSTIREA NEAMȚ VATRĂ DE CĂRTURĂRIE

Călugării veniți la Mănăstirea Neamț din regiuni îndepărtate, între ei și ucenici ai cuviosului Nicodim, cum și cei localnici, au pus în această mănăstire, bazele unei „școli“⁴ cărturărești, unui

1. *Documenta...*, vol. I, p. 30.

2. *Ibidem*.

3. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. VII.

4. S. Pușcariu, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 15; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940,

„centru“⁵ cultural; tot aici au funcționat unele „atelier“⁶ în care au lucrat copişti, caligrafi și miniaturişti. Sprijinul material acordat mănăstirii Neamț de domnia Moldovei, de ierarhi și diferiți credincioși, nevoia de cărți bisericești — de cult, de îndrumare religioasă-morală, pravile ș. a. — în mănăstiri și biserici din ținuturi și sate, cum și dorința tuturor de a se copia textele religioase cât mai îngrijit, de a li se da aspect artistic cât mai atractiv, au contribuit la dezvoltarea și înflorirea caligrafiei și artei miniaturale în această mănăstire.

O parte din corespondența Nicodim-Eftimie (Patriarhul Tirnovei), descoperită într-un sbornic ce se păstra la Mănăstirea Neamț⁷, oglindește, pe de o parte, preocupările cărturărești ale viețuitorilor din această mănăstire, iar pe de alta, că unii dintre cei dintâi copişti de la Neamț erau ucenici ai celor doi bărbați.

Activitatea de copiere și împodobire a cărților bisericești, atât în Mănăstirea Neamț, cât și în alte mănăstiri — Bistrița, Moldovița, Homor, Pobrota, Putna ș. a. — s-a săvârșit în atmosfera statornicității în viața poporului nostru de influența slavonă. Slavii din sudul Dunării, creștinați, între timp, de bizantini, au înrîurit, în secolele X-XIV, viața bisericească a românilor din nordul fluviului, mai cu seamă, în privința formelor de organizare. În semn de reacție împotriva romano-catolicismului, care utiliza în cult limba latină, strămoșii noștri au îndepărtat această limbă din biserică, fiindcă, în viziunea lor, latina era un mijloc prin care se răspîndea această confesiune, și au adoptat ca limbă de cult, deși n-o înțelegeau, slava bisericească⁸, adică „limba slavă-macedoneană, numită de lingviști și vechea bulgară, în uz în Macedonia (regiunea Salonic), în veacurile IX-X, limbă în care Metodiu și Chiril, cu ucenicii lor au tradus din grecește textele bisericești. Slava bisericească a rămas limba oficială a Bisericilor slave ortodoxe, dar textele traduse și copiate în veacurile următoare, în diferite țări, au suferit influența limbilor vii vorbite în acele țări. Astfel s-a format o redacție medio-bulgară a limbii slave bisericești (adică

p. 19; Șt. Birsănescu, *Pagini scrise din istoria culturii românești*, București, 1971, p. 131; Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise*, București, 1939, p. 116; Paul Mihail, *Mănăstirea Neamț centru de viață spirituală și artistică română*, în „M.M.S.“ 12/1970, p. 81-83; nu ne gândim la o școală organizată școlastic ci la o atmosferă cărturărească statornicită la Neamț.

5. M. Berza, *Miniaturi și manuscrise*, în „Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare“, București, 1958, p. 370.

6. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, 1959, p. 463.

7. Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 15, după Grigore Tocilescu „Revista pentru Istorie“ anul II, vol. I, fasc. I, p. 130, la rîndul său, după E. Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymios*, Wien, 1901, p. 205-224; N. Dobrescu, *Din Istoria Bisericii Române, secolul al XV-lea*, București, 1910, p. 123; Gh. I. Moisescu..., *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 187.

8. N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor*, București, 1904, p. 7-8; I. D. Negrescu, *Limba slavă veche*, București, 1956, p. 16-20; P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931; G. Stempel, *Copiiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, 1958, p. V.

o redacție care stă sub influența limbii bulgare vorbite în veacurile XII-XIV), o redacție sîrbească și o redacție rusoucrainiană“⁹.

Influența slavonă în bisericile române și în cancelariile domnești se face mai mult simțită, după ce otomanii pătrund în Peninsula Balcanică, pe la mijlocul secolului al XIV-lea și, mai cu seamă, după cucerirea orașului Tîrnovo, în anul 1393, capitala ultimului țarat bulgar. Călugării, îndeosebi acei de origine valahă, din mănăstirile sud-dunărene, au trecut în stînga fluviului aducînd cu ei, între altele, cărți de slujbă bisericească, copiate atît în redacție medio-bulgară, cît și în redacție sîrbească, însă purtînd toate pecetea spiritului bizantin. Se poate vorbi de o cultură pătrunsă de elemente bizantine dar înveșmîntată în haină slavă¹⁰.

În mănăstirile situate în spațiul geografic locuit de români, la care au găsit adăpost călugării sud-dunăreni, s-au organizat comunități călugărești, locale, potrivit rînduielilor monahale de la muntele Atos, în genere, bizantine. Încet-încet, au prins viață îndelnicirile cărturărești-artistice cerute, în primul rînd, de desfășurarea slujbelor religioase: copierea cu măiestrie a cărților bisericești, împodobirea acestora, orfevreria, țesătoria, broderia etc.¹¹. Cu vremea, mulți călugări, fii ai poporului nostru, care viețuiau, îndeosebi, în mănăstirile mari, între care și Neamț, au dăltuit în lemn, au prelucrat metale prețioase, au brodat, au caligrafiat și împodobit cărți bisericești după modele bizantine adăugînd detalii și motive care măresc valoarea artistică a acestora¹². Dacă avem în vedere numai copierea textelor bisericești, pe teritoriul țării noastre, înțelegem că s-a ajuns la formarea unui tip de limbă și mai ales, de paleografie slavă pe care l-am putea numi slavo-român și care se împarte în subtipuri: moldovenesc (unele particularități ale grafiei sînt specifice mănăstirilor și centrelor în care s-au copiat manuscrisele), muntenesc și transilvănean. Mai întotdeauna, la baza acestui tip de limbă stă redacția medio-bulgară a limbii slave bisericești¹³.

Tradiția, consemnată ulterior în diferite scrieri, referitoare la Mănăstirea Neamț arată că, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, această așezare călugărească a fost condusă de un stareț, *Sofronie*, și de altul *Silvan* — faptul că alți stareți, din secolul al XV-lea, au purtat numele *Silvan* este o dovadă că starețul cel dintîi, cu acest nume, a fost o personalitate remarcabilă — ambii ucenici ai cuviosu-

9. P. P. Panaitescu, *Manuscrise slave...*, p. X. Spre deosebire de limba veche bisericească, în medio-bulgară, folosită la noi, nazalele **Ѣ** și **ѣ** încep să fie înlocuite cu **ѣ** respectiv cu **ѣ** și se pronunță *i* și *ea*; în redacția sîrbă se scrie **ѣ** în loc de **ѣ**, se folosește un singur ier **ѣ** și dispar **ѣ**, iar **ѣ** este înlocuit cu **ѣ**; în redacția ruso-ucraineană **ѣ** este înlocuit cu **ѣ** și uneori **ѣ** înlocuit cu **ѣ**.

10. Alex. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în „Cultura moldovenească, în timpul lui Ștefan cel Mare“, București, 1964, p. 193; N. Carțoian, *op. cit.*, p. 19.

11. Victor Brătulescu, *op. cit.*, p. 116.

12. M. Berza, *op. cit.*, p. 364.

13. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele...*, p. X.

lui Nicodim, veniți în Moldova. De bună seamă, acești stareți au dat, la Neamț, impuls activității cărturărești-artistice, au adus adică contribuții de mare însemnătate la închegarea școlii, focarului cultural din această mănăstire. Nu știm cum arătau cărțile, odăjdile și vasele liturgice despre care este vorba în documentul din 7 ianuarie 1407, dar putem crede că aveau înfățișare și valoare artistică deosebită, din moment ce Mitropolitul Iosif a trimis și la Neamț și la Bistrița, un demnitar ca să le predea starețului Domentian care, de asemenea, a fost un monah destoinic.

Credem că activitățile cărturărești din Moldova au căpătat un ritm mai vioi, în primii ani ai secolului al XV-lea, datorită trimisurii patriarhiei din Constantinopol, Grigore Țamblac, cu misiunea de a găsi căile care trebuiau să ducă la aplanarea conflictului dintre patriarhie și moldoveni¹⁴. Crainicul patriarhal, după ce a cunoscut că Iosif are hirotonie canonică, după ce, cu alte cuvinte, a văzut că este „mitropolit adevărat“, a propus recunoașterea sa în scaun, la stăruința domnului Alexandru cel Bun¹⁵, apoi a rămas în Moldova, ca „presviter al mării Biserici a Moldo-Vlahiei“, ca îndrumător al cercului de cărturari din jurul domnului¹⁶. Cercetători ai trecutului cultural al Moldovei cred că Alexandru cel Bun a întemeiat, la Suceava, o școală în care erau pregătiți diecii și grămăticii¹⁷. Printre îndrumătorii de la școala din Suceava va fi fost, pentru scurtă vreme, și Grigore Țamblac¹⁸.

Între manuscrisele slave, păstrate la Academia Română, sînt două sbornice copiate de Gavriil Uric, în Mănăstirea Neamț. Cel dintîi, din anul 1439, pe filele 324-380, cuprinde „pătîmirea sfîntului și slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă, scrisă de Grigorie călugărul și presviterul din marea biserică, a Moldovlahiei“; pe margine este adăugat, în secolul al XVIII-lea, „Țamblac“. Altă însemnare a episcopului Pahomie al Romanului, care a viețuit la Neamț și Pocrov (în primele decenii ale secolului al XVIII-lea), înșiruită pe verso-ul copertei din față, are următorul cuprins: „Aice este și mucenia lui sveatăi Ioan Novîi scris de svetii Grigore Țamblacu care a fost dascăl întîii dinceput în Moldova și egumen aice în Neamțu și mai apoi mitropolit în Kiev...“¹⁹. Cel de al doilea manuscris, din anul 1441, are o însemnare tot de la Pahomie cu un conținut asemănător²⁰.

Pornind de la aceste două însemnări, unii cercetători au admis că Grigore Țamblac a fost egumen la Mănăstirea Neamț prin 1402-

14. *Istoria Bisericii Române*, vol. I, p. 187.

15. N. Cartojan, *op. cit.*, p. 18; *Istoria Bisericii Române*, I, p. 329; S. Reli, *Istoria vieții bisericesti a românilor*, vol. I, Cernăuți, 1942, p. 249; Ecaterina Piscușescu, *Literatura slavă în Principatele Române în secolul al XV-lea*, București, 1939, p. 32.

16. *Istoria României*, II, p. 665; Șt. Bîrsănescu, *op. cit.*, p. 150-152.

17. Melchisedec episcopul, *Viața și scrierile lui Grigore Țamblac*, București, 1884, p. 7; P. Constantinescu-Iași, *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, București, 1954, p. 76; *Istoria Bisericii Române*, I, p. 293; Liviu Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în „M.M.S.“, 3-4/1960, p. 172, 201.

18. Melchisedec, *op. cit.*, p. 6.

19. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele...*, p. 247.

20. *Ibidem*, p. 249-250.

1406²¹. Alții, dimpotrivă, trecînd peste cele două însemnări, susțin că Țamblac nu a fost egumen al mănăstirii Neamț. În fapt, afirmă ei, este vorba de o tradiție, neîntemeiată, consemnată în secolul al XIX-lea de „arhimandritul Andronic, cronicar și istoric al mănăstirii Neamț“²².

Temeiuri istorice puternice privind egumenia lui Grigore Țamblac la Neamț, este drept, nu avem. Nu s-a descoperit, adică, nici un document contemporan din care să se vadă că a fost el stareț la Neamț. Cum s-ar putea, însă, desconsidera însemnările episcopului Pahomie care a fost stareț la Neamț și a trăit, cîtva timp, în schitul Pocrov de lîngă Mănăstirea Neamț? Se știe că acest slujitor al Bisericii avea însușiri și preocupări cărturărești-duhovnicești deosebite, avea la îndemînă documente scrise, pierdute ulterior, cunoștea și tradiția, vie la începutul secolului al XVIII-lea, în legătură cu egumenia lui Grigore Țamblac, încît n-am putea pune sub semnul întrebării însemnările sale. Credem, așadar, că Alexandru cel Bun, împreună cu Mitropolitul Iosif, înflăcărați de dorința de a vedea Mănăstirea Neamț — vatră de cărturărie — bine organizată, au trimis acolo pentru cîtva timp, ca îndrumător, ca dascăl, poate și ca egumen, pe învățatul călugăr Grigore Țamblac. Nici într-un caz n-a stat el mai mult de finele anului 1406, deoarece, la 7 ianuarie 1407, este menționat în calitate de egumen Domentian²³.

La Neamț, Grigore Țamblac, împreună cu monahii acestei mănăstiri, au adus importante contribuții la intensificarea activităților artistice-cărturărești. Călugării, caligrafi și miniaturişti, pregătiți în ambianța cultural-bisericească de la această mare așezare călugărească, în secolul al XV-lea, au copiat și împodobit diferite cărți, alții au lucrat pentru locașurile de închinare vase liturgice și obiecte de cult iar alții s-au îndeletnicit, probabil, cu broderia religioasă. Îndeosebi, prin multiplicarea cărților bisericești a pătruns și s-a accentuat, în țările noastre, cultura al căreia fond era creștinobizantin dar în formă slavonă²⁴.

21. A. I. Iașimirski, *Григорин Цамблакъ* (Grigore Țamblac), S. Petersburg, 1904; Melchisedec, *op. cit.*, p. 7 și urm.; Același punct de vedere l-au avut în unele scrieri; Șt. Ciobanu, N. Cartoian, Al. Piru ș.a. E. Piscupescu crede că Grigore Țamblac este una și aceeași persoană cu Gavriil Uric, vestitul caligraf și miniaturist de la Neamț. (Ipoteza aceasta a fost infirmată de P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 76-77, de Damian P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, București, 1940, p. 17-20, și de Em. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie*, IV, p. 178).

22. Penio Rucev și Anghel Davidov, *Grigore Țamblac în România și în literatura veche românească*, Sofia, 1966. Asupra acestei cărți a scris o recenzie Paul Mihail, publicată în „M.M.S.“, nr. 11-12/1967. Punctul de vedere al celor doi cercetători bulgari, în legătură cu stăreția lui Grigore Țamblac la Mănăstirea Neamț a fost semnalat de Epifanie Norocel, în articolul *Grigore Țamblac și Mănăstirea Neamț*, publicat în „M.M.S.“, nr. 7-8/1973. Vezi și: Eftimie Birlădeanu, *Ieromonahul, presbiterul și dascălul Moldovei Grigorie Țamblac*, în „M.M.S.“, nr. 3-4/1975, p. 319-327. Printre cei care contestă stăreția lui Țamblac la Neamț se numără și Em. Turdeanu, *Gregoire Camblak; faux arguments d'une biographie*, în „Revue des Études slaves“ nr. 2/1946.

23. *Documenta...*, *op. cit.*, p. 30.

24. Al. Elian, *op. cit.*, p. 97, 173; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 17.

2. MANUSCRISE ȘI MINIATURI LA NEAMȚ

În biblioteca Academiei Române se păstrează, cum s-a menționat mai înainte, un manuscris, cotate *Minelul de la Neamț*, scris pe pergament, „după datele paleografice și lingvistice în secolele XIII-XIV“²⁵. Nu s-a putut stabili dacă acest minei a fost scris la Mănăstirea Neamț; dacă n-a fost scris în această mănăstire, el a ajuns acolo, prin cumpărare sau prin donare. Se poate crede că a fost scris de călugări localnici sau de la alte mănăstiri din Țările Române, deoarece sînt semne care arată că s-au copiat cărți bisericești și pe teritoriul Patriei noastre²⁶. Călugării de la Neamț aveau la îndemîină, pentru astfel de îndeletniciri, mijloacele materiale acordate, cum s-a arătat, de domni din a doua jumătate a secolului XIV.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, „îndelungata domnie a lui Alexandru cel Bun constituie o perioadă de însemnate realizări în consolidarea statului“²⁷. Moldova era, pe vremea sa, „la adăpost de primejdia otomană, ca urmare a luptelor de stăvilire la Dunărea a pericolului turcesc, purtate de Țara Românească“²⁸. Atmosfera de liniște din vremea lui Alexandru cel Bun a contribuit la „dezvoltarea meșteșugurilor și comerțului“²⁹, la prosperitatea Țării, la buna organizare a cancelariei domnești³⁰. El a sprijinit consolidarea relațiilor feudale, favorizînd creșterea mării proprietăți. Totodată, a sprijinit Biserica acordîndu-i mijloace producătoare de venituri și unele privilegii; a întărit scaunul mitropolitan de la Suceava, a întemeiat încă două episcopii, Roman și Rădăuși, a înălțat sau a reînnoit și a înzestrat mănăstirile: Neamț, Bistrița, Homor, Proboța, Moldovița, a sprijinit dezvoltarea activităților cărturărești-artistice în Moldova³¹.

La Academia Română, în diferite biblioteci și muzee din țara noastră și de peste hotare se păstrează multe manuscrise, unele adevărate lucrări de artă, copiate în secolul al XV-lea cu îndelungă zăbavă și aleasă măiestrie. Unele dintre ele au fost scrise în chiliile mănăstirii de la Neamț. În acest secol, la Neamț, se afla o bibliotecă adevărată, cuprinzînd manuscrise de mare valoare, în marea lor majoritate, liturgice, patristice sau de îndrumare moral-religioasă. A. I. Iațimirski notează³², după arhimandritul Andronic, fost bibliotecar al mănăstirii Neamț, care a scris o vastă monografie, *Istoria mănăstirii Neamț*, că în biblioteca acestei mănăstiri, se

25. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. VII.

26. Învățatul A. I. Iațimirski a descris, într-un catalog întocmit de el, numeroase manuscrise din secolele XIII-XIV descoperite în mănăstirile noastre; după N. Cartoian, *op. cit.*, p. 17; Nicolae N. Smochină și N. Smochină, *Unul dintre cele mai vechi texte slave scrise de un român* (sec. XI-XII) în „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 11-12/1961. Autorii au descoperit un fragment (patru pagini) dintr-un manuscris bisericesc pe care îl consideră din secolele XI-XII; ei susțin cu argumente lingvistice că un român a copiat acest text.

27. *Istoria Românilor*, II, p. 389.

28. *Ibidem.*

29. *Ibidem.*

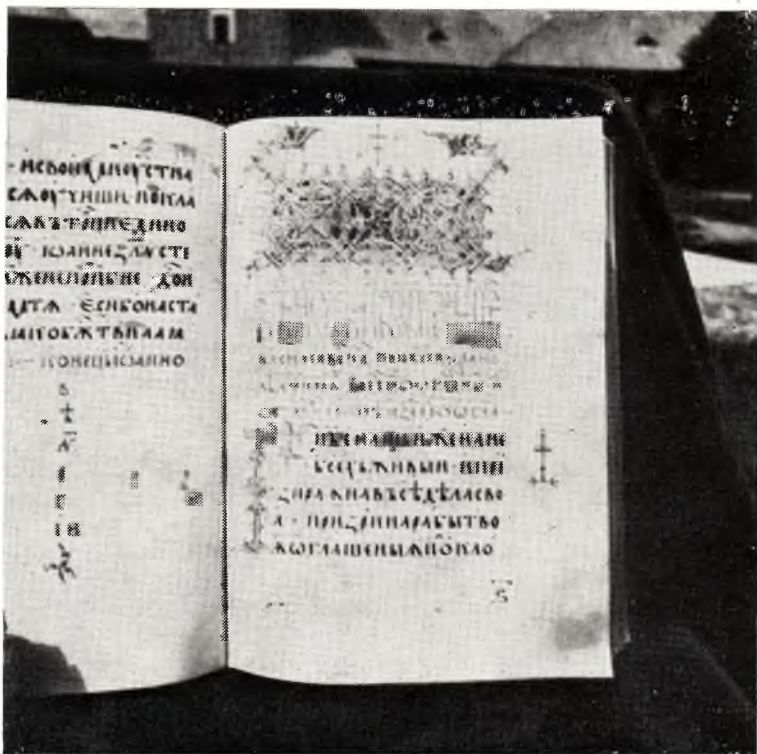
30. *Ibidem.*, p. 391.

31. *Ibidem.*, p. 396.

32. A. I. Iațimirski, *славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, St. Petersburg, 1905, p. 608-609.

aflau, înainte de incendiul din anul 1862, vreo mie de manuscrise³³; o parte dintre manuscrisele vechi ce-au mai rămas după incendiu au ajuns în biblioteca Academiei iar vreo 550 se mai păstrează la Mănăstirea Neamț³⁴. Unele manuscrise slavone și rusești au fost descrise de Melchisedec și A. I. Iațimirski, cum s-a remarcat, incomplet³⁵. Manuscrisele care au ajuns în biblioteca Academiei Române au fost descrise de P. P. Panaitescu³⁶.

Manuscrisul cel mai vechi, păstrat la Mănăstirea Neamț, este un *Tetraevanghel*, pe pergament, scris în redacție medio-bulgară, pe

Din Liturghierul lui Ioan Logofătul.

la finele secolului al XIV-lea. Al doilea, în ordinea vechimii, este un *Liturghier*, tot în redacție medio-bulgară, copiat pe la finele secolului al XV-lea, de Ioan Logofătul³⁷. Se mai păstrează în biblioteca mănăstirii Neamț următoarele manuscrise copiate în secolele XVI-XVII: *Carte de rugăciuni* (Молитвы), *Slujbenic*, *Apostol*, *Tipi-*

33. I. Serafinceanu, *Un manuscris slav important din biblioteca mănăstirii Neamț: Liturghierul lui Ioan Logofătul*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 5-6/1962, p. 367.

34. *Ibidem*.

36. *Ibidem*.

35. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, I, p. VI.

37. I. Serafinceanu, *op. cit.*, p. 367.

con bisericesc, *Miniei* pe luna martie, *Miniei* pe luna august și o *Culegere de învățături* ale Sfinților Părinți³⁸.

În primă jumătate a secolului al XV-lea, activitatea de manuscris și de împodobire artistică a cărților a fost dominată de vestitul caligraf-miniaturist *Gavriil Uric*, iar în a doua jumătate a acelui secol de *Teodor Mărișescu*, *Ghervasie* și alții, de bună seamă, ucenici ai monahului Gavriil.

Se cunosc pînă acum mai multe manuscrise copiate de monahul Gavriil. Deși nu avem la toate manuscrisele rămase de la el indicații sigure, credem că locul unde au fost copiate este Mănăstirea Neamț, deoarece acolo a viețuit și a murit el. O cărămidă cu numele Gavriil, care ar arăta că renumitul caligraf a trăit aici, a fost semnalată la Neamț de Sorin Ulea³⁹. Cel dintîi manuscris cunoscut, *Tetraevanghel* slavo-grec, copiat pe pergament de Gavriil la Mănăstirea Neamț, este din anul 1429. Acum acest celebru manuscris se păstrează la biblioteca Bodleyană din Oxford⁴⁰.

Tetraevanghelul din 1429, scris și împodobit de Gavriil Uric, a fost studiat de specialiști. Alexandru Elian susține că este „cea mai frumoasă piesă pe care ne-a lăsat-o caligrafia și miniaturistica moldoveană din epoca lui Alexandru cel Bun“; „Multă vreme s-a crezut — continuă Alexandru Elian — că textul slav și cel grec au fost copiate în aceeași vreme, adică în 1429, dar ulterior s-a dovedit că textul grec scris în marginea manuscrisului este de proveniență mult mai recentă“. Pentru George Ivașcu, Gavriil Uric este „un cărturar și artist creator de școală“. Sorin Ulea a afirmat că acest tetraevanghel este un monument de artă care oglindește o etapă din istoria picturii moldovenești. Miniaturile tetraevanghelului pun în lumină, pe de o parte înrîurirea artei bizantine „în procesul de formare a școlii moldovenești de pictură, iar pe de alta acțiunea creatoare a mediului local“. Gavriil n-a făcut numai operă de copist, ci s-a silit să dea tetraevanghelului o formă românească⁴¹. El este creatorul atelierului de miniatură de la Neamț. Probabil, tetraevanghelul din anul 1429 este cel dintîi manuscris împodobit în Moldova⁴². Prototipul de care s-a folosit a fost, fără îndoială, bizantin. Evangheliștii, de pildă, în tetraevanghelele caligrafiate și miniate la Neamț după modelele bizantine sînt reprezentați stînd în jilțuri sau pe bănci⁴³. Spațiul rezervat scenei este încadrat de un chenar în care predomină elementele vegetale — în special palmeta și vrejul

38. *Ibidem*, p. 368.

39. Sorin Ulea, *Gavriil Uric, primul artist român cunoscut*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei“, nr. 2/1964, p. 248.

40. Ion Bianu, *Documente de artă românească din manuscrise vechi. Evaghelia slavo-greacă*, București, 1922.

41. Al. Elian, *op. cit.*, p. 151; George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 40; Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 249; forma românească празноем, (p. 257) arată limpede preocuparea copistului pictor.

42. M. Berza, *Miniaturi și manuscrise...*, p. 363.

43. *Ibidem*, p. 326. Matei și Ioan, amîndoi bătrîni, șed în jilțuri adînci, cel dinîi ascușîndu-și pana, cel de-al doilea cu capul întors spre stînga, ascultînd glasul inspirației. Marcu și Luca, la vîrsta maturității, sînt așezați pe bănci fără spetează și scriu: „cel dintîi dintr-un codex, cel de-al doilea pe un rotulus“. În spatele evangheliștilor, deci în planul al doilea, se văd fundaluri de arhitectură constînd din construcții orientale.

Pagină din Tetraevaghelul lui Gavriil Uric 1429.

cu frunze dințate — dar se observă și unele motive geometrice⁴⁴. Printr-un proces de filtrare, miniaturistul de mai târziu a cizelat formele de bază, însă n-a fost eliminată sursa și nici tradiția abandonată⁴⁵.

Atît munca și contribuția monahului Gavriil, cît și ale uceni-

44. *Ibidem*, p. 364.

45. Virgil Molin, *Un aspect...*, p. 443.

Pagină din Tetraevangelul
lui Gavriil — 1429.

Române (cota 164); are următoarea însemnare: „În anul 6947 luna septembrie 23 a isprăvit Gavriil acest sbornic“ (1439)⁴⁹. Scris pe hîrtie, titluri și inițiale cu roșu, ornamente în culori, redacție medio-bulgară⁵⁰.

Sbornic din anul 1441, păstrat în biblioteca Academiei Române (cota 165), are următoarea însemnare: „Gavriil a scris acest sbornic în anul 6949“ (1441); scris pe hîrtie, titluri inițiale cu roșu, ornamentate în culori, redacție medio-bulgară⁵¹.

Sf. Ioan Gură de Aur, cuvîntări. Mărgăritar, anul 1443,

46. M. Berza, *op. cit.*, p. 364.

47. Melchisedec episcopul, *Catalog de cărțile sirbești și rusești ce se află în biblioteca mănăstirii Neamț*, în „Revista pentru Istorie și Arheologie și Filologie“, anul II, vol. III, București, 1884, p. 145. În anul 1911, acest manuscris se afla în biblioteca Mănăstirii Neamț; (Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamț și Secu*, București, 1911). Împreună cu alte obiecte de valoare artistică în anul 1916 a fost trimis în Rusia; în anul 1955 a revenit din U.R.S.S. (*Manuscrisele de E. Lăzărescu și I. R. Mircea*, în „Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.“, p. 213).

48. Melchisedec, *Catalog...*, p. 141; E. Lăzărescu și I. R. Mircea, *op. cit.*, p. 213.

49. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele...*, p. 247; pe vremea episcopului Melchisedec, manuscrisul se afla la mănăstirea Neamț.

50. *Ibidem*, p. 248; E. Piscupescu îl datează 1438.

51. *Ibidem*, p. 249.

cilor săi au determinat, într-o bună măsură, constituirea stilului moldovenesc în miniaturistică⁴⁶.

Pînă în anul 1447 — data ultimului manuscris cunoscut al lui Gavriil — acest renumit viețuitor a copiat mai multe cărți bisericești dintre care se păstrează următoarele:

Tetraevangel slavon, copiat caligrafic în anul 1436, pe pergament, împodobit cu miniaturi, „ferecat peste tot cu table de argint aurit“⁴⁷. Pe fila din urmă a manuscrisului se află următoarea însemnare: „S-au scris acest tetraevangel mănăstirii Neamț cu mîna lui Gavriil monahul fiul lui Uric sub egumenul Silvan. S-a început în luna aprilie în 6 și s-a săvîrșit în anul al doilea luna februarie în 3, în anul 6944“ (1436)⁴⁸.

Sbornic din anul 1439, păstrat în biblioteca Academiei

păstrat în biblioteca Academiei Române (cota 136); are următoarea însemnare: „Gavriil a scris acest Mărgărit în anul 6951“ (1443); scris pe hîrtie, titluri și inițiale cu roșu, redacție medio-bulgară⁵². Pe fila 371 se află o însemnare, în slavonă, referitoare la sfîrșitul domnului Ștefan al II-lea: „În anul 6955, luna iulie 13 zile s-a tăiat capul lui Ștefan voievod, domnul țării Moldovei, fiul lui Alexandru voievod, de Roman voievod, fiul lui Ilie voievod, și a fost îngropat în mănăstirea Neamț, în aceeași lună iulie în 16 zile“ (1447)⁵³.

Minei pe luna februarie, anul 1445, păstrat în biblioteca Academiei Române (cota 122); scris pe hîrtie, titluri și inițiale cu roșu, ornamente în mai multe culori, redacție medio-bulgară; are următoarea însemnare: „Gavriil a scris această carte în anul 6053“ (1445)⁵⁴.

Ioan Scărariul Sinaitul: Leastvița, anul 1446, păstrat în biblioteca Academiei Române (cota 143); scris pe hîrtie, titluri și inițiale cu roșu, redacție medio-bulgară; însemnarea: „Gavriil a scris această Leastviță în anul 6964“ (1446)⁵⁵.

Minei pe luna martie, anul 1447, păstrat în Biblioteca Academiei Române (cota 123); scris pe hîrtie, titluri și inițiale cu roșu, redacție medio-bulgară, însemnarea „Gavriil a scris această bucată de minei în anul 6955“ (1447)⁵⁶; mai jos, pe aceeași pagină: „acest minei a fost continuat în anul 6970“ (1463)⁵⁷.

Sbornic, secolul XV, păstrat la Academia Română (cota 149); scris pe hîrtie, titluri și inițiale cu roșu, ornamente în culori pe fila 1, redacție medio-bulgară; însemnarea: „a lui Gavriil monahul“⁵⁸. Pe verso copertei din față însemnarea: „Această carte este premi-nunată și scumpă cu mare învățătură. Pahomie episcop“⁵⁹.

O serie de manuscrise — unele păstrate în biblioteca Academiei Române iar altele în diferite muzee și biblioteci de peste hotare — au fost atribuite de diferiți cercetători monahului Gavriil de la Neamț⁶⁰.

*Tetraevanghelul lui Gavriil — 1429.
Evangelistul Luca.*

52. *Ibidem*, p. 171.

54. *Ibidem*, p. 147.

57. *Ibidem*.

53. *Ibidem*.

55. *Ibidem*, p. 178.

58. *Ibidem*, p. 195.

56. *Ibidem*, p. 148.

59. *Ibidem*.

60. Em. Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Cercetări literare“, V, 1943, p. 117; „de la Gavriil ne-au rămas vreo două-

*Tetraevanghelul lui Gavriil — 1429.
Evangelistul Marcu.*

legat prin impunătoarea și bogata niaturist pare a fi confirmată, cum care apare numele Gavriil.

După moartea sa, Mănăstirea Neamț a continuat să fie un focar de cultură bisericească. Acest așezământ călugăresc a stat, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, în fruntea celorlalte mănăstiri⁶². Viețuitorii de la Neamț, cum a remarcat N. Iorga, au fost „plini de rivna lucrurilor curate și înalte, cum sînt curate și înalte cerurile spre care credința se îndreaptă în avîntul ei”⁶³. D. Simonescu distinge, în istoria activităților culturale de la Neamț, patru epoci. Aceea care începe cu vremea lui Alexandru cel Bun și se încheie la 1600 — cea dintîi, asupra căreia ne oprim — este ilus-

zeci de manuscrise cu un cuprins ce îmbrățișează diferite texte liturgice și variate lecturi de edificare morală”; E. Piscupescu, în *Literatura slavă din principatele Române în veacul al XV-lea*, București, 1939, p. 35-36, atribuie monahului Gavriil, urmînd pe Iațimirski, 28 de manuscrise. Ea a susținut că Gavriil este una și aceeași persoană cu Grigore Țamblac. Amintim că Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 215, afirmă că A. I. Iațimirski deși bogat în informații este lipsit de discernămint, iar Ecat. Piscupescu a pornit pe un plan greșit în lucrarea sa și este lipsită de izvoare de primă mînă. Nu știm dacă indicațiile ei în legătură cu manuscrisele sînt deplin întemeiate.

61. Nu se cunosc pînă acum manuscrise copiate de Gavriil după anul 1447.

62. Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 177.

63. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. III.

trată de numeroși cărturari care s-au străduit să ridice viața cultural-bisericească a Moldovei la cota atinsă de bizantini și de slavi⁶⁴.

Ucenicii iscusitului caligraf-miniaturist Gavriil, de cele mai multe ori, la porunca domnului Ștefan cel Mare, au copiat diferite cărți liturgice, patristice, juridice și de îndrumare religioasă-morală.

Cu sprijinul țăranilor și tîrgoveților⁶⁵, Ștefan cel Mare, în primii zece ani de la urcarea sa pe tron, și-a consolidat domnia în interior, s-a întărit treptat, la toate hotarele țării, a construit cetăți gata să înfrunte primejdiile. În anul 1466, tînărul domn a pus temelie „celei mai frumoase ctitorii a vremii, mănăstirea de la Putna, care avea să fie terminată trei ani mai tîrziu și care va reprezenta o puternică școală de artă și de viață ortodoxă”⁶⁶. Pentru a înzestra ctitoria sa cu cărți necesare cultului și îndrumării religios-morale a viețuitorilor ce s-au stabilit în chiliile ei, Ștefan cel Mare a poruncit unor buni caligrafi din celelalte mănăstiri să înceapă de îndată lucrul manuscrierii. La Mănăstirea Neamț, de unde venea și cel dintîi stareț al Putnei, *arhimandritul Ioasaf*, se găseau izvoade, cărturari destoinici și caligrafi îndemnatici⁶⁷, care aveau să aducă la îndeplinire voința slăvitului domn-ctitor.

Dintre cărțile liturgice, copiate probabil de caligrafi din Mănăstirea Neamț spre a fi dăruite Putnei sau în alte părți, s-au păstrat următoarele :

Minei pe august copiat din porunca lui Ștefan cel Mare în anul 1467 de monahul *Casian*; scris pe hîrtie, inițiale în roșu, mici ornamente. „Făcea, probabil, parte din ciclul de minee scris pentru Putna”⁶⁸.

Minei pe noiembrie copiat în anul 1467 de *Casian*; scris pe hîrtie, inițialele mari înflorate cu roșu, frontispiciul în policromie, pe prima pagină. Copiat, spre a fi trimis la Putna⁶⁹.

Minei pe ianuarie, copiat în anul 1467, din porunca lui Ștefan cel Mare, de ieromonahul *Ioanichie*, pentru Mănăstirea Putna⁷⁰.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea, la Mănăstirea Neamț, s-au remarcat alți copiiști: *Ghervasie*, de pildă, a copiat în anul 1472 *Pravila lui Matei Vlastarie*, scrisă pe hîrtie, titluri și inițiale în roșu, frontispicii și ornamente florale în policromie, redacție medio-bulgară⁷¹; tot el a copiat, în anul 1475, *Vechiul*

64. D. Simonescu, *Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură*, în „Studii și Cercetări istorice”, vol. XVIII, 1943, Iași, p. 97-98.

65. *Istoria României*, II, p. 549.

66. Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 111.

67. *Ibidem*, p. 117.

68. M. Berza, *Miniaturi și manuscrise*, p. 373; manuscrisul se păstrează la Mănăstirea Putna (cota 517).

69. M. Berza, *op. cit.*, p. 376; Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 111; manuscrisul se păstrează la Mănăstirea Putna (cota 564).

70. M. Berza, *op. cit.*, p. 141; Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 114; păstrat în biblioteca Lenin din Moscova, fondul Nudolschi (cota 78).

71. M. Berza, *op. cit.*, p. 378; Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 124; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158; manuscrisul se păstrează în biblioteca Academiei (cota 131).

Testament, scris pe hîrtie, inițiale și viniete în aur și culori; frontispiciul cărții lui Ieremia cu ornamente florale⁷².

Alt caligraf vestit, care a viețuit și activat la Mănăstirea Neamț, spre finele secolului XV, a fost *Teodor Mărișescul*. El a copiat, în anul 1491, un *Tetraevanghel* pe hîrtie, ornamente sumare, în redacția medio-bulgară⁷³, un *Tetraevanghel* copiat, în anul 1493, pe pergament, titluri și inițiale ornate în aur și culori, frontispicii la începutul fiecărei evanghelii, un *Tetraevanghel*, copiat în anul 1498, pe pergament, inițiale și frontispicii în aur și diferite culori⁷⁴; un *Apostol*, copiat în anul 1500, pentru Mănăstirea Neamț, pe hîrtie, titluri și inițiale în policromie, două frontispicii cu motive geometrice⁷⁵. Cercetătorii atribuie acestui caligraf-miniaturist și un *Tetraevanghel* copiat, în anul 1500, pe pergament, titluri și inițiale în aur, două frontispicii late și două înguste, redacție medio-bulgară⁷⁶.

Negreșit, în afară de manuscrisele înșirate, unele copiate și împodobite cu miniaturi de caligrafi și miniaturiști din Mănăstirea Neamț, mai sînt multe alte texte la copierea cărora au ostenit, în secolul al XV-lea, cu îndelungă răbdare, călugări nemțeni, dar care, stăpîniți de duhul smereniei, au preferat să rămînă necunoscuți.

Potrivit catalogului cuprinzînd manuscrise păstrate în biblioteca Academiei Române, întocmit de P. P. Panaitescu⁷⁷, de la Mănăstirea Neamț mai provin următoarele: *Miniei pe luna decembrie*, *Miniei pe luna mai*, *Efrem Sirul, învățături*, *Efrem Sirul, învățături*, *Grigore Teologul, Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur*, *Grigore Nisis, Cuvîntările lui Maxim Mărturisitorul, Învățăturile lui Dorotel, Cuvînt a lui Ioan Gură de Aur*⁷⁸. Alte manuscrise din vremea lui Ștefan cel Mare se păstrează la Muzeul de artă al R.S.R. Cum s-a arătat, unele manuscrise sînt copiate în redacție sîrbă iar altele în redacție medio-bulgară.

Activitatea de copiere a cărților, îndeosebi liturgice, a continuat și în secolul al XVI-lea. La Academia Română se păstrează mai multe manuscrise, copiate în acest secol, care au aparținut mănăstirii Neamț. *Plecînd de la anumite particularități ale unora dintre ele, mai cu seamă în legătură cu grafia*, P. P. Panaitescu a afirmat că au fost scrise în Moldova. Iată manuscrisele păstrate în biblioteca înaltului for de cultură care au fost copiate în Moldova, negreșit unele dintre ele la Mănăstirea Neamț: patru *Tetraevanghele*, *Catenă la Iov* (o însemnare arată că această carte a

72. M. Berza, *op. cit.*, p. 390; Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 129; manuscrisul se păstrează la un muzeu din Moscova (?).

73. M. Berza, *op. cit.*, p. 402-403; păstrat în muzeul istoric din Moscova.

74. M. Berza, *op. cit.*, p. 408; Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 185-188; ambele se păstrează în muzeul istoric din Moscova; Șt. Balș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 25.

75. M. Berza, *op. cit.*, p. 409-412; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119-120; Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 188; manuscrisul păstrat în biblioteca Academiei Române (cota 93).

76. *Ibidem*; Emil Lăzărescu, *Trei manuscrise moldovenești de la Muzeul de Artă al R. S. R.*, în volumul „Cultura moldovenească în epoca lui Ștefan cel Mare”, București, 1964, p. 547-589.

77. Pînă acum a apărut volumul I, București, 1959.

78. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 146, 150, 173, 177, 188, 195, 236, 238, 240.

fost scrisă „cu mîna lui Visarion, ucenicul lui Teoctist Mitropolitul Sucevei, din porunca preasfințitului mitropolit al aceleiași cetăți, chir Gheorghe“; de și această carte a fost copiată la Muntele Atos, credem că Visarion copistul, din moment ce era ucenicul mitropolitului Teoctist, el însuși nemțean, provenea tot din această mănăstire, de altfel ca și mitropolitul Gheorghe, din a cărui poruncă a scris *Evanghelia de la Marcu cu tîlc, trei Psaltiri, Octoih* (glasurile V-VIII), *Octoih* (prescurtat), *Triod al postului* (scris de „Nicolae țircovnic din țîrgul Iași, al bisericilor domnești din mijlocul țîrgului“), *Triod-Penticostar* (scris de „Bratei mult păcătosul“), *Penticostar*, patru *Antologhioane* și *Minei pe luna octombrie, Minei pe luna august, Slujba acatistului, Adunare de slujbe bisericesti, Viața Sf. Vasile cel Nou, Ioan Scărarul Sinaitul: Leastoîța, Iosif Vrienios: Cuvîntări, Înarmorîntarea călugărilor*⁷⁹.

Cercetări temeinice referitoare la caligrafie și la ornamentele care împodobesc paginile unor manuscrise vor aduce, negreșit, elemente noi în legătură cu timpul și cu locul cînd și unde au fost ele scrise, de asemenea, în legătură cu caligrafii și miniaturistii care le-au copiat și împodobit, de bună seamă, cei mai mulți formați în ambianța cărturărească statornicită la Mănăstirea Neamț, de Gavriil Uric și de alți vestiți cărturari.

S-a amintit, în treacăt, că buna desfășurare a slujbelor religioase în bisericile mănăstirești, sau din țîrguri și sate, cerea multiplicarea cărților de cult prin copierea lor în slavonă, limbă oficială, atunci, în biserici și cancelariile domnești. Necesitatea instruirii credincioșilor a determinat copierea cărților de îndrumare moral-religioasă: *Sbornice, Cuvîntări ale Sf. Părinți, Leastoîța, Varlaam și Ioasaf* etc. Instruirea credincioșilor prin mijlocirea acestor cărți se făcea și pentru a preîntîmpina acțiunile prozelitiste ale romano-catolicismului. Nevoia de a judeca neînțelegerile dintre credincioși în litera și spiritul legilor și canoanelor, dar, mai cu seamă, nevoia de a cunoaște prevederile acestora a condus la copierea unor pravile.

Aducînd, de cele mai multe ori, la îndeplinire poruncile domnești și chiriarhale, caligrafii din mănăstiri — mulți din Mănăstirea Neamț — s-au silit să copieze cărțile necesare și, în același timp, să dea acestor cărți o înfățișare cît mai plăcută. S-a ajuns, astfel, la cartea odor⁸⁰ cu aspect artistic-monumental. În ceea ce privește grafia, „lunga practică a scrierii slave în țările noastre a avut, firește, ca rezultat, crearea unui meșteșug“⁸¹, care dă unor cărți o notă specifică de măiestrie, eleganță și frumusețe. „În Moldova, de pildă, se remarcă, în secolul al XV-lea, semiunciala minusculă, scrisă foarte regulat cu o cerneală ușor cafenie, scriere care își are centrul în școala de la Mănăstirea Neamț“⁸².

Călugării copîști pregăteau cele necesare manuscrierii după o

79. *Ibidem*, p. 112, 114, 116, 117, 118, 123, 126, 130, 133, 135, 136, 140, 141, 142, 143, 146, 150, 151, 160, 179, 183, 244.

80. Virgil Molin, *Un aspect din complexul artei religioase românești*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei“, nr. 5-6/1961, p. 445.

81. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. XI.

82. *Ibidem*.

anumită tehnică și cu o meticulozitate care, în condițiile timpului, poate fi apreciată ca un fapt de cultură. Ei aduceau, mai întâi, file de pergament sau de hîrtie. Aceste foi se tăiau de către călugării caligrafi la formatul fix al paginilor din cartea pe care o plănuiau. Începea, după aceea, fixarea „oglindei“ de text, adică formatul în limita căruia urma să se caligrafieze textul. Pagina era apoi liniată pe lungimea și distanța rîndurilor, pentru care se folosea un ac sau o sulă subțire de-a lungul linialului. Așezat la un pupitru, copistul avea în față cerneala neagră, cerneala roșie și unelte de scris, pene de pasăre: barză, corb, vultur (pana de gîscă a fost folosită mult mai tîrziu). Nu-i lipsea un cuțitaș pentru ras. Împărțind paginile, se fixau, totodată, spațiile unde trebuiau desenate miniaturile. O dată ce pagina era copiată, rubricatorul scria titlurile de obicei cu roșu și spre a le impune atenției cititorului erau ornate cu miniaturi⁸³.

Creațiile călugărilor de la Mănăstirea Neamț, la care se distinge tehnică și artă, au servit ca modele caligrafiilor din alte țări și chiar celor dinții tipografi de pe pămîntul Patriei noastre. Scrierea caligrafiilor nemțeni, cu deosebire a monahului Gavriil, „perfectă, clară, sobră, totuși cu înclinări spre decorativ“⁸⁴, o întîlnim în tetraevanghelul tipărit în anul 1512 de Macarie în Țara Românească. În genere, ductul literei din tetraevanghelul lui Macarie are o particularitate specifică manuscriselor moldovenești⁸⁵. „Tendința spre decorativ, însă, în cartea tipărită în anul 1512, este temperată datorită faptului că litera gravată cu acul și turnată în plumb avea de întîmpinat rezistența și rigiditatea materialului dur, cauzînd și unele stîngăcii inevitabile acestei tehnici“⁸⁶. Ca și în manuscrisele lui Gavriil și ale altor caligrafi din Mănăstirea Neamț, în cărțile tipărite de Macarie, întîlnim la unele litere aceleași elemente decorative, de pildă „M cu poale“ și codița exagerat de prelungită a literei g⁸⁷. Duct-ul literei cirilice, în general, statornicit de Gavriil monahul și ucenicii săi, se constată la caligrafii nemțeni din a doua jumătate a secolului al XV-lea, la cei din secolul al XVI-lea și, chiar, la unii caligrafi din alte mănăstiri moldovene.

Multe din manuscrisele caligrafiate în secolul al XV-lea la Mănăstirea Neamț sînt împodobite cu miniaturi și diferite ornamente: frontispicii, viniete, titluri, inițiale etc. Modelele veniseră, în mare parte, de la Bizanț și de la artiștii populari autohtoni. Decorația bogată și variată — desen corect trasat, măiestrit ca execuție, împletituri tipice plasate armonice, intercalate în jocul de culori ce uimesc prin rafinament compozițional — mărește valoarea artistic-monumentală a acestor cărți. La frontispicii, mai cu seamă, întîlnim, în desene, mai multe tipuri de miniaturi și ornamente: unele *geometrice* alcătuite din linii întretăiate, cercuri concentrice, romburi, dreptunghiuri; altele *florale* alcătuite din flori stilizate: lujere,

83. Virgil Molin, *op. cit.*, p. 439; Șt. Birsănescu, *op. cit.*, p. 133.

84. Virgil Molin, *Tradiția artistică a Moldovei în tipăriturile ieromonahului Macarie*, în „M.M.S.“, nr. 5-6/1959, p. 310.

85. *Ibidem*.

86. *Ibidem*.

87. *Ibidem*; Dan Simonescu, *Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească*, în „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 10-11/1958, p. 1019.

lalele, garoafe, crini, miosotis etc., în sfârșit, altele *zoomorfe*: păsări și animale: lei, urși, balauri înaripați, aspidе etc.⁸⁸.

Unii cercetători și învățați străini au recunoscut că, într-o mare măsură, caligrafii și miniaturistii slavi de răsărit au fost înruiți de caligrafii și miniaturistii moldoveni. „În a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul celui de al XVI-lea, scrie Iașimirski, stilul moldovenesc predomină și în manuscrisele rusești, dar aici totul iese oarecum țișător și mizgilit și (din cauza aceasta) ornamentațiile rusești stau foarte departe de modelele lor. De acele manuscrise luxoase moldovenești, care, la timpul lor, au fost dăruite vechilor mănăstiri de domni și ierarhi și care acum împodobesc cele mai bune biblioteci de manuscrise“⁸⁹. Fostul profesor Sobolewsky de la Universitatea din Petrograd spunea că miniaturile moldovenești au avut o mare importanță pentru cultura slavă în general⁹⁰.

Înclinăm să credem că, miniaturile moldovenești, cu deosebire acelea în care apar motive geometrice, au fost un izvor de inspirație pentru constructorii unor monumente de arhitectură din Moldova. Turnul bisericii din Mănăstirea Dragomirna — înălțată la începutul secolului al XVII-lea, de mitropolitul Anastasie Crimca — este împodobit de jur împrejur, pe toată suprafața sa, cu diferite sculpturi geometrice în piatră. Biserica Sf. Trei Ierarhi din Iași — înălțată de domnul Vasile Lupu în deceniul al patrulea al secolului al XVII-lea — este împodobită pe toată fațada cu un decor sculptural minușios, continuu și variat... după părerea unor cercetători, de influență armeană, gregoriană, persană, arabă, otomană și rusă⁹¹. Întrucât unele sculpturi au asemănări frapante cu miniaturile din vechile noastre cărți de cult, se poate crede că arhitecții și constructorii bisericilor Dragomirna și Sf. Trei Ierarhi cunoșteau miniaturile care împodobesc manuscrisele vechi bisericești și, în preocuparea lor, de a realiza monumente cât mai impunătoare, le-au folosit ca izvor de inspirație. Presupunem că însuși Anastasie Crimca, caligraf și miniaturist vestit, a cerut constructorilor să împodobească turnul bisericii Dragomirna cu sculpturi inspirate ca idee și chiar ca formă de miniaturile din textele bisericești.

Înfluența miniaturistilor nemțeni din secolul al XV-lea se simte, târziu de tot, și la gravorii în lemn din prima jumătate a secolului al XIX-lea, de la aceeași mănăstire. Cultul pentru frumosul grafic a evoluat de la miniaturi la xilogravurile⁹² care împodobesc multe tipărituri de la Neamț.

88. N. Cartoian, *op. cit.*, p. 19.

89. *Ibidem*; Dan Simonescu, *Mănăstirea Neamțului ca focar de cultură*, în „Studii și Cercetări istorice“, vol. XVIII, 1943, p. 98.

90. Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 98.

91. N. Grigoraș, *Biserica Sf. Trei Ierarhi din Iași*, în „M.M.S.“, nr. 5-6/1961, p. 360, după Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 347; Gh. Balș, *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, Vălenii de Munte, 1931, p. 16; N. Iorga-G. Balș, *Histoire de l'art roumaine ancien*, Paris, 1922, p. 161-162.

92. Virgil Molin, *Un aspect...*, p. 445.

3. PRELUCRAREA METALELOR PREȚIOASE

Deoarece nu s-au păstrat destule obiecte de cult din secolele al XV-lea și al XVI-lea, cu însemnări votive, în care să avem referiri la autorii acestora ca și la locurile unde au fost ele lucrate, nu putem ajunge la concluzii deplin lămuritoare în legătură cu atelierele de prelucrare a metalelor prețioase. S-a afirmat, pe bună dreptate, că „sub influența operelor de import de mare circulație, venite din apus sau din răsăritul ortodox, ca și prin contactul direct cu meșterii sași din Transilvania“⁹³, s-au organizat și în Moldova cele dintii ateliere de orfeverie. Apariția acestor ateliere a fost cauzată, între altele, și de dorința de a exterioriza sentimentele și ideile religioase în lucrări cu aspecte impunătoare. Nu știm precis unde au funcționat astfel de ateliere, la care s-au ferecat în argint și aur copertele cărților bisericești și în care s-au lucrat obiectele necesare cultului religios. Săpăturile arheologice efectuate la Suceava au scos la lumină urmele unui atelier de argintărie, a cărui existență este dovedită de resturile metalelor topite și de materialele folosite la turnarea podoabelor⁹⁴. La Mănăstirea Neamț, s-a arătat mai înainte, la începutul secolului al XV-lea, între alte bunuri de valoare, erau și „vase“, negreșit, liturgice. Documente istorice din secolele XV-XVI atestă existența unor meșteri aurari în Moldova: *Antonie din Suceava* (un călugăr?), care în anul 1481 a plecat peste munți; *Stanciul* aurarul, care a primit de la Ștefan cel Mare proprietăți pentru lucrările sale; *Toma* „auricampsor“, care răspundea, probabil, de stringerea aurului și, în același timp, lucra, în prima jumătate a secolului al XV-lea; *Petre Zlătarul*, *Ioachim Zlătarul*, *Grigorie Moesiu* ș. a.⁹⁵. Ei lucrau, fără îndoială, în diferite ateliere de prelucrare a metalelor prețioase. A funcționat un astfel de atelier și la Mănăstirea Neamț?! O întrebare la care nu se poate da un răspuns limpede.

Cea mai veche ferecătură de carte cunoscută, în Moldova, este aceea a tetraevanghelului scris de Gavriil Uric în anul 1429. Ea este din argint aurit, lucrată în tehnica „au repoussé“. Pe fețele ambelor coperte sînt reprezentate diferite fapte minunate din viața Mîntuitorului Hristos. Această ferecătură este din secolul al XV-lea și, probabil, opera unui meșter din Transilvania⁹⁶.

Ștefan cel Mare, în anul 1492, a dăruit mănăstirii *Zograful* din Sfîntul Munte un *Tetraevanghel* care „s-a scris în Mănăstirea Neamț“, „cu truda mult păcătosului diacon Teodor“. În însemnarea votivă apar și următoarele cuvinte: „s-a început și s-a scris și s-a sfîrșit acest tetraevanghel cu porunca...“⁹⁷. În anul 1498, Ștefan cel Mare „a dat și a scris și a ferecat și a sfîrșit“ un *Tetraevan-*

93. Teodora Voinescu, *Argintărie și obiecte de metal*, în „Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare“, p. 337; Ștefan Balș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 117.

94. Corina Nicolescu, *Artă metalelor prețioase în România*, București, 1973, p. 15; după V. Vătășianu ș. a., *Șantierul arheologic Suceava*, în „Materiale și Cercetări arheologice“, VII/1961, p. 614-615.

95. *Ibidem*. 96. *Ibidem*, p. 16.

97. M. Berza, *Trei Tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul*, în volumul „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare“, București, 1964, p. 595.

ghel pentru Mănăstirea Moldovița „, cu truda mult păcătosului Teodor monahul. Și s-a scris în Mănăstirea Neamț“⁹⁸. M. Berza a demonstrat că diaconul Teodor este fiul lui Mărișescul, care în 1491 „a scris și ferecat“ un Tetraevanghel pentru biserica zidită la Bacău de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare⁹⁹. Tot acest caligraf a copiat și un *Apostol*, cum s-a arătat mai înainte, păstrat în biblioteca Academiei Române și un *Tetraevanghel*, în 1493, în care va semna „Theodor diaconul, fiul lui Mărișescul“¹⁰⁰.

Din însemnările votive ale cărților copiate și împodobite de Teodor Mărișescul reiese limpede că el a viețuit și a scris la Mănăstirea Neamț. Au fost, oare, aceste cărți ferecate, tot la Neamț, cu truda aceluiași Teodor? ! Nu se poate da un răspuns categoric. Credem însă că la această mănăstire, în afară de caligrafi și miniaturişti, viețuiau și călugări care se îndeletniceau cu prelucrarea materialelor prețioase, ferecînd cărți și lucrînd diferite obiecte de cult.

Existența unui atelier de orfevrerie, în secolele XV-XVI, la Mănăstirea Neamț, ar putea fi dovedită și de o însemnare de pe un panaghiar. În anul 1502, Ștefan cel Mare pune această însemnare: „a făcut acest panaghiar la sfînta mănăstire Neamț în anul 7010, luna decembrie 18“ (1502)¹⁰¹. Talerele panaghiarului sînt decorate atît pe fețele interioare cît și pe cele exterioare. În interior, pe fața talerului din stînga, apare scena Deisis (Mîntuitorul în mijloc, la dreapta Maica Domnului iar la stînga Sfîntul Ioan Botezătorul), iar pe fața talerului din dreapta Maica Domnului cu pruncul Iisus la piept. În exterior, scena Învierea Domnului pe verso-ul scenei Deisis și Înălțarea pe verso-ul medalionului Maica Domnului¹⁰². Faptul că pe una din fețele panaghiarului apare scena Înălțarea Domnului — hramul ctitoriei lui Ștefan cel Mare — ar putea conduce la concluzia că, în această mănăstire, în afară de copişti, caligrafi și miniaturişti, activau și argintari. În secolul al XVI-lea orfevreria s-a dezvoltat tot mai mult. Referindu-ne numai la bunurile din metale prețioase ale mănăstirii Neamț, chiar la începutul secolului, Mitropolitul Teoctist dăruia acestei mănăstiri o ferecătură de carte, din argint ciocănit și aurit. În anul 1555, logofătul Feriie dăruia aceleeași mănăstiri un tetraevanghel ferecat, scris însă la Mănăstirea Putna, ceea ce însemna că la Neamț nu mai erau caligrafi renumiți¹⁰³. Nu putem preciza dacă aceste ferecături au fost lucrate în atelierul de orfevrerie al mănăstirii. În vistieria domnească, ascunsă de domnitorul Petru Rareș, se aflau, între alte bunuri de valoare, „cărți legate în argint și aur, evanghelii și cruci“¹⁰⁴.

93. *Ibidem*, p. 596.

99. *Ibidem*, p. 590. Tetraevanghele scrise în 1491, 1492 și 1498, de Teodor (Mărișescul) se păstrează în Muzeul istoric de la Moscova.

100. *Ibidem*, p. 594; tetraevanghelul se află în biblioteca de stat din München.

101. Melchisedec, *Notițe istorice și archeologice...*, București, 1885, p. 9; Teodora Voinescu, *op. cit.*, p. 346; acest panaghiar se păstrează la Muzeul de Artă al R. S. R.

102. *Ibidem*, p. 349.

103. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 32; Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 53.

104. *Cronici turcești privind Țările Române, extrase*, vol. I, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet, București, 1966, p. 270.

Deși nu sîntem în posesia unor argumente convingătoare, cu toate acestea, plecînd de la însemnările votive din manuscrisul lui Teodor Mărișescul, care arată că ele au fost copiate, legate și ferecate în Mănăstirea Neamț, cum și de la sintagma *la Mănăstirea Neamț*, din însemnarea votivă a panaghiarului despre care s-a vorbit mai sus, credem că, la această mănăstire, viețuiau călugări care se îndeletniceau cu prelucrarea metalelor prețioase.

4. BRODERIA RELIGIOASĂ

„Cartea“ din 7 ianuarie 1407 a mitropolitului Iosif, prin care se lua hotărîrea de a trece mănăstirile Neamț și Bistrița sub conducerea starețului Domentian, arată că între bunurile acestora erau și odăjdii pentru slujitorii bisericești — ierodiaconi, ieromonahi și arhierei — aere, procovețe, dvere etc. Proveniența acestor broderii sau țesături, fără îndoială, de mare valoare, pe baza materialului documentar existent nu poate fi stabilită. Proveneau ele de la Bizanț sau din centrele bizantine greco-slave de la sudul Dunării, sau erau confecționate în Țările Române?! Nu se pot da răspunsuri deplin lămuritoare. Pînă în anul 1916 s-a păstrat la Mănăstirea Neamț o broderie de mare valoare istorică și artistică: *Epitaful lui Siluan*,

Epitaful lui Siluan.

pe care se află cusute două însemnări: troparul redactat într-o slavonă schilodită, cum spunea Melchisedec: „Viață! în mormînt pusu-te-ai Hristoase și oștile îngerești cu frică s-au mirat slăvind pogorîrea Ta“ și însemnarea votivă, redactată într-o slavonă corectă: „Făcut-a acest aer ieromonahul Siluan, egumenul de la Neamț. În zilele evseviosului și iubitorului Hristos Ioan Ștefan Voievod. Și

s-a săvârșit în anul 6945 luna septembrie 1" (1437)¹⁰⁵. Siluan a fost unul dintre viețuitorii, cu acest nume, care au stat în fruntea mănăstirii Neamț, ca stareț, în deceniile 3-5 ale secolului al XV-lea¹⁰⁶. A făcut chiar el, adică a lucrat cu propriile sale mâini acest aer sau numai l-a dăruit?! Nu putem da un răspuns limpede. Domnul, în timpul căruia s-a lucrat acest aer (epitaf) este Ștefan al II-lea, ucis mișelește la 13 iulie 1447. Pe fond trandafiriu, în întregime brodat, este reprezentată scena plîngerii lui Iisus. În colțuri sînt figurate simbolurile evangheliștilor cu inscripțiile grecești: 'Αάωντα, Βοώντα, Κεκράτωντα și Κελέγωντα. Titlul tabloului — ὁ ἐπιτά-

φος — este cusut în fir de mătasă, culoare albastru șters și aur. Iisus, întins ca pentru înmormîntare, este jelit de Precurata Fecioară, chinuită de o adîncă durere. La picioarele Domnului, o femeie — purtătoare de miruri — cu ochii închiși își smulge părul de durere. În cîmpul broderiei, apar, la stînga corpului neînsuflețit al Mîntuitorului, doi îngeri purtînd ripide, iar la dreapta trei, cel din mijloc, poate, arhanghelul Gavriil, cu mîinile la piept, iar ceilalți doi, de asemenea, au ripide¹⁰⁷. Cruci încinse în cercuri sînt presărate printre personajele compoziției. Broderia se distinge prin echilibru compozițional, prin redactarea desăvîrșită a amănunțelor și prin plasticitatea ansamblului¹⁰⁸. Raportul desăvîrșit dintre personajele grupate în jurul corpului Mîntuitorului, armonia mișcărilor, concepția statutară în tratarea siluetei, figurilor și draperiilor, în sfîrșit, tehnica acestei opere de mare artă o încadrează printre lucrările în care tradiția bizantină joacă un rol important în arta moldovenească¹⁰⁹, dar la care se re-

Epitaful lui Siluan. Detaliu.

105. Melchisedec, *Notițe istorice...*, p. 8.

106. El este menționat în mai multe „cărți” domnești (documente) moldovenești din acel timp: 12 martie 1422, 14 septembrie 1427, 1 septembrie 1429, 23 decembrie 1430, „înainte de octombrie 1448. — *Documenta Romaniae Historica*, vol. I; Potrivit tradiției, unul dintre ucenicii cuviosului Nicodim care s-au așezat la Neamț purta numele Siluan; în amintirea acestuia, o personalitate remarcabilă a monahismului, mulți viețuitori din mănăstire au purtat numele său.

107. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 16-17.

108. M. A. Musicescu, *Broderia din Moldova în veacurile XV-XVIII*, în „Studii asupra tezaurului restituit de U. R. S. S.”, București, 1956, p. 152.

109. Ștefan Baș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 118.

marcă o tendință nouă ce va caracteriza broderiile din vremea lui Ștefan cel Mare¹¹⁰ și, firește, cele din secolul al XVI-lea.

Nu sînt atestări documentare precise în legătură cu ateliere de broderie în Moldova. Existența acestora apare însă probabilă, dată fiind diversitatea și numărul mare al lucrărilor de genul acesta. Se poate crede că au funcționat astfel de ateliere la Suceava, în preajma curții domnești și la unele mănăstiri de călugărițe. Aducînd la îndeplinire sugestiile și îndrumările domnului sau ale doamnei, lucrătoarele brodau ținînd, negreșit, seama de dorința acestora, dar și de izvoadele și tradiția bizantină. N-am putea afirma că la Mănăstirea Neamț a funcționat un astfel de atelier.

5. PICTURA, SCULPTURA ÎN LEMN ȘI PIATRĂ, CERAMICA

Pentru înălțarea locașurilor de închinare, pe vremea domnilor Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare și a celor din secolul al XVI-lea, era nevoie, ca totdeauna și peste tot, de proiectanți, constructori, sculptori, pictori, meșteri în arta ceramicii etc.

Unele „cărți“ domnești sînt deplin concludente în legătură cu activitatea unor zugravi pe vremea lui Alexandru cel Bun¹¹¹. Biserici zidite de Ștefan cel Mare mai păstrează picturi de pe vremea acestui mare ctitor: Sf. Gheorghe-Hîrlău, Sf. Ilie-Suceava, Voroneț (altarul și naosul în interior), Sf. Nicolae-Dorohoi și Sf. Nicolae-Botoșani¹¹². Picturile din gangul turnului de intrare în incinta mănăstirii Neamț sînt efectuate, afirmă specialiștii, în secolul al XV-lea¹¹³; credem că monumentală catedrală *Înălțarea Domnului* din Mănăstirea Neamț a fost împodobită cu picturi, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, adică pe vremea ctitorului ei. Peste picturile originare, au fost așternute straturi noi de pictură.

Bogata activitate de împodobire a bisericilor cu picturi îndreptățește părerea că, între zugravii care au adus la îndeplinire voia și dorința ctitorilor, au fost și monahi. Sorin Ulea, dealtfel, a dovedit că pictura bisericii de la Bălinești a fost efectuată de Gavriil ieromonahul, deci de un călugăr¹¹⁴. Să fi fost, în Mănăstirea Neamț, monahi care au avut această indeletnicire artistică? Întrebarea așteaptă răspuns. Cum se știe, la această mănăstire a viețuit, a activat și a murit în prima jumătate a secolului al XV-lea, Gavriil Uric, ale cărui miniaturi sînt considerate picturi. Chiar dacă uceni-

110. M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 152.

111. *Documenta...*, vol. I, p. 56: Nichita și Dobre primeau două sate în Moldova; ei aveau să-i zugrăvească două biserici „una din ȋrgul Romanului și alta, care va fi voia noastră, afară de bisericile de la Rădăuți, sau o casă sau un pridvor“.

112. Teodora Voinescu și M. A. Musicescu, *Pictura*, în „Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare“, II, București, 1958, p. 39-45; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 822.

113. I. D. Ștefănescu, *Monastère de Neamtzu. L'Eglise de l'Ascension, les peintures murales*, București, 1946; Șt. Balș-Corina-Nicolescu, *op. cit.*, p. 82.

114. Sorin Ulea, *Gavriil ieromonahul, autorul frescelor de la Bălinești*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare“, București, 1964, p. 419-461.

cii săi, între timp, au introdus în arta miniaturisticii motive noi decorative, el rămîine creatorul unei școli. Nu se poate să nu fi fost printre acești ucenici unii care s-au ocupat de pictura murală.

Motivele ornamentale arhitecturale de la biserica *Înălțarea Domnului* — ancadramentele ușilor și ferestrelor etc. — cum și bogata ornamentație exterioară în cărămizi și discuri smălțuite de la aceeași biserică, conduc la concluzia că, în timpul lucrărilor de construcție ale acestui locaș, își desfășurau activitatea artistică numeroși meșteri-artiști — sculptori în lemn și piatră, ceramiști — printre care se aflau și călugări. Gramăticul Dimitrie, în „anul 7022 curgător (1512), pe vremea domnului Bogdan al III-lea și sub egumenul chir Partenie, nota în Evanghelia scrisă cu dania mitropolitului Teoctist că acesta pe cînd era „cîrmuitor al sfîntului locașului acestuia al Neamțului, împreună cu frații ce erau atunci (au) trudit la zidirea“ bisericii *Înălțarea Domnului*¹¹⁵. Printre cei care au lucrat la înălțarea acestei frumoase biserici vor fi fost și călugări zidari, tîmplari etc., dar și sculptori, pictori și ceramiști.

6. CĂRTURARI FORMAȚI LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ ÎN SECOLELE XV-XVI

Mănăstirea Neamț, în secolele XV-XVI, a fost o vatră de cărturărie, un focar, un puternic centru de cultură bisericească. Slujbele religioase se oficiau în limba slavonă — limba oficială a Bisericii și a cancelariei domnești — pe care credincioșii n-o vorbeau și nici n-o înțelegeau. Călugării nemțeni trebuiau să învețe această limbă. Necesitatea multiplicării și decorării cărților de cult într-o formă cit mai aleasă, a „cărții odor“, a impus apariția și înmulțirea caligrafilor, miniaturiştilor și făurarilor la această mănăstire. Necesitatea ocupării scaunelor vladicești și a celor egumenești cu monahi temeinic pregătiți cărturărește și cu viață morală pilduitoare a condus la statoinicirea unei atmosfere culturale, a unei școli în care se formau, zi de zi, cei hărăziți înaltelor dregătorii bisericești.

Între dascălii renumiți de cărturărie slavonă, care au lucrat, la Mănăstirea Neamț, în primii ani ai secolului al XV-lea, a fost, probabil, *Grigore Țamblac*, un valah din sudul Dunării, trimis de Patriarhia Constantinopolitană, în Moldova, spre a mijloci aplanarea neînțelegerilor dintre patriarhie și moldoveni, din cauză că aceștia din urmă au ales în scaunul mitropolitan pe Iosif, un moldovean. Chiar dacă *Grigore* nu va fi fost egumen la Neamț, cum spune tradiția notată, la începutul secolului XVIII, de *Pahomie*, el a viețuit cîtva timp în această mănăstire, îndeplinind misiunea unui îndrumător, unui dascăl printre călugării de acolo¹¹⁶.

Însuși Mitropolitul Iosif ar fi viețuit la Neamț și ar fi fost, înainte de alegerea sa într-un scaun episcopal, stareț al mănăstirii¹¹⁷.

115. N. Iorga, *op. cit.*, p. 27.

116. Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 16; Constantin Prisnea, *Mănăstirea Neamț*, București, 1969, p. 23.

117. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. I, București, 1929, p. 62; N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 11.

Dacă este adevărat, înseamnă că el datorește pregătirea și formația sa acestui centru cărturăresc.

Teoctist, mitropolit al Moldovei și Sucevei. Teoctist I — în intervalul 1452-1477, „pomăzuitorul“ domnului Ștefan cel Mare, ar fi viețuit la Neamț înainte de a fi ales mitropolit¹¹⁸. În acest caz, el a fost ucenic al monahilor cărturari nemțeni.

Urmașul lui Teoctist I în scaunul mitropolitan a fost *Gheorghe David* (1477-1508). El fusese, mai înainte călugăr la Neamț, din care pricină i s-a zis, mai târziu, „nemțeanul“¹¹⁹. Fiind ales în cel dintâi scaun chiriarhal al Moldovei, fără ca, mai înainte, să fi fost la Roman sau Rădăuți, înseamnă că el era un om deosebit.

Teoctist, stareț la Neamț, în ultimile decenii ale secolului XV, episcop al Romanului (1500-1508), apoi mitropolit al Moldovei până în 1528, cunoscut sub numele de Teoctist al II-lea. Ucenicul său, *Macarie cronicarul*, episcop al Romanului, a schițat un sugestiv portret al dascălului său Teoctist: „Era bărbat învățat ca nimeni altul, cele vechi și cele noi le-a învățat pînă la capăt și a îndeplinit mult..., m-am hrănit cu cuvintele lui duhovnicești ca și cu lapte și am fost învățat de dînsul cu dragoste părintească“¹²⁰. Credem că pisania de la biserica *Înălțarea Domnului*, cu vădit aspect retoric — narativ, în ceea ce privește forma și cuprinsul ei, este alcătuită de Teoctist, pe cînd era stareț la Neamț¹²¹.

Printre ierarhii din secolul al XVI-lea, care au avut metania la Neamț sau au activat în această mănăstire, se numără și mitropolitul Moldovei *Grigorie* al II-lea (1552-1564)¹²² și episcopul *Macarie* al II-lea al Romanului (1531-1548, 1551-1558), cronicarul. Acesta din urmă, potrivit unei însemnări de pe un Tipic, era, prin anul 1513, egumen la Mănăstirea Neamț¹²³. Unii cercetători cred că și *Eftimie* cronicarul, continuatorul lui Macarie, s-ar fi format la Mănăstirea Neamț¹²⁴.

Dintre stareții de la Neamț, cu preocupări mai deosebite, care

118. N. Iorga, *Istoria Bisericii...*, p. 232; Idem, *Mănăstirea Neamțului...*, p. 14; Gh. I. Moisescu, ș. a., *op. cit.*, p. 89.

119. N. M. Popescu, *Gheorghe David, Mitropolitul Moldovei*, București, 1936, p. 14; Gh. I. Moisescu ș. a., *op. cit.*, p. 234.

120. P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, București, 1959, p. 95.

121. O pisanie asemănătoare a alcătuit și ucenicul său Macarie pentru biserica episcopală a Romanului. Credem că și pisania de la biserica Războieni, o adevărată pagină de cronică, este opera lui Teoctist.

122. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în „Biserica Ortodoxă Română“, nr. 3-4/1975, extras, p. 3.

123. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol. I, p. 129: „Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului, și săvîrșirea Sf. Duh s-a scris acest tipic, cu dania și porunca mitropolitului chir Theoctist, cu mina arhimandritului chir Siluan de la Putna și l-a dat cinstitelui acestui locaș al Sfintei înălțări a lui Hristos de la Neamț, să fie pentru pomenirea și rugăciunea celui care l-a dat și a celui care l-a scris și a părinților lor, în vremea egumenului Macarie, în anul 7031: cele vechi ale mănăstirii le-am adus la Mitropolie“ (1523).

124. Șt. Baș-Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 26.

n-au fost chemați în scaune vlădicești, amintim pe *Siluan* care a făcut în anul 1437 epitaful despre care s-a vorbit mai înainte și *Ioasaf* care, însoțit de mai mulți ucenici, la îndemnul lui Ștefan cel Mare, a trecut, în anul 1469, stareț la Mănăstirea Putna. Între anii 1464-1470, la Mănăstirea Neamț era stareț un *Ioasaf*. Între 1468-1480, Mănăstirea Putna era condusă de *Ioasaf*. Nu cumva, cițiva ani, acesta a condus ca stareț cele două mănăstiri? La această mănăstire au viețuit mulți calugări care s-au remarcat prin activități cărturărești: manuscrierea cărților și decorarea lor cu miniatuiri: *Gavrill Uric*, *Ghervasie*, *Ioanichie*, *Teodor Mărișescul*, *Casian*¹²⁵, *Nicodim*¹²⁶, *Paladie*¹²⁷. În rindul acestora se adaugă și *Visarion* care, în tinerețe, a viețuit la Mănăstirea Neamț, în preajma starețului Teocist (ulterior mitropolitul Teocist al II-lea) de la care „încearca să culeagă mărgăritarul învățaturii“. Plecat la Muntele Atos, el a copiat, în Mănăstirea Zograf, din porunca mitropolitului Gheorghe David, Cartea Iov.

Domnii moldoveni — Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu ș. a. — care au zidit biserici și mănăstiri, le-au înzestrat cu toate cele necesare cultului: cărți, vase, odăjdii, icoane, cruci etc. Multe dintre ele s-au pierdut datorită războaielor, invaziilor, incendiilor și furturilor. Avem convingerea că, la fiecare biserică, existau tetraevanghele, minee, octoihe, psaltiri, liturghiere și alte cărți de cult, odăjdii și alte bunuri de valoare. Multe dintre ele proveneau de la Mănăstirea Neamț, vatră de cultură renumită. Unii autori sînt cunoscuți din însemnările pe care ei înșiși le-au lăsat; alții, stăpîniți de duhul smereniei, au ținut să rămînă necunoscuți. Numele celor mai mulți au dispărut odată cu cărțile copiate de ei. Ceea ce a rămas, însă, dă o imagine cuprinzătoare în legătură cu activitățile cărturărești ale monahilor care au viețuit la Mănăstirea Neamț, în secolele XIV-XVI.

MĂNĂSTIREA NEAMȚ ÎN SECOLELE XVII-XIX

1. STAREȚII RENUMIȚI: PAHOMIE, PAISIE VELICICOVSKI ȘI ALȚII. ACTIVITĂȚI CULTURALE ALE MONAHIILOR

Sfîrșitul secolului al XVI-lea și îndeosebi secolul al XVII-lea au însemnat pentru Mănăstirea Neamț o perioadă de stagnare culturală bisericească. Această stagnare se datorește unor cauze obiective: 1. în anul 1574 mănăstirea a fost incendiată și pustiită; 2. în anul 1633 a fost prădată; 3. în anul 1671 a fost incendiată și a stat pus-

125. Em. Turdeanu, *op. cit.*, p. 113. Casian a trecut cu Ioasaf la Putna.

126. *Ibidem*, p. 115; plecat la Putna.

127. *Ibidem*, p. 149; plecat la Putna.

tie timp de 12 ani; 4. în anii 1693-1696 a fost iarăși incendiată și a rămas pustie timp de 3 ani¹.

„Pustiire“ a însemnat rămânerea mănăstirii cu foarte puțini viețuitori care se lamentau pe ziduri ca oarecînd Ieremia pe dărîmăturile Ierusalimului. În aceste împrejurări, activitățile culturale-bisericești de pînă atunci n-au mai continuat. S-a dovedit, și de data aceasta, că anumite evenimente tulburi din istoria Moldovei au înrîurit și viața mănăstirii Neamț. De pildă, la 1574 Ioan Vodă Viteazul a fost înfrînt și ucis de turci la Roșcani. Această înfrîngere a avut urmări în țara Moldovei și s-a extins și la Mănăstirea Neamț², prin prädarea ei de către tătari³ care „se lăsară asupra țării, pustiind totul în calea lor“⁴.

În anul 1633, Mănăstirea Neamț a fost prädată datorită mișcării antigrecești transformată într-o mare mișcare populară care a determinat pe Alexandru Iliăș să părăsească domnia. Pentru a reprimă mișcarea țărănească, boierii fac apel la oastea transilvăneană⁵. În aceste împrejurări s-a produs și prädarea mănăstirii. Momentul de la 1671 a fost o consecință a răscoalei orheienilor împotriva lui Gheorghe Duca, care, cu ajutor turcesc, a reprimat mișcarea. Între anii 1672 și 1676, cinci campanii consecutive au dus armatele turcești prin Moldova spre Ucraina și Podolia. Alte expediții urmară în Ucraina pînă în anul 1681, împotriva cazacilor și a rușilor. Cum din anul 1672 turcii luaseră în stăpînire cetatea Camenița, pe care au păstrat-o pînă în anul 1699, au creat o stare extrem de grea pentru țara Moldovei, prin care se făcea legătura cu noua posesiune⁶. Cît privește cel de al patrulea moment, cel din anul 1696, el se justifică prin cele două expediții, ale lui Sobieski sub domnia lui Constantin Cantemir (1685-1693) pe teritoriul Moldovei, în anii 1686 și 1691. Dar, în afara expedițiilor regale, mici oștiri întreprindeau periodic raiduri, iar în părțile de nord-vest ale Moldovei, ținutul Suceava, Neamțul și o serie de mănăstiri au păstrat, pînă la pacea de la Karlowitz, garnizoane polone. Campaniile polone au atras frecvente intervenții tătărești, care au contribuit, de asemenea, la ruina țării⁷.

Prädăciuni și pustiiri nu au lipsit nici în secolul al XVIII-lea. Războiul turco-habsburgic izbucnit în anul 1716 a provocat țărilor noastre grele suferințe și distrugeri, numeroase pierderi de vieți și bunuri materiale. Unele cete de moldoveni, au fost nemulțumite de domnia lui Mihail Racovița⁸. Părinți din Mănăstirea Neamț au fugit părăsind locul lor de rugăciune și muncă și, alături de ei, a trecut munții în Transilvania și Pahomie „proinepiscop“ al Romanului. În condițiile arătate, Mănăstirea Neamț nu a mai continuat

1. Ms. 171, Narcis Crețulescu, *Inscripțiile Mănăstirii Neamț*, p. 6.

2. *Istoria lumii în date*, București, 1969, p. 189.

3. Constantin C. Giurescu-Dinu C. Giurescu, *Scurtă istorie a Românilor*, București, 1977, p. 130

4. *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 229.

5. *Istoria lumii...*, p. 195; *Istoria poporului român...*, p. 247.

6. *Istoria poporului român...*, p. 257.

7. *Ibidem*.

8. Nicolae Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, Iași, 1977, p. 77-78.

activitățile culturale-duhovnicești. Stareții care s-au succedat în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, în special din 1574 pînă la 1700, au fost preocupați de păstrarea la locuri doșite a bunurilor de valoare ale mănăstirii; după fiecare ardere și pustiire, ei se nevoiau să refacă soborul, să înjghebe o nouă gospodărie și să reia firul vieții spirituale întrerupt.

Trecînd peste unele greutăți inerente, secolul al XVIII-lea apare ceva mai așezat pentru viața mănăstirii; lucrările de reorganizare ale vieții călugărești se fac evidente în vremea unor stareți cu nume de prestigiu ca *Pahomie*, *Ioanichie* și *Paisie Velicovschi*⁹. Acum gospodăria se reface: clădirile se reinnoiesc din piatră și cărămidă; din nou se confecționează obiecte de cult, citorii ale multor ierarhi, stareți, simpli călugări și credincioși. Era nevoie, mai ales, de o regrupare a viețuitorilor într-o formă de muncă corespunzătoare vieții monahale. Curentul isihast care era binecunoscut și fusese practicat la Mănăstirea Neamț, se cerea însă reactivat. Împrejurări deosebite îl făcuse pe Pahomie să ia contact cu mișcarea religioasă monahală a lui Dimitrie al Rostovului, de nuanță isihastă, pe care, va încerca, cu succes, să o introducă la Neamț și la sihăstria sa de la Pocrov. Pahomie, ajuns episcop la Roman, a reușit să creeze „un curent de înviorare a vieții mănăstirești la Neamț“ ca și în celelalte mănăstiri din Moldova, curent care „a avut și un pronunțat caracter cultural“¹⁰ fiind susținut și de mulți ucenici transilvăneni.

Pahomie (Penciu-Pencovschi) din Gledin (Bistrița Năsăud), s-a născut între anii 1664-1674 din părinții Iftimie (preot) și Ana (presvitera). Venit la Mănăstirea Neamț se călugărește în anul 1697 primind în locul numelui din botez Petru pe cel de călugărie Pahomie. După trecerea prin mai multe ascultări ajunge stareț al mănăstirii Neamț (1702-1704) lucrînd insistent la refacerea ei. În anul 1704 face „paretesis“ de la stăreție și pleacă la Pecerska-Kiev. Întors în anul 1706 se retrage sub muntele Chiriacu, iar în ianuarie 1707 este sfințit arhieru preluînd postul de episcop al Romanului. Ca episcop, în anul 1712, ajută la acoperirea mănăstirii „cu a sa cheltuială“. A făcut din nou „stranele, catapeteasma, la fel (a dăruit) cărți bisericești, a dăruit o vie la Țifești“¹¹ (județul Vrancea). La 1 martie 1714 se retrage de la Roman și din nou vine la Neamț de unde, după patru zile, merge la Pocrov și, acum, ridică biserica schitului cu hramul „Acoperămîntul Maicii Domnului“ (1 octombrie), chilii, sădește livadă și sapă iaz. În jurul său s-au adunat mai mulți părinți. A trimis pe un ucenic al său, Mihail, la București după cărți românești, de unde a primit în dar, pe lîngă multe altele și un liturghier de la Mitropolitul Antim Ivireanul. În iarna anului 1716-1717 pribegeste prin Transilvania. Întorcîndu-se este bănuit că s-a alăturat „catanelor“ (nemților) conduși de căpitanul Ferenț. Pleacă

9. Ms. 171, *Inscripțiile...*, p. 6.

10. Irineu Crăciunaș, *Mănăstirea Neamțului, lavra monahismului din Moldova*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 349.

11. Nestor Vornicescu, *Relații bisericești-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918*, „MMS“, XLIV (1968), nr. 11-12, p. 679-688.

din nou la Kiev și moare în pribegie, în anul 1724, avînd mormîntul în paraclisul Sf. Ștefan din lavra Pecerska¹².

La Pocrov, Pahomie a reușit să înjghebe un adevărat „centru de cultură bisericească“¹³, care s-a răspîndit și în afara schitului cu urmări pozitive, deoarece viața statornică de el era, de fapt, cea a monahismului „autohton de pronunțată nuanță isihastă“¹⁴. Episcopul Pahomie și ucenicii săi, au dat o mare atenție „muncii de traducere și copiere a vieților de sfinți, precum și a unor texte din operele Sfinților Părinți“¹⁵. Prin Pocrov s-a realizat o „adevărată rezervă bisericească“ pentru că de acolo se vor ridica stareți și călugări îmbunătățiți, se va crea o „punte“ pe linia relațiilor bisericești dintre Moldova și Transilvania, se va promova prețuirea cărții românești și se vor da învățăături „pentru o teologie a vieții și trăirii“¹⁶. Rubedenii și cunoscuți transilvăneni care au venit în Moldova, au cercetat Schitul Pocrov, mulți s-au statornicit aici și, la rîndul lor, au întemeiat schituri și biserici în mai multe locuri din Moldova și chiar în Transilvania¹⁷.

Prin tot ceea ce a făcut, Pahomie a demonstrat că a avut o viață aleasă religios-morală, o cultură bogată pe care și-a însușit-o cu deosebită sirguință, un spirit larg, cu deschidere ecumenică în cadrul ortodoxiei, considerîndu-se a fi fost „cel mai de seamă cărturar dintre clericii...“¹⁸ timpului său. Activitatea lui Pahomie a fost urmată cu credincioșie și de ceilalți urmași în scaunul stărețesc de la Neamț, unii dintre ei, ajungînd și în scaunul vlădicesc de la Roman.

Ioanichie poate fi considerat ca un vrednic continuator al operei lui Pahomie. La Mănăstirea Neamț a făcut catapeteasma și un poli-candru în biserica „Înălțarea Domnului“, o cruce ferecată cu argint poleită „cetfeș“, trei rînduri de veșminte grele, la 10 iulie 1750 a comandat la Liow „un clopot de 1800 ocă“, care s-a topit la incendiul din 25 noiembrie 1862¹⁹. A ridicat Schitul Vovidenia, pe ruinele altui schit mai vechi²⁰ pe care l-a sfințit „însuși la 21 noiembrie 1749“²¹ și, apoi, l-a înzestrat cu tot ce era de nevoie.

De loc din Țuțcani (județul Neamț), vine la Mănăstirea Neamț și este rînduit cu viețuirea ca frate la Schitul Slătioru (care se va

12. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor B.O.R.*, „BOR“, XCIII (1975), nr. 3-4, p. 335.

13. C. Voicescu, *Viața și activitatea Episcopului Pahomie al Romanului*, „BOR“, XC (1972), nr. 5-6, p. 611.

14. Idem, *Schitul Pocrov și importanța lui pentru viața și cultura bisericească din Moldova în secolul al XVIII-lea*, „BOR“, XC (1972), nr. 7-8, p. 832.

15. Irineu Crăciunaș, *Episcopul Pahomie al Romanului (c. 1674-1724)*, „MMS“, XXXV (1959), nr. 9-12, p. 635.

16. C. Voicescu, *Schitul Pocrov...*, p. 832.

17. Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, p. 122, nota 195.

18. C. Voicescu, *Viața și activitatea...*, p. 611, după N. Iorga.

19. Ms. 195, *Sinodic Sf. M. Neamț*, 1873, f. 13; Ms. 172, *Pomelnic ctitoricesc a M. Neamț*, 1812, f. 11 v.

20. Ms. 195, *Sinodic...*, p. 13.

21. Ms. 161, *Istoria fondării M. Neamțu-Secu*, de Arhim. Augustin Braha, f. 11.

numai de la Vovidenia). În anul 1746 este ales stareț al mănăstirii Neamț și, la 15 septembrie 1747, trece episcop la Roman (moare la 15 ianuarie 1769 fiind înmormântat la Neamț în pridvorul bisericii „Înălțarea Domnului“) ²². Activitatea de stareț al mănăstirii Neamț și de episcop la Roman și-a desfășurat-o în plină epocă fanariotă, mai ales, între anii 1758-1761 când „populația din Moldova era atât de sărăcită încât nici un mare boier nu îndrăznea să preia vistieria țării“ ²³. S-a remarcat ca bun gospodar, priceput în ale „hotărnicțiilor“ când erau neînțelegeri cu privire la posesiuni de moșii și, cu o deosebită grijă față de sănătatea oamenilor, rămânând înscris în istoria bolnițelor Proorocului Samuel din Focșani și Precista Mare din Roman ²⁴.

Ca viețuitor și stareț la Neamț, ajutat și de fratele său Nicolae, Ioanichie a continuat duhul înnoitor a lui Pahomie fiind socotit „întemeietor al sihăstriilor în munte“ ²⁵. A fost și el la Kiev ca și Pahomie „pentru închinare la sfintele moaște și cu alte trebi“ ²⁶. I-au stat la inimă cuvintele și mărturisirile mitropolitului Moldovei Gheorghe de la Neamț (1725-1729) ²⁷ despre faptul că ar fi văzut la Mănăstirea Neamț documente care se refereau la autonomia și autocefalia Bisericii Ortodoxe a Moldovei din vremea lui Alexandru cel Bun „scrise pe pergament, cu peceate pajoră împărătească în argint, și cu iscăliturile patriarhilor, și a cîțiva arhieriei“ ²⁸, care s-au pierdut în vremea mitropolitului Dosoftei. În dorința de a intra în posesia unor atât de prețioase documente, pe când era episcop la Roman, Ioanichie „au trimis părinți din această mo[nasti]re în Polonia și cu multă cheltuială au scos de acolo, de la Ieși hrisoavele și documentele mo[nasti]rii cele răpite de ei, însă numitele mai sus scrisori împărătești a lui Ioan Paleologu nu le-au găsit călugării pre cît se înțelege, cînd au fost în Polonia de au căutat documentele monastirii și așa acele acte s-au pierdut, eară de au fost cauze de altfel, aceasta bine nu se știe, fiindcă din tradiții noi nu am putut afla mai pozitiv“ ²⁹.

Epoca fanarioților a schimbat „bunele relații existente de secole între români și Patriarhia Ecumenică“. Asasinarea mitropolitului Antim Ivireanul (1716) a marcat începutul unei politici de subordonare a Bisericii Române față de puterea centrală și față de Constantinopol, fapt cu care românii nu s-au împăcat niciodată ³⁰. Este știut că, pentru a stăvili influența grecizantă a domnilor fana-

22. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 336.

23. N. Grigoraș, *Mitropolitul Iacov I Putneanul (20 ianuarie 1719-15 mai 1778)*, „MMS“, (XXXIV), nr. 9-10, p. 791.

24. Melchisedek, Episcopul Dunării de Jos, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, București, 1874, p. 64-65.

25. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, M. Neamț, 1925, p. 44.

26. Ilie Corfus, *Cîteva însemnări privind Biserica Moldovei*, „MMS“, L (1974), nr. 1-2, p. 119-120.

27. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.

28. *Carte pre frumoasă numită Minunile Maicii Domnului...*, M. Neamț, 1847, p. 150. La p. 148 v-151 se înscrie: „... Istorie ... scrisă de prea-sfințitul Gheorghie mitropolitul Moldaviei la anul 1723...“.

29. Ms. 161, *Istoria fondării...*, f. 15 v-16.

30. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, Reformatorii, București, 1938, p. 20-22.

rioiți, care „căutau să o exercite asupra vieții și culturii în Moldova, Mitropolitul Iacob (Putneanul) convoacă la 1 ianuarie 1752 soborul bisericesc, compus din ierarhii eparhiilor moldovene și egumenii mănăstirilor neînchinat³¹. „Cartea arhierilor Moldovei prin care se oprește cu blestem ca nimeni din străini să nu se aleagă la scaunul mitropoliei și la cel al episcopiiilor, decît numai din pămînteni“ întărită de soborul de la Iași a fost semnată și de Ioanichie, episcopul Romanului³² și, această carte, a reprezentat temelul juridic pe care pămîntenii s-au așezat pentru a respinge încercările Constantinopolului de a numi uneori mitropoliți greci.

Episcopul Ioanichie apare ca un ierarh luminat, animat de cele mai mari simțăminte patriotice și, prin cărțile — tipărituri și manuscrise — cu care a înzestrat schitul Vovidenia de la Mănăstirea Neamț își dezvăluie preocupările cultural-duhovnicești pe linia marilor realizări.

Înviorarea vieții monahale inițiată de Pahomie și continuată de stareți ca *Teofil*, care ajunge episcop și de *Ioanichie*, a însemnat extrem de mult și fără ei nu s-ar fi putut ajunge la realizările lui *Paisie Velicovschi*. Paisie, începînd din anul 1779 și pînă în 1794, a condus mănăstirile Neamț și Secu, unite, continuînd linia statornicită de cei doi înaintași, Pahomie și Ioanichie întărindu-o cu autoritatea trăirii sale la Atos.

Paisie (21 decembrie 1722- + 15 noiembrie 1794) ar fi „originar din părinți români, plecați înainte spre ținutul Harcovului și Poltavei; alte rudenii au însoțit ulterior familia Cantemir în Rusia după dezastrul de la Stănilești“³³. Considerațiunile în legătură cu originea românească a lui Paisie „sînt foarte serioase și demne de luat în seamă“³⁴ și, după unele păreri, ele vor „contribui la schimbarea opiniei cercetărilor cu privire la originea lui...“³⁵. Indiferent, însă, cum este rezolvată problema originii lui Paisiei, un lucru merită să fie subliniat: Paisie, își datorește — în mare parte — formarea sa duhovnicească contactului cu monahismul din Moldova și Țara Românească, lucru pe care el însuși l-a mărturisit³⁶, că „atunci cînd a venit din Rusia în diferite schituri din Moldova și Țara Românească a înțeles și a simțit mai profund efectul binefăcător al rugăciunii...“, a văzut munca fraților și părinților care „copiau cărți ale dascălilor Bisericii“³⁷.

Paisie Velicovschi a statornicit principiile vieții monahale, ca și Pahomie la Pocrov, într-un „așezămînt“ pe care l-a înjghebat la Dragomirna și l-a continuat și amplificat la Secu și la Neamț.

31. † Teoctist, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, *În slujba ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române: Mitropolitul Iacob Putneanul 1719-1778*, Mănăstirea Neamț, 1978 p. 46.

32. *Ibidem*, clișeuul dintre p. 46-47.

33. P. I. David, *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicovski) un desăvîrșit monah român. Noi cercetări și ipoteze*, „BOR“, XCIII (1975), nr. 1-2, p. 162-193, și extras, 1-30 (p. 1).

34. *Filocalia*, vol. VII, traducere și note de Pr. prof. Dr. Dumitru Stăniloae, București, 1977, p. 89, nota 127.

35. Paul Mihail, P. I. David, *Cuviosul Paisie cel Mare (Velicovschi)*..., recenzie în „MMS“, LII (1976), nr. 3-4, p. 302.

36. Constantin Voicescu, *Schitul Pocrov...*, p. 819.

37. *Ibidem*, p. 819, după Șt. Berechet.

Starețul Paisie Velicicovski.

Linile directorii ale așezământului lui Paisie erau : 1. viața de obște
2. o disciplină severă în spiritul vechilor asceți ; 3. îndeletnicirea
cu diferite meșteșuguri ; 4. preocupări de îmbogățire a culturii teo-
logice. În lucrarea de educație monahală, Paisie folosea ca mijloc
principal „predica și exemplul personal“. Timpul petrecut de Paisie
la Neamț reprezintă „apogeul activității lui“ și, aici, s-a realizat, „o

a doua epocă de înflorire a vieții culturale... , după aceea a veacului al XV-lea și aceea a veacului al XVI-lea“³⁸.

Traducerile din Sfinții Părinți au fost o preocupare majoră în activitatea lui Paisie și a ucenicilor săi; au fost traduse operele fundamentale ale literaturii patristice fără să fie neglijate nici alte domenii, mai ales acelea care aveau scopuri morale superioare, apropiate de acelea pe care le urmărea. Așa se explică faptul că s-au făcut traduceri „din literatura populară, din scriitorii clasici greci, din filozofii antichității și chiar de cărți cu conținut istoric“. Literatura patristică a fost pusă în valoare și circulație cu titluri din marii învățători și ierarhi ai Bisericii ca Vasile cel Mare, Grigore Teologul și Ioan Gură de Aur; din ale părinților îmbunătățiți și înduhovniciți ca: Teodoret, Ciprian, Eusebiu al Cezareei, Chiril al Ierusalimului, Ioan Casian, Efrem Sirul, Ioan Scărarul, Ignatie Teoforul, Fericitul Augustin, Simeon Noul Teolog, Grigore Palama, Grigore Sinaitul, Nil Pustnicul, Marcu Asceticul etc. Dintre cărțile populare s-au tradus și copiat aici: Viața Sfântului Vasile cel Nou și Vămile văduhului, Alexandria, Esopia, Minunile Maicii Domnului, Hronograful lui Dimitrie al Rostovului, Varlaam și Ioasa, Floarea darurilor și altele³⁹. S-au tradus texte din filozofii și scriitorii greci: Aristofon, Aristoteles, Platon, Plutarh, Socrate. Nu lipsesc nici manuscrise cu conținut istoric ca: Viața Sfântului Nifon, patriarhul Țarigradului, copiat de Rubim eclesiarhul; „Le(i)topiseții țării“, scris în limba veche; un letopiseț al lui Nicolae Mavrocordat. Pentru traducători și copişti s-au alcătuit și s-au tradus gramatici, lexicoane, comentarii.

Lucrarea lui Paisie, bazată pe principiile notate mai sus, a dat „puternic impuls activităților cultural-bisericești de la Mănăstirea Neamț“⁴⁰. Viața lui Paisie a fost scrisă de ucenici apropiați ca Mitrofan, Platon, Isaac (Dascălul), Grigore (Dascălul), Vitalie și alții și s-a tipărit în Mănăstirea Neamț în anul 1817 (în românește) și în anul 1836 (în slavo-rusă). Cuvinte ale starețului Paisie și îndemnuri pilduitoare ca acelea de la cositul și adunatul finului, de la lăsatul secului au fost copiate în zeci de exemplare de mulți paisieni. Portretele lui Paisie pictate sau sculptate (ca acelea ale gravurilor Ghervasie (1817) și Teodosie (1836) au fost folosite la împodobirea nu numai a cărților și manuscriselor ci, chiar a pereților chiliilor.

Printre ucenicii apropiați ai lui Paisie nu au fost numai „malorusieni“ sau numai din Moldova și Țara Românească ci mulți au fost din Transilvania ca: Macarie cărturarul cunoscătorul limbii grecești, Gheorghe reorganizatorul vieții monahale de la Cernica și Căldărușani, Timotei duhovnicul, Silvestru remarcabil stareț al Neamțului (1812-1818), Rafail monahul, Venedict starețul Neamțului (1840-1843)⁴¹ etc. Alți ucenici ai lui Paisie care s-au nevoit la traducerea în limba română a diferitelor lucrări sînt: Dorothei, Ilarion,

38. I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1968, p. 92-95.

39. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1974, vol. I, p. 16, vol II, p. 202-216, 313 etc.

40. *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 120.

41. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 679-688.

Gherontie, Grigore ajuns mitropolit al Ungro-Vlahiei, Ștefan ierodiaconul, Isaac Dascălul ș.a.⁴². Cu așa de mulți ucenici — traducători și copişti — Paisie, pe bună dreptate, cum afirma N. Iorga a fost „generalul copiştilor și traducătorilor, izvoditorilor și tilcuiitorilor de la Secu și Neamț“⁴³.

Mulțimea ucenicilor care se adunau în jurul lui Paisie atât la Secu cât și la Neamț — a dus la construirea de locuințe, activități sporite cu „nacialnici“ și specialiști pe profiluri diferite. La Neamț, numărul sporit de viețuitori s-a menținut și după Paisie, pînă în vremea secularizării. La 22 ianuarie 1837 erau în Mănăstirea Neamț 700 de viețuitori, dintre care 51 stăteau la Vovidenia, 33 la Pocrov iar ceilalți, circa 616 stăteau, în incintă și în casele gospodăriei mănăstirii. Numărul de 700 se menține chiar și în anii 1859-1862, fiind consemnat în însemnările unui fost elev al seminarului din Mănăstirea Neamț, profesorul Ion Negre din Piatra Neamț⁴⁵.

Paisie a lăsat la Mănăstirea Neamț o lucrare care nu se cuprinde numai în pilda vieții personale, nici în organizarea vieții de obște pe temelia învățaturii Sfinților Părinți, nici în îndreptarea cărților patristice și în traducerea lor în limbile română și rusă ci, mai ales, în faptul că *a creat o „școală de viață duhovnicească* care a provocat — în cadrul monahismului în general — o mișcare duhovnicească, aprinzînd inimile cu iubire față de viața de mănăstire..., stîrnind dorul de nevoință monahicească lăuntrică și de lucrare lăuntrică“⁴⁶. Prin Paisie și lucrarea sa, ca o continuare a vrednicilor săi înaintași — printre care Pahomie și Ioanichie — Mănăstirea Neamț a devenit din nou cercetată și, mai mult, a devenit din nou cunoscută în aria geografică a Ortodoxiei și a monahismului ei. Sintem încredințați că lucrarea lui Paisie se încadrează „în ambianța românească în care a trăit“ și nu numai că a dat destul de mult monahismului românesc, dar, mai ales, el a primit „cu mult mai mult, de la acesta“⁴⁷.

Ceea ce a rînduit vestitul stareț la această mănăstire în legătură cu viața duhovnicească a călugărilor și deopotrivă, la buna chivernisire a bunurilor materiale, constituie esența *paisianismului* curent, orientare monahală cu urmări binefăcătoare pentru comunitățile călugărești și, în genere, pentru Biserica Ortodoxă.

Un hrisov, datat 4 mai 1843, cu semnătura domnului Mihail Grigore Sturdza, cuprinde informații interesante privind normele statornicite de starețul Paisie la Mănăstirea Neamț⁴⁸, „...din fierbinte rivnă ce avem către calea cea adevărată a dumnezeieștilor porunci — nota Mihail Sturdza în acest hrisov — ...am întors a noastră luare aminte și asupra așezămîntului pentru statornicirea rin-

42. Ms. 161, *Istoria fondării...*, f. 29-29 v.

43. N. Iorga, *op. cit.*, p. 44.

44. Paul Mihail, *Mănăstirea Neamț, centru de viață spirituală și artistică românească*, „MMS“, XLVI (1970), nr. 1-2, p. 81-83.

45. C. Turcu, *În memoria profesorului Ion P. Negre (1844-1906)*, Anuarul Liceului „Petru Rareș“, P. Neamț, 1934/35, p. 28.

46. Serghie Cetfericov, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțu din Moldova*, tr. de Nicodim patriarhul, M. Neamț, 1943, p. 355.

47. *Filocalia...*, vol. VII..., București, 1979, p. 581.

48. Uricarul, volumul IX, Iași, 1887, p. 188-211.

duielii soborului sfințelor mănăstiri Neamțul și Secul⁴⁹. În continuare, sînt menționate „treburile tagmei monahicești potrivit cu învățăturile Mîntuitorului, a Apostolilor sinodiceștilor canoane și a cărților Sfinților Părinți“: 1. O mănăstire este „locașul mîntuirii sufletești“; 2. „adăpost și liman celor ce au nevoie de milă și de îndurare“; 3. „pildă acelei adevărate viețuiri duhovnicești“. Se amintește, apoi, că starețul Paisie a avut „amîndouă mănăstirile acestea întru deplină a sa cîrmuire și purtare de grijă“ așezînd „rînduieii cu prea bună cuviință, atît pentru slava și lauda lui Dumnezeu prin sfințele biserici cît și pentru părinții și frații adunați ca sub ascultarea chipului călugăresc să petreacă viața de obște la aceste mănăstiri, urmînd întru toate și supuinđu-se povățuirilor și poruncilor cuviosului acelu bărbat⁵⁰. Conducînd în calitate de stareț mănăstirile Secul și Neamțu, Paisie a stăruit, se arată în numitul hrisov, pe lîngă Mitropolitul Gavriil Callimachi ca să întărească rînduielele introduse de el, „așezămîntul cu punctele închipuite de prea cuvioșia sa“. Ulterior, Mitropolitul Iacob Stamati a întărit, la „stăruirea soborului“, acest așezămînt spre a fi drumar „statornic acestor mănăstiri“. Manuscrisul care cuprindea acest așezămînt, cu întăririle mitropolitane, a fost strămutat, în anii 1821, în viltoarea evenimentelor pricinuite de mișcarea eteriștilor, la mănăstirea Secu, unde se credea că va fi adăpostit, dar „s-a topit în focul întîmplat atunci“. Soborul mănăstirilor Neamț și Secu „n-a încetat a păzi“ acest așezămînt, „ca un scump odor“, dar de la o vreme, „învățăturile și obiceiurile cele mîntuitoare au început a slăbi“ fapt care pricinuia „multe necuviințe“.

În anul 1839, soborul mănăstiresc a intervenit la domnul Mihail Sturdza „cu plecată rugăminte, de a le hărăzi un așezămînt statornic, ... spre stîrpirea vătămătoarelor pricini și liniștita petrecere a acestui chinovion“. Domnul, la 18 februarie, 1843, „a învoit“ soborul să-și alcătuiască „un așezămînt întemeiat pe rînduielele „prea cuviosului Paisie, spre a-i sluji de pravilă“.

Dîndu-se cuvenita încuviințare pentru întocmirea unui așezămînt, obștea mănăstirii s-a adunat „în soborniceasca biserică“, a ales cîțiva duhovnici și părinți care „au închipuit un așezămînt“ ce a fost supus domniei „prin jalba din 16 martie“ 1843. Domnul după ce a primit așezămîntul a chemat pe Meletie, episcopul Romanului, căruia i-a încredințat „pomenita închipuire“; episcopul „sfătuindu-se și cu alte fețe bisericești și după o pătrunzătoare luare aminte și chibzuire, aflîndu-l potrivit, au adus la știința noastră pomenitul așezămînt cu oarecare cuviincioase îndreptări“. Prin hrisovul domnesc din 4 mai 1843, domnul a statornicit și întărit așezămîntul „spre a se păzi legiuit și îndeobște rînduiala pentru soborul sfințelor mănăstiri Neamț și Secu“.

Redăm sumar, în cele ce urmează, cuprinsul acestui așezămînt, în 42 de puncte, unele referitoare la ordinea duhovnicească, stator-

49. În anul 1779, Paisie, cu binecuvîntarea mitropolitului Gavriil Callimachi și acordul domnului Constantin Moruzi, a fost rînduit stareț la mănăstirile Neamț și Secu.

50. Pe cînd era stareț la mănăstirea Dragomirna, Paisie întocmise un „îndreptar“ pentru călugării pe care-i conducea (Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, București, 1981, p. 282).

nicită în spiritul vederilor stareșului Paisie (A), iar altele la aceea materială, „economicească“ (B).

A. 1. Cel ce dorește să viețuiască în acest sobor, „să nu aibă întru nimic a sa osăbită voință și socotință... să fie supus și plecat pînă la moartea sa... să nu facă nimic fără știrea și blagoslovenia stareșului... cei care nu se supun să fie îndepărtați din sînul acestei obști“.

2. Primirea în mănăstire se va face cu binecuvîntarea mitropolitului țării; de asemenea, hirotonia celor ce vor fi găsiți vrednici; cei ce doresc să se călugărească „să nu fie învăluți înscăiva împrejurări de vinovăție“.

3. „Nimeni nu va fi volnic a ține la sine nimic din cele cu care va fi venit, nici bani, nici odoare“; tot ceea ce a adus să fie predat mănăstirii, spre păstrare; dacă eventual va pleca, va lua tot ceea ce a predat. Călugării nu vor face testament, nici nu vor lăsa moștenire; toată agoniseala lor rămîne obștei; numai chiliile ce vor fi drepte ale lor „sînt volnici a le lăsa oricăruia din părinți acolo petrecători“ pentru pomenire.

4. Toți viețuitorii trebuie să se mărturisească duhovnicului cît mai des, începătorii au îndatorirea de a se mărturisi în toate zilele după pavcerniță; fiecare să descopere nu numai greșelile ci și gîndurile sale și tainele inimii.

5. Toate posturile să se păzească peste tot anul; la fel și pravila Bisericii potrivit tipicului.

6. Călugărul este dator „să petreacă pînă la moarte cu soborul fraților“; — să nu se abată în alte căi; fiecare să rămînă la metania sa, „să sufere pînă la mormînt toată strîmtorirea vieții“.

7. Părinții care „au fost de folos acestei dumnezeiești case, adică acei care din averile lor vor fi făcut ajutor mănăstirilor... ajunși la bătrînețe sau supuși la boale și slăbiciune, să fie căutați cu multă îngrijire“; cei care vor fi mai slabi „să fie rînduiți la măsurate ascultări“; „osebirea de neam și de treaptă să nu fie, nicidecum pentru că toți sînt deopotrivă înaintea Preaputernicului Dumnezeu“.

8. „Adunările pe la chilia și ospetele în tovărășie nicidecum sînt iertate pentru că din acestea se nasc împerecheri și sfaturi necuviincioase spre surparea dragostei... se stîrnesc vorbe deșarte și glume din care apoi izvorăsc patimile și tot răul“; fiecare călugăr este dator „a citi cărți folositoare din biblioteca mănăstirii“; dacă are „nevoie de vreo tilcuire, călugărul va merge la cei mai bătrîni sau mai învățați“. Mîncarea de carne nu este îngăduită; de asemenea, tutunul este cu totul oprit; băuturile nu sînt îngăduite, „afară numai de orînduita băutură ce se dă la trapeză“.

9. Ieșirea părinților și fraților din mănăstire și schituri este „cu totul oprită, nici măcar pînă la tîrgul Neamțului“, căci „este neincuviințat lucru și multora poate să aducă mare vătămare“ sufletească. Călugărul poate pleca din mănăstire cu învoirea stareșului dar nu este îngăduit a merge din mănăstire în mănăstire și din schit în schit.

10. Indiferent de neam, toți „sînt datori a petrece cu dragoste adevărată, după asemănarea obștei cei dintîi a pravoslaviei“; „în chinovion nimeni să se prihănească pentru sărăcie și nimeni să se laude

pentru bogăție“ „toate să fie lor de obște și masa, și locuința, și îmbrăcămintea“. Părinții „să nu-și dea porecle unii altora ca prin aceasta să nască între ei uriciune și dezbinare“.

11. Pricinile tainice duhovnicești vor fi cercetate de trei sau șase părinți duhovnicești, apoi să știe și starețul.

12. Pentru unele abateri, starețul va putea orîndui după faptă canon. Dacă vinovăția va fi mare, cel vinovat să fie îndepărtat din mănăstire dar cu știrea mitropolitului.

13. Dacă starețul moare, „dichiul, cămărașul și logofătul vor fi răspunzători pentru orice primeneală s-ar face pînă la punerea noului stareț“ dar sînt datori să anunțe mitropolitului tot ceea ce fac ei.

14. Starețul Mănăstirii Neamț-Secu „să fie de-a pururea ales din părinții amîndoror mănăstirilor“ și nu „de aiurea“; cel ridicat la această treaptă „să fie bărbat cu neprihănită viață, sportit întru cele duhovnicești și în cunoștința dumnezeieștei învățături, iscusit în cele economicești, călugărit în mănăstirile acestea, hirotonit pentru ele, să fi viețuit în sinul acestui sobor“.

15. Alegerea se va face în felul următor: „se va da de știre prin clopotul cel mare ca să fie toți gata spre săvîrșirea celor cu umilință sfinte rugăciuni către Dumnezeu, ca să se milostivească a le alege povățuitor vrednic“; în continuare, este indicată procedura după care se va face alegerea: priveghere toată noaptea, înainte de alegere; adunarea soborului la trapeză; pe o foaie vor fi trecute numele tuturor viețuitorilor, pe masă se va afla Sfînta Evanghelie și Sf. Cruce, pe o altă foaie va fi notat numele unui părinte înzestrat; cei ce-l doresc vor semna; dacă cel propus nu este acceptat, va fi indicat alt candidat și tot așa pînă ce va fi ales starețul; rezultatul alegerii va fi comunicat mitropolitului, căruia i se va cere să acorde celui ales rangul de arhimandrit.

16. Alegerea să fie îndeplinită cu luare aminte și frica lui Dumnezeu; starețul ales „să fi petrecut sub cea desăvîrșită ascultare, fără toată prihana și prin ascultarea și tăierea vocii sale să fi cîștigat smerenie adîncă în sufletul său“; la alegerea starețului să nu se ajungă la împerecheri și să nu se dea mită.

17. Starețul „va fi neieșit din bunul obicei al soborului“; el „nu se va obosi nici cu îmbrăcămintea... nici cu mese și băuturi, nici cu alte afară din buna rînduială a celor de mai înainte“, fiecare stareț să aibă pildă pe „întemeietorul acestui sobor“.

18. „Starețul este deplin puternic, poruncitor și cîrmuitor soborului acestor mănăstiri“; el va avea în jurul său „privighetori tainici vrednici, liniștiți și neclevetori“.

19. Mănăstirea Secul va rămîne unită cu Neamțul (hotărită pe vremea mitropolitului Gavriil Callimachi și a domnului Constantin Moruzi; amîndouă „deapururea vor fi nedezbinate și povățuite de aceeași legiuire, orînduindu-se la Secul un vechil cu nume de egumen, dar este și rămîne supus starețului întru toate cerînd și primînd de la el povățuire“. Cei vrednici vor fi recomandați pentru hirotonie; pentru diaconie se cere vîrsta de 25 de ani, iar pentru preoție 30 de ani.

B. 20. Potrivit celor statornicite de Paisie, „starețul va cîrmui averile mișcătoare și nemișcătoare“ ale ambelor mănăstiri „spre

folosul lor“, ajutat de dichiuul cel mare, cămărașul cel mare și de logofăt; la Secu și la celelalte schituri (Sihăstria, Sihla, Pocrov, Vovidenia), care depind de Mănăstirea Neamț vor fi rinduiți nacialnici).

21. Părinții care au primit misiuni sau ascultări ca acelea amintite mai sus, au îndatorirea de a chivernisi bunurile mănăstirești cu grijă, luare aminte și corectitudine; dacă s-au dovedit ei „călcători poruncilor și povățuirilor ce au primit și au păgubit mănăstirea“ să fie judecați cu asprime și canonisiți; la instanțele de judecată, în diferite pricini, mănăstirea va fi reprezentată numai de mireni „cu cheazășie și frica lui Dumnezeu“.

22. Vînzările și trecerea în posesie (arendarea) moșiilor trebuie încheiate prin „formalnice mezaturi“; să fie asigurate proviziile pe trei ani și după aceea să se vîndă prisosul; la mezaturi se vor face strigările legale.

23. Călugărilor nu le este îngăduită luarea în posesie a moșiilor sau acareturilor mănăstirești.

24. Mănăstirile nu pot vinde de veci moșii, acareturi, vii; nici schimburile nu sînt îngăduite; împrumuturile se vor face numai cu acordul întregului sobor și cu știrea chiriarhului.

25. Toate veniturile, atît cele regulate, rezultate de pe urma trecerii unor moșii în posesie, cît și cele neregulate (embaticuri, vînzări de vite, produse și altele) vor fi primite de cămăraș sau dichiu, vor fi ținute două condici șnuruite și pecetluite cu pecetea mănăstirii, în care se vor trece toate veniturile și cheltuielile mănăstirii; la finele fiecărui an se va alcătui *sama* care va fi iscălită de stareț, dichiu, cămăraș, logofăt și patru duhovnici, apoi va fi trimisă la mitropolie; toți sînt datori „a cumpăni cheltuielile ca să nu covîrșească veniturile“.

26. Lefuri de la camară să nu se dea părinților, decît cu știrea starețului; bolnavii cei slăbiți și bătrîinii vor fi ajutați „din vreme în vreme, potrivit nevoilor lor“.

27. Nici starețul, nici călugării nu au voie a ține cai sau mijloace de transport, ci numai mănăstirea.

28. Nu sînt îngăduite vînzările și cumpărările de la călugăr la călugăr. Viețuitorii „trebuie să lucreze feluri de feluri de meșteșuguri și lucruri de mină“; ceea ce produc ei nu va fi vîndut prin țîrguri.

29. Băuturi spirtoase să nu aducă nimeni în chilii, să nu fie, cumva, cîrciumi în apropierea mănăstirilor.

30. Bolnița mănăstirii să se aducă în cea mai bună stare, spre a fi ca un spital bine organizat; pe lîngă mănăstire să fie o spițarie, un spițer iscusit și un doctor învoit de comitetul sănătății publice. Bolnavii să fie bine îngrijiți; bolnița va fi mereu cercetată de stareț sau de delegatul său.

31. Bolnița „celor muncii de lupte grele să se ție deapururea în cea mai bună stare“; bolnavii internați vor fi cercetați și căutați atît sufletește cît și trupește; ei vor primi încălțăminte și îmbrăcăminte.

32. Tipografia să tipărească și răspîndească diferite cărți „fără nici o oprire despre nimeni“ dar totul cu învoirea chiriarhului;

starețul va îngriji și cerceta tipografia spre a fi „în cea mai bună stare înaintătie“.

33. Se vor paradosi cunoștințe folositoare vieții monahicești; îndeosebi tinerii au îndatorirea de a asculta aceste învățături.

34. Egumenul Secului va fi supus starețului în cele duhovnicești și în cele economicești; el va da sama de venituri și cheltuieli.

35. Odoarele și veșmintele vor fi „catagrafiate și încredințate egumenului cu iscălitură spre a le păstra“.

36. Schiturile Sihăstria, Sihla și Nifon rămân în grija egumenului de la Secu; el va rîndui la fiecare schit un nacialnic; unii tineri de la Secu vor fi trimiși la tipografie.

37. „Cîrmuirea materialnicelor interesuri să fie una și aceeași la Neamț și Secu și la schituri“; starețul le va trimite tuturor cele necesare.

38. Pecețile ambelor mănăstiri vor fi păstrate de stareț, egumenul de la Secu va avea o pecete particulară.

39. Cei ce sînt rînduiți în diferite slujbe vor fi instruiți și îndrumați spre a merge treburile cît mai bine.

40. Starețul va ține o condică șnuruită și pecetluită în care vor fi trecute toate odoarele mănăstirilor și schiturilor.

41. Dacă un stareț va săvîrși abateri și greșeli să fie judecat și canonisit de sobor cu știrea mitropolitului.

42. Acest așezămînt să fie tipărit și de patru ori pe an, după Sf. Liturghie, să se citească pentru ca toți „să se pătrundă de datele lor“.

2. ACTIVITĂȚI SOCIAL-CULTURAL-NAȚIONALE

LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

De-a lungul existenței sale Mănăstirea Neamț a desfășurat, nu numai activități specifice vieții monahale ci, și activități de iradiere a dragostei creștine prin grija pentru formarea, cultivarea și întreținerea sănătății sufletești și trupești a credincioșilor. Aceste activități noi își găsesc materializarea în școli bisericești, bolnițe pentru bătrîni și invalizi, ospicii, farmacii, tipărituri etc.

A. ȘCOLI BISERICESTI

Mănăstirea Neamț a fost un centru monastic în care grija pentru stimularea învățaturii — scris și citit — a fost o preocupare care se poate urmări pe toată existența sa. În mod deosebit, s-a remarcat, pe toată durata secolului al XV-lea, școala de pe lângă mănăstire în care s-au copiat, cele mai multe texte¹. În vremea lui

1. Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești pînă la 1900*, București, 1977, p. 103; Alexandru Duțu, Maria A. Musicescu, Adrian Fochi, *Relațiile culturale româno-balcanice pînă în secolul al*

Ștefan cel Mare „mănăstirii Neamț i s-ar putea atribui titlul unei facultăți de litere...”² de la care au ieșit bărbați de mare cultură. Episcopul cronicar Macarie așa, cum s-a mai arătat, scria despre Mitropolitul Teoctist II Nemțeanul că era „învățătorul Moldovei” și „bărbat învățat ca nimeni altul”³. Din această școală, aceleași preocupări au trecut și la alte centre, printre care, la loc de frunte, se numără Mănăstirea Putna⁴. De la mănăstirile din Moldova: Neamț, Voroneț, Moldovița, Bistrița și Putna, adevărate ateliere de copiere, înfrumusețare și ferecare a manuscriselor religioase, adevărate școli de caligrafi, de pricepuți miniațuriști, legători etc., dragostea de carte scrisă a trecut și în Transilvania „unde se vor fi cumpărat anumite manuscrise pe seama episcopiei de Vad”⁵.

Sistemul de „școlarizare” din secolul al XV-lea era cel specific școlii de „gramatic”, școlii de chilie, cu părinți inițiați pe lângă care se formau frații rânduți de starețul mănăstirii. Despre un învățământ „sistematic” — cu programă, cu personal didactic, cu cataloage și alte documente de evidență și de urmărire a învățămîntului — nu se poate vorbi la Mănăstirea Neamț decît în secolul al XIX-lea. Secolele XVI, XVII și XVIII au fost secole eclipsate în ceea ce privește învățămîntul de împrejurări care au angajat întreaga țară a Moldovei la neliniște și împresurări. Paisie Velicicovschi a încercat, în secolul al XVIII-lea, o stimulare a învățămîntului monahal, de pregătire în timpul iernii, în fiecare seară, cînd, personal, ținea fraților „lecții de învățătură”, metodă înlocuită mai apoi „prin citirea de cărți”⁶, urmate, aceste lecturi, de „lămuririle necesare pentru cele citite”⁷. Secolul al XIX-lea este secolul școlii propriu zise la Mănăstirea Neamț, însă, cu un timp de funcționare scurt. La intenții mari se adăugau tot așa de mari decepții și transformări care le scădea prestigiul.

În istoria învățămîntului bisericesc din Mănăstirea Neamț, în secolul al XIX-lea, apar următoarele forme de școli:

1. Deși s-a vorbit de școala lui Ilarie din 1821, de școala lui Neonil din anul 1834⁸, o școală propriu zisă ia ființă în anul 1843 — „școala duhovnicească” a starețului Neonil și, care, a func-

XIX-lea, în volumul Culegere de studii „România în sud-estul Europei”, București, 1979, p. 29-79. Numai de la „primul artist român, Gavriil Uric de la Neamț au rămas cîteva manuscrise copiate între 1424-1448, el, inaugurînd „o școală cu peste 20 de copişti cunoscuți pînă acum, care prin intermediul „Izvodului moldovenesc” va participa la cea de a doua influență sud-slavă din cultura rusă” (p. 36).

2. N. Corivan, *Mănăstirea Putna, centru cultural în timpul lui Ștefan cel Mare*, „MMS”, XLII (1966), nr. 7-8, p. 557.

3. Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, „MMS”, LII (1975), nr. 3-4, p. 222.

4. Petru Rezuș, *Școlile de la Mănăstirea Putna*, „MMS”, XLII (1966), nr. 7-8, p. 514.

5. Alexandru Găină, *Legături bisericești și culturale între Transilvania și Moldova pe timpul lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*, „Mitropolia Ardealului”, XX (1975), nr. 11-12, p. 871.

6. Serghie Cetfericov, *Paisie starețul...*, p. 280.

7. Dionisie I. Udișteanu, *Seminarul monahal*, Cernica, 1937, p. 33.

8. Narcis Crețulescu, *Inscripțiile monastirii Neamțu*, Arhiva, Iași, 1908, septembrie-octombrie, p. 373.

ționat pînă în anul 1848. Pentru științele religioase și limba elinească a fost adus, ca profesor, Neofit Scriban (1843-1846)⁹. Cu anul 1846 la această școală s-au primit „ucenici“ și de la alte mănăstiri. Școala a funcționat cu 3 clase și 3 profesori; iar ca materii erau: științele religioase și limba elină, regulile liturgice și muzica psaltică. Au frecventat cursurile acestei școli 60 de elevi. Datorită evenimentelor din anul 1848 școala și-a întrerupt activitatea¹⁰. N. Iorga a numit școala lui Neonil din anii 1843-1848, „școala greco-românească“¹¹, de la Mănăstirea Neamț. Ca local a folosit „arhondaricul mănăstirii“¹².

2. La stăruințele fraților Scriban, la dorința soborului mănăstirii Neamț și la recomandarea mitropolitului Sofronie Miclescu, Grigore Ghica Vodă, în martie 1855, semnează ofisul pentru deschiderea unui *seminar* la Mănăstirea Neamț. Provizoriu, conducerea seminarului a fost încredințată arhimandritului Antonie Dumbravă de la Mănăstirea Bogdana (Județul Bacău), care a fost numit, în același timp, și locțiitor de stareț al mănăstirii Neamț. Între timp, a fost adus „rector“, organizator al seminarului și stareț al mănăstirii Neamț, Dionisie Romano. Pentru obținerea unui spațiu școlar corespunzător, Dionisie Romano, a supraetajat trapeza mănăstirii de pe latura de miazăzi a incintei pregătind acolo sălile de curs. În septembrie 1855 au început cursurile seminarului cu o programă alcătuită pe o perioadă de 16 ani: 4 clase de gradul I (normale), 8 clase gimnaziale ale învățămîntului de gradul II și 4 clase ale Facultății teologice. Această programă, pe un timp de pregătire școlară așa de amplu și de îndelungat, nu a ajuns să fie pusă în aplicare rămînînd numai clasele pregătitoare. În noiembrie 1855 a fost adus ca „rector“ al seminarului Ghenadie Popescu (funcționează pînă la sfîrșitul anului 1859). După Ghenadie Popescu au urmat la conducerea seminarului Sofronie Vîrnav, Iosif Gheorghian (amîndoi au împlinit și funcția de inspector ai seminarului) și, ultimul, Nichifor Iliescu Sprinceană sub care, seminarul se desființează, în anul 1864. Pe timpul cît a funcționat — 1855-1864 —, seminarul a avut profesori bine pregătiți: doi profesori doctori în teologie (Ghenadie Popescu și Nichifor Iliescu), trei viitori ierarhi, (Dionisie Romano, Iosif Gheorghian¹³, Policarp Popescu), luptători pentru unire (Antonie Dumbravă, Sofronie Vîrnav) etc. Din cele două serii care au terminat seminarul cu 8 clase, cît și din cei care la desființare s-au transferat la alte seminarii și școli diferite, mulți au ajuns cu rosturi deosebite în Biserică (Narcis Crețulescu arhieru, Conon Arămescu Donici mitropolit primat¹⁴ — amîndoi cu metania de la Mănăstirea Neamț), sau în instituții laice (Ion Negre profesor la Piatra Neamț, Al. Podoleanu profesor de muzică, compozitor și

9. Mircea Păcurariu, *Arhieriei Neofit și Filaret Scriban*, „MMS“, XXXV (1959), nr. 1-2, p. 90.

10. Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 38, 40-41.

11. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească...*, p. 88.

12. Partenie Apetrei, *Arhimandritul Neonil*, „MMS“, LII (1976), nr. 7-8, p. 558.

13. N. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungro-Vlahiei*, „BOR“, 1959, nr. 7-10, p. 817.

14. *Ibidem*, p. 822-823.

dirijor). Printre profesorii seminarului de la Neamț se remarcă și Ioan Cart care a organizat corurile de la mănăstirile Neamț, Agația și Varatec și a predat muzica cu bune rezultate, scoțind din efevii seminarului pasionați ai muzicii, compozitori și dirijori¹⁵.

În luna februarie 1856, Grigorie Al. Ghica, domnul Moldovei, a vizitat Mănăstirea Neamț. Starețul Dionisie Romano, cu acel prilej, i-a adus la cunoștință că, prin strădania sa, starea generală a mănăstirii s-a îmbunătățit. Îndată, apoi, el a înaintat domnului un raport în care a arătat ce a găsit la mănăstire când a preluat stăreția și ceea ce a înfăptuit.

„Cu fericita ocazie a venirii Înălțimei Voastre, scria starețul, mă grăbesc a vă arăta prin raport starea în care am găsit și în care se află astăzi această sf. mănăstire“. Mai întâi, face cunoscut că a găsit o datorie de 200.000 lei, care, între timp, s-a achitat; venitul anual era de 1.322.520 lei adăugînd că prin silința sa a ajuns la 1.533.324 lei.

„Spre a înflori agronomia, raportează starețul, în continuare, am numit un profesor cu științele cerute spre a învăța pe părinții dichii și a face o fermă model.

Pentru dezvoltarea hotarnice și a pomologiei am numit un hotarnic spre a forma pe monahi“.

Starețul mai raportează că a organizat spitalul care era un izvor de neorînduieii vederate; acum acest așezămînt de ocrotirea sănătății „numără 50-55 crevaturi, afară de cei bolnavi sirmani carii să caută pe din afară cu doctorii pe conta monastirii“; „părinții care de mai mulți ani nu primesc haine trebuitoare astăzi sînt bine îmbrăcați și hrăniți“; „s-a pus în lucrare facerea unei fabrici de postav într-un chip mai sistematic și mai productiv“; cancelaria la care lucrează un singur scriitor are „astăzi mai multe mese“ la care lucrează părinți „fiecare cu atribuții deosebite, dosare, registre“; s-a reorganizat seminarul „zidind săli noi, camerile studioșilor și profesorilor“; în fruntea acestei școli este un rector; cursurile sînt predate celor 83 de călugări de către trei profesori; s-au început lucrările de construcție ale unui „arhondaric de care mănăstirea are nevoie“; s-a clădit „un internat în dosul școlii publice din tîrg“, în care mănăstirea întreține 15 copii anual dar se făgăduiește că se va ajunge la 50; în această școală lucrează 4 profesori și 2 pedagogi; s-a organizat biblioteca și o casă de lectură numind un bibliotecar; „pentru înlesnirea tiparului cărților atît religioase cît și scolastice“ s-au comandat litere romane și în alte limbi la Praga.

15. Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 43-49; D. L. Stăhiescu, *Vechile școli din județul Neamț. Contribuții la un istoric al școlilor din ținutul Neamțului*, în Anuarul Liceului „Petru Rareș“, Piatra Neamț, 1932/33, p. 91-95; C. Turcu, *În memoria profesorului Ion Negrea (1844-1906)*, în același anuar, p. 11-38; Toma G. Bulat, *Profesori bănățeni în serviciul școlii clericale din Principatele Române în secolul al XIX-lea*, „Mitropolia Banatului“, XVI, (1966), nr. 10-12, p. 632-642; Mihai Mănuță, *Facultatea de Teologie din Iași 1860-1864*, „BOR“, 1960, nr. 9-10, p. 887; Arhiva mănăstirii Neamț; Dosar 182, *Diferite scrisori și memorii*; Idem, Dosar 38, *Condica împărțirii cheltuielilor Sfintei monastiri Neamțu și Săcului urmată pe anul 1857*; Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț*, inv. 611—, 139-30 din anul 1860; 611—, 17-36; 611—, 142-23; 611—, 18-20; 611—, 81-21; 611—, 144-23; 611—, 6-36 „Acta despre muzica vocală și cîntăreției de pe la biserici și alteie“ etc.

Iată și câteva fragmente din domnescul ofis nr. 11 din 10 martie 1856 adresat starețului: „Din raportul înfățișat nouă de Prea Cuvioșia Voastră în 29 a trecutei luni februariei, la ocazia petrecerii noastre în sfânta mănăstire, ne-am lămurit despre reformele și îmbunătățirile ce ați introdus în administrația acestui sfânt locaș. Aceste reforme despre care în mare parte ne-am încredințat înși-ne, executate în scurtul timp de când ocupați postul stăreției, ni-au dat pipăite dovezi despre bunele și înțeleptele cugetări a Prea Cuvioșiei Voastre, cum și despre zelul ce-ați dezvăluit întru a pune sfântul locaș, încredințat administrației voastre, pe o cale de înflorire și propășire și îndreptălesc cu deplinătate alegerea ce am făcut...“.

Atit raportul cit și ofisul domnesc sînt documente grăitoare care pun în lumină înfăptuirile și strădaniile starețului Dionisie Romano la Mănăstirea Neamț.¹⁶

3. După desființarea seminarului — 1864¹⁷ — a urmat o lungă perioadă fără școală propriu zisă în Mănăstirea Neamț. Dintr-un memoriu, datat 24 ianuarie 1877, aflăm că între anii 1864-1870 a funcționat în mănăstire o școală primară cu 4 clase. În anul 1877 se solicita reînființarea „dacă nu a vreunei școli mai înalte, măcar deocămdată a unei școli rurale“¹⁸. Rezultă că în anii 1870-1877 nu a funcționat nici măcar școala primară. Memoriul nu a avut nici un rezultat ceea ce a făcut să apară o nouă intervenție — la 20 august 1877 — și, se pare, a avut aceeași soartă.

4. Dacă după anul 1870 pînă în anul 1900 Mănăstirea Neamț a fost lipsită de o școală propriu zisă, continuînd doar vechea școală de chilie, la 25 mai 1901 se consemnează o inițiativă laudabilă, personală, a starețului Veniamin Nițescu, care a deschis o școală pentru învățarea cîntărilor bisericesti, cu aprobarea ulterioară — din 7 iulie 1901 — a Mitropoliei Moldovei, semnată de evlaviosul și iubitorul de cîntări bisericesti, Mitropolitul Iosif Naniescu. Starețul mănăstirii Neamț și-a luat atunci angajamentul și răspunderea predării muzicii psaltice bisericesti și a cîntărilor „celor armonice reprezentate prin notațiunea liniară“¹⁹. În anul școlar 1902-1903 școala a funcționat cu 29 elevi (18 frați și 11 monahi), iar muzica psaltică bisericescă a fost predată de ierodiaconul Gheorșim Stamate²⁰.

5. În anul 1912 starețul Valerie Moglan a stăruit și Mitropolia Moldovei a aprobat înființarea unui seminar monahal. Aprobat în scripte, din lipsă de fonduri, nu a luat ființă²¹.

16. „Buletin foaea publicațiilor oficiale a Moldovei“, nr. 24 din 22 martie 1856.

17. Gheorghe I. Moisescu..., *Istoria Bisericii Române*, vol. II, București, 1958, p. 586 — pune încetarea activității seminarului de la Neamț la anul 1862.

18. Arhiva mănăstirii Neamț, Dosar 242/1877 — *Dosarul relativ la înființarea școlii de cîntări bisericesti 1877-1902*.

19. Idem, raportul 162 din 26 mai 1901.

20. Idem, adresa nr. 252/1902.

21.. Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 59; Gheorghe Vasilescu, *Clerul ortodox participant la lupta poporului român împotriva cötropito-*

6. După primul război mondial, în anul 1922, Mănăstirea Neamț a încercat din nou înființarea unui seminar pentru monahi, dar nu a obținut decât aprobarea pentru înființarea unei școli primare-monahale cu 3 secțiuni: 1. materii religioase și cîntări bisericești; 2. școală primară pentru adulți și neștiutori (de carte) cu un curs complementar și 3. „rocodelle“ călugărești practice și teoretice²².

7. Nenumăratele intervenții de după 1922 au dus la obținerea unei aprobări pentru înființarea unui seminar monahal, pe data de 15 octombrie 1925. Aprobarea a venit și din partea Mitropoliei Iași și din partea Ministerului Cultelor. La acest seminar puteau să se prezinte — părinți și frați — nu numai de la Neamț ci, și de la alte mănăstiri din țară. Seminarul s-a deschis și a funcționat în același local în care funcționase și seminarul din anii 1855-1864. Provizoriu, direcția seminarului a fost încredințată episcopului Nicodim Munteanu, după care a urmat arhimandritul Laurențiu Busuic, întors de la studii din străinătate. În timpul cît a funcționat, doar trei ani, — 1925-1928 — seminarul a totalizat 102 elevi. Programul era la fel ca și la seminariile pentru pregătirea clerului de mir cu unele mici adausuri privind, în mod deosebit, pregătirea monahilor pentru viața mănăstirească. Deși rezultatele școlare erau bune și seminarul funcționa în condiții corespunzătoare, frămîntări și discordii au dus la desființare în anul 1928²³.

8. Pe lângă seminarul monahal, în anul 1927, s-a înființat și a funcționat și după desființarea seminarului (1928), o școală de cîntăreți bisericești cu 4 clase²⁴.

9. În anul 1937 școala de cîntăreți cu numirea de *școală de muzică bisericească* a fost preluată de Mitropolia Moldovei; părinții o numeau „seminarul de muzică“. Pînă la incendiul din 13/14 octombrie 1938 școala a funcționat în clădirea unde se află astăzi seminarul teologic, iar după incendiu a funcționat în alte încăperi ale mănăstirii. Această școală era programată pe o durată de 4 ani și, în anul 1940 ajunsese pînă la efectivul de 120 elevi. Un timp, director al acestei școli a fost starețul Victorin Ursache²⁵.

10. Pe temeiul libertăților constituționale și pe baza Statutului pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române, cu anul 1949, s-a hotărît și aprobat deschiderea unui seminar monahal la Neamț, care a și luat ființă în februarie 1949 avînd ca prim director pe Episcopul Dr. Partenie Ciopron. Seminarul monahal s-a desființat în iulie 1952 și a funcționat ca o secție pe lângă Școala de cîntăreți bisericești a Mitropoliei Moldovei și Sucevei²⁶. Seminarul monahal avea și secții de pregătire practică: tipografie (zețărie, mașini, legătorie), pictură, sculptură și olărie.

rilor 1916-1918, „Glasul Bisericii“, XXXVII (1978), nr. 9-12, p. 1116. Există un local cu numele Seminarului, însă un seminar nu a mai funcționat la Mănăstirea Neamț după 1864 decât abia după primul război mondial, începînd cu toamna anului 1925.

22. Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 59.

23. *Ibidem*, p. 61-87.

24. *Ibidem*, p. 81-82.

25. Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică pentru Sfînta Mănăstire Neamțu...*, M. Neamț, 1942, p. 120-123.

26. *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române — 1948-1953*, București, 1953, p. 32, 100.

11. Cu 1 septembrie 1952, școlile de cîntăreți bisericești de la Suceava și Roman au fost unificate și, pentru pregătirea clerului din cuprinsul eparhiilor Iași și Roman s-a deschis școala de cîntăreți bisericești din Mănăstirea Neamț, ca școală a Mitropoliei Moldovei și Sucevei²⁷. Treptat, această școală s-a transformat în seminar teologic. Dintre absolvenții de după 1952, cei mai mulți au mers la Institutelor teologice, unii au fost trimiși în străinătate pentru specializare, alții au ocupat posturi în viața administrativă a Bisericii Ortodoxe Române, iar de la seminarul și secția monahală, cițiva, au fost promovați la treapta arhieriei.

A. SPITALE

1. Case de adăpost pentru călători și închinători, bolnițe și chiar spitale au existat în mănăstiri încă din secolul al XV-lea. O însemnare din anul 1536, făcută pe un minei (1484) de la Mănăstirea Putna, vorbește de un incendiu care „mult rău a pricinuit și au ars casele domnești, amîndouă trapezele și bucătăria (maghernița) și spitalul (bolnița) și camara... și împreună cu ea toate alimentele... care erau în ea și n-a rămas nimic”²⁸. Odată cu acest minei de pe care s-a făcut citarea însemnării care amintește de existența unei bolnițe-spital, de la incendiul amintit, a mai fost salvat și un manuscris de tratarea bolilor scris în limba latină, de pe care se găsește o copie făcută la Mănăstirea Putna în anul 1543²⁹. La Mănăstirea Zograf din Atos exista o bolniță-spital pentru care Ștefan cel Mare dăruia anual cîte 500 de aspri³⁰. În pragul secolului al XVII-lea, în Moldova existau două bolnițe-spitale: unul la Mănăstirea Dragomirna și altul la Suceava, acesta din urmă „pentru săracii din Tîrgul Suceava”, ambele ctitorite de Mitropolitul Anastasie Crimca³¹. Dat fiind că Mănăstirea Neamț a avut legături cu Atosul³², iar Mănăstirea Putna a fost organizată după modelul Neamțului, de unde a fost strămutat primul ei stareț, Ioasaf, putem considera că și la Mănăstirea Neamț va fi existat un așezămînt de asistență medicală încă din secolul al XV-lea. Abia în anul 1735 găsim relatări despre existența unei bolnițe în Mănăstirea Neamț. Anul 1735 este anul de restaurare și nu de întemeiere a unei bolnițe. În acest an Episcopul Varlaam de la Rădăuți, nemțean cu metania, a făcut din nou casă pentru bolniță și a înzestrat bolnița cu

27. *Ibidem*, p. 99-100.

28. Dr. V. Gonța și Alexandru Gonța, *Un spital de mănăstire la Putna în veacul al XV-lea*, „MMS”, XXXIX (1963), nr. 9-10, p. 595. Titlul manuscrisului despre tratarea bolilor ar fi: „Proemitatia quaedoni ad medicinam spectantia” Putna 1543.

Afirmațiile autorilor acestui articol sînt contestate. A se vedea: Nicolae Vătămanu, *Semnificația medico-istorică a bolnițelor mănăstirești* (II), „Bolnița” și „Vranceavnița”, „Mitropolia Olteniei”, XXI (1969), nr. 11-12, p. 863.

29. V. Gonța și Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 596.

30. Idem, *Mitropolitul Anastasie Crimca fondatorul celui dintîi spital din Moldova*, „MMS”, XXXVIII (1962), nr. 1-2, p. 34; Alexandru Dușu, Maria A. Musicescu, Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 57. Ștefan cel Mare într-un act de danie pomenește de „bolnița din sfînta noastră mănăstire Zograf, pe care cu voia lui Dumnezeu noi înșine am întărit-o”.

31. V. Gonța și Alexandru Gonța, *Mitropolitul Anastasie...*, p. 39.

32. N. Vătămanu, *De la începuturile medicinei românești*, București, 1966, p. 99, 106.

„6 vaci și 2 prisăci cu stupi“³³. Bolnița lui Varlaam s-a deteriorat așa încît Paisie Velicicovschi, care făcuse deja o bolniță la Mănăstirea Secu, în anul 1791, a ridicat o „bolniță“ nouă și case de oaspeți. Bolnița lui Paisie este ceva mai mult decît o bolniță obișnuită; el continuă cu bolnița propriu zisă (un fel de azil pentru părinții bătrîni, bolnavi „cu feluri de neputință“, infirmi), dar creează și o secție aparte, o bolniță pentru cei cu „duhuri necurate“ adică pentru bolnavii psihici³⁴.

Starețul Ilarie în anul 1822 a ridicat un nou local pentru bolniță — „un rind de chilii cu paraclisul Sf. Pantelimon în mijloc“³⁵. Această bolniță era cunoscută și cu numele de „bolnița lui Calimah“³⁶. Bolnița din anul 1822 a avut o existență scurtă fiind mistuită de flăcări în anul 1841. Starețul Neonil, a continuat linia lui Paisie și, în anul 1843, termină construcția începută de starețul Venedict (pe locul actualului seminar), iar în anii 1845-1856 ridică actuala bolniță, cu o mare parte din contribuția bănească a Elencăi Donici³⁷. După ce ospiciul a funcționat în mai multe localuri, cu anul 1864 s-a rînduit în localul lui Venedict-Neonil fiind socotit de la 1 ianuarie 1863 așezămînt oficial, pus sub supravegherea direcției sanitare³⁸.

După trecerea ospiciului sub directă administrare a Epitropiei Sf. Spiridon, la bolnița propriu zisă s-a înființat „spitalașu“ pentru bolnavii de diferite afecțiuni interne și infirmități fizice, înființare aprobată de forurile spitalicești la 6 februarie 1864³⁹. Spitalașu exista în continuare cu bolnița propriu zisă (azilul de bătrîni) pentru părinții și frații din mănăstire. Atît „bolnița“ cît și „spitalașu“ au fost înzestrate cu multe obiecte trebuitoare în anii 1862-1864 de monahul Ieremia Eni. Aceste două unități sanitare își aveau „sărvitori gardieni“⁴⁰, „duhovnici“ aparte⁴¹, lucruri proprii⁴², loc rezervat în condica de evidență a cărților date spre citire din biblioteca mănăstirii⁴³.

33. D. Constantinescu, Aurelian Grigorescu, Valentin Grigorescu, Sorin Miron, *Din trecutul istoric al Spitalului din Tg. Neamț și al Ospiciului de alienați din Mănăstirea Neamț*, Bacău, 1972, p. 5; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 111; Nestor Vornicescu, *Instituții pentru îngrijirea sănătății patronate de Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 443; Ion Gh. Stanciu, *op. cit.*, p. 49.

34. Marilena Luiza Sarmașanu-Cortez, *Contribuții la studiul dezvoltării psihiatriei în România*, Iași, 1976, teză de doctorat, vezi și recenzia făcută de Victor Iliescu în „MMS“, LIII (1977), nr. 7-9, p. 635-637.

Din anul 1813 se găsește însemnarea că *Agatochia* a contribuit la facearea „bolniței celei vechi“, adică la bolnița lui Paisie (Ms. 195, *Sinodic Sf. M. Neamț*, 1873, f. 61 v).

35. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 443.

36. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 9.

37. Partenie Apetrei, *op. cit.*, p. 559; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 113.

38. Constantin D. Gheorghiu, *Comuna Vinătorii N[eamț]*, Monografie, Piatra N[eamț], 1909, p. 306-307; Virgil Molin, *Date noi cu privire la trecutul instituțiilor pentru îngrijirea sănătății patronate de Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XL (1954), nr. 5-6, p. 252; * * * *Căluza M. Neamțului*, M. Neamț, 1923, p. 20-21.

39. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 54.

40. *Ibidem*, f. 54.

41. Ms. 172, *Pomelnic ctitoresc a M. Neamțului 1812*, f. 27.

42. Ms. 180, *Condica averilor M. Neamțului, 1843*, f. 96 v-97.

43. Ms. 192, *Registru împrumut cărți bibliotecă*, f. 14.

Ospiciul de alienați din Mănăstirea Neamț a avut un caracter strict medical în sensul modern al cuvîntului; începînd cu anul 1851 și, cu anul 1853, găsim o evidență strictă pentru ceea ce era a ospiciului și ceea ce era a bolniței bătrînilor cu „spitalașu“ ei de mai tîrziu⁴⁴. La ambele instituții medicale din Mănăstirea Neamț au funcționat medici calificați. În anul 1846 găsim pe doctorul Iosif Gallo, în anul 1850 pe doctorul George Fleischlen⁴⁵, după care apar frecvent medici, care, fie că stăteau în mănăstire unde aveau asigurată locuința, tain de alimente, salar, lemne de foc, fîn pentru cai, trăsură și căruță cu cai⁴⁶, fie că stăteau la Tg. Neamț și deserveau și spitalul de acolo. Pentru îngrijirea bolnavilor, medicii, la ambele instituții din mănăstire, erau ajutați de monahi și frați ca infirmieri, în care scop cei mai pricepuți erau îndrumați în mod corespunzător.

În vara anului 1886 Eminescu se îmbolnăvește din nou. La 9 noiembrie 1886 este înlocuit din postul de bibliotecar al Bibliotecii Centrale din Iași și, în urma unui consult medical, este transportat și internat la Mănăstirea Neamț, unde rămîne pînă spre primăvara anului 1887, cînd pleacă la Botoșani și este internat în spitalul local Sf. Spiridon⁴⁷.

2. Pe lingă bolnițe au existat și „spițării“ sau farmacii. Și la Mănăstirea Neamț a existat „spițarie“ atestată în anul 1760, pe care starețul Paisie a mărit-o și, în ea, se adunau, mai ales, „buruieni de leac, culese și uscate de părinți“⁴⁸. Spițaria sau farmacia mănăstirii funcționa după norme tradiționale consacrate prin experiența profesională a spițerilor, care de foarte multe ori erau proveniți sau recrutați dintre călugării mănăstirii. Nu este exclus ca unii spițeri dintre călugări să fi învățat arta pregătirii medicamentelor de la unii farmaciști (fie particulari, fie angajați ai spitalelor) care, în majoritatea cazurilor, erau sași transilvăneni⁴⁹. La un inventar făcut în anul 1843 se întilnește și un capitol pentru „lucrurile aflate la spițaria de obște“ a mănăstirii⁵⁰. După această dată se găsesc frecvent însemnări cu evidențe de sume investite la spițarie pentru procurarea de medicamente și instrumentar farmaceutic. Se făceau rețete de către medici și ele se păstrau după ce se executau, pentru a se justifica consumul⁵¹. Procurarea de medicamente se făcea de la farmacia din alte localități: Tg. Neamț, Iași, Roman și, chiar, Viena⁵². Inventarul farmaciei mănăstirii s-a mărit mereu și cu unele

44. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț pe anii 1853-1895*, Dosarul „Bolnița alienaților“ și „bolnița bătrînilor“.

45. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 445.

46. Arhiva mănăstirii Neamț, *Condica împărțalii cheltuielilor Sfintei Monastiri Neamțu și Săcului* urmate pe anul 1851, 1854, 1857, 1891/2.

47. M. Eminescu, *Literatura populară*, ediție îngrijită de D. Murărașu, București, 1979, vol. I, p. XXXV-XXXVII.

48. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 114.

49. Samuel Izsák, *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, 1979, p. 201.

50. Ms. 180, *Condica averilor*..., f. 100.

51. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț anii 1853-1894*; se găseseră dosare cu rețetele „odăii bolnavilor“ bolnița-spital, corespondența spițeriei, medicamente, în total 20 de pachete.

52. Arhiva mănăstirii Neamț nr. 50. *Condica di toati cheltuielili împărțiti din aceia pe fiește care zi 1844, ghenarie 1.*

lucruri repartizate de la unii părinți⁵³. Din farmacia mănăstirii se dădeau medicamente atât celor internați cât și „părinților particulari“⁵⁴; de asemenea, se dădeau medicamente din această farmacie și elevilor de la școlile bisericești care funcționau în mănăstire „doctorul mănăstirii“ având datoria de a le asigura asistența medicală⁵⁵. Farmacia avea dulapuri cu sertare, rafturi, borcane; totul etichetat cu terminologie în latinește⁵⁶. Diriginții de farmacie au fost nu numai dintre cei cu calificare și cu titlul de „farmacist“⁵⁷; ci au existat și părinți destul de pricepuți. Cu Paisie, venise de la Dragomirna fratele Onufrie, cunoscut cu numele de „spițeriu“ și care avea grijă de părinții și frații bolnavi⁵⁸. Mai târziu se vorbește de Calinic schimonahul spițeriu († 1849)⁵⁹, de Arcadie Popovici († 1919)⁶⁰, de loc din Transilvania (a trăit în mănăstire peste 60 de ani; a murit la vârsta de peste 90 de ani), de Iov Burlacu († 1941) de loc din Boroaia, a trăit în mănăstire între anii 1907-1941 și s-a dovedit a fi un foarte bun cunoscător al plantelor din care făcea ceaiuri și alifii.

Cu 1 ianuarie 1863, ospiciul de alienați prelua medicamentele de la farmacia mănăstirii și acestea se debitau apoi de către Epitropia generală Sf. Spiridon⁶¹. „Farmacia din mănăstire nu lăsa nimic de dorit“ și la orice cazuri se dădeau imediat „medicamente după rețetele medicilor“⁶².

Farmacia ca și cele două spitale din Mănăstirea Neamț au avut un rol destul de însemnat pentru însănătoșirea bolnavilor-clerici și mireni.

3. Băile de la Vovidenia. Pentru tratamentul bolnavilor cu afecțiuni reumatice, la Vovidenia, s-a organizat un staționar cu căzi și cabine deoarece erau acolo ape cu proprietăți terapeutice. Despre „băile de la Vovidenia“ găsim referințe oficiale încă din anul 1868⁶³, când doctorul Ion Chania le-a descoperit eficacitatea și a stăruit pentru valorificarea lor⁶⁴. La ospiciul alienaților s-a făcut o instalație specială unde se folosea apa care se aducea de la izvorul din pădure, cunoscut cu numele de „Puturosul“⁶⁵.

4. În anul 1860, la insistențele doctorului Lozinschi, s-a făcut o

53. Dionisie I. Udișteanu, *op. cit.*, p. 50.

54. Arhiva mănăstirii Neamț, *Dosare cheltueli* pe anii 1860-1900.

55. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț*, inv. 611—, 139-30, adresa nr. 6441/1860.

56. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 114.

57. Arhiva mănăstirii Neamț, *Dosare cu cheltueli pe anii 1860-1900*.

58. Serghie Cetfericov, *op. cit.*, p. 277, 344; Ms. 154, *Istoria M. Neamț-Secu*, (de Augustin), f. 82 (152).

59. Ms. 139, *Repertor de morți*, f. 12 nr. 19.

60. Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XII-XX*, București, 1977, p. 183.

61. Arhiva mănăstirii Neamț, *Registrul hirtiiilor eșite din Cancelaria Consiliului Economic al Sfințelor Mănăstiri Neamț-Secu cu schiturile dependente pe anii 1888-1900*.

62. Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 82.

63. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț*, inv. 611—, 29-114-49.

64. Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 63-65.

65. *Ibidem*, 67.

ghețării, care, era de folos pentru cele două instituții sanitare din mănăstire⁶⁶.

5. În timpul războiului de independență din anul 1877 s-a organizat, la Mănăstirea Neamț, o *ambulanță* pentru transportul răniților⁶⁷.

C. ACȚIUNI NAȚIONAL-PATRIOTICE ALE VIEȚUITORILOR DIN MĂNĂSTIREA NEAMȚ

1. Stimularea sentimentului patriotic s-a făcut în scris, în mod deosebit, prin tipăriturile nemțene. Prefețele unor tipărituri, cuprind îndemnuri la cunoașterea și iubirea istoriei Patriei⁶⁸; unele au arătat scopul tălmăcirii cărților bisericești în limba română⁶⁹, altele au justificat necesitatea schimbării unor cuvinte, mai greu de înțeles, cu altele, mai lesne de înțeles „precum în loc de *Troiță* s-au pus *Treime* după cuvîntul limbii noastre și în loc de *mărire* s-au pus *slavă* însă numai la locurile ceale cuviincioase...“⁷⁰, altele au subliniat ideea romanității pe de o parte și ideea rădăcinii traco-getodacică pe de altă parte, precum și ideea continuității neamului nostru pe teritoriul locuit de români⁷¹. Tipăriturile nemțene aveau ca scop „...luminarea și folosul Patriei noastre“⁷² și invocau „...binecuvîntarea lui Dumnezeu pentru totdeauna și preste iubita noastră Românie spre a putea prosperita mai în curînd la scopul dorit. Ai căriia și noi nevrednicii sîntem fii doritori de tot binele și fericirea ei“⁷³. Luminarea se făcea prin citire și scris și, de aceea, pînă la o „Azbucoavnă“ propriu zisă, încă în anul 1823, se făcea „puțină arătare pentru așezarea slovelor...“ și se dădea „numele prosodiilor“⁷⁴ într-o carte nemțeană.

2. Vibrare în spiritul ideilor patriotic-cetățenești s-a arătat cu prilejul marilor momente din viața Patriei. În vremea pregătirii unirii Țărilor Române, în anul 1856, „toți călugării de la Mănăstirea Neamț, în frunte cu starețul“, și-au dat adeziunea pentru alcătuirea Comitetelor unioniste⁷⁵. „Cu sus arătatele dorinți unindu-ne și noi“ ... și-au înscris semnăturile mai mulți părinți din soborul mănăstirii Neamț, avînd în frunte pe starețul Dionisie Romano⁷⁶.

66. Arhiva mănăstirii Neamț, *Dosar 1853*, nr. 24.

67. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț*, inv. 611—, 23-188, p. 59.

68. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, (cu titlul „Scrisoarea Moldovei“), M. Neamț, 1825. Prefața: Gherontie tipograful.

69. *Triodion*, M. Neamț, 1833.

70. *Minei* (Iuna ianuarie), M. Neamț, 1830.

71. *Minei* — toate lunile tipărite în vremea starețului Neonil, cu prefețele lui.

72. *Octoith*, M. Neamț, 1836.

73. *Tedeum*, M. Neamț, 1862.

74. *Carte pentru pravilă* ..., M. Neamț, 1823.

75. N. Grigoraș, *24 ianuarie 1859. Unirea Moldovei și Țării Românești și formarea statului național-România*, „MMS“, XXXV (1959), nr. 1-2, p. 8.

76. Scarlat Porcescu, *Clerici ortodocși din Moldova luptători pen-*

În vremea înfăptuirii unirii — ianuarie 1859 — elevii seminarului care funcționa atunci în Mănăstirea Neamț au alcătuit o poezie, au rînduit-o pe note și au cîntat-o cum se cînta „Hora unirii“. Tot ei au immortalizat actul unirii prin ridicarea unei movile, în curtea școlii (în fața actualului seminar) și, au declarat-o „Movila Unirii“⁷⁷. Această manifestare era rezultatul acțiunii patriotice pe care au însuflat-o profesorii pașoptiști și unioniști: Ghenadie Popescu bănățeanul (doctor în teologie, fost superior al bisericii române din Budapesta), Sofronie Vîrnăv (a stat la Paris în cercul unioniștilor) înfocat luptător pentru unire, Dionisie Romano transilvăneanul luptător pentru unire (a ajuns episcop la Buzău), Antonie Dumbravă de la Bogdana care a fost „rector“ și locțiitor de stareț la Neamț, Andronic duhovnicul cunoscătorul și scriitorul istoriei mănăstirilor Neamț și Secu și mulți alții.

3. Un alt moment în care s-au arătat sentimentele național-patriotice-cetățenești a fost cel al războiului pentru independență din 1877. Călugării din Mănăstirea Neamț, la apelul făcut de către mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, ca să meargă în spitale pentru îngrijirea răniților și bolnavilor „... îndată, cu mare entuziasm, au și început a se înscrie spre a lua parte la această frumoasă misiune...“⁷⁸. Dintre toți călugării înscriși s-au ales 25 așteptînd doar momentul chemării spre a se prezenta la spitalele indicate. Călugărul Isichie Donici a cerut telegrafic ca să participe, voluntar, în război⁷⁹.

Călugării din mănăstire, la inițiativa starețului Timotei Ionescu și a soborului de consilieri ai mănăstirii, au strîns bani și materiale pentru dotarea armatei: 122 de monahi au strîns suma de 192,29 lei, 12 cămăși, 5 prostiri și altele, iar pentru cumpărarea de arme s-a strîns suma de 1200 lei⁸⁰.

tru unirea Țărilor Române, „MMS“, XXV (1959), nr. 1-2, p. 38. Pentru alcătuirea Comitetelor unioniste de la Mănăstirea Neamț au semnat următorii părinți:

„Starețul Sfintei mănăstiri Neamțu-Secu, *Dionisie* arhimandrit, *Isichie* monah, *Andronic* duhovnic, *Vlasie* duhovnic, *Victor* ieromonah, *Chesarie* ieromonah, *Irimia Măcărescu* ierodiacon, *Sava* ieromonah, *Petru* ieromonah, *Chesarie* ierodiacon (inspector școalei), *Sava* duhovnic, *Ghenadie Popescu* ieromonah și rector Seminarului, *Teodosie* duhovnic, *Ghelasie Basarabeanu* ieromonah, *Polcarp* ieromonah profesor, *Mihail* ieromonah, *Calistat* ierodiacon, *Paisie Novac* duhovnic, *Iacov* protosinghel, *Sofronie Gîndu* ieromonah, *Galaction* ierodiacon, *Nectarie* ierodiacon, *Anastasie* ierodiacon, *Nectarie* protosinghel, *Dionisie Filipescu* inspector ospiciului, *Gheruasie* duhovnic, *Nicanor* ieromonah, *Benedict* ieromonah profesor, *Domitian* ieromonah, *Grigorie* ieromonah, *Ioasaf* duhovnic“.

77. Narcis Crețulescu, *Inscripțiile Mănăstirii Neamț*, Arhiva, Iași, 1910, martie, p. 137-139.

78. Scarlat Porcescu, *Participarea slujitorilor, monahilor și monahiilor din Arhiepiscopia Iașilor la lupta pentru independența României*, „MMS“, LIII (1977), nr. 5-6, p. 421.

79. *Ibidem*, p. 404-405.

80. *Ibidem*, p. 417; Dan-Emilian Nicolau, *Participarea clerului din județele Neamț, Bacău și Vaslui la războiul pentru independență (1877-1878)*, „MMS“, LIII (1977), nr. 5-6, p. 442; Gheorghe Verșescu, *Istoria monografică a orașului Platra Neamț*, București, 1971, p. 110, relatează că „monahii de la Mănăstirea Neamț au făcut mai multe ofrande expediate și roagă publicarea lor“; I. Ivan, *Atitudinea viețuitorilor Neamț-Secu în războiul de independență din 1877*, nr. 7-8, p. 447-448.

Încă din anul 1864, părinți și frați din Mănăstirea Neamț făceau practica de infirmieri la Spitalul din Tg. Neamț. Cei 14 călugări din 1865 au pregătit, la rîndul lor pe alții, și mereu se îmbospăta numărul cunoscătorilor în îngrijirea bolnavilor și răniților⁸¹.

4. În răscoala din anul 1907, monahul Melchisedec Cristea de la Mănăstirea Neamț a fost arestat în București pentru vina „de a fi instigat și participat la răscoalele țărănești“. El era îmbrăcat în haine călugărești, dar pe de desubt purta costum de căpitan de cavalerie. La anchetă a declarat că în trecut a fost ofițer de cavalerie, apoi s-a călugărit și a luat parte activă la răscoală⁸².

5. Manifestare a deplinului atașament față de lupta pentru apărarea Patriei s-a arătat și cu prilejul primului război mondial. Au participat mulți părinți pe front ca voluntari, ca sanitari la unități sanitare și spitalicești de campanie. „Un număr de 31 de călugări s-a trimis atît cu serviciul pe cîmpul de luptă, cît și prin spitale din țară pentru căutarea și îngrijirea răniților și a celor bolnavi“⁸³. La Mănăstirea Neamț s-a organizat un spital pentru care s-au pus la dispoziție toate chiliile, localul seminarului mănăstirii și casele călugărilor, precum și toată mobila și lenjeria necesară. Spitalul a funcționat în mănăstire pe toată durata războiului și a avut un număr de 700 pînă la 800 de pacienți⁸⁴. În anul 1918 Mănăstirea Neamț raporta despre modul în care a răspuns în tot timpul războiului la ajutorarea armatei, refugiaților, bolnavilor și convalescenților. Mulți părinți au primit decorații ca o răsplătire binemeritată pentru jertfelnicia și devotamentul de care au dat dovadă acolo unde au fost chemați⁸⁵. Acțiuni asemănătoare s-au înscris și în cel de al doilea război mondial după care poporul nostru și-a croit un drum nou, drumul democrației, al libertății și demnității umane.

81. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 445, nota 9.

82. Ioan Rămureanu, *70 de ani de la răscoalele țărănești din anul 1907*, „BOR“, XCV (1977), nr. 1-3, p. 26-31; A se urmări și: *1907 Marea răscoală a țaranilor din România (1907-1977)*, „MMS“, LIII (1977), nr. 1-3, p. 14-124.

83. Gheorghe Vasilescu, *op. cit.*, p. 1115-1116.

84. *Memoriu asupra situației și drepturile monastirei Neamț. Istoricul vetei monastirei*, M. Neamț, 1933, p. 8-9; Nestor Vornicescu, *Relații bisericești-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania...*, p. 701.

85. Scarlat Porcescu, *Contribuții aduse de slujitorii bisericești din Arhiepiscopia Iașilor, în anii 1916-1918, pentru făurirea statului unitar român*, „MMS“, LIV (1978), nr. 9-12, p. 685-714. Dintre călugării care au participat la diferite chemări în timpul războiului din anii 1916-1918 de la Mănăstirea Neamț au fost următorii propuși pentru decorații: Arhim. Partenie Antohie, protos. Trifon Sturza, protos. Galerie Mihalcea, ierod. Diomid Ursulescu, protos. Teofan Anghela, ierom. Teodosie Harcotă, ierom. Chiril Popa, monah Dionisie Sîngiorzan, monah Zosima Georgescu, protos. Gamaliil Papii, ierod. David Bidașcu, ierom. Mina Prodan, monah Claudie Donisă, fratele Anania Popescu, ierod. Gherasim Obreja, monah Vasian Rusu, monah Ifrim Arxintescu, protos. Daniil Ciubotaru, monah Anania Mursă, fratele Vasile Teodorescu, seminarist Haralambie Lostun, seminarist Gheorghe Dolencescu, monah Valentie Crăciun, ierom. Ghelasie Pascaru (p. 704-705).

Spitalul organizat în Mănăstirea Neamț pe tot timpul campaniei — spital militar și spital pentru convalescenți — a fost administrat de starețul Meletie Nicuță avînd ca infirmieri cîțiva seminariști: Ioan Chirilă, Dragomir Palașanu,

Clădirile așa cum se prezintă astăzi sînt cu mult diferite de cele care au existat în secolele trecute. În jurul bisericii „Înălțarea Domnului“ au existat clădiri cu funcțiuni diferite așa cum se continuă și astăzi unele din acele funcțiuni. Au fost și sînt clădirile din incintă și din afară de incintă. Clădirile din incintă după destinație sînt: chilii pentru părinți, camere pentru oaspeți și vizitatori, camere pentru expunere de obiecte bisericești, camere pentru bibliotecă, camere depozite, cămări etc. Clădirile dinafară de incintă sînt, de asemenea, cu destinații diferite și cu importanță diferită: reședință patriarhală-mitropolitană, stăreție, case oficiale, casa Academiei, casă oferită spre a fi muzeu literar, bolniță, școală etc. În cele ce urmează vom prezenta cîteva clădiri ale incintei și cîteva din afara incintei. ✕

Chilii în incinta mănăstirii Neamț. Incinta așa cum apare în prezent „aproape în totalitatea ei“ este din secolele XVIII-XIX¹. Cîteva pisanii săpate în marmură sau piatră obișnuită, fixate, ici-colo, pe unele laturi ale incintei, dau informații despre vremea cînd s-au executat lucrări de ridicare a părților respective. Le înșirăm în ordinea vechimii lor: 1. *pe latura de vest* unde se află colecția de obiecte bisericești și biblioteca, la parter, deasupra ușii care duce la camară, o inscripție indică începutul construcției acestei părți cu beciuri, cămări și săli la parter și etaj, la 4 aprilie 1794, fiind încă în viață starețul Paisie Velicicovschi. Lucrările s-au terminat la 16 septembrie 1796. O contribuție substanțială la ridicarea acestei laturi a dat-o și Mitropolitul Iacob Stamatii al Moldovei; 2. *pe latura de nord*, unde se află paraclisul Adormirea Maicii Domnului, pisania

Vasile Teodorescu; ca îngrijitori mai mulți călugări: Clădie Donisă, Gușii Toma, Eustatie Ionescu, Benedict Moroșanu, Calinic Hociung, Ierom. Ioanichie Economu, monahul Ghenadie Dimitriescu, ierod. Climent Iordăchescu, monah Inochentie Moisiu, Natanail Vartic, Chirilă Păvălucă. Ca econom a lucrat ierod. Gavril Nicuță (fratele starețului Meletie), iar ca telefonist Ghedeon Hogeau.

În toamna anului 1917, la Mănăstirea Neamț, a fost cantonat Batalionul II din regimentul Vînători de munte căruia i s-au dat vite, cai și alimente (p. 707).

Au fost repartizați la Crucea Roșie: Trifon Sturza, Galerie Mihalcea, Gamaliil Papii, Teofan Anghelca, Ilarie Pantelimon, Teodosie Harcotă, Chiril Popa, Mina Proșan, Ghelasie Pascariu, Ghermano Părău, David Bidașcu, Diomid Ursulescu, Cosma Bere, Dosoftei Popovici, Gherontie Visarion, Dionisie Sîngeorzan, Zosima Popescu, Vasian Rusu, Gaia Boghiu, Ifrim Arxintescu, Anania Mursă, Valentin Crăciun, Veniamin Maloș și Silvestru Urmă (p. 707). Unii dintre aceștia au fost propuși pentru decorare — cum s-a arătat mai sus. Societatea Crucea Roșie a acordat distincții pentru modul în care și-au îndeplinit misiunile încredințate la mai mulți călugări printre care și unii de la Mănăstirea Neamț: David Bițașcu, Dionisie Sîngeorzan, Mina Prodan, Filaret Buliga și alții (p. 708).

1. Radu Heitel, *Cercetările arheologice efectuate la Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 341-342.

*Piatra cu inscripția de pe latura
vestică a incintei.*

fixată la etaj, lângă ușa care dă la coridorul paraclisului, arată că această latură cu beciuri, cu săli pentru bibliotecă, camere diferite și însuși paraclisul Adormirea Maicii Domnului au fost ctitorite de

*Piatra cu inscripția de la Paraclisul Adormirea Maicii
Domnului, ctitoria lui Veniamin Costachi.*

Mitropolitul Veniamin Costachi. Terminarea lucrărilor a avut loc la 15 august 1809; 3. *pe latura de est*, la etaj, la chiliile dintre biserica Sfântul Gheorghe și Pîrg, inscripția arată că această latură cu chiliile ei s-a terminat cu ajutorul „iubitorilor de Dumnezeu

Piatra cu inscripția de la chiliile de pe latura de est, la etaj.

patrioți“ la 1 septembrie 1819; 4. *pe latura de sud* nu avem o inscripție specială, dar unele însemnări arată că această parte s-a terminat în anii 1818-1821, pe vremea stareșului Ilarie².

2. Ilie Corfus, *Cîteva însemnări privind Biserica Moldovei*, „MMS“, L (1974), nr. 1-2, p. 121.

Dacă pînă la incendiul din noiembrie 1862 au existat și mici spații sau culoare între laturi, după această dată laturile s-au unit în forma pe care o avem astăzi.

Episcopul Romanului Teofil în 1742 și starețul Ioanichie în 1746 au făcut „zidul împrejurul mănăstirii“ și „l-au mai înălțat“. Atît Teofil cît și Ioanichie după ce a devenit episcop al Romanului au făcut și cite un rînd de chilii din lemn lîngă zidul de incintă. Ioanichie a adăugat și un paraclis cu hramul Sfîntul Ioan Botezătorul. Cu mult mai înainte, un alt episcop, Varlaam de Rădăuși, în 1718 la 10 august, „cu a sa cheltuială“, a clădit un rînd de case din lemn care s-au numit un timp „casele vlădicăi“. Și tot acest

Latura de nord-vest a incintei cu saloanele oficiale și camere de găzduire înainte de restaurare.

ierarh a mai făcut și, „case de lemn pentru bolnavi adică spital“³.

* Încăperile din cadrul incintei au diverse întrebuințări: *saloane oficiale*: apartament mitropolitan, stăreția din zid, camere de primire și găzduire a înaltelor personalități, arhondaric pentru găzduirea oricărei persoane care dorește să rămînă o zi sau mai multe; *camere expoziționale* pentru colecția de obiecte bisericești, bibliotecă cu depozitele necesare acestora; *grupuri alimentare și sanitare*; *camere locuite de părinți* sînt cele de pe laturile nord și est. Chiliile părinților pe lîngă inventarul „de obște“ au și lucruri personale. Camerele de găzduire (sau arhondaricul) sînt dotate cu tot inventarul necesar pentru cazare în bune condițiuni.

3. Ms. 195 „Sinodic Sf. M. Neamț 1873“, f. 12v-13.

Latura de nord-vest a incintei cu saloanele oficiale și camere de găzduire, după restaurare.

✧ Ceardacurile largi, deschise, împodobite cu flori de toate nuanțele, pe timpul verii, fac rămânerea plăcută în mănăstire. ✨

Săpăturile arheologice au înregistrat, pentru a doua jumătate a secolului al XV-lea, „tendențe de denivelare a terenului și a lărgirii incintei (resturi de fundații spre sud ieșind în afara incintei actuale) și preocuparea — se pare — pentru fortificarea ei“. Aspectul fortificat al mănăstirii „nu s-a putut reconstitui întru totul“⁴. În prezent, careul incintei fiind complet legat între laturi, cu turnul clopotniță, dă impresia unei clădiri fortificate de tip medieval.

Clopotnița sau turnul clopotniță este o construcție masivă amplasată pe latura de vest a incintei. În forma în care se prezintă astăzi clopotnița este rezultatul mai multor etape de construcție: 1. porțiunea de intrare a gangului dinspre curtea

Turnul clopotniță.

4. Radu Heitel, *op. cit.*, p. 337.

interioară spre vest, cît ține partea pictată, este din vremea lui Alexandru cel Bun (1400-1432)⁵: 2. pe aceeași porțiune, deasupra parterului, unde va fi fost camera clopotelor, construită din lemn, în anii 1540-1541 s-a înlocuit cu zidărie și s-a ridicat mai sus de nivelul anterior; această lucrare se atribuie lui Alexandru Cornea⁶; 3. porțiunea gângului de la partea pictată spre vest, iar la partea superioară cu paraclisul Bunavestire precum și turnul care se ridică cu încăperea clopotelor s-a executat în timpul de la 3 martie 1819 pînă în 1821, sub starețul Ilarie⁷; 4. pe vremea starețului Timotei, după incendiul din noiembrie 1862, în anii 1864-1870, s-a refăcut turnul la partea superioară cu partea lemnoasă în forma în care a rămas pînă astăzi și s-a acoperit cu tablă. Tot atunci s-au făcut suporturile pentru clopotele care au fost returnate după topirea sau stricarea lor în timpul incendiului⁸.

La restaurările din anii 1954-1961 la turnul clopotniță nu s-a intervenit decît, doar, cu vopsirea tablei, deschiderea unor galerii închise, înnoirea dușumelii din gang, văruierea exteriorului vestic, rostuirea pietrii pe peretele estic. În primăvara anului 1981 s-au efectuat lucrări de reparare a acoperișului deteriorat de furtună. Turnul clopotniță a fost acoperit cu tablă de aramă iar fațada spoită cu var alb.

Turnul clopotniță (partea considerată din vremea lui Alexandru cel Bun) dimpreună cu bazele Pirgului sau Turnul octogonal din colțul de nord-est al careului incintei sînt „părțile cele mai vechi din incinta actuală”⁹.

Gangul mare, care străbate de la vest la est turnul clopotniță, are lungimea de 16 m. și lățimea de 4 m. O poartă din stejar masiv, fixată cu ușorii în zid prin clame mari de fier, se mișcă pe sistemul „fus” cu deschiderea către incintă și închiderea spre exterior. O porțiță mai mică face posibilă intrarea în incintă sau ieșirea din incintă cînd poarta mare este închisă. O inscripție în chirilică, săpată în lemnul porții arată că: „*Această poartă au făcut-o părintele Varlaam Dingă egumen ot Neamț leat 7272 (1769) ma[r]t[ie]*”⁹.

Turnul clopotniță apare maiestuos. Pe partea exterioară — spre vest — sînt două icoane: cea de jos a Înălțării Domnului, cea de sus a Bunevestiri; cea dintîi este în legătură cu hramul bisericii lui Ștefan cel Mare, cea de a doua este în legătură cu hramul paraclisului care se află la etaj. Tot pe această fațadă este și o pisanie, cu text românesc și caractere chirilice din anii 1819-1821 cînd s-au făcut supraînălțarea turnului clopotniță și paraclisul Bunavestire. Pe partea exterioară spre incintă este un „ochi” într-un triunghi care simbolizează pe „Cel Atoate Văzătorul”, sau „Atot-

5. Vasile Cucu-Marian Ștefan, *Ghid atlas al monumentelor istorice*, București, 1970, p. II/353; ms. 154 „Istoria mănăstirii Neamț-Secu de Augustin”, f. 9.

6. Ms. 172 „Pomelnic ctitoresc a Sf. M. Neamț 1812”, f. 4.

7. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, Fond M. Neamț, inv. 611, nr. 20, pachet 80: „Tablou pentru inventarierea monumentelor și obiectelor istorice-arheologice aflătoare în M. Neamțul” pt. 4.

8. Ms. 195, f. 18.

9. Rađu Heitel, *op. cit.*, p. 342.

Latura dinspre vest cu clopotnița și gangul de intrare.

țitorul“. Ochiul amintește de vechea numire a mănăstirii Neamț „Atotțitorul“, precum și „Pantocratorul“¹⁰.

Pictura din gangul clopotniței deși decolorată și degradată este foarte interesantă. Pictura desfășurată pe o porțiune de circa 8 m. este în tehnica „frescă“ și după aprecierile specialiștilor ar fi din secolul al XV-lea¹¹. Întregul spațiu pictat a suferit intervenții cu retușări, reparații, refaceri și adaus de culoare peste culoare în special în anii 1829-1839 de către zugravii din Suceava Vasile Chițăscu și Vasile Suliman, care au lucrat și în biserica „Înălțarea“ după îndepărtarea peretelui dintre camera mormintelor și naos¹².

Unele detalii de costum, precum și unele indicii izvorite din modul de reflectare a realității secolului al XV-lea fac ca ansamblul picturii din gang să aibă nu numai o semnificație religioasă ci și o importanță istorico-documentară. În afară de scene din Vechiul Testament și personaje din Noul Testament, pictura din gang prezintă romanul religios Varlaam și loasaf „cel mai renumit și mai bun roman spiritual al evului mediu“¹³ și care, a circulat în Mănăstirea Neamț, în limba slavonă, încă din secolele XIV-XV, iar

10. Ms. 171 „Inscripțiile Sf. M. Neamțu și Secul cu a schiturilor sale dimprejur adunate la 1905“, de Narcis Crețulescu, p. 274.

11. I. D. Ștefănescu, *Monastère de Neamțu. L'Eglise de l'Ascension. Les peintures murales*, Bucarest, 1946, p. 25; *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 114.

12. Nicolae Pentelescu, *Zugravii suceveni; Vasile Chițăscul și Vasile Suliman*, „MMS“, XLIII (1967), nr. 3-4, p. 311.

13. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1974, vol. I, p. 292, 301.

mai tirziu și în traducere românească¹⁴. Dacă la Mănăstirea Hurez — ctitoria principală a lui Constantin Brîncoveanu¹⁵, — doar chipurile lui Ioasaf și Varlaam se găsesc pe zidurile bisericii¹⁶, la Mănăstirea Neamț este un ciclu mai complet, cu toate fazele principale ale romanului.

În Mănăstirea Neamț romanul Varlaam și Ioasaf a avut o circulație largă și o influență deosebit de puternică. Mulți dintre cei care primeau haina monahală își luau numele lui Ioasaf care a părăsit avuțiile și măririle deșarte ale lumii, sau ale bătrînului său mentor pe calea ascezei, Varlaam¹⁷. În același timp, romanul a întreținut și o unitate de simțire religioasă, precum și o unitate de conștiință și simțire românească în duhul ștefanian, marele voievod Ștefan, aflîndu-se între personaje, alături de Ioasaf, într-un tablou aparte. Prin admirabila compoziție, prin înalta concepție morală și prin „mireasma poeziei sale mistice“¹⁸, romanul a înduișat sufletul unor cărturari din trecut și nu a încetat nici în vremurile noastre să-și arate farmecul său¹⁹.

În cazul cînd frescele din gangul clopotniței sînt într-adevăr din secolul XV, acest fapt va constitui o indicațiune prețioasă pentru studiul evoluției civilizațiunii românești. Deocamdată, pe temeiul icoanei în frescă și cu urmele de pictură din jurul ei, descoperită în timpul lucrărilor de restaurare din anii 1954-1960, într-o firidă de pe fațada vestică a turnului clopotniței, sub pardoseala paraclisului Bunavestire, icoană apreciată ca fiind din secolul XV, putem conchide, prin analogie că, fațada a fost zugrăvită în secolul al XV-lea și odată cu această lucrare s-a efectuat și cea a picturii gangului cu romanul religios Varlaam și Ioasaf. Turnul clopotniță de la Mănăstirea Neamț „devine astfel cel mai vechi monument pictat în exterior din Moldova“²⁰.

✱ Pictura din gangul turnului clopotniței se desfășoară pe cinci coloane: I. 12 tablouri în 6 registre (3 pe o latură și 3 pe cealaltă latură) cu scene din vechiul Testament: crearea universului și a omului; izgonirea din rai; Adam și Eva lucrînd — Adam sapă cu hîrlețul la pămînt iar Eva toarce lîngă leagănul pruncului; este una dintre cele mai interesante scene de activitate gospodărească rurală; II. 25 tablouri în 8 registre: 18 tablouri dintre cele 25 sînt în legătură cu „Varlaam și Ioasaf“ plecînd de la viața lumească

14. Mihai Moraru-Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, vol. I, partea II, București, 1978, p. 437-494, prezintă 34 manuscrise ale romanului Varlaam și Ioasaf existente în diferite biblioteci din țară. La p. 494-495 se indică și existența a 4 ediții tipărite, iar la p. 495-500 se dă bibliografia la acest subiect; Lucian Predescu, *Udriște Năsturel și răspîndirea romanului religios „Varlaam și Ioasaf“*, în „BOR“, LXXXVIII (1955), nr. 1-2, p. 64-112.

15. Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 169.

16. N. Cartoian, *op. cit.*, p. 303.

17. *Ibidem*.

18. *Ibidem*, p. 309.

19. Trei prelucrători de seamă au prezentat, în graiul adecvat secolului XX, acest roman; M. Sadoveanu, D. Pătrășcanu, și Ioan Mihălcescu (Irinea Mihălcescu Mitropolit al Moldovei).

20. Sergiu Adam, *Ctitorii mușatine*, București, 1976, p. 89-90.

la botezul lui Ioasaf, călugărirea lui și înmormântarea împăratului Avenir; 5 portrete reprezintă figuri de cuvioși părinți: Pahomie, Eftimie, Antonie, Sava cel sfințit și Teodosie din Pecerska; 2 tablouri, de pe centrul bolții, prezintă, unul pe Domnul Iisus binecuvîntînd și altul pe Sfînta Fecioara Maria cu Pruncul ținut la mijlocul pieptului format medalion; III. 9 tablouri: trei sfinți apostoli (Pavel, Marcu, Matei) pe o parte, alți trei pe de altă parte (Petru, Ioan, Luca), în fiecare parte — în mărime naturală — cîte un sfînt părinte; la mijlocul bolții, Iisus (pictat pe năframă) medalion; IV. 17 tablouri: tot la mijlocul bolții, Iisus binecuvîntînd și Sfînta Fecioară Maria cu Pruncul ținut la mijlocul pieptului (medalion); alte 15 tablouri cu 3 registre pe latura de sud și 4 registre pe latura de nord continuă istorisirea romanului Varlaam și Ioasaf. Pe latura de sud, în partea stîngă cum se privește, apare în tabloul de jos Ioasaf iar în partea dreaptă Ștefan cel Mare, amîndoi în mărime naturală. Pe latura de nord, cu bastone, pălării, culioane și fesuri pe cap sînt șase personaje care par a fi filosofi și papi; V. 12 tablouri în 6 registre redau scene din Vechiul Testament și din istoria creștinismului: Îngerul ucigînd oastea siriană; Sfînta Treime la stejarul din Mamvri; Îngerul călăuzește pe Agar cu fiul ei Ismail în pustie; Isus Navi; Scara lui Iacob; profetul V|B|alaam merge să arunce blestem asupra fiilor lui Israil; pocăința lui David; îngeri; un împărat urmat de numeroși călăreți. Între scenele din istoria creștinismului întîlnim: minunea din Colose, vedenia Maicii Domnului, Sfîntul Gheorghe înviind boul lui Glicherios.

Romanul Varlaam și Ioasaf se poate urmări în mod deosebit pe coloanele II și IV, în 31 de tablouri, cel de al XXXII-lea fiind cel în care este inclus, așa cum s-a arătat și Ștefan cel Mare ²¹.

Pictura din gangul clopotniței pune în lumină faptul că s-au folosit ca elemente, pentru completarea cadrului, realitățile naturale înconjurătoare. Urmărind unele tablouri, în două se găsesc cîte o biserică, dintre care una are trăsături foarte asemănătoare cu cele ale bisericii „Înălțarea“ ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Plecînd de la unele gravuri ca acea din „Octoih de canoane pentru pavecerniță“ tipărit la M. Neamț, 1816, restauratorii din anii 1954-1961 au realizat acoperișul bisericii „Înălțarea Domnului“ în forma asemănătoare celei din pictura gangului și din gravura Octoihului ²².

Turnul clopotniță a avut și un ceas, cu cadranul spre vest, instalat înainte de anul 1862. A fost reparat în anii 1882-1883 ²³ iar mai tîrziu cînd s-a defectat din nou, nu a mai fost reparat.

La camera clopotelor se ajunge pe o scară în spirală, pornind de la paraclisul Bunavestire. Sînt mai multe clopote de mărimi diferite; aproape toate au fost returnate după incendiul din noiemb-

21. Amănunte la: I. D. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 25-30; Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamțu...*, M. Neamț, 1942, p. 75-80; I. Ivan, *Clopotnița mănăstirii Neamț*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 7-8, p. 612-616.

22. Ștefan Baș, *Biserica „Înălțarea Domnului“ din Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 320.

23. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț*, inv. 611, pachet 3, nr. 66 pe 1883.

rie 1862. Fiecare clopot își are un nume de deosebire, de obicei, după momentul pentru care se folosește: vecernierul, utrenierul, litianul (la litie) etc. Trei clopote mici (între 15 și 50 kg) numite „Țingălăi“ se trag mai întâi după care se trag celelalte în ordinea mărimii: utrenierul de 150 kg., calicul (din postul mare) de 500 kg., acatistierul de 600 kg., litianul 800 kg., clopotul mare de 2000 kg. (returnat din clopotul din 1393 sau din cel din 1485), al doilea clopot mare de 3000 kg. (returnat din clopotul lui Ioanichie — secolul XVIII).

Felul cum au fost potrivite clopotele pentru tragerea tuturor a fost destul de bine armonizat încît ele produc un sunet plăcut, melodos, îmbietor la reflecții, cu ecou impresionant în mijlocul naturii înconjurătoare. Mulți scriitori au descris armonia și cîntecul acestor clopote, însă niciodată nu vor putea fi simțite în toată profunzimea și splendoarea vibrațiilor lor decît auzindu-le.²⁴

Înălțimea clopotniței este de circa 32 m. pînă la cruce. În total sînt 69 de trepte pentru a ajunge la camera clopotelor. Deasupra camerei clopotelor se află un balconaș, către incintă, din care se poate vedea pînă departe peste crestele împădurite.

Turnul octogonal sau Pîrgul²⁵ este o clădire „interesantă sub aspect arhitectural prin forma sa octogonală, prin bolțile și scara înscrisă în grosimea zidului“²⁶ și se află amplasat în colțul de nord-est al incintei. Aspectul exterior este de turn medieval de fortificație. Pîrgul împreună cu partea inferioară a turnului clopotniță, despre care s-a relatat, constituie „părțile cele mai vechi din incinta actuală“²⁷ a mănăstirii Neamț.

Turnul octogonal sau Pîrgul, în forma actuală, s-a ridicat în intervalul 8 iunie 1743-1754 de către ieromonahul Nicolae, fratele episcopului Ioanichie al Romanului, „cu a sa cheltuială“²⁸. Compartimentarea este pe patru nivele: parter și trei etaje²⁹.

Pînă la incendiul din noiembrie 1862, Pîrgul a fost folosit ca depozit pentru o parte a bibliotecii mănăstirii³⁰, și, mai ales, pentru ținerea tipăriturilor care ieșeau din tiparnița mănăstirii, care, un timp, a funcționat în partea aceasta a incintei. După 1862 Pîrgul s-a refăcut și „s-au mai zidit din nou străjile precum să văd“³¹. La lucrările de restaurare ale mănăstirii Neamț din anii 1954-1961 la Pîrg nu s-au făcut decît lucrări de întreținere exterioară.

Bucătăria și sala de mese. O „cuhnie“ sau bucătărie și o „trapeză“ sau sală de mese au existat totdeauna în obștea mănăsti-

24. Gala Galaction, *Clopotele din Mănăstirea Neamțu*, în Flacăra, Reeditare I, nr. 4, 18 august 1912, p. 345; Idem, *Clopotele din Mănăstirea Neamț*, București, 1916; *Ibidem*, în „Opere alese“, vol. II, București, 1956.

25. Numele de Pîrg este de origine greacă: πύργος-ου(δ) = turn, cetățuie, meterez, întăritură, loc de apărare, loc de vestire, de alarmă.

26. *Monumente istorice bisericești...*, p. 115.

27. Radu Heitel, *op. cit.*, p. 342.

28. Ms. 195, f. 42 v.

29. Vasile Cucu-Marian Ștefan, *op. cit.*, p. 11/354.

30. Ms. 195, f. 29.

31. *Ibidem*, f. 30.

32. Radu Heitel, *op. cit.*, p. 339.

Pirgul partea dinspre est (dinspre cimitir).

rii Neamț. Construcții rezervate blocului alimentar sînt semnalate din vechime în vecinătatea bisericii Sfîntul Gheorghe.

În anii 1819-1822, sub starețul Ilarie, latura de sud a incintei s-a completat cu actuala bucătărie, sala de mese și cămări. Sub starețul Dionisie Romano — 1856 — s-au făcut unele modificări, deasupra trapezei realizîndu-se spațiu pentru săli de clasă necesare școlii care a luat ființă în mănăstire cu un ciclu de pregătire de

la școala primară pînă la, inclusiv, Facultate de Teologie. După incendiul din 1862, etajul de deasupra trapezei a dispărut, iar trapeza s-a realizat în forma pe care o are astăzi: cu patru stâlpi de susținere pe mijloc a bolților.

Bucătăria este spațioasă cu un sistem de boltire cu arcuri în retragere pînă la un horn de aerisire. În anul 1978 s-a introdus injector la o plită specială îndepărtîndu-se astfel vechea sobă și, odată cu ea, și un scripete cu care se ridicau cazanele și ceaunele de pe plită.

O sală pentru spălatul veselei, mai multe camere și sala cupotului de piine completează latura blocului alimentar.

CONSTRUCȚII ÎN AFARA INCINTEI MĂNĂSTIRII NEAMȚ

Agheazmatarul este o construcție de formă circulară amplasată în fața incintei, în partea de vest. Agheazmatarul ar putea fi numit și „baptisteriu”. Construcția a început în anul 1836

Agheazmatarul înainte de restaurare 1960,

sub starețul Mardarie³³ și s-a terminat în anul 1847 sub starețul Neonil, cînd săpătorul pietrar N. Legherhaus a executat bazinele de piatră în mijlocul cărui pe un fus s-a amplasat un

33. * * * *Călăuza M[ănăstirii] Neamțului*, 1923, p. 21; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 108-109; Sergiu Adam, *op. cit.*, p. 90; Viorel Căpitanu, Vasile Ursachi, *Ghidul monumentelor din județele Bacău și Neamț*, Bacău, 1971, p. 59, nr. 100 etc.

vas. Agheazmatarul impresionează prin lărgime, înălțime (circa 30 m.) și luminozitate. După anul 1870, sub starețul Timotei agheazmatarul a fost reparat fiind acoperit din nou, pavându-se cu lespezi de piatră și refăcându-se conducta de apă.

În perioada restaurărilor din vremea noastră s-au făcut unele intervenții: înlocuirea acoperișului cu o șarpantă nouă mai puțin bulbucată, acoperirea cu tablă zincată, o nouă boltă în beton armat, consolidarea temeliei, sclivisirea pereților cu piatră de marmură, aducerea apei curente³⁴. În anul 1981 s-a revopsit acoperișul de tablă zincată.

În anii 1974-1977, în vremea stareților Epifanie Norocel și

Agheazmatarul și latura de sud a incintei după restaurarea din 1960.

Efrem Chișcariu, agheazmatarul a fost pictat în frescă de către pictorul bisericesc Theodor-Varahil Moraru din Piatra Neamț.

Picturile în general cu tematică religioasă-istorică se desfășoară pe trei registre principale: I. *Bolta* cuprinde scene din Vechiul Testament și Noul Testament cu minuni săvârșite prin apă: central este Botezul Domnului nostru Iisus Hristos de către Sfântul Ioan Botezătorul în Iordan. Ciclul minunilor din Vechiul Testament este alcătuit din 8 scene: 1. Duhul Domnului peste ape; 2. Ziua a V-a a creației — viețuitoarele din ape...; 3. Jertfa lui Noe după potop; 4. Trecerea Mării Roșii; 5. Moisi lovește stînca la Horeb din care a ținut apă bună de băut; 6. Trecerea

34. Dionisie Velea, *Starea actuală a mănăstirii Neamț*, „MMS”, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 474.

Jordanului cu chivotul Legii; 7. Jertfa lui Ilie; 8. Vindecarea de lepră a lui Neeman Sirianul de către Elisei. Ciclul minunilor din Noul Testament urmează sub cel al Vechiului Testament cu 10 scene: 1. Domnul la Iordan este arătat mulțimilor de către Sfântul Ioan Botezătorul cu cuvintele: „Iată Mielul lui Dumnezeu...“; 2. Vindecarea slăbănogului de la lacul Vitezda; 3. Convorbirea cu femeia samarineancă la fântâna lui Iacob de la Sihem; 4. Vindecarea orbului din naștere prin trimiterea lui de către Domnul spre a se spăla la lacul Siloam; 5. Domnul umblă pe Marea Galileei ca pe uscat; 6. Potolirea furtunii; 7. La Marea Tiberiadei după înviere; 8. În casa lui Simon Leprosul, Maria spală picioarele Domnului; 9. Filip botează pe sluga împărătesei Candachia; 10. O scenă a sfințirii apei la agheasmatarul mănăstirii Neamț.

Între grupe de scene, pornind de la scena Botezului Domnului, ca în niște triumphiuri mari, se înscriu cei patru sfinți evangheliști.

Deasupra ferestrelor și între ferestre sînt scene cu caracter istoric bisericesc și național — ctitori: voievozi și clerici, personalități legate de viața mănăstirii. Dintre voievozi sînt reprezentați: Petru I ctitorul cel dintîi (secolul XIV); Alexandru cel Bun „înnoitorul“; Ștefan cel Mare ctitorul bisericii „Înălțarea Domnului“; Mihai Viteazul unificatorul Moldovei cu Țara Românească și cu Transilvania înnoitorul și întăritorul daniilor străvechi ale mănăstirii, iar dintre ierarhi: Iosif I Mitropolitul Moldovei, episcopii Calist, Macarie Eftimie, Pahomie, Pavel, Teofil, Ioanichie, Mitropolitul Veniamin Costachi, arhieriei Narcis Crețulescu și Valerie Moglan, Patriarhii Nicodim Munteanu și Iustin Moiescu. Stareți și viețuitori ai Neamțului sînt plasați printre ierarhi: Domentian, Siluan, Gavriil Uric, Grigore Țamblac (toți în secolul XV), Popa Nichifor crucierul (secolul XVI), Paisie Velicicovschi și epoca sa; stareți de după Paisie. Tot în spațiul dintre ferestre apar piese de artă din bogăția acestei mănăstiri. Ca motive decorative s-au folosit: fragmente de pe pietre funerare, peceți, coloane cu crămidă smălțuită, portaluri, ancadramente, piese tipografice etc.

În glaful ferestrelor sînt chipuri de nevoitori nemțeni care s-au străduit pentru viața cultural-artistică a mănăstirii.

Coloritul și execuția arată buna intenție a pictorului de a face cît mai expresivă ambianța scenică din interiorul acestui loc, unde la anumite zile de peste an se oficiază, cu solemnitate deosebită, sfințirea apei mici (la Înălțarea Domnului, la Duminica Cincizecimii etc.).

Agheazmatarul s-a construit pe locul unde în vechime era un șipot numit „Fîntîna lui popa Nil ciobanul“, sau mai pe scurt „Fîntîna ciobanului“ sau „pîrîul lui Nil“.

Diferite clădiri. În exteriorul incintei și nu prea departe de ea — spre est, vest și sud — se găsesc cîteva clădiri cu destinații speciale :

Cancelaria mănăstirii este o clădire din cărămidă, pe temelie din piatră, cu beciuri, 4 camere și 2 săli-antrete, numai cu parter. Aici funcționează: secretariatul cu arhiva, contabilitatea cu casieria, cabinetul medical cu punctul farmaceutic de uz intern.

O însemnare ce se găsește în sala de la intrare descrie istoria acestei clădiri: „Spre știință: *Această casă s-a clădit de către Arhiereul Nectarie Hermezlu, Locot[enent] Episcop al Romanului la anul 1862, eară acum fiind deteriorată, s-a reparat de cătră P[rea] S[fințitul] Episcop Theodosie Atanasiu, fost al Romanului, ajutat fiind de Onor. Minister al Domeniilor cu tot materialul lemnos, cheltuindu-se suma de cincizeci și cinci (55.000) mii lei. 1926 august în 15 zile*“.

Reședința patriarhală-mitropolitană este o clădire cu parter și etaj. O inscripție pe placă de marmură, fixată pe peretele exterior din partea de est, lângă ușa de intrare arată următoarele „*Cu ajutorul lui Dumnezeu s-a zidit această casă cu binecuvîntarea și îndrumarea I[nalt] P[rea] S[fințitului] Nicodim Mitropolitul Moldovei cu cheltuiala monastirii, mobilierul și zestrea din lăuntru fiind ale I[nalt] P[rea] S[finției] S[ale]*“.

Comitetul și soborul mănăstirii a rînduit casa aceasta să fie locuința I[nalt] P[rea] S[fințitului] Nicodim cît va trăi drept recunoștință pentru ce a făcut. Iar apoi cu toate ale ei să servească pentru primirea oaspeților înalți“.

În anii 1977-1980 această clădire a fost supusă unor lucrări de restaurare, consolidare și restructurare prin grija și directa îndrumare a I. P. S. Mitropolit Teoctist și a fost dată în folosință, prin inaugurare solemnă, sfințindu-se prin stropirea cu agheasmă, joi 4 iunie 1981, ziua „Înălțarea Domnului“, hramul mănăstirii Neamț.

Stăreția sau casa Nicodim este o clădire cu un bogat trecut. Ea a fost casa starețului Neoni, lăsată moștenire unor ucenici ai lui printre care și Teofan Cristea și Vasian Panait (fost peste 50 de ani egumen la Pocrov). Ca fost ucenic al lui Vasian, Nicodim Munteanu a moștenit casa și i-a făcut multe îmbunătățiri și recompartimentări. În perioada stăreției la Neamț a lui Nicodim (1924/5-1935) casa a fost folosită ca stăreție.

În grădina acestei case se află un exemplar al arborelui proiectat numit „arborele de Tisă“.

Casa zisă a Academiei este așezată la capătul aleii care trece pe lângă reședința patriarhală-mitropolitană și stăreție, spre sud-vest. Casa este bine împărțită cu o cameră la etaj.

Stăreția veche, în prezent casă oficială, este o clădire de peste o sută de ani și a servit multă vreme ca stăreție înainte de 1924 și după 1935 pînă în anii 1967-1968.

Casa oficială este ridicată în anii 1954-1955 pe locul unde în 1822 fusese ridicată bolnița cu paraclisul Sfintul Panteimon, mistuită de incendiu în 1862.

Seminarul Teologic. Pe locul actualului seminar teologic, în anul 1843, starețul Neoni, a ridicat o clădire numai cu parter, în carea uesents, pe intrarea de est. Această clădire a durat pînă în noaptea de 14 octombrie 1938 cînd a fost mistuită de incendiu. În anii 1939-1940 clădirea s-a restaurat³⁵ adăugîndu-se și un etaj. În

35. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 120-123.

clădirea lui Neonil au funcționat mai multe instituții: bolnița bătrînilor (1843-1846); tipografie și seminar (1846-1862); ospiciul alienaților (1862-1909); seminar monahal (1925-1928); școală de muzică (psaltică) după 1927. În clădirea restaurată după 1940 a continuat să funcționeze școala de muzică (psaltică sau bisericască) pînă în 1948-9 cînd a luat ființă seminarul monahal, iar din anul 1952 funcționează aici Școala de cîntăreți bisericești și Seminarul teologic din cadrul Mitropoliei Moldovei și Sucevei.

O nouă restaurare a intervenit, la inițiativa și cu sprijinul Prea Fericitului Patriarh Iustin, atunci Mitropolit al Moldovei și Sucevei, în anii 1972-1976 cu scopul de extindere și modernizare a clădirii. Careul s-a închis cu o nouă construcție cu parter și două etaje. Coridoarele deschise s-au închis cu ferestre și uși metalice³⁶.

Clădirea își are paraclisul ei — la început a avut hramul

Seminarul Teologic.

Sfîntul Pantelimon, în anul 1949 s-a adăugat și hramul Sfîntul Nicodim cel sfințit de la Tismana, iar în anul 1952 s-a adăugat și cel al Sfîinților Trei ierarhi: Vasile, Grigore și Ioan. Paraclisul la clădirea de pînă în anul 1938 era la parter; după 1940 s-a instalat la etaj în spațiul amenajat corespunzător după aceleași linii ca și paraclisul de la parter. La absida altarului de la parter sînt două pisanii: una amintește de clădirea lui Ilarie din anii 1821-1822 mistuită de incendiu în 1842 și care se afla atunci la nord-vest de incinta mănăstirii, iar cea de a doua amintește de clădirea ridicată de starețul Neonil în anul 1843 și care a rezistat pînă în 1938.

În grădina seminarului se află o movilă înconjurată de cițiva

36. V. Nacu, *Lucrările de extindere la localul Școlii de cîntăreți bisericești și Seminarul Teologic Neamț*, „MMS”, LII (1976), nr. 1-2, p. 189.

brazi, numită „Movila Unirii“, deoarece a fost ridicată, în cinstea Unirii Principatelor, de către elevii care învățau în seminarul de aici în anii 1856-1859.

Ca la oricare bună gospodărie și la seminar mereu se cer lucrări de întreținere, reamenajare și înfrumusețare. În anii 1977-1981 s-au făcut trotuare în interiorul incintei și parțial în exterior, alee-drum și loc pentru parcare a vehiculelor, gard cu porți de stejar sculptate.

Casa memorială „Mihail Sadoveanu“. Lângă schitul Vovidenia se află o casă-vilă ridicată în anul 1937³⁷ pe pământul mănăstirii Neamț de Mitropolitul Bucovinei Visarion (1935-1940)³⁸.

În anul 1944 soborul mănăstirii Neamț a oferit această casă scriitorului Mihail Sadoveanu pentru a sta ori de câte ori va voi să vină la Neamț. În anul 1966 casa a fost transformată în casă memorială „Mihail Sadoveanu“ și inaugurată în acest scop la 26 iunie același an.

Două dintre încăperi au fost transformate în expoziție documentară: panouri cu texte și fotografii, copii după unele manuscrise, ediții rare ale operelor sadoveniene, scrisori și consemnări din presa vremii. Un loc deosebit îl ocupă lucrările, edițiile și traducерile apărute după 23 August 1944³⁹. În toate încăperile se pășește cu sentimentul că de undeva trebuie să se zărească „ochii senini și fruntea înaltă sub care au putut să încapă durerile, năzuințele și înțelepciunea unui întreg popor“⁴⁰.

Împreună cu alte mărturii ale vechimii și destoiniciei neamului nostru „opera lui Mihail Sadoveanu, reflectată în exponatele din casa memorială de la Neamț, demonstrează existența și tăria unei civilizații pămîntene milenare“⁴¹.

✧ Vizitarea casei memoriale „Mihail Sadoveanu“ și a mănăstirii Neamț contribuie la întărirea sentimentului patriotic, la înțelegerea unei epoci de luptă în unitatea de limbă, de neam și de credință așa cum a fost epoca lui Ștefan cel Mare atît de magistral expusă de marele scriitor.✧

Următoarele amenajări rețin atenția:

Cișmele în incinta mănăstirii Neamț. În trecut alimentarea cu apă potabilă a mănăstirii se făcea prin fîntînele săpate în perimetrul incintei cît și în afară de incintă. În secolul trecut s-a făcut o canalizare cu olane prin captarea pîriului Maghernița într-un bazin numit „casa apelor“. Capătul ramificațiilor numite cișmele s-au fixat în multe locuri dintre care cîteva au mai rămas pînă astăzi. Se găsesc și cîteva pisanii în legătură cu unele cișmele: 1. *Cișmeaua cu bazin* ctitorie a familiei Botez, din anul 1891. Acum nu mai funcționează. Se consideră că acest bazin ar fi fost pe locul unei fîntîni din

37. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, „BOR“, XCIII (1975), nr. 3-4, p. 338.

38. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 124-125.

39. Marcel Drăgotescu, *Muzee din județul Neamț*, Sibiu, 1974, p. 52-53.

40. N. Acrișmăriței, D. Birlădeanu, G. Bunghez, M. Drăgotescu, *Județul Neamț, Ghid turistic*. București, 1971, p. 121.

41. Nestor (Vornicescu), *Casa memorială „Mihail Sadoveanu“ de la Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLII (1966), nr. 7-8, p. 694.

secolul XVI, în care s-ar fi aruncat trupuri măcelărite de invadatorii tătari în anul 1510⁴². 2. *Cișmeaua de pe latura de est* a incintei în stare de funcționare. Făcută în vremea stareșului Dometian „cu ajutorul patrioților“, în anul 1830. „Prin zelul și cheltuiala duhovnicului Eustațiu Popescu“ în anul 1874, în vremea stareșului Timotei, a fost refăcută așa cum arată inscripția.

În anii 1848-1850, Ieremia Enișlani, fost econom al mănăstirii, a suplimentat rețeaua de alimentare cu apă din pîriul Maghernița și a făcut 4 ramificații: 1. velnița; 2. tipografia; 3. arhondaric; 4. odaie — din care o bifurcare mergea și la clădirea actualului seminar.

A existat o cișmea cu bazin „aproape de axul intrării...“ peste fundații din secolul XVI, cișmea refăcută de stareșul Dionisie Romano în anii 1855-1856, „acoperită cu marmură“⁴³.

O pisanie în marmură albă, fixată deasupra gangului de pe latura de sud, din iunie 1813, vorbește de mai multe cișmele desfiițate și de altele reinnoite de spătarul Panaite Cazimir și banul Petrache Cazimir.

În anii 1958-1962 s-a făcut o nouă instalație de apă cu centrală de alimentare, cu casă de apă, cu acționare electrică prin electro-pompe.

Fîntîna cu două ciuturi. Între cancelaria mănăstirii și reședința patriarhală-mitropolitană, se află o fîntînă, zidită cu piatră, din secolul XIX. O inscripție cu caractere cirilice arată: „*Vedere veselitoare, este și folositoare, apă bună la privire, ca un dar ceresc din firi, slava ei este cerească, adapă roduri să crească, izvor dar de apă bună, trebuitoare fîntînă. Așa grălește Domnul: „Scoateți apă cu voioșie“.* „*Această fîntînă cu cerdacul ei s-au făcut cu cheltuiala d-sale logofătului Vasile Dan și a d-sale Ecaterina Vatavu prin osteneala și osîrdia monahului Cleonic Secanul, arhimandrit Ioan fiind stareș în anul 1812 mai 22, iar acum la anul 1876 iunie s-au făcut cerdacul ei din nou prin osîrdia și osteneala preacuvioșiei sale arhimandritului Timotelu stareș*“.

Ceasul solar. Pe contrafortul bisericii „Înălțarea Domnului“ de la fațada sudică, dintre ferestrele pronaosului, la nivelul părții de jos al ferestrelor, pe două pietre de talie, se observă două semicercuri — unul mai sus și altul mai jos. De la semicercul de sus pleacă raze către semicercul de jos. Se descifrează la unele dintre raze literele chirilice: A, B, E... Locul unde a fost axul sau cuiul care lăsa umbra să cadă pe litere sau între litere spre a indica timpul este acoperit cu mortarul dintre pietrele de talie. Este neîndoios că înainte de a avea un ceas acționat de mecanism cu coardă și cu lovirea clopotelor pentru a vesti ora, părinții din mănăstire s-au orientat după ceasul clasic solar, așa cum se mai găsește și la biserica fostei mănăstiri Bisericiani⁴⁴ și în alte părți.

42. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 104.

43. Radu Heitel, *op. cit.*, p. 341.

44. I. Ivan, *Biserica fostei mănăstiri Bisericiani*, „MMS“, XLVI (1970), nr. 11-12, p. 697. Ceasul solar de la Bisericiani este din anul 1786.

PĂSTRATE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

Mănăstirea Neamț a dispus și dispune încă de un valoros „depozit“, „tezaur“ sau „colecție“ cu obiecte de valoare istorică artistică. Unele din obiectele acestei mănăstiri au fost confecționate în ateliere proprii. Cele care au ajuns prin donații și achiziționări, prin cumpărare sau schimburi în natură, au fost confecționate în alte ateliere din Transilvania, Țara Românească, Athos, Rusia (Moscova-Kiev).

Nu toate obiectele confecționate, achiziționate sau dobândite prin donații-ctitorii se mai află în mănăstire. Unele s-au pierdut fără a li se mai cunoaște urma; altele au ajuns în zone și localități diferite din țară și străinătate, în condiții puțin cunoscute. În vremea din urmă, cercetătorii au descoperit și identificat o serie de manuscrise și obiecte foste ale mănăstirii Neamț, în diferite depozite din țară și din străinătate. Așa se face că, despre unele obiecte care au fost cîndva ale acestei mănăstiri, avem unele informații și descrieri valoroase. Este cunoscut că documentul din anul 1407 preciza: punerea mănăstirilor Neamț și Bistrița sub ascultarea aceluiași egumen DOME[N]TIAN se va face cu tot ce aveau aceste mănăstiri, avere mișcătoare și nemișcătoare, printre care și „...cărți, odăjdii, vase..., toate de la mare pînă la mic...“¹. Dintre „obiectele de cult din această perioadă timpurie s-au păstrat „extrem de puține“², pînă în vremea noastră. Din prima și a doua jumătate a secolului al XV-lea, ca și din secolele următoare, avem indicații că se găsesc în alte depozite din străinătate unele piese, la: 1. Biblioteca Bodleiană din Oxford³; 2. Muzeul „Rumianțev“ din Moscova⁴; 3. biblioteca centrală din Leningrad⁵; 4. Biblioteca de stat din München⁶

1. DRH, vol. I, doc. 67, p. 98-99.

2. Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române (sec. XIV-XIX)*. București, 1968, p. 40; DIR, veac. XVI, A. Moldova, vol. I (1501-1550), București, 1953, p. 131-133, doc. 123 din 26 decembrie 1518 (7026). Suceava amintește de unele obiecte prețioase date mănăstirii Neamț de Cozma Șarpe printre care: *sfeșnic* de șasesprezece sorne, de argint și o *cadelniță* de cinci sorne, tot de argint; un *pahar* de argint și un *patrafir* cusut cu fir și cu icoane și mărgăritar și cu canafi cu aur și alte podoabe; *odăjdii* bisericesti din urșinic italian, cu aur.

3. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959, p. 905, afirmă că Tetraevanghelul scris de Gavriil Uric în anul 1429 a fost „un prototip de decor pentru celelalte tetraevanghele“.

4. *Ibidem*, p. 911. Fragment din Vechiul Testament scris de Ghervasie, care s-a format la Neamț, l-a executat la Mănăstirea Putna.

5. *Ibidem*, Psaltire scrisă la Neamț în 1470 de Casian.

6. Scarlat Porcescu, *Activități culturale la Mănăstirea Neamț în secolul al XV-lea*, „M.M.S.“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 496, nota 128 — Tetraevanghel scris în anul 1493 de Teodor Mărișescu.

(R. F. Germană); 5. Muzeul istoric din Moscova⁷ etc. În bibliotecile și depozitele din țară se găsesc manuscrise, tipărituri și obiecte diferite la: 1. Muzeul de artă al Republicii Socialiste România-București⁸; 2. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România-București⁹; 3. Depozitul Patrimoniului Culturii Naționale București¹⁰; 4. Mănăstirea Varatec¹¹ etc., etc. Unele dintre obiectele și cărțile care se află în locurile de mai sus, în anul 1885 se mai consemnau ca existând în Mănăstirea Neamț¹², iar dispersarea s-a făcut după această vreme, între timp, unele ajungând în Rusia spre a fi puse la adăpost¹³ de urmările neprevăzute ale primului război mondial.

Obiectele păstrate de-a lungul secolelor de către Mănăstirea Neamț sînt de importanță deosebită atît pentru cultura și arta religioasă ortodoxă cît și pentru cea națională. Obiectele acestei mănăstiri sînt documente care întregesc cunoașterea istoriei zbuciumate a trecutului nostru românesc. Însemnările marginale ale manuscriselor și tipăriturilor, inscripțiile de pe lespezile de mormînt, de la construcțiile care s-au succedat în incintă și în exterior, inscripțiile de pe obiectele metalice, ceramice sau de lemn au adus un spor de informații istorice la întocmirea unor liste de voievozi, clerici, boieri; la statornicirea relațiilor cultural-artistice care au existat în trecut; la stabilirea unor filiere care întăresc ideea continuității și unității de gîndire, de simțire și de realizare românească. Dacă „monumentul din cuprinsul mănăstirii, cel care reprezintă o înaltă valoare artistică este *biserica lui Ștefan cel Mare*“¹⁴, el este și o piesă document istoric prin tot ce conține în el: lespezea de insc-

7. M. Berza, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescu în Muzeul istoric de la Moscova*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare“, București, 1964, p. 590, 593, 595-596, sînt prezentate tetraevanghelele lui Teodor Mărișescu din anii 1492 și 1498.

8. *Cultura bizantină în România*, București, 1971, nr. 87, p. 126, prezintă Epitaful lui Siluan din anul 1437; Corina Nicolescu, *Broderiile din Moldova, I. Aere și Epitafe (Fișe de catalog)*, „M.M.S.“, XLIX (1973), nr. 9-10, p. 660-662; Paul Mihail, *Biserica Înălțarea de la Mănăstirea Neamț*, „M.M.S.“, nr. 9-10, p. 788; *Cultura bizantină...*, p. 139, nr. 99, panaghiar dăruit de Ștefan cel Mare.

9. *Cultura bizantină...*, p. 120, nr. 73, Sintagma lui Matei Vlastares caligrafiată de Ghervasie în anul 1472; Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 491-494 prezintă lucrări ale lui Gavriil Uric: Sbornice 1441; Sfîntul Ioan Gură de Aur — Mărgăritar 1443; Minei februarie — 1445; Leastvița Sfîntului Ioan Scărarul 1446; Minei martie — 1447.

10. *Studiul asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958, p. 96, Tetraevanghel din 1437, cu ferecătură făcută pentru Cîndea Lațco pîrcălab de Hațeg; Corina Nicolescu, *Argintăria laică...*, p. 272, Tetraevanghel cu ferecătură 1512; *Ibidem*, p. 278, Tetraevanghel din 1555 ferecat de pan Grigorie Ferie logofăt; *Ibidem*, p. 128, nr. 133, Discos (1624-1629) de la Dumitrașco Ștefan mare logofăt și cneaghina lui Maria; *Studiul asupra tezaurului...*, p. 112, Crucea popii Nichifor 1560 dăruită de Mitropolitul Grigore al Sucevei.

11. Maria Ana Musicescu, *Broderia medievală românească*, București, 1969, p. 22. Epitaf din 1798 de la Iacob Stamati dat mănăstirii Neamț.

12. Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 7-11.

13. Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamțu...*, M. Neamț, 1942, p. 97-99. A. Tzigara-Samurcaș a avut împuternicire și a ridicat, în anul 1916, din tezaurul mănăstirii 24 (douăzeci și patru) obiecte, dintre cele mai de preț.

14. Constantin Mătasă, *Prin Moldova de sub Munte*, București, 1965, p. 99.

ripție de deasupra ușii de intrare în pridvor, lespezile cu inscripții ale mormintelor din interior ca și cele din jurul bisericii la care se adaugă un alt imens număr de obiecte și, care, toate, la un loc, dau conturul a ceea ce a reprezentat Mănăstirea Neamț ca vatră spirituală și culturală în această zonă românească.

Deși bogăția mănăstirii Neamț a constituit „ținta atîtor prădalnice incursiuni, ea a rămas tot timpul existenței un important centru de cultură medievală”¹⁵ și a păstrat o bună parte din fondul care constituie astăzi o parte a Patrimoniului Cultural național. Obiectele care se păstrează în prezent la Mănăstirea Neamț sînt destul de multe și, ele se găsesc cuprinse și descrise în inventare speciale. Subliniem faptul că obiectele de valoare istorică-artistică, tot timpul, au fost păstrate, asigurate și păzite cu o deosebită grijă. Au existat tainițe pentru ascunderea la vreme de primejdie, iar cînd acestea nu prezentau destulă siguranță se făceau gropi în pădure unde se îngropau sau se transportau, cu mare grijă, în alte localități socotite ca nefiind în calea primejdiilor. Așezarea mănăstirii în apropiere de Cetatea Neamțului, care a fost obiectiv principal al atacurilor dușmane, a adus, de fiecare dată, primejdia risipirii și deposedării de bunuri și pentru mănăstire. Astăzi obiectele de valoare istorică-artistică sînt dispersate: 1. la bisericile, schiturile și paraclisele mănăstirii; 2. la depozitul cunoscut cu numele de „tezaur” de la veșmintăria bisericii „Înălțarea”; 3. în camerele arhondaricelor și casele oficiale; 4. în colecția de obiecte bisericesti amenajată în încăperi speciale.

Obiectele pe care le are în prezent Mănăstirea Neamț se pot împărți în mai multe grupe: I. manuscrise și tipărituri cu ferecături metalice sau legături în tartaje de lemn, carton, cu catifea, stofă, pînză sau hîrtie șagren; II. picturi — icoane, catapetesme, tablouri; sculpturi — catapetesme, cruci, tetrapoade, străni etc.; III. obiecte de cult — metalice argint și argint aurit: vase liturgice (potire, discuri, steluțe, lingurițe, cîpii); orfevrărie — filigrane: cadelnițe, candelă, policandre, sfeșnice, chivote și cutii; IV. obiecte din lut — talgere, cahle, vase, căni, străchini, castroane etc.; V. piese tipografice: presă (teasc) din lemn și „mașini” din fier; literă chirilică și casă de literă; gravuri în lemn și în metal; piese speciale de legătorie; VI. veșminte: arhieresti, preoțesti și diaconesti; mantii și obiecte la slujbele arhieresti: cîrje, paterițe, dichero-trichere, mitre, (ne) bedernițe, engolpioane etc.; VII. acoperăminte pentru sfintele vase, aere (epitafuri), dvere, poale de iconostas; covoare și scoarțe etc.; VIII. clopote; IX. numismatică: salbe, monezi, inele, ceasuri etc.; X. peceți.

Obiectele expuse în Colecție cuprind indicații orientative și le vom înșira, după ce, mai întii, vom da unele amănunte în legătură cu: 1. Icoana Maicii Domnului din Biserica „Înălțarea” și 2. Catapeteasma de la Cetatea Neamț, expusă într-o încăpere specială.

15. N. Acrișmăriței, D. Bărlădeanu, G. Bunghez, M. Dragotescu, *Județul Neamț, Ghid turistic*, București, 1971, p. 120.

I. **Icoana Maicii Domnului.** În naosul bisericii „Înălțarea“, așezată într-o strană de fier, special confecționată, se află, prea binecunoscuta, icoană a Maicii Domnului. Este o „icoană procesională de mari proporții, cu două fețe“¹⁶. În față este pictat chipul Maicii Domnului cu Pruncul pe brațul stîng, iar pe cealaltă față este pictat chipul Sfîntului mare mucenic Gheorghe, ostaș, cu capul descoperit, nu călare ci, sînd lîngă un scaun, cu balaurul sub picioare, în mîna dreaptă ținînd sulita iar în cea stîngă sabia. Această icoană este cunoscută cu numele de *Lidtanca* pentru că ar fi o copie după o icoană a Maicii Domnului din Lida și pentru că are și chipul Sfîntului Gheorghe care era din acele părți și are biserică în numele său în Lida; este cunoscută și cu numele de *Nemțanța* sau „Cea de la Neamț“¹⁷, pentru că se află la Mănăstirea Neamț de foarte multă vreme. Episcopul Melchisedec al Romanului i-a dat și numirea de „Închinătoarea“¹⁸. Pictura este protejată cu o îmbrăcămintă metalică, ornamentată cu pietre colorate, din anii 1844-1845, după cum reiese din inscripțiile respective: 1. *în față*: „Această sfîntă icoană s-au îmbrăcat cu cheltuiala persoanelor însemnate D[umneaei] C[ucoana] C[ucoana] Elenuța Stur[d]za a dat 100 galbeni; D[umneaei] C[ucoana] C[ucoana] Elenco Hrisoverghi 100 galbeni, iar pentru poleit a dat 70 galbeni D[umneaei] C[ucoana] C[ucoana] [lui] Iancu Prăjescu spătariu spre pomenirea domniilor sale și a tot neamul lor fiind stareț sfintelor Mănăstiri Neamțu-Secu sfinția sa părintele Arhimandrit Neonil 1844. Aur au dat sfinția sa părintele Ghenadie ieromonahul cămăraș 53 galbeni“.

Icoana Maicii Domnului, pe umărul drept de pe acoperămîntul metalic, are o înșirare de 18 litere grecești și cirilice **ΠΕΥΣΣ ΟΥ ΡΕΥΤΑΟΧΥΤΗ** care nu și-au găsit o explicație sigură. 2. Pe cealaltă față: „Această sfîntă icoană s-au făcut de iznoavă cu argintu monastirii în zilele sfinției sale păr[intelui] Neonil arhim[andrit] și stareț acestui sfînt lăcaș la care au ajutat ierom[onahul] Ghenadie și ierod[iaconul] Gheorghie an 1845“.

Deasupra — în dreptul mîinii stîngi a Sfîntului Gheorghe — este o rugăciune cu un text greu de descifrat și pentru care s-a înscris mai jos următoarea explicație: „Această rugăciune antică neputîndu-se dezlega parte pentru vechime iară parte pentru neortografie pe cît însă să dezleagă să vede a da următorul înțeles: „Mucenice vezi pre acest lăcaș ca pre niște cîntăr[i] ca și pre cei ce vatămă să i înfri[n]ci cu amelîțarea căci cu cuviință porți sabia“. Textul nedezlegat, reconstituit în forma de mai sus, are 8 rînduri,

Strana metalică ar fi din anul 1854, din vremea starețului Natanail¹⁹.

Îmbrăcămintea metalică nu oferă posibilitatea vizionării în întregime a părții pictate. Cei care au analizat-o în ansamblu au desprins trăsături cu frumusețe amplă și severă, demnă de epoca

16. Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, București, 1971, p. 15.

17. Paul Mihail, *op. cit.*, p. 787.

18. Melchisedec, Episcop de Roman, *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în Biserica Ortodoxă și despre icoanele făcătoare de minuni din România Ortodoxă*, București, 1890, p. 41.

19. * * * *Călăuza M[ănăstirii] Neamțului*, Ed. II, M. Neamț, 1923, p. 17.

bizantină, cu un colorit sobru, cu linii dominate de noblețea chipurilor și de măreția austeră. Este foarte posibil ca icoana să fi suferit deteriorări esențiale și aceasta din cauze obiective: purtarea la ocaziuni solemne și în procesiuni prelungite, când mulțimea cre-

Icoana — Maica Domnului cu Pruncul — secolul XV.

dincioșilor din evlavie au atins-o cu buzele, cu mâinile, cu batiste și prosoape; expunere în soare, vînt și ploaie; ascunderea în locuri cu umezeală și neaerisire.

Icoana Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț „se bucură de o stimă particulară și este una din renumitele icoane făcătoare

de minuni...²⁰. Ea este o „piesă cu totul deosebită“ și „stîrnește interesul și admirația oricărui vizitator prin valoarea sa artistică și prin fastuozitatea ferecăturii de argint aurit“²¹ și i se potrivește reflecția unui teolog: „dacă la o icoană din timpul modern privesc eu, o icoană veche bizantină privește spre mine și-mi vorbește de mîntuire“²². Icoana pe care o prezentăm, este o „icoană procesională“ dar și o „icoană protectoare“ cu adînci relații în sfera icoanelor *acheiropoite*²³, adică „nefăcute de mîna omului“²⁴, o „icoană mijlocitoare“ care a întreținut evlavia credincioșilor și monahilor. Istoria acestei icoane este învăluită de taină ceea ce face anevoioasă stabilirea unor date exacte cu privire la timpul executării sau la cel al aducerii ei la Mănăstirea Neamț. Este surprinzător că „nici un specialist român sau de peste hotare n-a studiat icoana aceasta“²⁵. Nici chiar I. D. Ștefănescu care s-a ocupat de pictura din interiorul bisericii *Inălțarea* și de pictura din gangul de intrare în incinta mănăstirii Neamț²⁶ și a descris unele icoane păstrate la mănăstire, nu a schițat nici un rînd despre această icoană a Maicii Domnului.

Vechimea tradițională a acestei icoane coboară pînă către anul 665 cînd Ghermano (viitor patriarh de Constantinopol 715-730)²⁷, vizitînd locurile sfinte, de la Ierusalim, a mers la Lida²⁸ unde a admirat chipul Maicii Domnului imprimat, în culori, pe o coloană (stîlp) și, care, i se spusese că era din prima jumătate a secolului I. Mișcat de frumusețea icoanei, Ghermano a plătit și s-a făcut o copie, iar pentru că Lida era patria Sfîntului Mucenic Gheorghe, pe spatele icoanei Maicii Domnului a rugat să se facă chipul acestui nevoitor și nobil mucenic. Ajungînd patriarh, Ghermano a adus această icoană, cu două fețe, la Constantinopol. Ulterior, din pricina luptelor iconoclaste, icoana a fost adăpostită la Roma, unde a rămas timp de peste o sută de ani, fiind readusă la Constantinopol în vremea patriarhului Metodie I (843-847). La Constantinopol a rămas pînă la începutul secolului al XV-lea, cînd ajunge, prin dăruire, în Moldova. În general părerea cercetătorilor este, că această icoană

20. Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice...*, p. 12.

21. N. Acrîșmăriței..., *op. cit.*, p. 120.

22. Citat după M. Șesan, *Despre iconografia ortodoxă națională*, „M.M.S.“, XLI (1965), nr. 5-6, p. 286. Afirmăția lui H. Vogel.

23. ἀχειροποίητος, ος, ον = care nu este făcut de mînă omenească.

24. Charles Delvoye, *Arta bizantină*, tr. Florica-Eugenia Condurachi, București, 1976, vol. I, p. 165; vol. II, p. 116.

25. Paul Mihail, *op. cit.*, p. 782.

26. I. D. Ștefănescu, *Monastère de Neamțu, L'église de l'Ascension. Les peintures murales*, București, 1946.

27. Ioan I. Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I (1-1054), București, 1975, p. 436. Ghermano a fost apărător al icoanelor. În ianuarie 730 s-a retras din scaun și după el au urmat patriarhii care „au făcut pe voia împăraților iconoclaști“ (ca: Anastasie 730-754; Constantin 754-766); N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974, p. 230.

28. Lida cunoscută de greci și de romani ca Diospolis, astăzi se numește Lod, orașel lîngă care este aeroportul internațional al Israel-ului, precum și gara de cale ferată pentru linia care face legătura între Haifa și Ierusalim. Lida-Lod păstrează amintirea trecerii pe acolo a Sfîntului Apostol Petru vindicînd pe paralițicul Enea, bolnav de opt ani (F. Apostolilor IX, 32-33). În acest orașel se află și o biserică ortodoxă în cinstea Sfîntului Gheorghe, biserică în care se află și presupusul mormînt al Sfîntului (R. P. Paulin Lemaire, *Petit guide de Terre Saint*, Jerusalem, 1970, p. 66).

a fost un *dar* (o dăruire, o donație) imperial de la Bizanț, făcut lui Alexandru cel Bun (1400-1432) domnul Moldovei.

Cine și când a făcut acest dar? N. Iorga care s-a ocupat atît de imperiul bizantin cît și de Mănăstirea Neamț prezintă două afirmații care, prin implicațiile lor, pun datarea donației ori în anii 1401-1402, ori în anul 1424. *Prima afirmație*: „Cînd împăratul Ioan VII străbate Moldova, unde trimite icoana păstrată cu evlavie în Mănăstirea Neamț, el este primit ca suveran al Orientului de către marele principe Alexandru“²⁹, adică de Alexandru cel Bun³⁰. În cazul acesta, lucrurile s-ar potrivi cu tradiția consemnată de Mitropolitul Gheorghe al Moldovei (1723-1729), care pune primirea icoanei odată cu aprobarea și primirea hrisovului de autocefalie a Mitropoliei Moldovei³¹, cu mitropolit pămîntean, în persoana lui Iosif I Mușat (iulie 1401), în vremea lui Alexandru cel Bun. Dificultățile apar însă de acolo, că în 1401-1402 Ioan VII nu era împărat al Bizanțului. Între anii 1390-1425 împărat al Bizanțului a fost Manuel II Paleologul, care în 1399-1403 a întreprins o călătorie în Apus (Roma, Paris, Londra), pentru a solicita ajutor împotriva otomanilor care făceau presiuni asupra imperiului. În acest timp — al lipsei de la tron — a lăsat regent pe Ioan VII, care a avut de înfruntat o lovitură otomană, însă a rezistat și nu a predat capitala³². Ioan VII a fost împărat asociat în 1390, ca fiu al lui Andronic IV Paleologul (1376-1379). Din relatarea citată, după N. Iorga, ar trebui să conchidem că, pentru a rezista presiunii otomane, Ioan VII pentru foarte puțin timp a venit spre Țările Române după ajutor — între anii 1400-1402, cînd în Moldova domnea Alexandru cel Bun. Întîlnirea nu putea avea loc decît înainte de 28 iulie 1402, deoarece la această dată a avut loc marea înclăștare de lingă Ankara între Baiazid și Timurlenk, înclăștare care s-a soldat cu un dezastru pentru Baiazid. Unele cronicile otomane vorbesc de participarea unui contingent de oaste și din Țara Românească, ceea ce însă pare mai degrabă un adaos al cronicarilor de mai tîrziu³³.

A doua afirmație: „Icoana Maicii Domnului, dată, după tradiție de împăratul bizantin Ioan, cînd străbătu, supt Alexandru cel Bun (1424), Moldova, icoană pe care Cesarul din Constantinopol n-a dăruit-o, firește, însuși Neamțului, pe unde în graba lui, nici n-avea cum să treacă, ci oaspetelui domnesc din moștenirea căruia o luă apoi Ștefan al lui Alexandru cel Bun pentru a o dăruî mănăstirii lui favorite“³⁴. În această de a doua relatare nu se stabilește care Ioan a trecut prin Moldova, în schimb se fixează *anul 1424*, care conduce la concluzia că *este vorba de Ioan VIII Paleologul*.

29. N. Iorga, *Istoria vieții bizantine...*, p. 564.

30. *Ibidem*, p. 568, nota c.

31. Gheorghe I. Moisescu ș. a., *Istoria Bisericii Române*, vol. II (1630-1949), București, 1958, p. 193. Mitropolitul Gheorghe a tipărit „*Sbornicul* românesc cu istoria sfințirii bisericii Neamțului și istoria icoanei Sfintei Fecioare de la Neamț“ cu arătare că împăratul bizantin, cînd a trimis lui Alexandru cel Bun icoana a trimis și hrisov pentru autocefalia Mitropoliei Moldovei.

32. N. Iorga, *op. cit.*, p. 546, nota c.

33. Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 132; *Istoria poporului român* (lucrare în colectiv), București, 1972, p. 203.

34. N. Iorga, *M[ănăstirea] Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, Vălenii de Munte, 1912, p. 18.

Ioan VIII (fiul lui Manuel II Paleologul 1390-1425-11 sau 21 iulie cînd se călugărește sub numele de monahul Matei)³⁵, a fost chemat ca asociat la domnie în 1424, pe cînd se afla plecat în apus pentru obținerea de ajutoare spre a face față presiunilor otomane. La întoarcere, la Buda, a făcut un popas întîlnindu-se cu Sigismund de Luxemburg, după care a plecat spre Bizanț „străbătînd Țara Românească, unde domn era Dan II“³⁶ și, la Dunăre i-a ieșit înaintea Alexandru cel Bun cu alai domnesc fiind de față și mitropolitul Moldovei, care nu mai era Iosif I Mușat (†1415?)³⁷, ci Macarie. Alexandru cel Bun de la un port dunărean de sub controlul țării Moldovei, împreună cu suita sa, l-a petrecut pe Ioan — viitorul împărat „pînă la Cetatea Chilia“ unde era așteptat de vasele grecești care l-au dus la Constantinopol³⁸.

După trecerea la cele veșnice a mitropolitului Iosif I Mușat, succesorul său — Macarie —, între 1416-1418, se afla la Constantinopol, așteptînd recunoașterea sa ca legiuit mitropolit al Moldovei, recunoaștere pe care Patriarhul Eftimie (1410-1416) o amîna și „nici măcar nu i-a dat voie (lui Macarie) să intre în Constantinopol“³⁹. Abia urmașul lui Eftimie, Patriarhul Iosif (1416-1439) în anul 1418, după întoarcerea împăratului Manuel II din Pelopones, a recunoscut pe Macarie ca mitropolit al Moldovei. Istoricii semnaleză un conflict între Patriarhul Eftimie și împăratul Manuel II Paleologul, în legătură cu un mitropolit al Moldovei pe care Eftimie refuza să-l recunoască⁴⁰, și, care, nu poate fi decît Macarie, așa cum s-a arătat.

N. Iorga fixînd ca an al întîlnirii între Ioan VIII Paleologul și Alexandru cel Bun — 1424 — înlătură posibilitatea unor alte confuzii știut fiind că în secolul al XV-lea, în prima jumătate prin țările românești au trecut și alte ambasade bizantine, ca acelea din anii 1422 și 1434⁴¹.

Dacă întîlnirea între Ioan VIII Paleologul și Alexandru cel Bun a avut loc în anul 1424, icoana Maicii Domnului va fi fost trimisă de la Constantinopol, fie în același an 1424, fie cel mai tîrziu, în anul următor — 1425⁴².

Unii cercetători, vorbind despre icoana Sfintei Ana de la Mănăstirea Bistrița — mănăstire ctitorie a lui Alexandru cel Bun — o consideră „donată de soția împăratului bizantin Manuel II, Ana, soției lui Alexandru cel Bun, prin Grigore (Țamblac), în anul 1407“; alții fixează anul 1401⁴³.

35. Idem, *Istoria vieții bizantine...*, p. 573, nota 4.

36. Alexandru Elian, *Românii despre bizantini, bizantinii despre români*, în volumul „Lumea Bizanțului“, 1972, p. 146-147.

37. Scarlat Porcescu, *Iosif cel dintîi mitropolit cunoscut al Moldovei*, „M.M.S.“, XL (1964), nr. 3-4, p. 138. Iosif I Mușat „a trăit pînă în anul 1415“.

38. Gheorghe I. Moisescu..., ș. a., *op. cit.*, p. 227.

39. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 80.

40. Gheorghe I. Moisescu..., ș. a., *op. cit.*, O inscripție grecească de pe un epitaf, din 1428 arată că atunci era mitropolit „al Moldovlahiei și al părților de lîngă mare“ unul cu numele Macarie și, care va fi tot acela care între 1416-1418 aștepta recunoașterea la Constantinopol; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 80.

41. Eugen Stănescu, *500 de ani de relații româno-bizantine*, în volumul „Lumea Bizanțului“, București, 1972, p. 166.

42. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 149; M. Șesan, *op. cit.*, p. 281.

43. Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, București,

Sintetizînd datele de pînă acum, putem contura următoarele, în legătură cu prezența icoanei Maicii Domnului la Mănăstirea Neamț: Această icoană „reprezintă un dar al împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul, făcut lui Alexandru cel Bun“⁴⁴, în anii 1424-1425. A fost adusă la Suceava și așezată în biserica Mirăuți — catedrala mitropolitană din acea vreme; icoana a fost, prin dăruire, proprietatea lui Alexandru cel Bun. Către sfîrșitul domniei (1431), Alexandru cel Bun a lăsat icoana, ca moștenire, fiului său Ștefan⁴⁵, mort în chip tragic — prin decapitare — la 13 iulie 1447 și înmormîntat la 16 iulie același an la Mănăstirea Neamț. Ștefan, moștenind această icoană, a dăruit-o mănăstirii Neamț, dacă nu la începutul domniei sale (1433-1435), atunci în ultimii ani ai domniei sale 1445-1447, cînd, de fiecare dată, în aceste perioade, a domnit singur⁴⁶.

Indiferent de împrejurările istorice în care această icoană a Maicii Domnului de la Neamț a ajuns în Moldova, cercetătorii consideră că, ea, a suferit multe retușări și s-ar prezenta „complet transformată“ menținîndu-și totuși „o factură bizantină clasică“⁴⁷. Atît icoana Sînta Ana de la Mănăstirea Bistrița-Neamț cît și aceasta de la Mănăstirea Neamț sînt apreciate ca avînd o „vechime evidentă“⁴⁸ și sînt asemănătoare cu cele bizantine din secolele XIII-XIV din Macedonia, care se păstrează la Ohrida, Mă-

1971, p. 60. „După tradiția mănăstirească de la Bistrița (Jud. Neamț), icoana Sf. Ana, existență și azi în mănăstire ar fi fost trimisă în anul 1401 doamnei Ana, de soția împăratului Manuel al II-lea Paleologul și de patriarhul ecumenic Matei, și dăruită cu multă solemnitate mănăstirii, cîțiva ani mai tîrziu“; Ioanichie Balan, *Mănăstirea Bistrița*, București, 1977, p. 18, consideră că Ana soția lui Alexandru cel Bun a dăruit icoana Sfintei Ana mănăstirii Bistrița înainte de anul 1418 cînd s-a strămutat la veșnicile locașuri“.

44. Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine...*, p. 60.

45. *Istoria lumii în date*, București, 1969, p. 568, statornicește următoarele date în legătură cu domnia lui Ștefan: a domnit singur 1433-1435; 1442-1444; 1445-1447; a domnit asociat cu Iliăș 1435-1442 iar cu Petru II 1444-1445.

46. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 16, indică an al dăruirii icoanei la Mănăstirea Neamț, 1447.

47. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1943, p. 652; Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 396; N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului...*, p. 18.

48. Sînt și opinii care contestă vechimea icoanei de la Neamț și nu o consideră nici din secolul VII și nici din secolul XV, ci pun intrarea ei în circulație ca obiect de cult abia din anul 1655. Anul 1655 ar fi anul cînd Nicolae Milescu, tînr fiind, în trecere pe la Mănăstirea Neamț (Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Malița, *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 167), a descoperit și a făcut cunoscut o corespondență a lui Alexandru cel Bun cu Ioan VIII Paleologul precum și „Istoria a Prea Sfintei noastre Stăpîne Născătoare de Dumnezeu Maria“ alcătuită de Matei al Mirelor (Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 162). Ceea ce a urmat ca istorie a acestei icoane nu ar fi cea a lui Nicolae Milescu, ci ar fi: 1. o prelucrare făcută de Pahomie, ctitorul Pocrovului, fost stareț al Neamțului și Episcop al Romanului (1674-1724), (Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în volumul „Istoria literaturii române“, București, 1964, p. 140, 145, 147); 2. sau o prelucrare din 1723 făcută de Mitropolitul Gheorghe al Moldovei, fost viețuitor la Neamț. Istoria icoanei alcătuită de Mitropolitul Gheorghe ar fi fost „brodată pe un fond de istorie moldovenească după tradiția păstrată în Mănăstirea Neamț“ (*Istoria literaturii române*, (colectiv de redacție),

năstirea Chilandari de la Athos și în unele mănăstiri grecești⁴⁹.

Cercetări viitoare, cu mijloacele de investigație modernă, cu posibilități de comparație cu alte icoane de același gen, vor putea clarifica vechimea icoanei ca tehnică și execuție, iar documente istorice noi vor putea fixa timpul aducerii în Moldova ca și timpul de când a fost adusă și lăsată, ca un odor de mult preț, în adăpostul sigur de la Mănăstirea Neamț⁵⁰.

II. Catapeteasma de la biserica din Cetatea Neamțului.
Sînt foarte multe relațiile care indică existența unei biserici în interiorul cetății Neamț, biserică, care, de la o vreme, cînd cetatea nu a mai avut funcțiunea de „cetate“, a devenit biserică

Catapeteasma de la biserica din Cetatea Neamțului.

de mănăstire, însăși cetatea fiind transformată într-un complex mănăstiresc.

În unele manuscrise din biblioteca mănăstirii Neamț se găsesc date informative în legătură cu biserica și mănăstirea din Cetatea Neamț, date care se confirmă și prin alte mijloace de informare istorică. Astfel: la 28 mai 1651 aflăm vorbindu-se de o „mănăstire ce i de nou zidită în Cetatea Neamțului cu hramul Sfîntului ierarh

București, 1964, vol. I, p. 459; N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942, p. 131). Prima confirmare documentară despre această icoană ar fi abia din anul 1665 cînd apare citată în culegerea lui Ioanichie Galeatovschi „Cer Nou“ (Al. Elian, *Moldova și Bizanțul...*, p. 145-147).

49. Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine...*, p. 60.

50. În tiparnița mănăstirii Neamț, în anul 1847 s-a tipărit: *Carte prea frumoasă numită minunile Maicii Domnului ce cuprinde în sine canon de rugăciune către Prea Sfînta Născătoarea de Dumnezeu, împreună și icoasele, istorisirea de multe minuni ale aceiași pururea Fecioare Mariei. Adunată în limba grecească de monahul Agapie Criteanul Aghioritul și tălmăcită în limba românească mai nainte și tipărită la Rîmnic. Care*

Neculai“⁵¹. La 12 ianuarie 1653 se face referire despre miluirea rugătorilor „Sfintei monastiri din Cetate a Neamțului cu hramul Sfântului Neculai făcătorul de minuni“⁵². „Fiind că i zidită tot pi locul Cetății Neamțului“ mănăstirea din Cetatea Neamțului la 2 februarie 1665 este supusă mănăstirii Secu⁵³. „Egumenul Aftanasie și cu tot soborul din monastire din Cetate[aj] Neamțului“⁵⁴, se jăluia, în anul 1691, domnitorului că intrînd „cazaccii și alți filhari în Cetate“, „au jăcuit-o și au luat tot ci au găsit luîndu și uricile moșiilor“ și, în lipsa lor alți megieși „împresoară ocinile monastirii“⁵⁵. În Cetatea Neamțului era „biserică în numele Sfântului ierarh Nicolae, iară catapeptasma din cetate se află în biserica parohială din Comuna Vinătorii ce este hotaru cu Tîrgul Neamțului“⁵⁶. La Mănăstirea Secu, în anul 1824, în amintirea bisericii Sfîntul Niculai din Cetate s-a ridicat o „biserică de piatră foarte frumoasă și înaltă, cu patronul Sfîntului ierarh Nicolae făcătorul de minuni“⁵⁷. Mănăstirea „din Deal“⁵⁸, cum i se mai spunea mănăstirii din Cetatea Neamțului, care a fost supusă în 1665 de Dabija Vodă⁵⁹ mănăstirii Secu, a fost din nou întărită această supunere de către divanul Moldovei din care a făcut parte și Mitropolitul Dosoftei la 25 august 1685⁶⁰. În anul 1717 Cetatea Neamțului a fost distrusă și toată averea mănăstirii din cetate a fost împărțită între mănăstirile Neamț și Secu, iar unele lucruri au fost date și la alte unități bisericesti: biserica din Ocea, Sfîntul Dumitru din Tg. Neamț, Schitul Sihla, biserica Sfîntul Dumitru din satul Plotun, Comuna Pipirig-Neamț⁶¹. Cu privire la unele icoane, aflăm că au fost de asemenea împărțite, iar icoanele împărțiteși Mîntuitorul și Maica Domnului — pereche — se aflau „ca antichități în gropnița bis[ericii] Sfîntul] Ioan Bogoslovul la M[ănăstiri]rea Neamțu“⁶².

În incinta de la Cetatea Neamț a existat și un paraclis în cinstea Sfîntului Arhidiacon Ștefan și, de la acest paraclis, s-ar afla la

acum din nou s-au îndreptat de multe greșale și s-au mai îmbogățit cu alte minuni din nou tălmăcite, tipărindu-se spre folosul cel de obște al creștinilor... M. Neamț, 1847.

În această carte se redă și o scurtă istorie a Sfintei Icoane cu relatarea că Ioan Paleologul a trimis icoana aceasta mitropolitului Iosif.

După 1930, au apărut broșuri de popularizare în tipografia mănăstirii Neamț, în care se repetă aceleași afirmații că icoana „a fost dată de Ioan Paleologul lui Alexandru cel Bun la anul 1401“.

Narcis Crețulescu în Manuscrisul 171 „Inscripțiile Sfintelor Mănăstiri Neamț și Secu...“, 1905, din biblioteca mănăstirii Neamț, reproduce inscripțiile de pe fețele metalice ale icoanei și încearcă și o explicare a celor 18 litere care nu și-au găsit o dezlegare.

51. Ms. 159, „Opis de moșii ale M[ănăstirii] Neamț...“, f. 8v-9; 9v-10; † Nestor Vornicescu Severineanul, Episcop-vicar, *Un manuscris necunoscut al duhovnicului Andronic: Istoria Mănăstirii Secu*, „M.M.S.“, L (1974), nr. 3-4, 188, 189, 190, 191, 193 — cu prețioase date în legătură cu Mănăstirea Sf. Nicolae din Cetatea Neamț.

52. Ms. 159, f. 9v-10.

53. *Ibidem*.

54. *Ibidem*.

55. *Ibidem*.

56. Ms. 161, *Istoria fondării M[ănăstirii] Neamț-Secu*, de Augustin Braha, f. 16, 16v-16 supliment.

57. *Ibidem*, f. 33.

58. Ms. 163, *Istoria M[ănăstirii] Agapia-Varatec*, de Narcis Crețulescu, p. 122-123.

59. *Ibidem*, p. 127.

60. *Ibidem*, p. 135.

61. Narcis Crețulescu, *Istoria Cetății Neamț*, București, 1905, p. 35.

62. Ms. 165, *Istoria Sfîntei] Mănăstiri Sava-Iași*, de Narcis Crețu-

Ocea un clopot, iar altul „Deșteptătorul“ la Mănăstirea Neamț⁶³. Inscripția cu stema de la Mănăstirea din Cetatea Neamțului se află la Mănăstirea Secu, fiind transferată aici după desființarea mănăstirii din cetate⁶⁴.

Biserica din Cetatea Neamțului a fost ctitorie veche, reînnoită și reparată o dată cu întreaga cetate de Petru Rareș⁶⁵, iar Vasile Lupu „poate pentru amăgirea turcilor care cereau cu insistență, încă din vremea lui Alexandru Lăpușeanu distrugerea ei, a transformat-o în mănăstire“⁶⁶, ceea ce a făcut ca, Bandini, la 19 octombrie 1646 să consemneze: „Cetatea era mănăstire deși avea formă mai mult de cetate decât de sihăstrie“⁶⁷. Catapeteasma bisericii Sfântul Neculai din cetate a fost un timp la biserica parohială Sfântul Ioan Botezătorul din Vinători-Neamț, iar în anul 1962 a fost transferată la Mănăstirea Neamț, bisericii din Vinători dându-i-se în loc o catapeteasmă de la un paraclis al mănăstirii Horaița.

Vechimea catapetesmei de la biserica din Cetatea Neamțului este discutabilă. Unii cred că este „cel mai vechi monument de artă sculpturală religioasă“ din Moldova, cu picturi din secolul al XV-lea⁶⁸. Alții cred că această catapeteasmă, datează din anul 1643; executată de un pictor „de concepție apuseană, format în zona de influență a artei baroce central europeană, și care semnează **МАЛЕРЪ (Maler) БАР[Я]КІН (Baraschi)**⁶⁹. Atît cît se află din cata-

lescu, p. 15; Gh. Zidaru, *Descoperirea prin restaurare a unei icoane bizantine la Mănăstirea Secu-Neamț: „Maica Domnului cu Pruncul-Cipriota“*, „M.M.S.“, L (1974), nr. 3-4, p. 284-293. Consideră această icoană ca fostă la mănăstirea din Cetatea Neamț încă din anul 1646 și în anul 1718 a fost reparată mănăstirii Secu.

63. Ms. 165, p. 15.

64. Ștefan Balș, *Mănăstirea Secu*, București, 1966, p. 8.

65. Ioan Solcan, *Realizări artistice*, în volumul „Petru Rareș“, București, 1978, p. 301.

66. Ștefan Balș, *op. cit.*, p. 8.

67. N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenesti*, în „Studii și cercetări istorice“, vol. XX, Iași, 1947, p. 39; I. Pașa, *Mărturii ale poporului nostru: Cetatea Neamțului*, București, 1958, p. 46.

68. Afirmarea aparține lui D. Constantinescu, consemnată de A. Boldur, în *Cronica* cu titlul: *Activitatea Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol“ în anii academici 1945-1946 și 1946-1947*, în „Studii și cercetări istorice“, vol. XX (vol. III seria nouă), Iași, 1947, p. 348; Șerban Voinea Semo, *Pe urmele unor icoane vechi*, în „Monumente istorice și de artă“, nr. 1/1977, p. 78-81. Autorul vorbește de existența unui tip de icoane deosebit de înalte și înguste, înfățișînd întotdeauna un singur personaj, uneori încadrat de reprezentări secundare de proporții foarte mici, de tip Deisis. Raritatea icoanelor de acest tip se explică prin faptul că ele au fost create ca parte integrantă a timpului, găsindu-și locul pe registrul apostolilor, așa cum este cazul la catapeteasma de la Cetatea Neamțului. *Aceasta ar fi fost forma de lucru a timpurilor din secolele XV și XVI, care cu timpul au dispărut. „Cu o singură excepție: „splendidă“ timpură (în stare fragmentară însă) a fostului paraclis al Cetății Neamțului* (Radu Crețeanu, Recenzie la: „Monumente istorice de artă“, nr. 1/1977, 96 p., numeroase planuri și ilustrații, în „BOR“, XCVI (1978), nr. 3-4, p. 337-340, respectiv 339.

69. *Istoria artelor plastice în România*, (Colectiv de redacție), vol. II, București, 1970, p. 142-143. Cap. 2, „Arta în Moldova de la începutul secolului al XVII-lea pînă în primele decenii ale secolului al XIX-lea“, redactat de Florentina Dumitrescu, Maria-Ana Musicescu, Dumitru Năstase, Radu Teodorescu, Răzvan Teodorescu, Sorin Ulea și Teodora Voinescu.

peteasma din Cetatea Neamțului la Mănăstirea Neamț, are un cadru din lemn ornamentat cu motive florale sculptate și împodobite cu vopsea pe un strat de ipsos, în culoare închisă pe multe locuri cu patină aurie. Sus, la mijloc, se află „Crucea Răstignirii“ într-un cadru frumos ornamentat, cu chipul Domnului răstignit, iar în extremitățile crucii simboalele evangheliștilor. Pe iconițe separate, de o parte și de alta a crucii, apare chipul Maicii Domnului și cel al Sfântului Ioan cu inscripție chirilică cu vopsea roșie: ION. De sus în jos, urmează, trei registre de icoane: I. a profeților Vechiului Testament în număr de opt, bust: David, Isaia, Moisi, Ieremia, Solomon și alți trei greu de identificat; II. a apostolilor — douăsprezece chipuri, în picioare: Maica Domnului cu coroană împărătească, Petru, Matei, Marcu, Andrei, Vartolomei, Ioan Botezătorul, Pavel, Luca, Iacob, Filip, Ioan. După câte se observă din această înșiruire nu este vorba numai de numele apostolilor propriu ziși, ci, sînt redată și personaje care nu au avut acest titlu; III. icoanele împărătești cu patru piese: 1. Maica Domnului cu Pruncul pe brațul stîng, cu ornamentări metalice parțiale; 2. Sfîntul Ioan Botezătorul cu tipsia în mîna stîngă, pe care se reprezintă capul decapitat; pe marginea icoanei sînt 17 scene diferite din viața Sfîntului Ioan Botezătorul; 3. Domnul Hristos binecuvîntînd, stînd pe tron, în colțurile de sus chipurile Sfintei Fecioare Maria și Sfîntului Ioan Botezătorul; 4. Domnul Hristos pe tron, cu îngeri în părți, care, țin pe discuri, unul inițialele IS (Iisus) și altul HS (Hristos).

Subliniem fastuozitatea, bogăția cîmpului aurit, expresivitatea figurilor, liniștea și pacea lor sufletească, cu excepția chipului aspru al Sfîntului Ioan Botezătorul. Icoana hramului, Sfîntul Neculai, lipsește. Lipsesc și alte icoane din ciclul icoanelor catapetesmei. Icoanele catapetesmei de la Cetatea Neamțului au stîrnit interesul, admirația și evlavia mărturisită de către unii: „...eu de multe ori le-am văzut și le-am sărutat“⁷⁰ cu îndemnul: „merită să fie văzute și chiar copiate...“⁷¹.

* * *

Colecția de obiecte bisericești. Organizată în trei săli speciale, plus coridoarele dintre ele, la etaj, pe latura de vest a careului de incintă, expoziția permanentă a mănăstirii Neamț evocă unele aspecte din îndelungata existență a vieții monahale de aici și, mai ales, intensa activitate culturală⁷².

În *primul hol*, în cîteva vitrine sînt expuse o parte din materialele arheologice descoperite cu ocazia cercetărilor și săpăturilor din anii 1954-1960. Predomină ceramica feudală alături de cahle smălțuite și discuri decorative policrome. Un fragment ceramică — strachină are înscris cuvîntul **ХЛЕБЪ** = pîine — poate va fi servit ca discos liturgic. Printre monezi, una are înscrisul: Imp Lic LICINIUS PF IOVI CONSEVATORI AVCC TST... Materialele de ceramică provin din secolul al XV-lea.

În *prima sală* mare este expusă Catapeteasma de la biserica

70. Ms. 163, p. 195.

71. Ms. 165, p. 15.

72. I. I. Georgescu, *Muzeul mănăstirii Neamț*, „MMS“, XXXVIII (1962),

din Cetatea Neamțului — despre care am vorbit mai înainte — și mai multe vitrine și panouri.

1. Vitrina cu două mitre arhieresti, cu mînecuțe din vremea starețului Dometian (secolul XIX), bederințe dintre care una de la Ecaterina Dabija vodă — 1665⁷³.

2. Vitrina cu două cristelnițe dintre care una din 1776 de la V [B]enedict Dingă, stareț al mănăstirii Neamț și alta din 1779 de la Mitropolitul Iacob Stamati.

3. Vitrina cu cîngători dintre care una din 1781; paftale metalice dintre care una cu sîdef la mijloc.

4. Vitrina cu obiecte de cult filigranate: o iconiță a Maicii Domnului la cruce, cu acoperămint metalic din 1739; șase candel

Mînecuțe din vremea starețului Dometian (secolul XIX).

din argint filigranate; un triptic și un diptic; două panaghiere dintre care unul de la Grigore Dingă 1750 iar altul de la un oarecare Vladov reinnoit, în partea metalică, în 1848, prin sîrguința starețului Neonil.

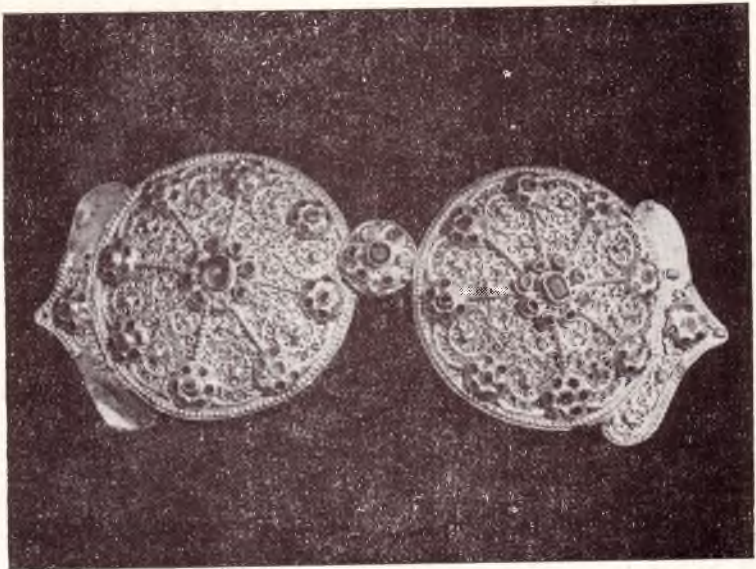
5. Vitrina cu un antimis de la Mitropolitul Veniamin Costachi — 1807 —; potir din 14 februarie 1767 — Dragomirna; potir

nr. 5-6, p. 461-471; *Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 120; Marcel Dragotescu, *Muzee din Județul Neamț*, București, 1974, p. 39-41; Sergiu Adam, *Ctitorii mușatine*, București, 1976, p. 89; Vasile Cucu — Marian Ștefan, *Ghid atlas al monumentelor istorice*, București, 1970, p. II/354.

73. Ioan Ivan, *Contribuție la istoria Doamnei Ecaterina Dabija Vodă*, „MMS”, XXXIV (1958), nr. 1-2, p. 134-135.

Bederniță de la Ecaterina Dabija vodă 1665.

Una din paftale.

*Una din candelarele din argint
filigranat.*

Altă candelă din argint filigranat.

din 1842 de la ieromonahul Teofan și două discuri cu stelulele lor.

6. Vitrina cu Evanghelia slavo-rusă din 1759 legată în tartaje masive, cu îmbrăcăminte metalică și iconițe emailate, în greutate de circa 35 kg.

7. Vitrina cu Evanghelia din 1821 tipărită la Mănăstirea Neamț, fiind cea mai mare și mai bogată în ilustrare de pagină între toate tipăriturile cite au ieșit în decursul vremii din tiparnițele românești.

8. Vitrina cu obiecte liturgice diferite: cruce din 1853 de la „Vasălie Sfânta] M[ănăstire] Neamț“; cruce în filigran; sfeșnic cu 9 lumini, din vremea starețului Neonil — 1851.

9. Vitrina cu alte obiecte de cult: 5 cruci filigranate, cu postament; 3 cruci de mână filigranate; 2 medalioane emailate — unul Domnul Hristos și altul Maica Domnului; 2 engolpiioane, dintre care unul cu lanț.

10. Vitrina cu obiecte bisericești — sculptură în lemn — iconițe și cruce executate de frații monahi Silvestru și Eufrosin Urmă, iar câteva de protosinghelul Firmilian Olaru.

11. Vitrina cu cruce din anul 1767 — 18 februarie. Este o cruce procesională cu postament metalic.

12. Vitrina cu acoperăminte de vase — secolul XIX.

*Evanghelia slavo-rusă
1759 (față).*

Panourile adăpostesc unul sau mai multe obiecte, după cum urmează :

1. Poala „Buna Vestire“, cusătură în fir pe fond de mătase albastră.

2. Perdea mică — secolul XVIII.

3. Perdea (dveră) — cațifea secolul XVII; lumina-re înflorată din vremea lui Vasile Lupu.

*Evanghelia slavă-rusă 1759
(coperta din față amănunt).*

Evangelhia slavo-rusă 1759
(fața ultimă a copertei).

4. Cinci epitrahile dintre care unul cu un grup de opt sfinți din anul 1760 de la ierodiaconul Hrist Zefar (Hristofor ?); altul cu trei scene diferite; altul cu visul lui Iesei — Avraam, Isaia, Evangheliști și Bunavestire; altul cu trei chipuri de sfinți și, în sfârșit, unul din catifea cu broderie din fir.

5. Epitrahil de la Episcopul Pahomie al Romanului — începutul secolului XVIII.

*Evanghelia slavo-rusă
(model de ornamentare
exterioară).*

*Evanghelia din 1821
tipărită la Mănăstirea
Neamț.*

*Evangelhia din 1821 tipărită la Mănăstirea Neamț
(o pagină).*

6. Epitaf, cu trupul Domnului în relief, pictat, în jur cu cusături din fir aurit, cu text slavon — anul 1812.

În afară de vitrinele și panourile amintite, în această sală sînt expuse și cîteva icoane răslețe: 1. Sfîntul Gheorghe — secolul XVIII —;

*Cruce în
filigran.*

2. Domnul Hristos — în jur sfinți, cu inscripția dedesubt deteriorată — secolul XVII — ; 3. Coborîrea Domnului la iad și slobozirea celor din veac adormiți — secolul XVIII — ; 4. Sfîntul Ioan Evanghelistul, în jur cu mai multe scene și cu însemnarea : „Această sîntă icoană s-au zugrăvit cu cheltuiala dumisale cucoanii Marii fiica Pașcanului..... (lipsă)...“.

Sala mică prezintă cîteva lucrări ale pictorului N. Grigorescu: 1. Fuga în Egipt a Sfintei Familii (în barcă, Sfîntul Iosif și Sfînta Fecioara Maria care ține cu deosebită grijă și afecțiune Pruncul;

Cruce în filigran,

un om de culoare neagră vislește, iar un înger conduce la cîrmă scrutînd întinsul apei). Semnătura autografă: „Nicolae Grigorescu“.

2. Trei iconițe atribuite tot lui N. Grigorescu: Întîlnirea Sfintei Fecioare Maria cu rudenia sa Elisabeta; Bunavestire; Dumnezeu Tatăl sau „Cel vechi de zile“.

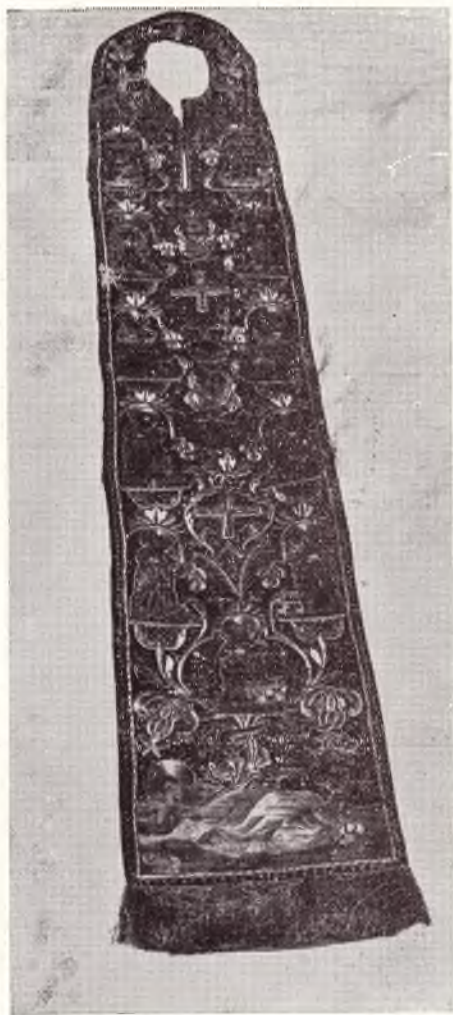
Tot în această sală mai sînt expuse: o ladă cu îmbrăcăminte de piele și ferecături metalice, pentru ținerea veșmintelor biseri-cești; acoperămînt pentru înmormîntarea monahilor — 1871; Epi-trahil de doliu — 1839; Epitrahil de doliu de la Ieremia schimo-nah; Felon din fir — secolul XVIII; Felon — 1812, cu chipul Sfin-tului Gheorghe, din stofă cu fir.

A doua sală mare este rezervată manuscriselor, tipăriturilor,

Două acoperăminte pentru Sfintele Vase.

*Epitrahil cu
visul lui Iesei.*

instrumentelor tipografice și de legătorie. Exponatele tipografice: prese sau teascuri de lemn și metalice, literă și casă de litere, chirilice, gravuri pentru ornamentarea paginilor, evoluția tipăriturilor nemțene, piese de legătorie prezintă un interes deosebit pentru vizitatori.

Un teasc din „inimă de păr“ cu care s-au început lucrările tipografice la Mănăstirea Neamț în 1807 și două teascuri de fier din prima jumătate a secolului al XIX-lea sînt cele dintîi piese de la Neamț. O firmă: „Tipografia Sfintei M[ănăstiri] Neamțul 1875 octomvrii“ nu mai arată decît intențiile de existență a tipografiei cu caractere chirilice, deoarece

Icoana Domnului
 Iisus Hristos
 secolul XVII.

ultima lucrare care încheie activitatea chirilică a acestei tipografii a apărut în anul 1874 — Ceasoslovul sau Ceaslovul. Panourile cu gravura în lemn a iscușiilor gravori nemțeni din secolul XIX și câteva din secolul XVII ale lui Ivan Bîcov, demonstrează interesul pentru cartea tipărită în bune condițiuni grafice.

În aceeași sală, câteva vitrine prezintă manuscrise printre care :

1. *Tetraevanghel* pe pergament — secolul XIV — cu text slav.
2. *Liturghierul* lui Ioan Logofătul, pe pergament — secolul XVI — cu text slavon⁷⁴. Fără a avea o însemnare din zilele scrierii, la f. 114v se păstrează o însemnare în limba română, cu caractere cirilice, din anul 1633: „Această sv[in]tă leturghie iaste // făcută de Ioan Logo-
fătul s[vin]tei măn]ă]stiri // Neamțului și o au ferecat și o au
poleit, să-i // fie poman]ă] întru s[vîn]tea besearic]ă]. // Cînd au
fost 7141 (1633) mai 4, lovit-au t[î]lharii mănăstirea. Tot // argintul
cu toate podoabel[e] beseariceii, tot au luat. Această // leturghie
o a scos Cătinaș To // ma Span din Țara Ungurească // iar întru
sv[in]ta mănăstire în // Neamțu pentru sufletul său // o au dat
vltu 7142 (1634) s[e]p[tembrie] 1“⁷⁵. În continuare, o altă însem-
nare din anul 1731, tot în limba română, cu caractere chirilice
cursive, cuprinde următoarele: „Această sf[i]ntă leturghie di la
sf[i]nta mănăstire // N[e]amțului, ce au fost-o luat Pătrău Armaș
pentru niște ciuboti // ș-au fost vîndut-o și aflînd-o Ursul logofă-
tul // de visterie, au răscumpărat-o și au dat-o iar // la sf[i]nta
mănăstire unde au fostu, pintru po // menire sufletelor noastre. La

74. I. Serafinceanu, *Un manuscris slav important din Biblioteca mănăstirii Neamț: Liturghierul lui Ioan Logofătul*, „MMS”, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 365-406.

75. *Ibidem*, p. 376.

văl[ea]t + 7230 (1731) fev[ruarie] 12⁷⁶. Însemnările redată aici sînt extrem de importante — pentru că: 1. confirmă pe primul proprietar în persoana lui Ion Logofătul; 2. exprimă dorința acestuia de a avea un Liturghier pe care îl dăruiește mănăstirii Neamț; 3. înscrie întîmplări din istoria Moldovei și a mănăstirii Neamț din

Icoana Maicii Domnului — gravură în lemn.

anul 1633 care au dus la pierderea multor bunuri materiale și mai ales culturale și, odată cu ele și înstrăinarea acestui manuscris și mai pe urmă legarea, restituirea și o altă înstrăinare și răscumpărare.

3. *Sbornic* — secolul XVI — pe hîrtie, text slavon.

76. *Ibidem*, p. 382.

4. *Invățături* de la Sfinții Părinți — secolul XVI — pe hîrtie, text slavon.

5. *Cuvintele Sfîntului Isac Sirul* — 1789 — pe hîrtie, text slavon.

6. *Invățături* de la Sfinții Părinți — 1775 — pe hîrtie, text slavon.

7. *Sfîntul Grigore Sinaitul* — 1825—, text românesc, pe hîrtie. La scoarța din față a acestui exemplar s-a găsit un bilețel scris de stărețul Paisie Velicicovschi, cu text slavo-rus, tradus în 1957/8, în limba română, de Alexandru Opațchi, în forma următoare: „Părinte Dosothee, Ostenește-te, pentru Dumnezeu, și cu blagoslovenia mea, cit te va întări Dumnezeu, și citește tînarului bolnav,

Icoana Sf. Împărați Constantin și Elena
gravură în lemn.

care ți se aduce, rugăciunile corespunzătoare (potrivite n. n.) boalei de care este cuprins. Al tău părinte duhovnicesc, Paisie starețu“.

Citeva panouri înfățișează pagini din Tetraevanghelul lui Gavriil Uric, aflat în prezent în biblioteca Bodleyană — Oxford, Anglia.

Sala mică — prezintă panouri cu lucrările dinainte, din timpul și după restaurarea din anii 1953-1961.

Sala antret prezintă: 1. piatra funerară a lui Calist al Romanului — secolul XV; 2. piatra cu inscripția ridicării „clisiarniței“ — secolul XVI; 3. două tablouri cu Iacob Stamati Mitropolitul Moldovei, în unul mitropolitul singur, iar în celălalt mitropolitul primind în cinul monahal pe Veniamin Costachi; 4. tablou cu chipul starețului Paisie Velicicovschi — pictură în ulei, pe pânză.

În afară de obiectele prezentate, multe altele se găsesc în depozite sau în camere oficiale. Printre acestea sînt: cîrje arhieresti (din anii 1803, 1845, 1881); Evangheliile diferite, ferecate (Atena 1791; Moscova 1758, 1763, 1759, 1794; Kiev 1773, 1851; Rimnic 1746, 1754; București 1742, 1854; Neamț 1821, 1825, 1851); sfeșnice (1746, 1750, 1851, 1852); candelice (1851, 1858, 1877); șase cutii pentru Sfintele Taine; trei cutii pentru Sfintele Moaște; dichero-trichere (1852); patru chivote; patru cățui (1836); litiere (1800, 1845); potire (1767, 1796, 1812, 1843, 1845, 1847); pahare din argint (1881); cruci îmbrăcate cu îmbrăcăminte metalică (1733, 1747, 1767, 1772, 1780, 1815, 1825, 1834, 1850, 1852, 1857, 1858, 1866, 1886); cruci pectorale cu lanț (circa 30 de bucăți); salbe diferite; inele (circa 42 de bucăți — 1842, 1843, 1886, 1896); ceasuri; cercei (circa 15 perechi); broșe; icoane într-un număr impresionant de mare din secolele XVIII-XX; tablouri diferite, de mîini foarte diferite, printre care: C. Lifticar (1856); Livaditti (1843); Eustatiu Altini (1797); Doroftei diacon (1818-1825); Anton Maurer-Vien (1882); Gavriil Rășcanu (1860); D. Pavlu (1909); V. Filip (1928); I. I. Luchian (1925); D. Belisare (1938) etc., etc. Prapure (1848, 1879); clopote (1795, 1851, 1867, 1868, 1875, 1914); covoare și scoarțe diferite din secolele XIX-XX.

Din tot ce deține Mănăstirea Neamț, — colecția-expoziție prezintă numai un mic buchet frumos și valoros — ilustrează „rolul cultural important al mănăstirii . . .“⁷⁶.

T I P O G R A F I A

TIPOGRAFI, GRAVORI, PICTORI ETC.

1. Încă din secolul al XV-lea, în Mănăstirea Neamț au existat „ateliere“ conduse de călugări ca „nacialnici“, avînd ca ajutoare părinți și frați care se pregăteau pentru meșteșugurile respective. „Moara“ apare cel mai timpuriu ca unitate meșteșugărească și a constituit un privilegiu acordat mănăstirii, urmat de cel al dreptului de a avea „piuă“⁷⁷. După acestea găsim referiri la alte meșteșuguri

76. Constantin Mătasă, *op. cit.*, p. 100.

77. I. V. Carabiș, *Mori și pive pe valea Jaleșului (Gorj) în secolele*

și ateliere, Mănăstirea Neamț fiind socotită „școală“² și „centru“ sau „atelier“³ chiar și pentru caligrafi și miniaturisti, sculptori-crucieri, meșteri în ale broderiei, legătoriei, ferecătoriei etc.

În secolul al XIX-lea, documentele de arhivă ale mănăstirii Neamț ne oferă un capitol intitulat „fabrici de obște“ în care sînt înșirate: potcapiceria (pentru confecționarea de scofii și potcapuri), mungeria (luminăria), velnița, cojocăria, ciubotăria, timplăria, croitoria, rotăria, butnăria, căldărăria, legătoria și tipografia⁴. Nu apare „olăria“ pentru că oalele erau lucrate de locuitorii din Nemțisor⁵ și nu apare nici „fierăria“. Mănăstirea cumpăra fier, însă, prelucurarea lui nu se făcea de părinți ci de hrisovoliții fierari care erau obligați a lucra acest material pentru toate nevoile gospodărești.

Pentru atelierele ei, mănăstirea avea argați, inventar adecvat dar a avut și scutire pentru meșteșugari precum și pentru vînzarea produselor „prin țiguri și sate“ încă din vechime⁶.

Între toate meșteșugurile, cel al „artei tipografice“ cu gravura, legătoria, „vărsătoria“ sau turnătoria de litere etc. a continuat tradiția cultural-artistică din secolul al XV-lea. „Tiparnița“, cum se numea mai în vechime tipografia, a apărut abia în secolul al XIX-lea la Mănăstirea Neamț. Starețul Paisie Velicicovschi a dorit să întemeieze tipografie aici dar abia în 1800 se ivește prilejul, cînd Mihail Strelbițki, vizitînd Mănăstirea Neamț, făgăduiește lui Dosithei economul mănăstirii și viitor stareț și, imediat „dărui o tipografie pentru care a lăsat și doi călugări inițiați de el în meșteșugul respectiv“⁷. Părinți cunoscători ai meșteșugului tipografic au fost la Mănăstirea Neamț încă din secolul al XVIII-lea; unii au lucrat în tiparnițele eparhiale de la Rădăuți (cum a fost ierodiaconul Iosif la Rădăuți între 1736-1744)⁸, Iași, Buzău etc. Se pomeniște și de Irinarh Roset că a lucrat la Mănăstirea Neamț⁹, poate în timpul organizării tiparniței, între 1800-1807. Efectiv tiparnița, din Mănăstirea Neamț a intrat în producție, prin imprimarea volumului *Viețile Sfinților* pe septembrie, în anul 1807¹⁰.

XVII-lea — XIX-lea, în „Studii — Revista de istorie“, XV (1962), nr. 4, p. 931, 937.

2. Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești pînă la 1900*, Băcurești, 1977, p. 103.

3. Scarlat Porcescu, *Activități culturale la Mănăstirea Neamț*, în „MMS“, XXXVII (1962), nr. 5-6, p. 485.

4. Arhiva Mănăstirii Neamț, *Condica de sama de toate băneștile cheltuteli, pe anii 1851-1859*.

5. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț, Răfuiala din anii 1856-1858*.

6. Șt. Olteanu, *Producția meșteșugărească din Moldova și Țara Românească din secolele al X-XVIII-lea (Probleme de bază în lumina cercetărilor recente)*, „Studii — Revista de istorie“, XII (1962), nr. 4, p. 882, 889, 891.

7. I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1968, p. 98; *Istoria literaturii române*, ediție în colectiv, Academia R. S. R., vol. I, București, 1964, p. 718.

8. Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești*, București, 1968, p. 98.

9. Florea Lucian, *Românii pe muntele Taborului*, în „Anuarul Bisericii Ortodoxe Române din Londra“, 1970; C. Erbiceanu, *Viața unui îmbunătățit călugăr român, Irinarh Roset*, în „BOR“, XXII (1889), nr. 7, p. 603-632.

10. D. Alexandru, *150 de ani de la apariția „Vieții Sfinților“ — 1807*, în „MMS“, XXXIV (1958), nr. 1-2, p. 110-119.

Pornind cu „un teasc vechi din lemn de inimă de păr, cu o sumă de instrumente, o cantitate de literă și alte obiecte“, donate de Mihail Strelbițki, timp de 76 de ani (1807-1883), utilajul tipografic a sporit cu noi teascuri din lemn și din fier. În anul 1843 tiparnița avea trei teascuri din lemn (unul de la Mihail Strelbițki și două făcute în 1815); în 1847 s-a adus din import „o mașină cilindrică“ din fier, de la Viena, care a costat „mulțime“ de cheltuială dar s-a

Prese sau teascuri tipografice.

dovedit „foarte lesnicioasă“¹¹. Starețul Neonil, pe lângă teascul de fier din 1847, a mai adus, ulterior, „două teascuri din fier și unelte de tipărit cărți“¹², ca, apoi, în anul 1873, starețul Timotei vrînd să întărească tiparnița, dezorganizată în perioada secularizării, a cumpărat o „presă tipografică“, adică tot o mașină de tipărit de la Viena¹³.

11. I. Ivan, *Tipografia de la Mănăstirea Neamț*, în „MMS“, XXXIV (1958), nr. 3-4, p. 318.

12. *Ibidem*.

13. Idem, *O completare la istoria relațiilor comerciale ale tipografiei mănăstirii Neamț, în secolul al XIX-lea*, în „MMS“, XLII (1966), nr. 5-6, p. 373.

Hirtia se procura din țară și din străinătate, de la Viena și Praga, prin vămile de Ia Galați și Burdujeni și tot din străinătate se comanda și se aducea litera (așa a făcut și Neonil și Dionisie Romano)¹⁴. Existau matrițe și vase de „vârsat“ sau de turnat litera pe loc, în mănăstire.

Tipografia își avea „cîrmuitorul“ sau „ocîrmuitorul“ de tipografie, cu mai mulți „tipăritori“ și meseriași tipografi, care au ajuns în unele perioade la 20-30 de inși. Și-au înscris numele în meșteșugul tiparniței: Ignatie schimonahul și monahul Sofronie (1809), Gherontie duhovnicul (1809-1827 care a lucrat și la Buzău și București)¹⁵, Gherasim (1821), Inochentie (1830), Isaia duhovnicul (1830-1844), Chiriac (1837), Teofan și Nichita (1845-1847), Teofilact duhovnicul (1858-1864), Ianuarie Bușilă (1862-1863), ieromonahul Cleopa (1844-1871) etc.

Corectura era asigurată prin rîvna colectivă a fraților și părinților știutori de carte din obște. Din modestie, corectorii sau „diorositorii“ nu și-au lăsat numele. Cunoaștem totuși pe cîțiva: Rafail, Isaac (1809), Nichita (1837-1847, 1854), Teodor Inochentescu (1861) și chiar pe Neofit Scriban (1843-1844).

Infrumusețarea sau ornamentarea tipăriturilor nemțene s-a făcut prin clișee metalice, sau din lemn. Unele clișee au fost dăruite de Mihail Strelbițki¹⁶, altele din lemn au rămas, în împrejurări necunoscute din colecția lui Ioanichie (Ioan) Bacov (Bicov) (1678-1700)¹⁷, din care trei se păstrează în colecția de obiecte bisericești ale mănăstirii, după cum unele clișee metalice au fost aduse din Athos de Paisie și ucenicii săi¹⁸. Între timp, au învățat arta de a grava în metal și lemn (de buxus și păr), la Kiev, Ghervasie și Nazarie¹⁹, după care în mănăstire s-au format meșteri iscusiți ca Teodosie (1821-1856) și Damian (1857-1860), care, pe lângă semnăturile săpătorilor Simeon și Nicolae, sînt adevărați creatori cu orizont artistic în domeniul decorării sau ornamentării de carte. Clișee, format mare și mic, viniete, frontispicii și portrete, litere mari înflorate formează o gamă largă a obiectelor de ornamentare a spațiului liber al cărților. Cu anul 1860, gravarea în lemn încetează la Mănăstirea Neamț dar piesele confecționate aici vor deveni prototipuri pentru cele ce se vor zincografia în atelierele bisericești de tipărire a cărților de cuprins teologic și de ritual.

Tipăriturile au sporit de la an la an și timp de circa 76 de ani (1807-1883), la Mănăstirea Neamț, s-au totalizat peste 133 de titluri, în afară de filade și foi volante, în mii de exemplare. Titluri foarte variate pot fi concentrate după cuprins în cîteva grupe: Noul Tes-

14. *Ibidem*, p. 369-373.

15. Gabriel Cocora, *Tipar și cărturari*, București, 1977, p. 21, 33, 35; Idem, *Cîteva știri despre tipografia de la Neamțu*, în „MMS“, XXXVI (1960), nr. 7-8, p. 477-480.

16. Gh. Racoveanu, *Gravura în lemn la Mănăstirea Neamț*, București, 1940, p. 12-13.

17. *Ibidem*, p. 16.

18. I. Ivan, *Gravuri în metal la Mănăstirea Neamț*, în „MMS“, XXXV (1959), nr. 5-6, p. 376-378.

19. Idem, *Tipografia din Mănăstirea Neamț*, în „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 422.

tament (1818)²⁰; cărți de ritual dintre care unele în 2 și 3 ediții (Evanghelia 1821, 1834 și 1845, Psaltirea 1817, 1824 și 1843, Ceaslov 1835, 1858, 1874 etc.). Evanghelia din 1821 se înscrie ca o strălucită realizare tipografică ca mărime, ornamentare, literă și grijă pentru imprimare²¹; cărți de spiritualitate ortodoxă²²; cărți de conținut istoric (Scrisoarea sau Descriptio Moldaviae²³, Hronograful, Istoria Mănăstirii Neamț-Secu); cărți cu biografia unor personalități bisericești (Viața starețului Paisie — în slavonește și românești, Viața și petrecerea părintelui Mitrofan cel Nou 1848); cărți de legislație bisericească (Așezămînt și Pidalion)²⁴; cărți de doctrină creștină ortodoxă cu apărarea ei împotriva încercărilor prozelitiste. La acestea adăugăm și câteva lucrări în care se manifestă grija pentru alfabetizarea cititorilor și, mai ales, a viețuitorilor și viețuitoarelor din mănăstiri — (îndrumări ortografice, ortoepice și de punctuație se găsesc în „Cartea pentru pravilă“ din 1823 și în cea intitulată „Bucoavnă“ din 1847).

Tiparnița și tipăriturile nemțene ocupă un loc important în istoria culturii românești. În ultima vreme a fost subliniat rolul tiparniței și tipăriturilor nemțene și la lucrările sesiunii științifice din 21-23 decembrie 1972 de la Tîrgoviște²⁵, iar Oficiul județean pentru patrimoniul cultural-național Neamț, în anul 1977, a organizat o expoziție cu tema „Carte veche românească în tiparnița Mănăstirii Neamț“, la Piatra Neamț, pentru care fapt s-a imprimat și un scurt istoric al tiparniței și tipăriturilor nemțene, selecționându-se și titlurile cărților prezentate în expoziție.

2. Tiparnița și-a anexat de la bun început și atelierul de legătorie care exista în Mănăstirea Neamț încă din secolul al XV-lea²⁶. În legătoria mănăstirii se executau lucrări de rezistență dar și de eleganță și cu bun gust, adevărate opere de artă ale genului. Se lega în tartaje de scîndură, din lemn sau carton, cu acoperămînt din piele, catifea, pînză, hîrtie șagren etc. Fețele tartajelor erau

20. Idem, *Noul Testament editat în 1818 la Mănăstirea Neamț*, în „MMS“, XLVII (1971), nr. 3-4, p. 281-285; N. Bănescu, *Un capitol din istoria Mănăstirii Neamțului. Starețul Neonil. Corespondența sa cu C. Hurmuzaki și Andrei Șaguna*, Vălenii de Munte, 1910; Teodorescu Barbu *Circulația vechii cărți bisericești*, în „BOR“, LXX (1961), nr. 1-2; Al. Bardieru, *Contribuții la bibliografia veche românească și la cunoașterea tipăriturilor apărute în tipografia M. Neamț în secolul al XIX-lea*, în „MMS“, XLV (1969), nr. 3-4, p. 243-245; I. Ivan, *Cărți de ritual, de cuprins noutestamentar tipărite la M. Neamț, în secolul al XIX-lea*, în „MMS“, XLIX (1973), nr. 3-4, p. 260-265.

21. E. Naghiu, *150 de ani de la editarea Evangheliei la Mănăstirea Neamț, 1821*, în „MMS“, XLVII (1971), nr. 5-6, p. 399-400.

22. C. Voicescu, *Cărți de spiritualitate ortodoxă scrise în limba greacă, traduse în românește și tipărite la M. Neamț în secolul al XIX-lea*, în „MMS“, L (1974), nr. 7-8, p. 630-637.

23. I. Ivan, *Contribuția Mănăstirii Neamț la tipărirea celei dintîi ediții în limba română a operei lui D. Cantemir „Descriptio Moldaviae“*, în „MMS“, XLIX (1973), nr. 5-6, p. 369-375.

24. Idem, *Pidalion, Manuscris în biblioteca Mănăstirii Neamț*, în „MMS“, LII (1976), nr. 1-2, p. 162-168.

25. A se urmări volumul: *Tîrgoviște — Cetatea culturii românești*, București, 1974, p. 213-224.

26. Virgil Molin, *Xilograful Petru Popovici Rîmniceanu inovatorul artei de a ilustra cărți bisericești*, în „Mitropolia Olteniei“, XX (1968), nr. 3-4, p. 207.

ornamentate cu imprimări de podoabe poleite cu foițe de aur sau argint. Se păstrează o trusă cu piese speciale pentru imprimarea fețelor de la tartajele cărților legate²⁷. Piesele sînt metalice și ele se imprimau prin apăsare cu punerea la presă, iar uneori și la cald. La piesele mai vechi, în secolul al XIX-lea, s-au adăugat și piesele unor legătorii particulare și care au fost donate de proprietarii lor mănăstirii Neamț. Printre cei care au făcut astfel de donații se numără: ieromonahul Serafim Suceveanu, schimonahul Lavrentie, arhimandritul Antonie Dumbravă, fost locțiitor de stareț și director al Seminarului din Mănăstirea Neamț 1855²⁸. Printre cei care s-au ostenit în atelierul legătoriei în secolul trecut se găsesc numele citorva: Lavrentie (†1856), Mamant (†1852), Mardarie (†1861), Metodie, Mamant († 1862), Isaia, Gheorghe, Nicolae, Iov (1807), Isachie (1855), Samson Ardeleanu etc.

3. Cu anul 1883 tiparnița cu litera chirilică de la Mănăstirea Neamț își încetează orice activitate din cauze obiective: apariția mașinilor tipografice de mare randament în producție și, mai ales, schimbarea literelor chirilice cu litere latine. S-au făcut încercări pentru înjghebură a unei tipografii care să corespundă noilor cerințe ale cititorilor. În anul 1891, Mănăstirea Neamț intervenea la Ministerul Cultelor pentru a se aproba ca suma de 11.500 lei provenită din vânzarea vitelor să fie folosită „pentru dezvoltarea tipografiei și legătoriei de cărți”²⁹. Pînă în anul 1922 încercările au rămas fără succes. Abia în acest an s-a adus o tipografie cu caractere latine. Timp de aproape 30 de ani (1922-1950) această tipografie a lucrat în cadrul mănăstirii și a tipărit circa 200 de titluri în mii de exemplare. Între titlurile tipărite la Mănăstirea Neamț după 1922 circa 60 sînt din cele ale Patriarhului Nicodim care poate fi considerat reinnoitor al tipografiei, dotînd-o cu noi mașini și utilaj tipografic³⁰.

4. În anul 1949/1950 tipografia din Mănăstirea Neamț a devenit atelier practic pentru elevii Seminarului monahal, iar cu anul 1952 ea a trecut sub directă conducere și folosință a Centru-lui Mitropolitan Iași. Cîțiva ani — după 1950 — tipografia a funcționat în localul actualului Seminar. În ultimul timp a fost mutată în localul de la bolniță unde mai funcționase în intervalul 1922-1950. Tipografia a continuat cu imprimarea revistei „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, în condiții tehnice din ce în ce mai bune, cu „Calendarul de perete” în două și trei culori. Cîteva lucrări tipărite în perioada 1959-1979: „Carte de rugăciune”, în mai multe ediții, „Învățătura de credință creștină ortodoxă”, „Catehismul creștinului drept credincios”, „Psaltirea în versuri” a lui Dosoftei (1974), monografiile: „Biserica Trei Ierarhi din Iași” (1962)

27. I. Ivan, *Gravuri în metal...*, p. 376-378.

28. Idem, *Din istoricul tiparniței de la Mănăstirea Neamț*, în „MMS”, XLV (1969), nr. 7-9, p. 510-512.

29. Arhiva Mănăstirii Neamț, *Registrul hirtiiilor ieșite pe anii 1888-1900*, 6 mai 1891, nr. 71, 72; „Cartea bună”, revistă a tipografiei Mănăstirii Neamț, an. I, nr. 1, 15 februarie 1932, p. 3-9, arată că între 1900-1916 mănăstirea a achitat costul unei mașini tipografice, dar aceasta a fost dirijată la Mănăstirea Cocoș-Dobrogea, de unde a fost dusă în Bulgaria și de unde nu a mai fost adusă din pricina evenimentelor din primul război mondial.

30. C. N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamțu...*, Mănăstirea Neamț, 1942, p. 115-117, 170-179.

de Nicolae Grigoraș, „Catedrala mitropolitană din Iași“ (1977) de Preot Scarlat Porcescu, „Mănăstirea Cetățuia“ (1977) de Nicolae Grigoraș, „În slujba Ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române“, Mitropolitul Iacob Putneanu — 1719-1778, de Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, (1978); „Pe treptele slujirii creștine“, (1980), partea întâia și partea a doua, de Teoctist Mitropolitul Moldovei și Sucevei, „Dumnezeiasca Liturghie“ 1679 — Dosoftei (1980).

Între conducătorii tipografiei de la Mănăstirea Neamț — dintre, monahi, merită a fi citați: Valerie Niculăiasa, Eufrosin Urmă, Vladimir Muscă, Petroniu Bulbucan.

5. Lucrările lui Gavriil Uric au avut influență asupra scrisului și manuscriselor din Țara Românească și Transilvania dar, în același timp, și asupra altor centre ortodoxe și, în mod deosebit, asupra celor kievian și moscovit. Ceea ce vrem să subliniem aici este faptul că, lucrările lui Gavriil Uric au avut influență și asupra literelor tipografice. Se consideră că modelul de literă pentru cea dintâi tipografie chirilică, aceea a lui Sweitpold și Fiol din Kracovia a fost „vestitul izvod moldovenesc“ operă a cărturarului și miniaturistului Gavriil Uric de la Mănăstirea Neamț³¹. Aceleași rădăcini le-ar avea și ornamentarea cărților tipărite de Macarie în Țara Românească la începutul secolului al XVI-lea³². Tradiția scrisului frumos a condus pe tipograful nemțeni la hotărîrea de a realiza litera împodobită dar odhnitoare și citeață.

6. Deși zugrăvirea sau pictura nu ar avea legătură cu tipografia, totuși, încadrînd-o la lucrările practice și artistice, a avut un trecut în Mănăstirea Neamț unde au existat părinți iconari, zugravi sau pictori de catapetesme, de biserici, de interioare și chiar de exterioare de biserici. Dacă studiile viitoare vor demonstra mai convingător că Gavriil ieromonahul, autorul decorării picturale de la Bălinești (1494-1495), își va fi avut „postrigul“ la Neamț, atunci se va putea pogori existența acestei arte la Mănăstirea Neamț, pînă în secolul al XV-lea³³. În secolele XVIII-XIX găsim nume de pictori la Neamț: *Nifon* Undrescu, stareț la Secu (1757-1765), egumen la Pocrov (1777-1778), econom la Neamț; în 1773 semnează icoane: „Nifon zugrav ot mănăstirea Neamț“³⁴; *Varlaam* în vremea stare-

31. Prefața semnată de Dan Zamfirescu la lucrarea lui Gabriel Cocora, *Tipografi și cărturari...*, p. 2.

32. L. Demény, *Inceputurile miniaturisticii române*, „Magazin istoric“, V (1971), nr. 1 (46), ianuarie, p. 37.

33. Petre Comarnescu, *Indreptar artistic al monumentelor din Nordul Moldovei*, București, 1961, p. 236.

34. C. Voicescu, *Schitul Pocrov*, în „BOR“, 1972, p. 824-825.

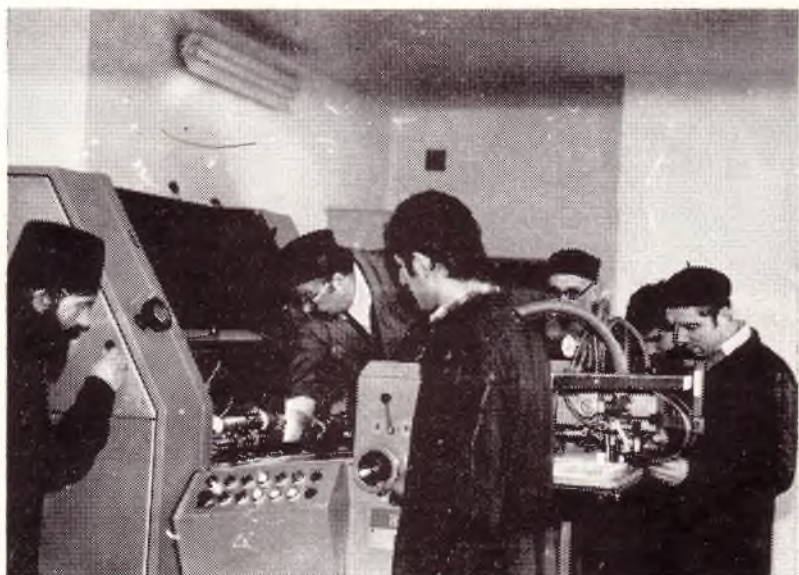
Localul tipografiei

*P. C. Arhim. Efrem Chișcariu, starețul Mănăstirii Neamț,
P. C. Diacon I. Ivan și Petroniu Bulbucan
conducătorul tipografiei*

Personal din cadrul zețării

Personal din cadrul secției mașini

țului Dometian (secolul al XIX-lea) a pictat interiorul altarului bisericii Sf. Gheorghe și a executat și compoziția Acatistului în exteriorul bisericii mari, pe zidul de miază-zi³⁵; *Talasia*, în 1798, a pictat catapeteasma de la biserica Sf. Gheorghe³⁶; ierodiaconul *Claudie* (1815) a pictat paraclisul „Adormirea Maicii Domnului” din Mănăstirea Neamț, ctitoria lui Veniamin Costachi³⁷; *Chesarie* a zugrăvit catapeteasma din biserica mare (29 septembrie 1849)³⁸; *Mitrofan* zugrăvește icoane (1861); *Agapie Rășcanu* († 3 decembrie 1865)³⁹ a zugrăvit cruci și icoane etc.

7. Alături de pictură și pictori adăugăm și sculptura și pe meșterii ei, sculptorii. *Popa Nichifor* în secolul al XVI-lea și-a înscris numele pe cruci. Nenumărați alți viețuitori din Mănăstirea Neamț i-au urmat exemplul executând cruci și icoane sculptate. Unii au executat sculptura în piatră, în special, pentru lespezi funerare. Un astfel de meșter a fost monahul *Iulian*, care a sculptat cu finețe piatra de mormânt a Starețului Paisie pe care a încrustat și textul în limbile slavo-rusă și română — pe două coloane.

Între sculptorii în lemn nu cităm pe gravorii pentru clișeele tipografice, ci pe cei care au executat cruci și icoane: *Damian*⁴⁰ în vremea starețului Natanail, secolul al XIX-lea; *Varahil Gheorghiu*, spre sfârșitul secolului al XIX-lea⁴¹. După primul și cel de al doilea război mondial s-au remarcat frații *Silvestru* († 1956) și *Eufrosin Urmă* († 1973), care au sculptat cu finețe cruciulițe, cruci mari pentru îmbrăcare cu metal, iconițe și icoane.

35. C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 102.

36. I. Ivan, *Solemnitatea sfințirii bisericii Sf. Gheorghe din Mănăstirea Neamț*, în „MMS”, XLIII (1967), nr. 11-12, 716-718.

37. Emil Diaconescu, *Zugravi de biserici necunoscuți*, în „MMS”, XLVI (1970), nr. 9-10, p. 537. S-a angajat împreună cu diaconul Manolache din satul Drăgănești să zugrăvească catapeteasma de la paraclisul mănăstirii Rîșca.

38. Manuscris nr. 139 — românesc, cu litere latine, în Biblioteca Mănăstirii Neamț; Narcis Crețulescu, *Registru (repertor) de morți*, f. 12, nr. 18.

39. *Ibidem*, f. 6v, nr. 29.

40. Manuscris nr. 164, caractere latine, în Biblioteca Mănăstirii Neamț; Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Noul Neamț*, p. 179.

41. Arhivele Statului Bacău-Piatra Neamț, *Fond. Mănăstirea Neamț*, inv. 611-4-80.

TIPĂRITURI IEȘITE DIN TIPOGRAFIA
MĂNĂSTIRII NEAMȚ ÎNCEPÎND CU ANUL 1807

O listă a tipăriturilor ieșite din tipografia mănăstirii Neamț de la început și pînă astăzi va fi utilă celor care vor să urmărească volumul lucrărilor executate aici. Pînă la anul 1830, aproape toate tipăriturile nemțene sînt cuprinse în *Bibliografia românească veche 1508-1830* de Ion Bianu și Nerva Hodoș; Tom. II, fasc. V-1806-1808, București, 1910; Tom. III, fasc. II-1814-1817, București, 1912; Tom. III, fasc. I-1809-1814, București, 1912; Tom. III, fasc. III-VII-1817-1830, București, 1936 cu colaborarea și a lui Dan Simonescu.

C. N. Tomescu la sfîrșitul lucrării: *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamțu și despre așezările monahale, supuse ei (Mănăstirea Secu, Schiturile Vovidenia, Pocrov, Sihăstria, Sihla și Icoana)*, cu 42 clișee, M. Neamț, 1942, prezintă o listă a tipăriturilor nemțene pînă la data apariției cărții sale.

Ierodiaconul Petronie Tănase, pentru obținerea titlului de licențiat în teologie a întocmit lucrarea *Tipăriturile nemțene între anii 1830-1874, teză de licență*, București, iunie, 1947 (în manuscris dactilografiat).

Preotul Dr. Ilie Gheorghită în lucrarea *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, M. Neamț, 1946, prezintă tipăriturile care au ieșit și din tipografia mănăstirii Neamț cu cheltuiala sau cu binecuvîntarea mitropolitului de fericită amintire.

Bărbulescu Daniela prezintă *Mineiele de la Neamț 1830-1832*, în «Glasul Bisericii», 1962, nr. 11-12, p. 1142-1160, iar Pr. A. Bardieru prezintă *Contribuții la bibliografia veche românească și la cunoașterea tipăriturilor apărute în tipografia mănăstirii Neamț, în secolul al XIX-lea*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XLV (1969), nr. 3-4, p. 243-242.

Prezentăm o listă a tipăriturilor nemțene pe anii de apariție.

1 8 0 7

1. — **Psaltire**, Mănăstirea Neamț, 1807. BRV nr. 727, citează după N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 57. Este o confuzie probabil cu *Psaltirea* din anul 1817. Pînă în prezent nu s-a găsit nici un singur exemplar al acestei tipărituri.
2. — **Viețile Sfinților** din luna septembrie, Mănăstirea Neamț, 1807. BRV nr. 731; CNT p. 167; IG p. 106. BRV consideră că tipărirea ar fi avut loc la Iași. Economul I. Antonovici și Gr. Crețu în *Tipografiile, xilografurile, librăriile și legăturile de cărți din Bîrlad*, București, 1909, p. 32, cu argumente demonstrează că acest exemplar

al Vieților Sfinților nu a putut ieși decît din tipografia de la Neamț.

1 8 0 8

3. — **Rînduiala** cum să cuvine a cînta cei doisprezece psalmi deosebi, M. Neamț, 1808. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin. Stareț Dosithei. BRV nr. 750; CNT p. 167.

1 8 0 9

4. — **Viețile Sfinților** din luna octombrie, M. Neamț, 1809, de Ignatie și Gherontie monahi. Diortositor monahul Isaacu. BRV nr. 773; CNT p. 167.

1 8 1 0

5. — **Chiriadromion**, M. Neamț, 1810, octombrie 30. Tălmăcirea mitropolitului Veniamin Costachi împreună cu prefața. Tipografi: Ignatie și Gherontie monahi. Citat de IG.

1 8 1 1

6. — **Chiriadromion**, M. Neamț, 1811, de Gherontie monah tipograf. BRV nr. 790; IG p. 116, pune tipărirea la anii 1810-1811. Prefața pastorală a mitropolitului Veniamin; Chiriadromionul a apărut în două ediții: 1810 și 1811. Mai multe amănunte ale ediției din 1811 arată că aceasta se deosebește de cea din 1810.
7. — **Viețile Sfinților** din luna noiembrie, M. Neamț, 1811. BRV nr. 799.
8. — **Viețile Sfinților** din luna decembrie, M. Neamț, 1811. BRV nr. 800.

1 8 1 2

9. — **Viețile Sfinților** din luna lui ianuarie, M. Neamț, 1812. BRV nr. 817.
10. — **Viețile Sfinților** din lună februarie, M. Neamț, 1812, BRV nr. 818. Binecuvîntarea mitropolitului Gavriil; stareț Ioan.
11. — **De suflet folositoare carte — Isac Sirul**, M. Neamț, 1812, octombrie 15 «slavonește» 173 foi. Tipograf schimonahul Mitrofan; stareț Ioan. BRV nr. 820.

1 8 1 3

12. — **Viețile Sfinților** din luna martie, M. Neamț, 1813, martie 26. BRV nr. 838; CNT p. 167,
13. — **Viețile Sfinților** din luna aprilie, M. Neamț, 1813, mai 2. BRV nr. 839.
14. — **Viețile Sfinților** din luna mai, M. Neamț, 1813, septembrie 3. BRV nr. 840.
15. — **Viețile Sfinților** din luna iunie, M. Neamț, 1813, decembrie 30. BRV nr. 841.

16. — **Acatist și paraclis...**, M. Neamț, 1814 mart[ie] 14, cu binecuvîntarea, tîlmăcirea și îndreptarea mitropolitului Veniamin; stareț Silvestru. BRV nr. 843.
17. — **Checragarion**, Augustin Episcopul, M. Neamț, 1814 iunie 26. BRV nr. 846; CNT p. 167.
18. — **Scara** părintelui Ioannu igumenului... M. Neamț, 1814. Prefața mitropolitului Veniamin. BRV nr. 857; CNT p. 167; IG p. 130.
19. — **Urmare întru Dumineca Paștelui** — slujba învierii, M. Neamț, 1814. BRV nr. 861; CNT p. 167.
20. — **Viețile Sfinților** luna iulie, M. Neamț, 1814 noiembrie 14. BRV nr. 862.
21. — **Noul Testament** (?), 1814 (?). CNT, p. 167.

22. — **Alegere din toată Psaltirea**, M. Neamț, 1815 februarie 1. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin. Adunare și înainte cuvîntare a lui Neofit ierodiaconul și Peloponisianul «cel din evrei». BRV nr. 868.
23. — **Cel mic și cel mare Îngeresc chip**, M. Neamț, 1815 aprilie 5. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Silvestru. BRV nr. 872; CNT. p. 167.
24. — **Viețile Sfinților** luna august, M. Neamț, 1815 mart[ie] 28. BRV nr. 893; CNT p. 167.

25. — **Apologia**, M. Neamț, 1816. BRV nr. 897; CNT p. 167.
26. — **Aratare** ...pre scurt a dumnezeștilor dogme, M. Neamț. Gherontie tipograf. Autor Atanasie din Paros traducerea de Grigore Dascălul și tipărită de Iosif al Argeșului. Lucrare împotriva uniților. BRV nr. 898; CNT p. 167.
27. — **Întrebătoare răspunsuri...** pentru depărtarea de bucatele cele oprite făgăduinții călugărești, M. Neamț, 1816. Înainte cuvîntare a lui Vasile schimonahul, starețul Poenii Mărului din Țara Ungrovlahiei. BRV nr. 908; CNT p. 167.
28. — **Octoih de canoane** pentru Pavecerniță, M. Neamț, 1816. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Silvestru. BRV nr. 909; CNT p. 167.
29. — **Epitomi**, adică arătare pre scurt ale Dumnezeștilor Dogme ale credinții din elinește, 1816. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Silvestru; tipograf Gherontie ieromonah. CNT p. 168.
30. — **Dogmele credinții ortodoxe**, 1816. Stareț Silvestru. CNT p. 168.
31. — **Tipic** cu slujbele de peste an, 1816. CNT p. 168.
32. — **ЖИТИЕ СТАРЦА ПАИСИЯ** (Viața Starețului Paisie), M. Neamț (în slavonește).

1 8 1 7

33. — **Adunare a cuvintelor pentru ascultare și viața starețului Paisie de la Neamț**, M. Neamț, 1817, de Gherontie ieromonah tipograf. BRV nr. 930; CNT p. 168 (cu titlu puțin schimbat).
34. — **Psaltire**, M. Neamț, 1817. Binecuvântarea mitropolitului Veniamin; stareț Silvestru. BRV nr. 946; CNT p. 168.
35. — **Tilcuire pre scurt...** la antifoanele celor 8 glasuri de Nichifor Calist Xantopulul, M. Neamț, 1817. Traducere din grecește de Gherontie la îndemnul episcopului Iosif al Argeșului. Lucrare împotriva episcopului unit Ion Bob. Tipărită de Gherontie tipograf. BRV nr. 950; CNT p. 168.

1 8 1 8

36. — **Nouă cîntări din Psaltire**, M. Neamț, 1818. BRV nr. 989.
37. — **Efrem Sirul**, cuvinte și învățături de Ieromonahul Isaac și Iosif, M. Neamț, 1818 vol. I. Binecuvântarea mitropolitului Veniamin; stareț Ilarie. BRV nr. 991.
38. — **Noul Testament**, M. Neamț, 1818. Binecuvântarea mitropolitului Veniamin; stareți Silvestru și Ilarie; tipograf Gherontie ieromonah. BRV nr. 992; CNT p. 168.

1 8 1 9

39. — **Efrem Sirul**, cuvinte și învățături traduse de ieromonahul Isaac și Iosif, M. Neamț, 1819, vol. II. BRV nr. 991.
40. — **Cuvintele lui Isaac Sirul**, M. Neamț 1819. BRV nr. 1037; CNT p. 168.

1 8 2 1

41. — **Evanghelie**, M. Neamț, 1821. BRV nr. 1120, p. 380 cu aprecierea: «Cartea este un model de artă tipografică»; CNT p. 168.

1 8 2 3

42. — **Efrem Sirul**, cuvinte și învățături traduse de ieromonahul Isaac și Iosif, M. Neamț, 1823, vol. III. BRV nr. 991.
43. — **Carte pentru Pravilă** din Octoiul cel Mare, M. Neamț, 1823. (Cuprinde unele reguli fonetice și 44 litere ale alfabetului chirilic). BRV nr. 1176; CNT p. 168.

1 8 2 4

44. — **Psaltire**, M. Neamț, 1824. BRV nr. 1216; CNT p. 168.

1 8 2 5

45. — **Antologhion...** ce să zice floarea cuvintelor, M. Neamț, 1825 sub starețul Dometian. BRV nr. 1232; CNT p. 168.
46. — **Scrisoarea Moldovei... (sau descrierea...)** — Dimitrie Cantemir, M. Neamț, 1825. BRV nr. 1234; CNT p. 168 (vorbește și de o ediție a doua din anul 1868 neconfirmată însă pînă acum).
47. — **Sfîntul Maslu**, M. Neamț, 1825. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin Costachi; stareț Dometian. BRV nr. 1247.

1 8 2 6

48. — **Carte suflet...** sau nevăzut războiu, M. Neamț, 1826. Stareț Dometian. BRV nr. 1271; CNT p. 168 (dă de două ori același titlu însă nu se confirmă existența a două ediții).
49. — **Pentru păzirea celor cinci simțuri** de Nicodim de la Atos, traducere de Arhimandritul Dometian, M. Neamț, 1826. BRV nr. 1283; CNT p. 168 (cu aceeași dublă citare ca și la nr. 48 deși nu se confirmă existența a două ediții).

1 8 2 7

50. — **Apanthisma** (adunare de flori sub starețul Dometian), M. Neamț, 1827. Gherontie ieromonah tipograf. BRV nr. 1299; CNT p. 168.
51. — **Irmologhion** împreună cu rînduiala mesei, M. Neamț, 1827. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Dometian. BRV nr. 1313; CNT p. 168 (dă de două ori și Apanthisma și Irmologhion — probabil o greșeală).
52. — **Prescurtarea Psalmilor lui David** sub starețul Dometian, M. Neamț, 1827. CNT p. 168.

1 8 3 0

53. — **Mineiul** pe ianuarie, M. Neamț, 1830. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipografi Isaia și Inochentie; s-a tipărit la M. Neamț «întru însăși a sa tipografie cea acum de nou făcută anul 1830». BRV nr. 1488; CNT p. 168.
54. — **Înștiințare** ...M. Neamț, 1830. Starețul Dometian anunță tipărirea Mineielor. BRV nr. 1516.
55. — **Pruba noului tipariu de muzichie**, M. Neamț, 1830. Foaie volantă. BRV nr. 1517.

1 8 3 1

56. — **Mineiul** pe februarie, M. Neamț. 1831. (Toate mineiele apărute în anul 1831 au arătare că sînt cu binecuvîntarea

mitropolitului Veniamin Costachi, sub starețul Dometian și cu munca tipografilor Isaia și Inochentie).

57. — **Mineiul** pe martie, M. Neamț, 1831.
58. — **Mineiul** pe aprilie, M. Neamț, 1831.
59. — **Mineiul** pe mai, M. Neamț, 1831.
60. — **Mineiul** pe iunie, M. Neamț, 1831.
61. — **Mineiul** pe iulie, M. Neamț, 1831.
62. — **Mineiul** pe august, M. Neamț, 1831.
63. — **Mineiul** pe septembrie, M. Neamț, 1831.
64. — **Mineiul** pe octombrie, M. Neamț, 1831.

(În biblioteca M. Neamț se găsesc exemplare ale acestor luni la numerele 1297-1303 și 1292-1293).

1 8 3 2

65. — **Mineiul** pe noiembrie, M. Neamț, 1832.
66. — **Mineiul** pe decembrie, M. Neamț, 1832.
(În biblioteca M. Neamț se găsesc exemplare ale acestor luni la numerele 1294-1295).
67. — **Ceasoslov** (Ceaslov), M. Neamț, 1832. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia. PT p. 84.

1 8 3 3

68. — **Triodion**, M. Neamț, 1833. Binecuvîntarea și ajutorul mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia. «Înainte cuvîntare către cititori» de mitropolitul Veniamin. PT p. 85-91; CNT p. 168; IG p. 174-179.
69. — **Ceasoslov** (Ceaslov), M. Neamț, 1833. Binecuvîntarea, ajutorul și «înainte cuvîntare...» a mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia. (Se pare a fi o retipărire a Ceaslovului de Iași, 1817). PT. p. 92-94; IG p. 183-184.
70. — **Cum să să urmeze slujba** întru prea sfînta Duminică a Paștilor și întru toată săptămîna cea luminată (prescurtat «Slujba din săptămîna luminată»), M. Neamț, 1833 martie 24. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia. PT p. 95; CNT p. 168.
71. — **Oglinda omului** celui dinlăuntru, M. Neamț, 1833. Tălmăcită din slovenească în M. Neamț cu cheltuiala mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia; înainte cuvîntare Veniamin mitropolitul. PT p. 96-99; CNT p. 168; IG p. 180-182.

1 8 3 4

72. — **Penticostarion**, M. Neamț, 1834 februarie 12. Binecuvîntarea, ajutorul și înainte cuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia. PT p. 100-103; CNT p. 168; IG p. 191-193.
73. — **Sfînta și dumnezeiasca Evanghelie**, M. Neamț, 1834 mai 9. Binecuvîntarea și ajutorul mitropolitului Veniamin; stareț Dometian; tipograf Isaia. PT p. 104; CNT p. 168.

74. — **Ceasoslov** (Ceaslov), M. Neamț. Binecuvîntarea, toată chel-tuiala și înainte cuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Neonil. PT p. 105-106; CNT p. 169; IG p. 195-196.
75. — **Octoiih** (grecește **Paraclitichi**), M. Neamț, 1836. Binecuvîntarea, îndemnarea și înainte cuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie; tipograf Isaia. PT p. 107-109; CNT p. 169; IG p. 196-198.
76. — **Viața Prea Cuviosului** părintelui nostru starețului Paisie... de schimonahul Platon, M. Neamț 1836 iunie 16. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie. PT p. 110-112.
77. — **Житіє вѣлєннїка гв оца нашегв старца... Паїсія...** (Viața starețului Paisie în slavonește alcătuire tot a schimonahului Platon. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; prefața starețului Mardarie; gravura cu chipul lui Paisie de Teodosie 1836).
78. — **Doisprezece Psalmi**, M. Neamț august în 6. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie. PT 115-116.
79. — **Acatistieriu**, M. Neamț, 1836 septembrie 20. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie. PT p. 117-118; CNT p. 169.

1 8 3 7

80. — **Mânealnic hristianesc**, M. Neamț, 1837 martie 8. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie; traducerea și prefața lui Ghermano Vida protosinghel «Mitropoliei Iași». PT p. 119-121.
81. — **Hronograf** adecă, numărare de ani, M. Neamț, 1837 aprilie 14. Traducere după Dimitrie al Rostovului. Binecuvîntarea și prefața mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie. PT p. 122-124; CNT p. 169; IG p. 199-201.
82. — **Praștie**, M. Neamț, 1837. Traducere după Ioanichie Galeatovschi de către ieromonahul și duhovnicul Chiriac care întocmește și «înainte cuvîntare către cititori». Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareț Mardarie; tipograf ieromonahul Chiriac. PT p. 125-128; CNT p. 169 informează că aceasta ar fi a doua ediție, prima a fost în 1836.
83. — **Adunare în scurt** pentru eresurile Lipovenești, M. Neamț, 1837 mai 20. După Dimitrie al Rostovului. Prefață nesemnată. PT p. 129-130.

1 8 4 0

84. — **Antologie** sau Florealegere, M. Neamț, 1840. Binecuvîntarea mitropolitului Veniamin; stareții Neonil și Venedict; tra-

ducerea, prelucrarea și osîrdia celui între cîntăreți «ierodiaconul Nectarie Frimu, care face și prefața mărturisind că a învățat muzica psaltică de la Sofronie Miclescu pe cînd era la Huși și a și fost crescut de acesta. PT p. 131-132; CNT p. 169.

1 8 4 3

85. — **Psaltirea** prorocului și împăratului David. M. Neamț, 1843. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; stareț Neonil; tipograf Isaia. PT p. 133; CNT p. 169.
86. — **Paraclisul Sfîntului Mare Mucenic Hristofor**, Neamț, 1843. Stareț Neonil. PT p. 134.
87. — **Așezămînt**, M. Neamț, 1843, mai 4.

1 8 4 4

88. — **Acatistul Sfinților Apostoli**, M. Neamț, 1844. Facerea lui Nicodim de la Atos. Traducerea episcopului Sofronie al Hușilor; stareț Neonil; tipograf Isaia. PT p. 135.
89. — **Mărturisirea Pravoslavnică** a apostoleștii și soborniceștii Bisericii de Răsărit, M. Neamț, 1844. Alcătuire a lui Petru Movilă; tălmăcire a lui Filaret Scriban; binecuvîntarea mitropolitului Meletie; stareț Neonil; prefața lui Filaret Scriban. PT p. 136-138.
90. — **Așezămînt**, M. Neamț, iunie 12 (pentru mănăstirile Varatecul și Agapia). Binecuvîntarea mitropolitului Meletie. PT p. 139.
91. — **Pidalion**, M. Neamț, 1844. Traducere din grecește de Mitropolitul Veniamin; binecuvîntarea mitropolitului Meletie; stareț Neonil; îndreptarea făcută de Neofit Scriban; tipografi Teofan și Cleopa; foaia de poartă — gravura — de Ghervasie 1831; prefețele de Veniamin Costachi și Neofit Scriban. PT p. 140-146, 147-149; CNT p. 169 (vorbește de două ediții: 1843 și 1844); IG p. 214-216.
92. — **Psaltire**, M. Neamț, 1844. Stareț Neonil. PT p. 72.

1 8 4 5

93. — **Sfînta și Dumnezeiasca Evanghelie**, M. Neamț, 1845 februarie 24. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; sîrguința, cheltuiala și prefața starețului Neonil. La sfîrșit are Evanghelistariu și Pashalie. Prefața arată că este a patra Evanghelie la Neamț. PT p. 140-151; CNT p. 169.
94. — **Evanghelistariu**, M. Neamț, 1845. PT p. 152.
95. — **Mineiul** lunii septembrie, M. Neamț, 1845. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; sîrguința, cheltuiala și două înainte cuvîntări ale starețului Neonil; de pe originalul îndreptat de Episcopul Iosif al Argeșului; tipograf Cleopa. PT p.

154-161; CNT p. 169. *Notă.* Această ediție durează în anii 1845-1847.

96. — **Mineiul** lunii octombrie, M. Neamț, 1845.

97. — **Mineiul** lunii noiembrie, M. Neamț, 1845. La ambele mineie cuvîntul înainte de starețul Neonil. PT p. 162-163 și 164.

98. — **Octoih Mare**, M. Neamț, 1845. CNT p. 169 (se acceptă sub rezervă).

1 8 4 6

99. — **Mineiul** lunii decembrie, M. Neamț, 1846.

100. — **Mineiul** lunii ianuarie, M. Neamț, 1846.

101. — **Mineiul** lunii februarie, M. Neamț, 1846.

102. — **Mineiul** lunii martie, M. Neamț, 1846.

103. — **Mineiul** lunii aprilie, M. Neamț, 1846.

104. — **Mineiul** lunii mai, M. Neamț, 1846.

105. — **Mineiul** lunii iunie, M. Neamț, 1846.

Toate aceste mineie au prefața starețului Neonil, PT p. 165-167; 168-175; 176-181; 182-184; 185-187; 188-190; 191-193.

106. — **Pomelnicul** tuturor părinților și fraților celor adormiți..., M. Neamț, 1846. Stareț Neonil. PT p. 153.

1 8 4 7

107. — **Mineiul** lunii iulie, M. Neamț, 1847.

108. — **Mineiul** lunii august, M. Neamț, 1847.

Aceste două mineie au prefața starețului Neonil. PT p. 194-195 și 196-200 le trece la anul 1846 deși în biblioteca M. Neamț se află exemplare cu anul de tipărire 1847.

109. — **Triodion**, M. Neamț, 1847. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; osîrdia, cheltuiala și precuvîntarea starețului Neonil; tipografi Cleopa și Nichita. PT p. 202.

110. — **Carte prea frumoasă** numită **Minunile Maicii Domnului...**, M. Neamț, 1847. De Agapie Criteanul Aghioritul, tălmăcită la Rîmnic, din nou îndreptată și tipărită cu binecuvîntarea mitropolitului Meletie; sîrguința, cheltuiala și înainte cuvîntare de starețul Neonil. Tipografi Cleopa și Nichita. PT p. 203-208.

111. — **Azbucoavna**, M. Neamț, 1847. (Un exemplar se află la M. Secu sub nr. 432).

1 8 4 8

112. — **Molitvenic bogat**, M. Neamț, 1848. După originalul tipărit de Episcopul Buzăului Chesarie. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; sîrguința, cheltuiala și prefața starețului Neonil. PT p. 200-210; CNT p. 169.

113. — **Penticostarion**, M. Neamț, 1848. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; sîrguința și cheltuiala starețului Neonil; tipografi Cleopa și Nichita. PT p. 211.

114. — **Panihida împreună și Litia Mică**, M. Neamț, 1848. Stareț Neonil. PT p. 212; CNT p. 169.

115. — **Viața și petrecerea** celui întru sfinți... **Mitrofan cel nou...**, M. Neamț, 1848. Tălmăcită de ierodiaconul Augustin; sirguința și prefața starețului Neonil. PT p. 213-216; CNT p. 169.
116. — **Slujba Sfântului** sfințitului mucenic **Modest...**, M. Neamț, 1848 iunie 18. De Agapie Criteanul Aghioritul tălmăcită de Episcopul Hușului Sofronie Miclescu. Binecuvîntarea mitropolitului Meletie; stareț Neonil. PT p. 217.
117. — **Adunare de rugăciuni**, M. Neamț, 1848. PT p. 218-219.
118. — **Această istorie** ce cuprinde în sine oarecare știință despre **Melchisedec** preotul lui Dumnezeu, M. Neamț, 1848. Tipărită după ediția de Iași 1812. PT p. 220.
119. — **Cartea pentru pravilă** luată din Octoihul cel Mare. Stareț Neonil. M. Neamț, 1848. CNT p. 169.

1 8 5 0

120. — **Ceasoslov** (Ceaslov), M. Neamț, 1850. Stareț Neonil. PT p. 221-222.
121. — **Cuvînt al lui Nichifor Teotoche...** împotriva nebunilor turburători..., M. Neamț, 1850. PT p. 223; CNT p. 169.

1 8 5 1

122. — **Apostol**, M. Neamț, 1851. Stareț Neonil. PT p. 224-227.
123. — **Cuvinte și învățături** ale lui **Efrem Sirul**, M. Neamț, 1851. Ediția a III-a. CNT p. 169.

1 8 5 3

124. — **Urmarea cântării de rugăciune** ceii de mulțumire... care să cîntă în ziua Nașterii Mîntuitorului..., M. Neamț, 1851. După ediția din 1826, Chișinău. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Neonil. PT p. 228.
125. — **Slujba Sfințitului** mucenic **Haralambie**, M. Neamț, 1851. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Natanail. PT p. 229.

1 8 5 4

126. — **Prolog**, M. Neamț, 1854. Tom. I (septembrie-noiembrie). Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie și cu prefața; stareț Natanail și cu cheltuiala M. Neamț. PT p. 230-233; CNT p. 169.
127. — **Prolog**, M. Neamț, 1854. Tom. II (decembrie-februarie). PT p. 57.

1 8 5 5

128. — **Prolog**, M. Neamț, 1855. Tom. III (martie-mai). În bibliotecă M. Neamț nr. 607.
129. — **Prolog**, M. Neamț, 1855. Tom. IV (iunie-august). PT p. 57-58.
130. — **Rînduiala hirotoniei arhierestii** și a spălării la Cina cea de taină, M. Neamț, 1855. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie. PT p. 58 și 234.
131. — **Așezămînt** pentru soborul mănăstirilor Neamț-Secu, M. Neamț, 1855 octombrie 20. (Tipărit a doua oară). PT p. 235; CNT p. 169.
132. — **Acte oficiale** (M. Neamț), 1855 mai 24 (cu ocazia numirii ca stareț a lui Dionisie Romano). PT p. 60.

1 8 5 6

133. — **Orologiu (Ceaslov)**, M. Neamț, 1856. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Dionisie. PT p. 236.
134. — **Prohodul Domnului...**, M. Neamț, 1856. După originalul episcopului Chesarie al Buzăului. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Dionisie; prelucrat de Dimitrie Suceveanu. PT p. 237; CNT p. 169 (datează 1857).
135. — **Catihis**, M. Neamț, 1856. Pentru trebuința seminarului din M. Neamț; după ediția lui Eufrosin Poteca. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Dionisie. PT p. 238-239.
136. — **Idiomelariu...** unit cu Doxastariul, M. Neamț, 1856, partea I. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Gherasim; traducere, lucrare și scrisoare de închinare de Dimitrie Suceveanu. PT p. 240-243.
137. — **Idiomelariu...**, M. Neamț, 1856, partea a II-a. PT p. 62.

1 8 5 7

138. — **Idiomelariu...**, M. Neamț, 1857. Partea a III-a. PT p. 62.
139. — **Istoria** Sfintelor Monastiri Neamțul și Secul, M. Neamț, 1857 martie 20. PT p. 62; CNT p. 169.
140. — **Hrisoavele școlilor** sf. M. Neamțul și Secul din anii 1853-1856, M. Neamț (f. an). PT p. 63 (o consideră tipărită în anul 1857).

1 8 5 8

141. — **Ceasoslov (Ceaslov)**, M. Neamț, 1858. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; osîrdia, silința și înainte cuvîntarea starețului Gherasim; tipograf Teofilact. La sfîrșitul cărții se prezintă șirul ierarhilor Moldovei pînă la Mitropolitul Sofronie. PT p. 63, 244; CNT p. 169.
142. — **Sfînta și dumnezeiasca Evanghelie**, M. Neamț, octombrie 2, 1858. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Gherasim; tipograf Teofilact. PT p. 245, 63-64.
143. — **Slujba** sfîntului mucenic **Calinic**, M. Neamț, 1858. Binecuvîntarea mitropolitului Sofronie; stareț Gherasim; tipograf Teofilact. PT p. 64, 246.

144. — **Slujba** celui dintru sfinți părintelui nostru **Sofronie** Patriarhul Ierusalimului, M. Neamț, 1858. Binecuvântarea mitropolitului Sofronie; stareț Gherasim; tipograf Teofilact. PT p. 247.
145. — **Scurta Istorie** pentru începutul creștinătății și al ierarhiei Moldaviei, M. Neamț, 1858, PT p. 64.
146. — **Începutul creștinătății** și al ierarhiei în Moldavia. În biblioteca M. Neamț nr. 1534. (Ar putea să fie o altă ediție a lucrării de la nr. 145).

1 8 5 9

147. — **Psaltirea** proorocului și împăratului David, M. Neamț, 1859. Binecuvântarea mitropolitului Sofronie; stareț Gherasim; tipograf Teofilact. La sfârșit are lista domnitorilor Moldovei pînă la Al. I. Cuza. PT p. 249.
148. — **Ostășire hristienească**, 1859 (M. Neamț). Adunare de starețul Gherasim.

1 8 6 0

149. — **Dumnezeeștile Liturghii**, M. Neamț, 1860. Binecuvântarea mitropolitului Sofronie; starețul Gherasim și locțiitorul de stareț Isihie; tipograf Teofilact. PT p. 65, 250; CNT p. 170.

1 8 6 1

150. — **Slujba Sfântului Modest** (mucenic), M. Neamț, 1861 martie 16. Binecuvântarea locțiitorului de mitropolit Chesarie; stareț Timotei și comitetul. PT p. 251; CNT p. 170.
151. — **Învățăături creștinești folositoare de suflet**, M. Neamț, 1861 decembrie 20. Binecuvântarea locțiitorului de mitropolit Chesarie; prefața starețului Timotei. PT p. 252-254; CNT p. 170.

1 8 6 2

152. — **Tedeum** adecă rînduiala cîntărilor de rugăciune, M. Neamț, 1862 martie 2. Binecuvântarea locțiitorului de mitropolit Chesarie Sinadon; stareț Timotei; tipograf Ianuarie. PT p. 255-256.
153. — **Mărturisire...**, M. Neamț, 1862 septembrie 20. Binecuvîntarea și prefața locțiitorului de mitropolit Chesarie Sinadon Răzmeriță. PT p. 257-258.

1 8 6 3

154. — **Acatistul Prea Sfintei și de viață făcătoarei Treimi**, M. Neamț, 1863. Tălmăcire de Augustin; tipograf Ianuarie Bușilă; prefața stareț Timotei. Binecuvîntarea locțiitorului de mitropolit Chesarie Răzmeriță Sinadon. PT p. 259-261.

155. — **Slujba Sfințirii Bisericii**, M. Neamț, 1863. Starețul Timotei. Binecuvântarea și prefața cu îndreptarea locțiitorului de mitropolit Chesarie Răzmeriță Sinadon; tipograf Ianuarie Bușilă. PT p. 262-263.
156. — **Sfințirea Dumnezeieștilor Antimise** în deosebi, M. Neamț, 1863 ianuarie 18. Alcătuirea, prefața și binecuvântarea arhierelui Chesarie Răzmeriță Sinadon, locțiitor de mitropolit; stareț Timotei; tipograf Ianuarie Bușilă. PT p. 264-266.

1 8 6 4

157. — **Mărturisirea Ortodoxă** a apostoleștei și catholiceștei biserici de Răsărit, M. Neamț, 1864. Tipărită a doua oară. Alcătuire Petru Movilă. Binecuvântarea locțiitorului de mitropolit Calinic Miculescu Hariupoleos; talmăcirea lui Filaret Scriban Stavropole; stareț Timotei; tipograf Teofilact. PT p. 267.
158. — **Tablou pe scurt...** a sfințelor moaște din Lavra Pecersca..., M. Neamț, 1864 aprilie 1. PT p. 68. (Foaie volantă).

1 8 6 7

159. — **Tablou de sărbători** în care trebuie să se tragă clopotele și să se facă colivă (M. Neamț) 1867 mai 15. (Foaie volantă).

1 8 6 9

160. — **Această Filadă de stambe** s-au tipărit în vremea părintelui ...stareț Timotei..., anul 1869 iulie 5. (Este un album cu gravurile folosite pînă atunci la tipăriturile nemțene. Albumul are 52 de foi).

1 8 7 1

161. — **Cîntările lui Moisi**, M. Neamț, 1871. Alcătuirea duhovnicului Visarion (care acum se găsește răposat); stareț Timotei. PT p. 268.
162. — **Cîntare de laudă sionicească**, M. Neamț, 1871. Binecuvântarea mitropolitului Calinic; zelul și prefața starețului Timotei; cheltuiala schimonahiei Evpraxia Vîrnăv-Liteanu; talmăcire din limba elinească de ieroschimonahul Neofit Iliadi; tipograf Cleopa. PT p. 269-271.

163. — **Trimitere...** scrisă de ...starețul Paisie în limba slavonă, M. Neamț, 1872 noiembrie 15. Traducerea duhovnicului Chiriac proigumen din Secu; stareț Timotei. Filadă cu 12 foi.
164. — **Ce folos aduc dreptții** și ce vătămare pricinuiesc păcătoșii, M. Neamț, 1872 mai 3. Adunare de arhimăndritul Gherasim Miron; stareț Timotei. PT p. 69.

165. — **Litia** pentru cei adormiți, (M. Neamț) 1873. (Foaie volantă).

166. — **Ceasoslov** (Ceaslov)..., M. Neamț, 1874 ianuarie 22. Binecuvîntarea mitropolitului Calinic Miclescu; prefața starețului Timotei. PT p. 272-277.
167. — **Documente — catalog.** Sînt redacte Documentele din ofisul anului 1862. PT p. 70.

FILADE ȘI FOI RĂZLEȚE CU LITERĂ CHIRILICĂ

1. — **Rugăciune** a Arhanghelului Mihail., Anul 1885 octombrie 25 Ghera[sim] I[onescu].
2. — **Rugăciune** către Prea Sfînta Născătoare de D[u]mnezeu... s-au arătat lui Toma, Arhiepiscopul Cantuariei...
3. — **Filada la Învierea Domnului nostru Iisus Hristos.** Este o reeditare a paginilor 191-192 și 203 din Idiomelarul lui Dimitrie Suceveanu, M. Neamț, 1856-1857.
4. — **Hristos pre sufletul cel păcătos îl chiamă către Sineș.** ...Alcătuire a lui Tihon Episcopul Voronejului (1838). Tălmăcindu-să pre a noastră limbă românească s-au tipărit în ...M. Neamț 1857.
5. — **Trei rugăciuni către „Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu“**
 - a. — Facerea Sfîntului Dimitrie al Rostovului pe care o zicea în fieștecare zi.
 - b. — alta către Prea Sfînta Născătoarea de Dumnezeu.
 - c. — altă rugăciune care se zice de trei ori la sfîrșitul rugăciunilor.

Tipărită în tipografia M. Neamț «cea acum a tria oară din nou făcută la anul 1842 ianuarie 5» (vezi Al. Bardieru, *Contribuții la bibliografia veche românească...*)

TIPĂRITURI CU LITERĂ LATINĂ DUPĂ 1922

Pentru partea aceasta s-a folosit: Teodor N. Manolache, *Bibliografia I.P.S. Nicodim, Patriarhul Bisericii României*, M. Neamț, 1947; * * * *Catalogul cărților religioase apărute în editură*

1 9 2 3

1. — Nicodim Munteanu, **Ce să crezi și cum să trăiești? Adică sîmburele credinței și moralei creștine.**
2. — Idem, **Jos beția.**
3. — Idem, **Epistolie către creștinii ortodocși.**
4. — Idem, **Despre ierarhia Bisericii.**
5. — Gurie, Arhiepiscop, **Viața Sfintei Parascheva.**
6. — *** **Călăuza mănăstirii Neamț.**
7. — *** **Urmarea lui Hristos.**

1 9 2 4

8. — Nicodim Munteanu, **Ce să crezi și cum să trăiești?...**
9. — Idem, **Crîșma trează.**
10. — Idem, **Din Viețile Sfinților. 1 ianuarie: Tăierea împrejur; Sfîntul Vasile; Anul nou.**
11. — Idem, **Noul Testament — Evanghelia Matei.**
12. — Idem, **Noul Testament — Marcu.**
13. — Idem, **Noul Testament — Luca.**
14. — Idem, **Noul Testament.**
15. — Pimen, Mitropolitul, **Mărășești locul biruinții.**
16. — Furtună, D., **Cultul eroilor.**
17. — Călugăreanu M., **Adventismul și dreapta credință.**
18. — Kirileanu, G. Teodorescu, **Ștefan cel Mare și Sfînt. Istori-siri și cîntece populare.** Ediția a III-a.

1 9 2 5

19. — Nicodim Munteanu, traducere după Tolstoi, Leon, **Cu ce trăiesc oamenii.**
20. — Idem, **Noul Testament — Evanghelia Matei.**
21. — Idem, **Noul Testament — Marcu.**
22. — Idem, **Noul Testament — Luca.**
23. — Leca, Tiron, **Poezii religioase.**
24. — Visarion, Episcop, **Carte de rugăciuni.**
25. — Pimen, Mitropolitul, **Unde mergem?**
26. — *** **Paraclisul Maicii Domnului.**
27. — *** **Acatistul Sfintei Parascheva.**
28. — Damian, Stănoiu **Pentru vizitatorii mănăstirilor.**
29. — Țincoca, I., **Catehismul creștin ortodox (traducere).**
30. — Iorga N., **Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură.**
31. — Karadja, I. C., **Contribuții la dezlegarea problemelor valutare și economice.**
32. — *** **Regulamentul seminarului monahal din Sfînta Mănăstire Neamț.**

1 9 2 6

33. — Nicodim Munteanu, **Călăuza creștinului în biserică sau**

cum se cuvine să stea creștinul în biserică la slujba Sfintei Liturghii.

34. — Idem, **Noul Testrment.**
35. — *** **Sfântul Nicolae (Acatist?).**
36. — *** **Sfântul Ioan Gură de Aur.**
37. — *** **Carte de rugăciuni.**
38. — Ieronim ieromonah, **Sfântul Ioan Bogoslovul.**
39. — Dron C., **Ședința festivă de la Iași a Sfântului Sinod în amintirea Soborului de la Niceea.**

1 9 2 7

40. — Nicodim Munteanu, **Jos beția.**
41. — Idem, traducere, **Cu ce trăiesc oamenii.**
42. — Idem, **Din viețile Sfinților: 1 ianuarie...**
43. — Idem, **Noul Testament — Evanghelia Matei.**
44. — Idem, **Noul Testament — Marcu.**
45. — Idem, **Noul Testament — Luca.**
46. — Idem, **Mielul lui Dumnezeu.**
47. — Idem, traducere, **Religia și morala pot fi înlocuite prin filosofie și știință?**
48. — P. Gheorgheasa și G. T. Kirileanu, **Calendarul sătenilor pe anul 1927.**
49. — *** **Paraclisul Maicii Domnului.**
50. — *** **Acatistul Maicii Domnului.**
51. — *** **Urmarea lui Hristos.**
52. — Lovinescu V., **Pepiniera de pomi roditori în plantațiile definitive.**
53. — Idem, **Cultura mărului.**
54. — Iordăchescu Valeriu, **Pentru ce sîntem și vrem să rămînem creștini.**
55. — Meletie Nicuță, **Istoria Sfintei Monastiri Neamțu în timpul marelui războiu 1916-1918.**

1 9 2 8

56. — Nicodim Munteanu, **Călăuza creștinului în biserică...**
57. — Idem, **Sfînta Evanghelie după Matei.**
58. — Idem, **Religia și morala...**
59. — P. Gheorgheasa, **Calendarul sătenilor pe anul 1928...**
60. — Nicodim Munteanu, **Viața Sfîntului Grigore Teologul.**
61. — *** **Sfîntul Ioan Gură de Aur.**
62. — *** **Carte de rugăciuni.**
63. — Tiron I., **Cărticică de poezii patristice.**
64. — Prodan Mina, **Călăuza, cunoașterea și combaterea sectelor.**
65. — Mihalache Dumitru, **Regulile vieții pustnicești.**
66. — Idem, **Sfatul către cei ce se mărturisesc.**
67. — Hodoroabă N., **O vizită la Mănăstirea Neamț și Secu.**
68. — Meletie, Arhimandrit, **Viața Sfîntului Antonie cel Mare.**

1 9 2 9

69. — Nicodim Munteanu, **Ce să crezi și cum să trăiești?**

70. — Idem, **Epistolie către...**
 71. — Idem, traducere, **Doi moșnegi la Ierusalim.**
 72. — Idem, **Unde-i iubire acolo-i Dumnezeu, Valea Păcii.**
 73. — Idem, **Dumnezeu și dreptatea Lui sau tâlcuirea Fericirilor.**
 74. — Idem, **Ce socotiți voi de Hristos?**
 75. — Idem, traducere, **Cinci mărgăritare... puse la îndemîna iubitorilor de podoabe duhovnicești.**
 76. — * * **Convorbire despre Dumnezeu.**
 77. — Dr. Niculiță (D. T. Nicule), **Un dușman al creștinismului.**
 78. — Grecu, Maica Tecla, **Paraclisul Sfîntului Ilie.**
 79. — Mihalache Dumitru, **Diavolul și crîșma.**
 80. — Urmă Eufrosin, **Cei 12 psalmi.**
 81. — Gamaliil Păvăloiu, **Calea creștinului după Sfînta Scriptură.**
 82. — Meletie Arhimandritu, **Acatistul și viața prea cuviosului părintelui nostru Antonie cel Mare.**

1 9 3 0

83. — Nicodim Munteanu, **Călăuza creștinului la biserică...**
 84. — Idem, **Epistolie către...**
 85. — Idem, **Cuvioasa Melania Romana, 31 decembrie.**
 86. — Idem, **Ierarhia bisericească.**
 87. — Idem, **Lămuriri asupra Bibliei.**
 88. — Idem, traducere, **Unde-i fericirea?**
 89. — Idem, traducere, **Trei întrebări??? Asahardon, regele Asiriei.**
 90. — Idem, **Cîntarea cîntărilor.**
 91. — Ionescu C., **Poezii.**
 92. — Teodosie Bonteanu, **Istoria unei călătorii în Muntele Atos.**
 93. — Gamaliil monah, **Carte de rugăciuni.**
 94. — Mitropolia Moldovei, **Anuarul Arhiepiscopiei Iașilor.**
 95. — * * **Descoperirea dumnezeieștii Liturghii și sfîrșitul dreptului.**
 96. — Nicodim episcop, **Dumnezeu și dreptatea Lui...**

1 9 3 1

97. — Nicodim Munteanu, **Mîna lui Dumnezeu în lumea văzută.**
 98. — Idem, **Ce să crezi și cum să trăiești?**
 99. — Idem, **Noul Testament.**
 100. — Idem, **Doi moșnegi...**
 101. — Idem, **Carte de rugăciuni sau prăvilioară.**
 102. — Idem, **Carte de rugăciuni.**
 103. — Idem, **Istorieare morale.**
 104. — Mitropolia Moldovei, **Almanahul Mitropoliei Moldovei.**
 105. — Grigorie episcop, **Carte de rugăciuni.**
 106. — Roșescu N., **Sfaturi pastorale. Călăuza preoților de mir.**
 107. — Gamaliil monh, **Istoria Icoanei Maicii Domnului.**
 108. — Prodan Mina, **Un pelerinaj la unele mănăstiri din Moldova.**
 109. — Ghelasie monah, **Carte cu caracter religios.**
 110. — * * **Adunarea Eparhială a Arhiepiscopiei Iașilor din anul 1931.**

111. — *** **Cuvînt pentru ostaş cu numele de Taxiot care a înviat din morţi văzînd lumina Raiului celor drepţi şi osîndirea muncilor celor păcătoşi.**
112. — I. D. Ştefănescu, **Mănăstirile noastre.**
- 1 9 3 2**
113. — Nicodim Munteanu, traducere, **Cuvîntări apologetice, adecă apărarea adevărurilor fundamentale ale religiei creştine ortodoxe.**
114. — Idem, traducere, **75 predici catehetice pentru popor. Tilcuirea Crezului, Tatăl nostru, 9 fericiri şi 10 porunci.**
115. — Idem, traducere, **Menirea ştiinţii şi artei sau: Religia este ştiinţa ştiinţelor.**
116. — Idem, traducere, **Viaţa şi operele Sfinţilor părinţi şi învăţători ai Bisericii. Partea I.**
117. — Idem, traducere, **58 cuvîntări la Postul Mare.**
118. — Idem, **Istorieare morale pentru copii.**
119. — Idem, **Memoriu asupra situaţiei şi drepturilor Monastirei Neamţu.**
120. — Idem, **Unde-i iubire acolo-i Dumnezeu.**
121. — Idem, **Religia şi morala.**
122. — *** **Calendarul Arhiepiscopiei Iaşilor pe anul 1932.**
123. — Ghelasie monah, **Cartea cu caracter religios.**
124. — Pimen Arhimandrit, **Carte de rugăciuni.**
125. — Gamaliil monah, **Paraclisul al doilea.**
126. — *** **Cartea bună**, revistă periodică prin care Tipografia Mănăstirii Neamţ îşi vesteşte tipăriturile gata de vînzare. În acest număr: An I, nr. 1, 15 februarie 1932 (24 + 4 pagini) sînt şi articolele: „Vechea tipografie a Monastirii Neamţ“; „O nouă tipografie în Mănăstirea Neamţ“; „Inştiinţare“; „Tablă de materii“; „Catalogul cărţilor care se găsesc în depozit“.
127. — Evghenie Ungureanu şi Zenaida Racliş, **Istoria mănăstirii Varatecului.**
128. — Eufrosin Urmă, **Poveţe folositoare.**
129. — Dr. G. Săndulescu, **Concepţia creştină despre proprietate şi duşmanii ei.**
130. — *** **Acatistul Sfîntului Ioan cel Nou.**
131. — *** **Acatistul Sfîntului Mina.**
132. — *** **Cuvinte pentru monahi.**
133. — *** **Lecturi liturgice.**
134. — *** **Paraclisul Sfîntului Modest.**
135. — *** **Urmarea lui Hristos.**
136. — *** I. D. Ştefănescu, **Mănăstirile noastre.**
137. — Nicodim episcop, **Psaltirea.**
138. — Savin P. **Preotul în literatură.**

1 9 3 3

139. — Nicodim Munteanu, **Cuvîntări liturgice...**, vol. VIII „Ogorul Domnului“.
140. — Idem, traducere, **Predici la sărbătorile Impărăteşti...**

141. — Idem, traducere, **Cuvântări la sărbătorile Maicii Domnului, Duminici** etc.
142. — Idem, traducere, **Paisie starețul mănăstirii Neamț. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe.**
143. — Idem, **Memoriu asupra situației și drepturilor Monastirii Neamțu. Istoricul vetrei monastirii.**
144. — Idem, **Memoriu asupra drepturilor monastirilor Neamțu-Secu, la folosirea moșiei dimprejurul lor, numită „Vatra monastirii“, pe temeiul documentelor anexate la urmă cum și a stăpînirii de fapt.**
145. — Păvăloiu Gamaliil, **Viața Prea Sfintei Fecioare Maria... și istoria Sfintei Sale icoane... din Sfînta Mănăstire Neamț.**
146. — Idem, **Carte de rugăciuni.**
147. — Ghelasie monah, **Carte de rugăciuni.**
148. — Grigore episcop, **Carte de rugăciuni.**
149. — Hagî M. Teodoriu, **Îndreptarea calendarului. Canonicitatea și răzvrătirea rătăciților.**
150. — * * * **Acatistul Sfîntului mare [I]erarh Vasilie...**

1 9 3 4

151. — Nicodim Munteanu, traducere, **Viața și operele Sfinților părinți...**
152. — Idem, **Memoriu asupra Vetrii...**
153. — Idem, traducere, **Paisie starețul mănăstirii Neamț...**
154. — Gamaliil monah, **Învățături religioase.**
155. — Idem, **Minunea din Ierusalim (Descoperirea Sfintei Liturghii).**
156. — Grigore Leonte, **Minunea la Ierusalim.**
157. — Grigore episcop, **Carte de rugăciuni.**
158. — Idem, **Carte de propagandă religioasă.**
159. — Costețchi M., **Curs de pomicultură.**

1 9 3 5

160. — Nicodim Munteanu, **Istorie morale pentru copii.**
161. — Idem, traducere, **Viața și operele Sfinților părinți...**
162. — Idem, traducere, **Predici pentru tineretul școlar...**
163. — Idem, **Biblia ilustrată.**
164. — Idem, **Călăuza creștinului în biserică...**
165. — Idem, **Istorie morale pentru copii...**
166. — Idem, **Cîntarea cîntărilor.**
167. — Gamaliil monah, **Buchetul rugăciunilor.**
168. — Idem, **Prăvilioară bogată cu diferite rugăciuni.**
169. — D. Săvescu, **Boldurile Bisericii Ortodoxe de Răsărit. Glasul adevărului. Trîmbița Sfinților părinți.**

1 9 3 6

170. — Nicodim Munteanu, **Călăuza creștinului la biserică...**
171. — Idem, **Crîșma trează.**

172. — Idem, **Cu ce trăiesc oamenii...**
 173. — Idem, **Mielul lui Dumnezeu...**
 174. — Idem, **Cinci mărgăritare...**
 175. — Idem, **Unde-i fericire?...**
 176. — Idem, **Istorieare morale pentru copii...**
 177. — * * * **Legea de înzestrare a mănăstirilor Neamț-Secu.**
 178. — Gamaliil monah, **Carte de rugăciuni mică.**
 179. — Idem, **Vămile văzduhului.**
 180. — Atanasiu D., **Călăuza creștinului.**
 181. — Paisie Popescu, **Carte de rugăciuni.**
 182. — Damaschin Trofin, **O călătorie la Ierusalim.**
 183. — Vasile Vasilache, **Lauda Moldovii: Cuvioasa Parascheva.**
 184. — N. Smochină, **Moldova nouă.**
 185. — * * * **Acatist Sf. Mina.**
 186. — * * * **Acatist Sf. Modest.**
 187. — * * * Mitropolia Moldovei, **Calendarul de perete — 1936.**
 188. — Gamaliil Păvăloiu, **Istoria pe scurt a sfintei icoane a Maicii...**

1 9 3 7

189. — Nicodim Munteanu, **Jos beția.**
 190. — Idem, **Argatul lui moș Procopie.**
 191. — Idem, **Noul Testament.**
 192. — Idem, **Religia și morala pot fi înlocuite...**
 193. — Idem, **Doi moșnegi...**
 194. — Idem, **Umblați în lumină pînă cînd aveți lumina.**
 195. — Idem, **Unde-i iubire...**
 196. — Idem, **Istorieare morale...**
 197. — I. D. Ștefănescu, **Instituția monahismului.**
 198. — * * * **Catalog de cărți apărute în tipografia mănăstirii.**
 199. — Marțolea I., **Poeziile lui T. Lianu.**
 200. — Idem, **Poeziile lui Stratov.**
 201. — Gamaliil monah, **Taxiot ostașul...**
 202. — Idem, **Carte de rugăciuni.**
 203. — Dornescu Vucol, **Poezii.**

1 9 3 8

204. — Nicodim Munteanu, **Călăuza creștinului...**
 205. — Idem, **Jos beția...**
 206. — Idem, traducere, **Primele zile ale creștinismului. Partea I...**
 207. — **Ibidem**, partea a II-a.
 208. — **Ibidem**, partea a III-a.
 209. — Idem, traducere, **Preotul. Un păstor model.**
 210. — Idem, **Doi moșnegi...**
 211. — Idem, **Dumnezău și dreptatea Lui...**
 212. — Idem, **Lămuriri asupra lucrării „Primele zile ale creștinismului...”**
 213. — Idem, **Cei pierduți...**
 214. — Idem, **Umblați în lumină...**
 215. — Idem, **Istorieare morale...**

216. — *** **Acatistul Sf. Nicolae.**
 217. — *** **Paraclisul Maicii Domnului.**
 218. — *** **Acatistul Sf. Parascheva.**
 219. — Gamaliil monah, **Taxiot ostaşul...**
 220. — Idem, **Variate icoane imprimate.**
 221. — Mitropolia Bucovinei, **Gânduri creştine** (3 numere).
 222. — Efrem Arsintescu, **Acatistul Sf. Pantelimon.**
 223. — Neamţu, I.St., **Poezii.**
 224. — Ilarie Lupaşcu, **Carte de rugăciuni.**
 225. — Idem, **Pîine sufletească. Rugăciuni folositoare pentru creştinul pravoslavnic.**

1 9 3 9

226. — Nicodim Munteanu, traducere, **Predici despre căderea lui Adam, păcat, moarte şi înviere.**
 227. — Idem, **Cuvîntări pastorale şi îndemnuri.**
 228. — Idem, **Un păstor model.**
 229. — Idem, **Cei pierduţi...**
 230. — Vasile Vasilache, **Dumnezeu este lumină.**
 231. — Idem, **Biblia în Ortodoxie.**
 232. — Gamaliil monah, **Carte de rugăciuni.**
 233. — Idem, **Minunea din biserica Sf. Mormînt din Ierusalim.**
 234. — Idem, **Viaţa Sf. Cuvioasa Xenia.**
 235. — Idem, **O minune în biserica Sf. Mormînt... Taxiot...**
 236. — Mitropolia Bucovinei, **Revista Credinţa** (15 numere).
 237. — Idem, **Foaia oficială** (12 numere).
 238. — Idem, **Calendarul creştin — 1940.**
 239. — Maxim, Gh., **Patru sute cugetări creştine.**
 240. — Goiu Sava, **Culegeri de poezii.**
 241. — Vasiliu, V. I., Dorna, **Legenda Mănăstirii Slatina.**
 242. — *** **Legea privitoare la reintegrarea sfintei mănăstiri Neamţu-Secu în folosinţa vetrei înconjurătoare şi Regulamentul pentru aplicarea susnumitei legi.**

1 9 4 0

243. — Nicodim Munteanu, **Ce crezi...**
 244. — Idem, **Paisie stareţul...**
 245. — Idem, **Crîşma trează...**
 246. — Idem, **Cu ce trăiesc...**
 247. — Idem, **Doi moşnegi...**
 248. — Idem, **Cuvîntări pastorale...**
 249. — Vasile Vasilache, **Iosif cel Sfînt — Iosif Naniescu, strălucit mitropolit al Moldovei.**
 250. — Idem, **Un binefăcător — monahul Ilarion.**
 251. — Roventza, Haralambie, **Pregătirea clerului în spiritul vremii.**
 252. — *** **Paraclisul Maicii Domnului.**
 253. — *** **Acatistul Maicii Domnului.**
 254. — Mitropolia Bucovinei, **Revista Credinţa** (12 numere).
 255. — Idem, **Istoria Sf. Ilie.**

256. — Gamaliil monah, **Viața cuvioasei Evdochia.**
 257. — Idem, **Viața Sf. Ioan cel Milostiv...**
 258. — Idem, **Carte de mărturisire bogată.**
 259. — Idem, **Cuviosul Pimen cel Mare.**
 260. — Idem, **Sfântul Xenofont cu fiii lui Arcadie și Ioan.**
 261. — Idem, **Viața Sf. mucenic Gheorghe.**
 262. — Idem, **Făclii ortodoxe.**
 263. — Idem, **Viața Sf. mucenic Haralambie.**
 264. — Idem, **Judecata sufletului și răsplata vieții pămîntești.**
 265. — Idem, **Paraclisul Maicii Domnului.**
 266. — Idem, **Carte de rugăciuni.**
 267. — Idem, **Invierea sfinților șapte tineri din Efes.**
 268. — Alexandru I. D. Ștefănescu, **Sola verba.**
 269. — Maxim, Gh., **Despre Dumnezeu.**
 270. — Ilarie Lupașcu, **Piinea sufletească...**

1 9 4 1

271. — Nicodim Munteanu, **Religia și morala...**
 272. — Idem, **Din viețile sfinților. Sfântul Grigorie Cuvîntătorul...**
 273. — Idem, **Unde-i iubire...**
 274. — Idem, **Cuvioasa Melania...**
 275. — Idem, **Unde-i fericirea...**
 276. — Idem, **Trei întrebări...**
 277. — Idem, **Proiect de lege pentru organizarea învățămîntului religios.**
 278. — Idem, **Trei pustnici. Poveste din popor.**
 279. — Idem, **Viața și operele Sf. Apostol Pavel...**
 280. — Idem, **Pomenirea în rugăciuni a viilor și morților.**
 281. — Idem, **Carma.**
 282. — Idem, **Călăuza creștinului...**
 283. — Mitropolia Bucovinei, **Carte de rugăciuni.**
 284. — Idem, **Revista Credința.**
 285. — Vasile Vasilache, **Mitropolitul Veniamin Costachi.**

1 9 4 2

286. — Nicodim Munteanu, **Umblați în lumină.**
 287. — Idem, **Dumnezeu și dreptatea Lui...**
 288. — Idem, **Viața și operele Sf. Apostol Pavel, partea a II-a.**
 289. — Idem, **Sfântul Ioan Gură de Aur.**
 290. — Constantin N. Tomescu, **Scurtă povestire istorică despre Sfânta Mănăstire Neamț și despre așezările monahale, supuse ei...**

291. — * * * **Catalogul cărților religioase apărute în editură valabil de la 1 octombrie 1942.**

1 9 4 3

292. — Nicodim Munteanu, **Pe urmele lui Hristos.**
293. — Idem, **Viața și operele Sf. Apostol Pavel.**
294. — Idem, **Mielul lui Dumnezeu...**
295. — Idem, **Doi moșnegi...**
296. — Idem, **Vatra neamului românesc: Monastirile.**
297. — Idem, **Viața și operele sf. Apostol Pavel.** Partea a III-a.
298. — Victor Ojog, **Anastasimatar.**
299. — * * * **Analecta.**
300. — Verona, G. A., **Pictura, studiu tehnic.**
301. — Gh. Maxim, **Rugăciunile Sfintei Impărtășiri.**

1 9 4 4

302. — Nicodim Munteanu, **Mica Biblie cu icoane la îndemîna tuturor creștinilor.**
303. — Idem, traducere, **Viața lui Iisus Hristos, vol. I.**
304. — Idem, **Cîntarea cîntărilor de regele Solomon.**
305. — Ticano-Rumano Mihai, **Mănăstiri domnești: Mănăstirea Neamț.**

1 9 4 5

306. — Nicodim Munteanu, **Viața lui Iisus Hristos, tom. II.**
307. — C. C. Ivanovici, **Codul silvic din 8 aprilie 1910.**

1 9 4 6

308. — Gheorghită, Ilie, **Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi. Modest omagiu.**

1 9 4 7

309. — Manolache, Teodor N., **Bibliografia I. P. S. Nicodim Patriarhul României.**
310. — E. S., **Analecta.**
311. — Gh. I. Maxim, **Petrecerea artistului Gh. Asachi în Roma ottocentescă.**
312. — I. D. Ștefănescu, **Icoană de N. Grigorescu necunoscută.**
313. — Idem, **Arthur Gorguromin Verona.**
314. — Idem, **Icoana Sf. Nicolae de la Vad.**
315. — Gh. Oprescu, **Grigorescu și Franța. Studiu asupra formației spirituale și artistice a maestrului.**

316. — Teodora Voinescu, **Preliminarii la studiul artei cantacuzinilor.**

317. — Nicodim Munteanu, traducere, **Istoria biblică în lumina cercetărilor și descoperirilor celor mai nouă.**

1 9 4 8

318. — Nicodim Munteanu, traducere **Comentar la Evanghelia de la Matei.**

1 9 5 4

319. — Sebastian (Rusan), **Osteneli chiriarhale.**

1 9 5 6

320. — ** **Învățătura de credință creștină ortodoxă.**

1 9 5 7

321. — ** **Catehismul creștinului ortodox.**

322. — ** **Carte de rugăciuni.**

1 9 6 2

323. — N. Grigoraș, **Biserica Trei Ierarhi din Iași.**

1 9 6 3 — 1 9 7 3

324. — ** **În fiecare an, Carte de rugăciuni pentru tot creștinul.**

1 9 7 4

325. — N. A. Ursu, **Dosoftei — Psaltirea în versuri, Ediție critică.**

1 9 7 5

326. — Nicolae Maxim, **Concepții protestante mai noi despre Sfânta Scriptură** (Teză de doctorat — extras).

327. — Scarlat Porcescu, **Catedrala Mitropolitană din Iași.**
 328. — N. Grigoraș, **Mănăstirea Cetățuia.**

1 9 7 8

329. — * * * **Carte de rugăciuni** (editată de Mitropolia Moldovei și Sucevei și de Episcopia Romanului și Hușilor).
 330. — Teoctist Mitropolitul Moldovei și Sucevei, **În slujba Ortodoxiei românești, a năzuințelor de unitate națională și de afirmare a culturii române. Mitropolitul Iacob Putneanul 1719-1778.**

1 9 8 0

331. — Teoctist Mitropolitul Moldovei și Sucevei, **Pe treptele slujirii creștine** (Partea întâia și partea a doua).
 332. — N. A. Ursu, Dosoftei — **Dumnezăiasca liturghie — 1679.**

Nedatate

333. — N. Cojocaru, **Bistrița aurie.** Fragmente turistice.

N O T Ă.

Nu s-a trecut în fiecare an, începînd cu anul 1950 pînă în prezent, editarea în tipografia de la Mănăstirea Neamț a Revistei «**Mitropolia Moldovei și Sucevei**», «**Calendarul**» și diferite imprimate de cancelarie, circulări etc. Pentru perioada 1922-1981, este foarte posibil ca unele titluri să ne fi scăpat. Titlurile de față împreună cu cele puține cîte vor mai fi lipsind dau o imagine asupra activității tipografiei de la Mănăstirea Neamț, utilată — treptat — cu mașini tipografice de sporită capacitate de lucru și în condiții grafice care pot satisface exigențele iubitorilor de carte bine imprimată.

MANUSCRISE, CĂRȚI RARE, RELAȚII INTERROMÂNE PRIN
CĂRȚI TIPĂRITE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

Sfârșitul secolului al XIV-lea poate fi considerat început de existență al unei biblioteci la Mănăstirea Neamț¹, prin completare, organizare, păstrare și valorificare a cărților, care, la vremea aceea, erau scrise numai de mână. În ianuarie 1407, cînd mănăstirile Neamț și Bistrița, prin hotărîrea chiriarhală a mitropolitului Iosif, treceau sub conducerea aceluiași stareț, Domentian, printre alte lucruri pe care trebuia să le ia în primire, în prezența lui Petre Ureacle, erau și „cărți”², care puteau fi atît cele de cult³ cît și de literatură pioasă⁴, istorică, patristică, de drept canonic etc. Sintem îndreptății a accepta opiniile care converg la a considera biblioteca mănăstirii Neamț ca „cea mai veche bibliotecă din țară”⁵, devenind între timp, și cea mai bogată⁶, atît prin numărul volumelor cît și prin valoarea conținutului lor. Biblioteca mănăstirii Neamț, de la primele ei începuturi, a devenit utilă pentru cititorii ei, atît pentru educare cît și pentru informare și a acționat paralel cu „școala” care a ființat aici și care, în prima jumătate a secolului al XV-lea, a avut rezultate dintre cele mai bune.

Biblioteca mănăstirii Neamț s-a înjghebat prin donații și achiziții de cărți. Au existat biblioteci particulare ale unor părinți din mănăstire, așa numitele biblioteci „de chilie”, care se deosebeau de „biblioteca (vivlioteca) de obște”. Biblioteca de obște era numită și „vistieria cărților”⁷ și avea rînduif cu ascultarea un bibliotecar, care se mai numea și „păzitorul de cărți”⁸. Cu aceeași rînduială

1. Virgil Cîndea, *Cartea în muzeele noastre*, „Revista muzeelor” IV (1967), p. 18, pune data înființării bibliotecii de la Mănăstirea Neamț între cea de la Tismana (1385) și Putna (1466) și anume, în 1392.

2. *Documente privitoare la istoria României. A. Moldova, sec. XIV-XV*, vol. I, București, 1954, p. 72; D.R.H. (*Documenta Romaniae Historica*), vol. I, București, 1975, doc. 67, p. 98-99.

3. Sevastia Bălășescu, *Manuscrisele Mănăstirii Neamț*, în „Viața Românească”, 12/1967, p. 148, semnaleză că cel mai vechi manuscris din biblioteca Academiei Române este „Mineiul de la Neamț, în secolul al XIII-lea”.

4. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1974, p. 311. Un manuscris cu viața Sfinților Varlaam și Ioasaf a existat în biblioteca mănăstirii Neamț, cu text slav de proveniență sud-slavă, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

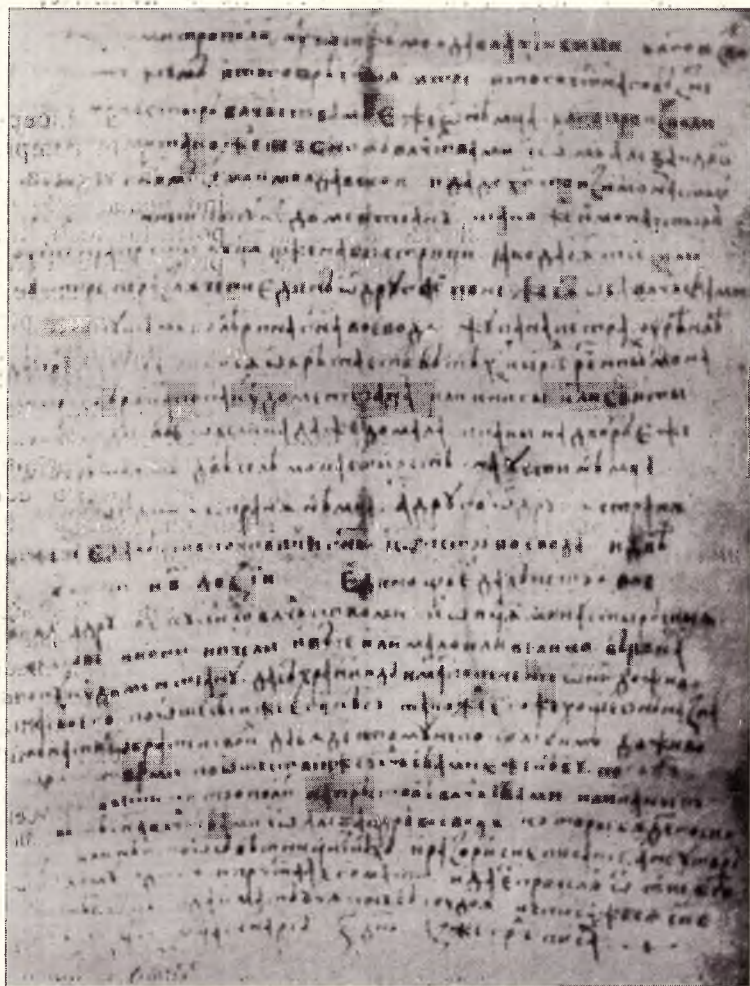
5. Sevastia Bălășescu, *op. cit.*, p. 148; Sergiu Adam, *Cititorii mușatline*, București, 1976, p. 88-89.

6. N. Georgescu Tistu, *Mărturiile arhierelui Narcis Crețulescu despre începuturile bibliotecilor românești*, în „BOR”, LXXIX (1961), nr. 11-12, p. 1099.

7. Însemnare pe o tipăritură în biblioteca mănăstirii Neamț, cota 1739, cu numirea dată de Episcopul Teofil, în anul 1741.

8. Însemnarea marginală la *Isac Sirul*, M. Neamț, 1819, în biblioteca mănăstirii Neamț, cota 4402.

erau organizate și schiturile care depindeau de Mănăstirea Neamț, care aveau mici biblioteci și „păzitori de cărți“ rinduiți cu știința soborului mănăstirii mame⁹. Cărțile se rinduiau bibliotecii de obște, de cele mai multe ori, cu știința și „binecuvîntarea“ stareșului, și pentru a nu fi înstrăinate sau furate erau întărite cu „blestemuri“,

„Cartea“ prin care stareșul Domentian este rinduit conducătorul mănăstirilor Bistrița și Neamț

„afurisanii“ și „neiertare“ pînă ce le va „întoarce iarăși înapoi“. Însemnările celor mai multe cărți — manuscrise și tipărituri — dezvăluiesc aspecte de mare răspundere și finețe spirituală față de cuvîntul scris, poate, și pentru faptul că ele se dobîndeau cu multă cheltuială și cu „dreapta agonisire“¹⁰. Cărțile se dădeau bibliotecii ca

9. Idem, la volumul cota 198.

10. Idem, la volumul cota 1017 slavon.

„să fie pomană“¹¹. Cărțile au avut liniștea sau zbuciumul lor după timp și împrejurări: cu ele se puteau face schimburi¹², se puneau ca „amanet pînă îi voi da banii“¹³, ajungeau uneori și la „mezat“ și rare ori erau răscumpărate de mănăstirea din care ajunseseră la mezat¹⁴. Cu trecerea prin multe mîini, cîteodată cu mijloace necinstite, unele cărți s-au dezlipit de adevărații proprietari pentru care lucru au trebuit să suporte ștersături, îngroșări cu straturi de cerneală peste cele dintii și, tot de multe ori, au suferit ruperea sau decuparea brutală. Acolo unde simțul răspunderii față de carte și de însemnările ei a fost în toată integritatea, cărțile au fost bine ținute și îngrijite, legate, puse chiar în tocuri de apărare împotriva prafului și împotriva decolorării din cauza luminii. Multe cărți și-au păstrat „ex libris“-urile originale puțînd să înregistrăm o varietate de nume, unele a unor personalități de prestigiu din țară și străinătate. Formula „ex libris“ sau „à l'usage“¹⁵, sau cea românească „din cărțile mele“ sau „dintr-ale mele“ se găsește foarte des la cărțile care după ce au fost proprietate personală au ajuns în proprietatea bibliotecii de obște a mănăstirii Neamț.

Biblioteca de obște avea o evidență a fondului de cărți în „condica bibliotecii“¹⁶, unde se trecea diversificat pe limbi (românești sau moldovenești, slavone, grecești), cu rubrici care arătau titlul, autorul, locul tipăririi, anul. Împrumuturile de cărți se însciau în registre și caiete destinate pentru această evidență¹⁷.

Nu avem indicații suficiente asupra locului destinat bibliotecii pînă la începutul secolului al XIX-lea. Mitropolitul Venamin Costachi, la 15 aprilie 1809, cu a sa cheltuială a zidit din temelie un rînd de case din piatră, cu două rînduri, cu paraclis „hramul Adormirea Maicii Domnului“, cu „vivliotecă boltită de ținut cărți și sub dînsa beciuri boltite...“¹⁸. În biblioteca din „chiliile lui Venamin“ au fost așezate cărțile — manuscrise și tipărituri — precum și documentele mănăstirii. Clădirea era asigurată contra incendiului prin zidurile groase, prin bolți (la plafon) și „obloane de fier“; nu era însă asigurată împotriva mucegaiului și umezelii care — în timp — au dăunat cărților.

Starețul Dionisie Romano (1855-1856), „a regulat biblioteca“ organizînd și „o sală de lectură în mănăstire și un bibliotecar cu științele cerute“¹⁹. În acțiunea de reorganizare a bibliotecii de obște,

11. Idem, la volumul cota 1707 Molitvelnic slavon.

12. Idem, la volumul cota 201 slavon, Petersburg, 1815.

13. Idem, la volumul cota 1543 slavon, Pateric, Kiev, 1760.

14. Idem, la volumul cota 1538, Chiriacadromion, București. Întîmplarea vînzării la mezat și răscumpărarea este în legătură cu cărțile lui Sofronie Vîrnăv.

15. Idem, la volumul cota 166, Theatron politicon, 1776, grecește.

16. Manuscris chirilic nr. 94, în biblioteca mănăstirii Neamț, *Condica pentru cărțile moldovenești întîiu și pentru ceale grecești cite se află la vivlioteca Sf[întei] M[ănăstiri] Neamț*.

17. Manuscris chirilic nr. 192, în biblioteca mănăstirii Neamț, *Registru împrumut cărți*.

18. Idem, nr. 195, în biblioteca mănăstirii Neamț, *Sinodic Sf[întei] M[ănăstiri] Neamț*, 1873; cf. Vasile Ignătescu, *Biblioteca mănăstirii Neamț*, în „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 454.

19. Ioan Lupu, *Episcopul Dionisie Romano, primul donator al bibliotecii Academiei Române*, „BOR“, LXXXII (1964), nr. 11-12, p. 1131.

bibliofilul Dionisie Romano s-a consultat și cu Episcopul Filotei al Buzăului, care avea metania de la Neamț²⁰. Modul cum a organizat și dispersat Dionisie Romano bibliotecă a durat pînă la incendiul din noiembrie 1862. Narcis Crețulescu ne prezintă o descriere a bibliotecii de pînă la noiembrie 1862, arătînd că erau trei locuri: 1. în Pîrg — biblioteca clasică; 2. în Turnul clopotniței — biblioteca slavonă și 3. în „chiliile lui Venamin“ — biblioteca contemporană cu patru secțiuni: a. documentele cu arhiva; b. cărțile de conservare (adică pentru păstrare); c. cărțile de citit părinții soborului; d. cărțile tipărite în tipografia mănăstirii dispuse spre desfacere²¹.

Biblioteca a fost în posesia unor cărți de formate deosebite vorbindu-se de: cărți *rulete*²²; cărți în *baloturi*²³, cărți în *falduri*²⁴. Totalul volumelor se ridică în 1862, la circa, 12.000 de volume. Incendiul din 1862 a adus cele mai mari pagube bibliotecii din Pîrg, dar nici celelalte n-au fost scutite de împrăștiere, furare, vindere și înstrăinare în mîini necunoscute²⁵. După 1862, biblioteca s-a regrupat și s-a rînduit tot „în chiliile lui Venamin“, fiind mai bine asigurată contra incendiului.

Pomelnicile, sinodicul și alte acte de arhivă ne dau numele multor persoane care au dat o carte sau mai multe cărți și chiar întregile biblioteci personale. Cităm cîteva nume de donatori de cărți: mitropoliții Moldovei — Iacob Stamati și Veniamin Costachi, Mitropolitul Ungrovlahiei Grigore IV Dascălul, Episcopul Melchisedec, arhieriei — Narcis Crețulescu²⁶, Nectarie Hermeziu²⁷, arhimandriții: Nichifor Iliescu Sprinceană (1877)²⁸, Ieremia Iliescu (1912), ieromonahul Onufrie (1795), monahul Ioanichie Brașoveanu²⁹. Dintre laici, Lupu Balș Doroșcanu vistiernicul a dăruit o moșie, „biblioteca“ și

20. *Ibidem*, p. 1131.

21. Manuscris caractere latine nr. 164, în biblioteca mănăstirii Neamț, N. Crețulescu, *Istoria M[ănăstirii] Noul Neamț — 1858-1880*; Manuscris chirilic nr. 180 în aceeași bibliotecă *Condică a averilor bisericești a M[ănăstirii] Neamț 1843*, la f. 43v-55v arată „însemnare pentru toate cărțile cîte se află în vivlioteca M[ănăstirii] Neamțului den acele împărțite pi la părinți și acele din Pîrg“. Această înseamnă că în Pîrg se păstrau cărți și înainte de dispersarea făcută de Dionisie Romano; Dimitrie Frunzescu, *Dicționarul topografic și statistic al României*, București, 1872, la p. 315 arată că, în anul scrierii dicționarului, în Pîrg se menținea o bibliotecă cu 1671 volume.

22. Se numeau *rulete* acele volume scrise pe fișii lungi de piele și care la capete aveau prinse cîte o vergea de lemn pe care se strîngeau sau „se rulau“ de la un capăt la altul, pe măsură ce se citea.

23. Cărți în *bal* sau *baloturi* erau acelea formate cu foile din *plăci* mari, puse una peste alta. Era sistemul coalelor puse una peste alta și legate la un loc cu șine de fier sau de lemn. Un balot era o carte, iar mai multe cărți puse în acest mod se numeau *cărți în baloturi*.

24. Cărți în *fald* sau *falduri* se numeau acelea scrise pe fișii lungi care se strîngeau ca pînza la ghilit și se legau la o margine, iar la cealaltă margine era netăiată. (Explicațiile le avem după manuscrisul citat nr. 164, p. 75-76).

25. Manuscris citat nr. 164, p. 76.

26. Idem, nr. 162, *Registru de toate obiectele dăruite de Narcis Crețulescu*, 1909.

27. Arhivele Statului Bacău — Piatra Neamț. *Fond Mănăstirea Neamț* 19 august 1868, inv. 611-11-20.

28. Dionisie I. Udișteanu, *Seminarul monahal*, Cernica, 1937, p. 50.

29. Manuscris chirilic nr. 172 în biblioteca mănăstirii Neamț, *Pomelnic ctitoricesc 1812*; Idem nr. 195, *Sinodic 1873*; Ms. 190, *Pomelnic ctitoricesc 1846*.

altele³⁰. Cel care merită a fi citat cu subliniere între donatori este Nicodim Patriarhul care a înzestrat biblioteca cu toate tipăriturile sale cîte au ieșit din tipografia mănăstirii dar a dat și mai multe sute de volume-manuscrise și tipărituri din biblioteca personală.

Cu prilejul lucrărilor de restaurare din anii 1953-1961, biblioteca a fost scasă din „chiliile lui Veniamin“ și așezată în trei camere spațioase, la etaj, pe latura de sud-est a incintei³¹, cu mobilier nou, rafturi de stejar. În prima sală sînt rînduite dicționarele și enciclopediile, lîngă peretele din fund, iar lîngă pereții

Biblioteca — prima sală.

laterali tipărituri chirilice române și literatura contemporană; în camera din dreapta (spre nord) sînt tipărituri în limbi străine; în camera din stînga (spre sud) sînt tipărituri cu chirilică și latină românești, manuscrisele românești, slavo-ruse și grecești, revistele bisericești. Biblioteca numără circa 15.000 de volume tipărituri și 549 manuscrise (216 românești, 294 slavo-ruse și 39 grecești)³². Manuscrisele au fost remarcate de numeroși cercetători, iar unele

30. Idem, nr. 139, *Registru (repertoriu) pentru morți*, f. 44.

31. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 122.

32. *Ibidem*, p. 120; Sergiu Adam, *op. cit.*, p. 88-89; Vasile Cucu, *Ghid atlas al monumentelor istorice*, București, 1970, p. II/354.

dintre ele au fost descrise cu amănunte în studii speciale³³. Cele mai vechi manuscrise sînt din secolele XIV-XV, în medio-bulgară, iar printre tipărituri sînt unele în limba latină din secolul al XVI-lea și apoi slavone din secolele XVII-XIX, grecești, din secolele XVII-XVIII, franceze și germane din secolele XVIII-XX, iar românești începînd cu secolul XVII aproape din toate tipărițele românești cîte ceva³⁴.

Biblioteca mănăstirii Neamț a fost cercetată și studiată la „raft“ sau cu cărți luate cu „împrumut“ de Episcopul Melchisedec Ștefănescu³⁵, de Episcopul Iosif 1881³⁶, Narcis Crețulescu, Nicodim Munteanu; I. Bogdan, în anul 1894, a cercetat biblioteca și a luat 3 manuscrise slavone din care 2 le-a împrumutat profesorului de limbi slave Kolzinachi (Emil Caluzniachi) de la Universitatea din Cernăuți, pentru o lucrare asupra patriarhului Eftimie și asupra literaturii panegirice la slavii de sud³⁷. Și V. A. Urechia a cercetat biblioteca și arhiva în anul 1888³⁸. În anul 1897 s-a făcut o reinventariere a bibliotecii „acestei mănăstiri Neamț“ de către ieromonahul Grigore Ștefănescu³⁹. Este interesant de menționat că în anul 1899 biblioteca a fost sigilată și s-a raportat Ministerului Cultelor că au dispărut manuscrise „iar înafară de Al. Iațimirschi n-a mai studiat nimene biblioteca mănăstirii“. Lipsa manuscriselor se produsese între anii 1895-1897⁴⁰. În anul 1900, N. Iorga a fost autorizat a deschide biblioteca. Cu acești prilej, N. Iorga a cercetat biblioteca și arhiva și a triat o parte din cărți și documente pentru a fi trecute în evidența Academiei Române⁴¹. Tot în anul 1900, Academia Română a primit de la Ministerul Instrucțiunii 42 volume românești

33. Ilie I. Georgescu a prezentat *Letopiseșul Cantacuzinesc*, scris de Florea logofătul; V. Ignătescu *op. cit.*, p. 459; Ștefan Alexe a descris manuscrisul de muzică psaltică a ieromonahului Visarion, în grecește, în „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 355-364; I. Serafinceanu a descris Liturghierul slavon al lui Ioan logofătul, în „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 365-403. Un catalog al manuscriselor slavone a făcut în anul 1883 Episcopul Melchisedec, publicat în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, an II, vol. III, p. 129-143, București, 1884.

34. Cităm cîteva din cărțile reprezentative apărute în românește aflătoare în biblioteca mănăstirii Neamț: *Ediții ale Bibliei* — București-1688, Blaj-1795, Buzău-1854, Sibiu-1858, Petersburg-1819, București-1914; *Indreptarea Legii*, Tîrgoviște, 1652, cu însemnări de la Episcopul Pahomie al Romanului; *Cheia înfelesului*, București, 1678, *Viața și petrecerea svinților* — Dosoftei — Iași, 1682; *Profitologhion* — Dosoftei — Iași, 1680; *Noul Testament*, Snagov, 1699, cu însemnarea de la Episcopul Pahomie prin care arată că l-a primit în dar de la Mitropolitul Antim Ivireanu etc.

35. Paul Mihail, *Din corespondența Episcopului Melchisedec*, în „BOR“, LXXVII (1959), nr. 5-6, p. 521-543, scrisori din 1871, scrisoarea 64/1872, p. 548, scrisoarea 66/1872, p. 549, scrisoarea 69/1872, p. 551.

36. Manuscris 192 citat, f. 244.

37. „Analele Academiei Române“, S. II, T. XXVI, 1903-1904, București, 1904, p. 32; Arhiva Mănăstirii Neamț, *Corespondența anului 1894*, nr. 92 și 94.

38. „Analele Academiei Române“, S. II, T. XVII, 1894-1895, București, 1895, p. 10.

39. Arhiva mănăstirii Neamț, *Registrul hîrtilor ieșite...* pe anii 1888-1900, nr. 58.

40. Idem, *Corespondența* pe anul 1899, nr. 135.

41. *Ibidem*, nr. 187-191.

și 82 volume manuscrise slavonești care au aparținut mănăstirii Neamț⁴².

La expoziția din anii 1865-1866 de la Paris au fost luate și expuse, printre altele, și cărți din biblioteca mănăstirii Neamț. Cu acest prilej au dispărut unele însemnări prețioase de pe o Biblie de Sevastianus Castellio (1551-1564); între însemnări era și una presupusă a lui Luther⁴³. Și în anul 1900 a fost organizată o expoziție la Paris. Gr. Tocilescu a avut autorizația de a ridica obiecte pentru expoziție. În anul 1899, când s-a făcut cunoscut mănăstirii că trebuie să dea obiecte, cărți și „cinci scoarțe“, mănăstirea a făcut întâmpinare și a cerut ca piesele să fie fotografiate și expuse numai cu fotografia lor și nu în original, și aceasta din experiența altor ocazii când exponatele

Biblioteca — sala din stînga.

sau nu s-au mai întors sau au venit deteriorate, cum s-a semnalat mai sus. Întîmpinarea a rămas fără rezultat; obiectele au fost luate, iar o parte din exponate s-au pierdut, pentru care mănăstirea s-a ales, doar, cu o despăgubire de 1.000 lei, la 18 martie 1906⁴⁴.

Nu tot același lucru s-a întîmplat cu unele obiecte printre care și cărți vechi cu ferecături tot așa de vechi, din Mănăstirea Neamț, în anul 1916, cînd au fost duse spre a fi puse la adăpost în Rusia. În anul 1956, întregul „tezaur“ de obiecte a fost restituit de U. R. S. S. întregind patrimoniul cultural național⁴⁵.

42. „Analele Academiei Române“, S. II, T. XXIII, 1900, București, 1901, p. 25-26.

43. Însemnările lui Narcis Crețulescu din 1885 pe tipăritura nr. 95 — *Biblia*, în biblioteca mănăstirii Neamț.

44. Arhiva mănăstirii Neamț, *Registrul hîrtilor ieșite...*, 1888-1900.

45. *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958.

Tematica tipăriturilor din biblioteca mănăstirii Neamț este extrem de variată: cărți de ritual, de teologie cu toate disciplinele ei, literatură română și străină, medicină, istorie română și universală etc. Manuscrisele sînt mai omogene tematica lor fiind mai mult de literatură pioasă filocalică și muzică psaltică. Față de inventarele de la 1862, spre exemplu, cînd se înregistrau șapte paterice în românește, unul în grecește „scris pe pergament“⁴⁶ și altele în slavonește, astăzi nu mai sînt decît, doar, cîteva. Tot așa, în 1862, se semnala prezența unor manuscrise care aveau și lucrări ale starețului Paisie despre „nemîncarea cărnii“, pentru „adeverirea rugăciunii“⁴⁷ etc. Manuscrisele aveau hîrtie „sclivisită“, „trecapelon“ sau obișnuită: verzuie-albastră, cenușie, galbenă și albă cu filigran foarte diferit⁴⁸.

Între bibliotecarii care s-au nevoit cu paza, distribuirea și întreținerea cărților și a bibliotecii, cităm cîteva: Macarie (1825), Grigore (1843), Teodosie (1856), Damian (1860), Victor Antohe (1868), Ieremia Eni (1868), Damaschin Iacobescu († 1883), Isaia Drăghici bibliotecar 17 ani († 1927)⁴⁹, Petru Pogonat († 1957) etc.

Așa cum s-a arătat la capitolul „Tipografia din Mănăstirea Neamț“, viețuitorii acestui așezămint călugăresc au fost meșteri tipografi, gravori, legători și ferecători, cum fuseseră cîndva traducătorii, copiştii, caligrafii, miniaturiştii. Tiparnița acestei mănăstiri, în secolul trecut, prin tipăriturile ei, a contribuit „la unificarea termenilor ce trebuiau înțeleși de moldoveni, munteni, transilvăneni și bănățeni și de toți românii aflați atît în țările noastre cît și peste hotare“⁵⁰. Nu vom sublinia faptul bine cunoscut că tiparnița din Mănăstirea Neamț a împlinit nevoile de cult ale bisericilor ortodoxe din Transilvania, în vremea starețului Neonil și a mitropolitului Andrei Șaguna⁵¹. O cercetare a documentelor de arhivă din secolul al XIX-lea ne dă o imagine a felului cum era solicitată tipăritura nemțeană. Personalități bisericești și civile, eparhii, mănăstiri și schituri, biserici parohiale și protopopii, librării și legătorii, unități civile variate solicitau cărți nemțene. Mitropolitul Silvestru Moraru al Bucovinei și Dalmației, într-o circulară, arăta cărțile care se găsesc de vînzare la Mănăstirea Neamț⁵². Profesorii Emilian Voiuțchi (1884), Heinrich Pardini (1884), Constantin Popovici, decanul Facultății de Teologie-Cernăuți, Dimitrie Onciul cereau să li se trimită cărți pentru ei sau „pentru biblioteca facultății“. Arhiepiscopul Calistrat Bîrlădeanul București (1886), Valerian Rîmniceanul Iași (1886), Episcopul Melchisedec (1860), arhimandritul Teoctist Scriban (1863), protosinghelul Conon Arămescu Donici (1882) au solicitat cărți cu

46. Manuscrisul 94 citat, f. 39v-40.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*.

49. Însemnare pe tipăritura *Noul Testament*, Mănăstirea Neamț, 1818, în biblioteca mănăstirii Neamț, cota nr. 779.

50. Sevastia Bălășescu, *Mănăstirea Neamț și ctitorii ei. 165 de ani de la înființarea tipografiei*, în „Viața românească“, XXI (1968), august (8), p. 148.

51. N. Bănescu, *Un capitol din istoria Mănăstirii Neamțului: Starețul Neonil. Corespondența sa cu C. Hurmuzacki și Andrei Șaguna*, Vălenii de Munte, 1910.

52. Arhivele Statului Bacău — Piatra Neamț, *Fond Mănăstirea Neamț*, inv. 611-11-20.

diferite titluri. Librarul „Socec și Compania“-București (1864), Legătoria de cărți M. Sragher-București (1864-1882)⁵³ se înscriu, de asemeni, în lista solicitanților de carte nemțeană. O bogată corespondență s-a purtat și cu parohii din Transilvania, Oltenia, Dobrogea, Bucovina, între 1860-1887⁵⁴.

Prin cartea ieșită din tiparnița mănăstirii Neamț s-au întreținut relații frățești între românii de pretutindeni. Limba frumoasă românească de veacuri a continuat să fie vehiculată prin tipăritura nemțeană: „în această vestită tipografie de la Neamț pe ale cărei minee și cărți bătrîne oricine citește astăzi rămîne încântat și înălțat sufletește“⁵⁵. Călugării din Mănăstirea Neamț au circulat peste tot, în perimetrul locuit de români și au dus cu ei și cartea românească. Și tot ei au dus cartea nemțeană și la Ierusalim, Athos și alte locuri creștine ortodoxe. Visarion, de loc din ținutul Făgărașului, după ce a trăit în Mănăstirea Neamț și a lucrat mulți ani în tipografia nemțeană, în anul 1833, împreună cu alți doi călugări, au întemeiat mănăstirea Cocoș din Dobrogea⁵⁶, unde au dus și cartea nemțeană. Visarion moare între 1860-1862 și s-a dovedit un „înfocat naționalist, apărător al adevărului și al dreptății“⁵⁷. Același lucru l-au făcut și alți călugări nemțeni care au ajuns la Paris sau Baden-Baden, Constantinopol sau Atena, Kiev sau în Țara Sfântă.

* * *

Tipografia și cartea ieșită din tiparnița mănăstirii Neamț, ca și aceea ținută cu strășnicie în biblioteca ei de veacuri, își are un loc bine conturat și precizat în istoria culturii noastre bisericești și niciodată nu-și va epuiza resursele stimulatorii pentru cei ce vor zăbovi asupra trecutului ei. Dacă Alexandria, Esopia, Floarea darurilor, Varlaam și Ioasaf⁵⁸ și alte lucrări au putut să satisfacă interesul religios-moral, să înaripeze imaginația și să întărească voința pentru acte mărețe, cele de istoria Patriei ca Scrisoarea Moldovei (Descrierea Moldovei) au întreținut sentimentul patriotic și au întărit ideea unității bimilenare în spațiul carpato-dunărean.

53. *Ibidem*.

54. *Ibidem*.

55. Atanasie Dincă, *Mănăstirea Neamț o cetate a naționalismului și a ortodoxiei românești*, în „Prinos“, București, 1940, p. 30.

56. Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1977, p. 253; Ieronim Motoc, *Mănăstirile dobrogene din părțile Dunării de Jos*, p. 187-191, în lucrarea „De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină“, Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos-Galați, București, 1977.

57. Tudor Mateescu, *Din legăturile religioase ale Dobrogei cu Moldova înainte de 1877*, în „MMS“, LI (1975), nr. 9-12, p. 719.

58. I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1968, p. 95; N. Cartoian, *op. cit.*, p. 269-312.

În decursul secolelor, prin cumpărare, donații, privilegii și imunități, Mănăstirea Neamț a devenit proprietară de bunuri mobile și imobile: sate, terenuri agricole, fînețe, păduri, vii, lacuri, prisăci, munți, biserici parohiale (la Galați, Roman, Ocea, Tîrgul Nicorești, Varnița etc.), metoace — unele cu biserici și paraclise (Țifești, Furceni, Gușii, Bălțații, Poienii, Jădeștii, Drăgăneștii, Petricani, Mănești etc.), schituri (Sihăstria, Sihla, Nifon, Orgoești, Lipova, Buluc, Vovidenia, Pocrov etc.)¹.

După secularizare, moșiile s-au împușinat și odată cu ele unele biserici, paraclise și schituri au devenit independente. Astăzi, de Mănăstirea Neamț depind, doar, paraclisele: Bunavestirea și Adormirea Maicii Domnului din incinta mănăstirii; bisericile: Sfîntul Gheorghe din incintă, Sfîntul Ioan Evanghelistul (Bogoslov) și Sfîntul Ioan cel Nou de la Suceava (Bolnița) dinafară de incintă și trei schituri; Vovidenia, Pocrov și Icoana, situate în apropiere, pe terenul mănăstirii.

Schiturile sînt unități mănăstirești cu un număr mic de viețuitori, cu activități asemănătoare aceloră din mănăstirile de care depind, avînd un conducător numit *egumen*.

Paraclisul Bunavestire. În turnul clopotniță se află un paraclis cu hramul Bunavestire, ridicat în vremea stareșului Ilarie, în anii 1818-1823² cu îndemnul și binecuvîntarea mitropolitului Veniamin Costachi. Altarul paraclisului se află în spațiul încăperii vechi al clopotelor (a construcției din secolul al XVI-lea), despărțit de naos prin zidul în care s-au făcut străpungeri pentru uși. În naos au fost săpate, în perete, cîte o absidă la sud și la nord. Lumina-rea paraclisului este asigurată printr-o fereastră la altar (est) și prin două ferestre dispuse în peretele dinspre vest.

Catapeteasma are patru registre de icoane. Icoanele fiecărui registru sînt înscrise într-un semicerc; central, deasupra icoanelor împărătești este Sfînta Năframă, iar în primul și al doilea arc sînt icoane cu momente din viața și activitatea Mîntuitorului, apoi

1. Alexandru I. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, „BOR”, LXXV (1957), nr. 5, p. 441; Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, București, 1961, p. 56-57; Gh. Cronț, *Justiția bisericească din Moldova și Țara Românească în secolele XIV-XVIII*, „MMS”, LI (1975), nr. 3-4, p. 258-274; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Moșiile mănăstirilor din Moldova închinăte locurilor sfînte după o statistică alcătuită la 1848*, „MMS”, XLIII (1967), nr. 7-8, p. 497, nota 1; Ms. 180, *Condica averilor M. Neamț-Secu, 1843*, f. 155.

2. Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamț...*, M. Neamț, 1942, p. 204, pune anul construcției — 1821.

urmează cele două registre ale apostolilor și ale proorocilor, în centrul lor fiind Sfinta Cruce.

Catapeteasma se sprijină pe peretele despărțitor dintre altar și naos. Paraclisul fiind văruiat în alb, singură catapeteasma, prin coloritul ei, atrage atenția.

Între obiectele de cult repartizate acestui paraclis se remarcă: trei Evanghelii legate: 1. București — 1742 (legată la un loc cu o Evanghelie în limba greacă — Veneția — 1803); 2. Kiev — 1801 (slavonă); 3. Neamț — 1843 (cu caractere chirilice); două cruci de lemn — sculptate —, cu ferecătură și postament metalic, dintre care una cu însemnarea: „Monah Iliseia Borcilea Ileana 1838“. O icoană a Sfintei mucenițe Varvara poartă însemnarea: „Pisat monah Varlaam 1814 god m[esa]șaj mart. 24“.

Incendiul din noiembrie 1862 a provocat deteriorări și la acest paraclis. Intervențiile de restaurare s-au săvârșit în vremea și cu silința starețului Timotei, iar redeschiderea s-a făcut cu solemnitatea convenită la 13 septembrie 1873 de către Mitropolitul Moldovei Calinic Miclescu³.

Paraclisul Bunavestire încă din anii 1821-1823 a avut inventar de lucruri așa cum se găsesc și într-o catagrafie din anul 1843. Inventarul s-a menținut și pe mai departe și a sporit cu timpul.

În perioada 1953-1961, cu ocazia intervențiilor de restaurare la paraclisul Bunavestire s-a descoperit o icoană „Înălțarea Domnului“, pictată în frescă. Icoana se află în dreptul ușilor împărătești, sub dușumea. A fost acoperită de moloz și pînă în anii ridicării paraclisului (1818-1823) ea se află la exteriorul zidului, în partea de vest a construcției din secolul XVI⁵. Nu s-au formulat concluzii definitive cu privire la timpul cînd a putut fi realizată această icoană: vremea lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1547) cînd practică pictării interioarelor și exterioarelor bisericilor „al fresco“ era frecventă sau a lui Alexandru Cornea (1540-1541) cînd aceeași manieră de lucru continuă⁶.

În încăperea din care se merge la paraclis și la clopote, pe peretele sudic, se află atîrnat într-o ramă, un tabel cu următoarea însemnare: „Această tablă s-au scris la anul 1844 ianuarie 20 de smeritul și păcătosul Dometie monahul în sfi[n]ta Mon[astire] Neamț. Cu sîrguința sfi[n]ției sale părintelui Nathanail duhovnic marele eclesiarh“. Tabelul este scris cu caractere chirilice, cu vopsea neagră și roșie.

Paraclisul Adormirea Maicii Domnului. Mitropolitul Veniamin Costachi și-a legat numele de Mănăstirea Neamț prin mai multe lucrări dintre care demnă de semnalat este și ridicarea unei clădiri — parter și etaj — pe latura de nord a incintei. La parter au fost rînduite săli pentru bibliotecă, cu plafoane boltite împotriva incen-

3. Ms. 195, *Sinodic Sf. M. Neamț, 1873*, f. 18.

4. Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 10v.

5. I. Ivan, *Clopotnița mănăstirii Neamț*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 7-8, p. 616.

6. Ion Solcan, 2. *Realizări artistice*, în vol. „Petru Rareș“, București, 1978, p. 302.

diului. Sub bibliotecă au fost zidite beciuri „boltite“, iar la etaj, în afară de camere s-a ridicat un paraclis cu hramul „Adormirea Maicii Domnului“. Piatra-pisanie fixată pe peretele de sud (dinspre incintă), aproape de ușa de intrare în coridorul care dă spre paraclis, arată că, „Aceste case împreună“ cu biblioteca, paraclisul, camerele și beciurile au fost făcute „cu cheltuiala“ mitropolitului Veniamin, fiind terminate la 15 august 1809. Această ctitorie coincide cu vremea cînd Mitropolitul Veniamin a stat la Mănăstirea Neamț, retras din scaunul mitropolitan.

Catapeteasma paraclisului a fost executată prin zugrăvirea icoanelor de către ierodiaconul Cludie din Mănăstirea Neamț, „bine inițiat în arta zugrăvelii“ ajutat și de diaconul Manolache din satul Drăgănești⁷.

Pe marginea mînecii de la veșmîntul Maicii Domnului a icoanei împărătești (mîna stîngă), zugravul, a consemnat, discret, cu litere grecești, ca și cînd ar fi vorba de un galon pe mînecă, următoarele: „ΜΗΗΣΘΗΤΙ ΔΕΣΠΟΙΝΗ Τῆ ΔΥΛῆΣ ΣΥ ΒΕΝΗΑΜΙΝ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ“ („Adu-ți aminte Doamnă de robul tău Veniamin Arhiereul“). Pe icoana praznicului — „Adormirea Maicii Domnului“ — din rîndul icoanelor împărătești o altă însemnare arată: „Veniamin Arhiereul 1810⁸ april[ie] 13“⁹. Data de 13 aprilie 1810 indică timpul terminării definitive a paraclisului, Veniamin urmînd a mai rămîne la Neamț pînă în anul 1812⁹.

Lucrările de ridicare a laturei acesteia de nord cu paraclisul Adormirea Maicii Domnului au fost dirijate de meșterul Nicolae Cernovschi. Lîngă paraclis, spre nord, un mic „apartament“, cu ferestruică spre paraclis, înlesnea ascultarea pravilei. Acest modest apartament a fost folosit de Mitropolitul Veniamin pe timpul cît a mai stat la Neamț.

O catagrafie din 23 aprilie 1818 „pentru ceale ce să află odoare“ la paraclisul „Adormirea Maicii Domnului“ arată că erau, pe atunci, cîteva lucruri prețioase, printre care: 1 engolpion ferecat cu argint și poleit; 1 cutie de argint cu sfinte moaște; 1 cutie de argint pentru sfintele taine de postul mare; 1 ceasornic; 1 cutie ferecată și poleită în care era introdusă și o pîrticică din Sfîntul lemn; 1 cruce de „inorog“ ferecată cu argint și poleită; mai multe icoane printre care și una a Maicii Domnului acoperită cu „placă“ metalică de argint și poleită „și cu mîrgăritare“; 2 evanghelii etc.¹⁰.

La incendiul din noiembrie 1862 paraclisul cu întreaga latură de nord a suferit deteriorări. În anii următori s-au efectuat lucrări

7. Emil Diaconescu, *Zugravi de biserici necunoscuți*, „MMS“, XLVI (1970), nr. 9-10, p. 537.

8. I. Ivan, *Mitropolitul Veniamin Costachi la Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLIII (1967), nr. 1-2, p. 87.

9. Adrian Botoșăneanul, *Din viața și înfăptuirile Mitropolitului Veniamin Costachi. La împlinirea a 175 de ani de la ridicarea sa în jilțul vlădicesc*, „MMS“, LIV (1978), nr. 3-4, p. 352.

10. Ms. 110, *Condica paraclisului preaosfințitului mitropolit al Moldaviei chirio chir Veniamin... anul 1818, aprilie 23*, f. 2v.-6v; Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 11-11v, înscrisie cărțile pe care le avea paraclisul Adormirea Maicii Domnului.

de restaurare, paraclisul sfințindu-se la 6 septembrie 1873, de către Mitropolitul Moldovei Calinic Miclescu¹¹.

În timpul lucrărilor de restaurare din anii 1953-1961, s-au executat câteva lucrări și la această latură, cu ridicarea deasupra a unui turnuleț înfundat, octogonal, care indică locul paraclisului Adormirea Maicii Domnului.

Biserica Sfântul Gheorghe. Deși săpăturile arheologice¹² efectuate în zona sudică a incintei mănăstirești n-au adus destule elemente pentru o concluzie sigură în legătură cu cel dintii locaș de închinare din Mănăstirea Neamț, cu toate acestea, avem motive să susținem că prima biserică din lemn sau din piatră, în jurul căreia au viețuit călugări, a fost în acest loc. Nu cunoaștem ctitorul acestei biserici și nici timpul când a fost ea clădită. În orice caz, în secolul al XIV-lea ea exista. La începutul secolului al XVIII-lea (1720-1730), cu îngăduința mitropolitului de atunci, cu dania Elenei Cantacuzino, în vremea starețului Teofil, a fost orînduit, într-o clădire mai veche de pe acest loc (o trapeză), un paraclis cu hramul Sfântul Gheorghe reparat în 1794, pe cînd încă era în viață starețul Paisie Velicicovschi cu ajutorul lui Harpa din satul Ploton, comuna Pipirig-Neamț¹³, la care reparație s-a înscris și Mitropolitul Moldovei Iacob Stamați cu 500 lei pentru acoperirea paraclisului și 500 lei la facerea catapetesmei¹⁴, care a dăinuit pînă în anul 1826, cînd, cu îndemnul și cu binecuvîntarea mitropolitului Veniamin Costachi, starețul Dometian ridică o biserică, tot cu hramul Sfântul Gheorghe. Se continua, astfel un fir istoric și, avem părerea că lăcașul cel dintii, nucleul în jurul căruia s-a dezvoltat așezarea călugărească Mănăstirea Neamț, avea hramul Sfântul Gheorghe.

Domnitorul Petru I care a zidit Cetatea Neamț, a zidit și la Mănăstirea Neamț o altă biserică, cu hramul „Înălțarea Domnului”¹⁵,

11. Ms. 195, *Sinodic*, f. 11-11v. Pentru restaurarea chiliilor lui Veniamin, Episcopul Melchisedec al Romanului are meritul de a fi făcut propunerea ca Mitropolitul Calinic Miclescu să fie în fruntea eparhioșilor restauratori de la Mănăstirea Neamț și să înceapă cu ctitoria lui Veniamin, iar alți ierarhi de alte laturi ale incintei; I. Ivan, *Legăturile episcopului Melchisedec cu Mănăstirea Neamț*, „MMS”, XLVIII (1972), nr. 5-6, p. 403.

12. Radu Heitel, *Cercetările arheologice efectuate la Mănăstirea Neamț*, „MMS”, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 330-331, 339-340.

13. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 101-102. Am considerat construirea paraclisului între anii 1720-1730 deoarece sînt păreri că a fost construit în anul 1720, sau în vremea starețului Teofil și, deci, începînd cu anul 1725.

14. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 10v.

15. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și muncă pentru cultură*. Vălenii de Munte, 1912, p. 3; Constantin Mătasă, *Prin Moldova de sub munte*, București, 1965, p. 98; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1942, p. 448; Adrian H. Victor, Burtea Ion, Lupan Petre, *România — Monumente istorice de artă*, București, 1972, p. 421-422. Se face afirmația: „Complexul mănăstiresc Neamț există încă din timpul domniei lui Petru I Mușat (1376-1392?) care a ridicat prima biserică de piatră (s. n. în preajma alteia mai vechi de lemn, numită „Biserica Albă”; Sergiu Adam, *Ctitorii mușatine*, București, 1976, p. 84. Găsim și alte considerațiuni care vorbesc despre existența mănăstirii Neamț din „ultimele decenii ale secolului al XIII-lea”. Însă pe tărîmul certitudinilor istorice nu intrăm decît în secolul

credem, mai la nord de aceea veche, firește mică și deși din „piatră“ totuși destul de șubredă (căreia cutremurul din 29 august 1472 i-a provocat grave deteriorări — „s-a ruinat cu totul“¹⁶, și de aceea slujbele au trecut din ea la biserica Bogoslovul), pe care a înzestrat-o și sprijinit-o. Urmașii săi, în scaunul Moldovei: Ștefan I și, mai cu seamă Alexandru cel Bun, au privit cu atenție ctitoria lui Petru I sporindu-i bunurile, înnoind-o și întărind-o¹⁷.

Biserica ridicată în vremea starețului Dometian, în 1826, a suferit mult din cauza incendiului din noiembrie 1862. Lucrările de restaurare și reînnoire, care s-au efectuat, s-au încheiat în anul 1865, sub starețul Timotei și au constat dintr-o suprăînălțare, adăugarea celor 3 turle și acoperirea cu tablă. Mai târziu, în anul 1902, bisericii Sfântul Gheorghe i s-a pus un soclu de piatră, deoarece cel vechi se măcina¹⁸. În timpul stăreției lui Nicodim Munteanu, în anul 1931, la această biserică s-au făcut unele reparații exterioare¹⁹.

Biserica Sfântul Gheorghe, cu prilejul lucrărilor de restaurare în anii 1953-1961 a fost desfăcută și reconstruită „între chiliile de pe latura de est“²⁰, a incintei. Prin aceasta s-a eliberat spațiul și s-a pus în valoare monumentală biserică zidită de Ștefan cel Mare.

Actuala biserică Sfântul Gheorghe a fost împodobită cu pictură în frescă executată de pictorul N. Stoica. La proscomidiar s-a înscris istoria acestei noi biserici: „Cu voia Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfântului Duh, în anii mîntuirii 1959-1960 Biserica Sfântului mare mucenic Gheorghe din incinta mănăstirii a fost desfăcută în întregime și rezidită precum se vede. Lucrările de desfacere și rezidire s-au săvîrșit cu cheltuiala Statului de către Direcția Monumentelor istorice. Cu sfatul, binecuvîntarea și sprijinul Înalt Prea Sfințitului *Iustin*, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, biserica a fost peste tot pictată de către pictorul bisericesc Nicolae Stoica. Au contribuit la înfrumusețarea acestui sfînt locaș P. S. Partenie Episcopul Romanului și Hușilor, P. C. Dionisie Velea, starețul mănăstirii Neamț, cuvioși părinți din mănăstirile Moldovei și mai mulți drept măritori creștini. Pomenește Doamne pe făcătorii de bine ai acestui sfi[nt] locaș și-i acopere cu mila Ta“. În cămă-

următor, „cînd Petru I Mușat (1374-1391 ?) zidește aici prima biserică de piatră“ (N. Acrîșmăriței, D. Birlădeanu, G. Bunghez, M. Drăgotescu, *Județul Neamț. Ghid turistic*, București, 1971, p. 119).

16. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 101.

17. DRH, vol. I. p. 147-149, doc. 100, 1430 (6938) decembrie 23, Suceava, redă următoarele „... am binevoit — zice Alexandru cel Bun — cu bunăvoința noastră cea bună și cu toată bunăvoia noastră și cu ajutorul lui Dumnezeu să înnoim și să întărim mănăstirea înălțării Domnului, care este la Neamț, și *l-am adăugat* din averea noastră ca să poată trăi cei care se află în ea“.

18. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 101-102; Ms. 195, *Sinodic...*, f. 18 v-19.

19. Pisania din vremea starețului Nicodim Munteanu: „Spre știință. Această biserică cu hramul Sfîntul Gheorghe zidită din nou în 1826 pe temelia altei biserici vechi, zice-se ctitoria voievodului Moldovei Petru Mușat ajungînd în stare rea s-a reparat din îndemnul P. S. Mitropolit Pimen al Moldovei și prin stăruința P. S. Ep. Nicodim, starețul mănăstirii Neamțu de călugării trăitori în această mănăstire — 1931“. O altă lespede din anul 1826 arată istoria zidirii bisericii Sfîntul Gheorghe la care s-au adăugat și intervențiile de la 5 iulie 1866.

20. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1974, p. 115-116; Viorel Căpitanu, Vasile Ursachi, *Ghidul monumentelor din județele Bacău și Neamț*, Bacău, 1971, p. 59, nr. 99; N. Acrîșmăriței..., *op. cit.*, p. 121.

ruța-diaconicon, deasupra arcadei la intrare în altar, se află o însemnare a pictorului: „La împodobirea acestui sf[ânt] locaș pictorul Nicolae Stoica a fost ajutat de elevii Gavrilean Nicolae și Buzului Vasile. Au contribuit cu bani și osteneală Grădinaru Gh. și alți creștini din com[una] Preotești — 1 aprilie 1966“.

Pictura din biserica Sfântul Gheorghe abundă în scene din Vechiul și Noul Testament. Pe peretele de vest se află o scenă mare cu tămăduiri săvârșite de Mântuitorul nostru Iisus Hristos alături cu bogata scenă a martiriului Sfântului Gheorghe. Demne de scos în relief sînt: pe bolta altarului — Sfînta Fecioară pe tron, iar în bolta cupolei turnului — Iisus binecuvîntînd.

Catapeteasma este aceeași care a fost și în biserica veche a Sfîntului Gheorghe și a fost făcută de pictorii monahi din Mănăs-

Catapeteasma din Biserica Sf. Gheorghe.

tirea Neamț care se și semnează: 1. *zugravul Talasie*: „Această sf[ântă] catapeteasmă s-a pictat de către zugravu[il] Talasie monahul în anul 1798 fiind stareț în M[ănăstir]ea Neamț Sofronie“. Talasie mai semnează și icoanele: Sfântul Gheorghe 1796 și Sfântul Nicolae 1798: 2. *zugravul Damian* — semnează icoana Domnului Hristos: „Damian monah z[u]gr[av] 1798“. Ușile diaconești au fost pictate în anul 1804 fără a se arăta numele zugravului.

În anul 1969 în biserica Sfântul Gheorghe s-au fixat strane din lemn de stejar sculptate de către Gh. Croitoru din Grumăzești, județul Neamț.

Polican drul din mijloc este din 23 mai 1913.

În secolul XIX, biserica Sfântul Gheorghe avea cărți și obiecte de cult înscrise în condice speciale de evidență²¹. Desfășurându-se aici serviciile divine peste săptămână, biserica are tot ce trebuie. Printre obiectele de cult mai însemnate, semnalăm: 1. *Evanghelia slavo-rusă*, 1801, Pecerska (Kiev), cu însemnarea slavonă în josul foilor 1-2: „Dane sie stoe Evglie et brata Iacova vă Moldaviie ve sto Voznesenscuio Niamețcuie o vitelă vă hramă bjii Voznesenshii 1809 goda fevralia 17 deniia“. Pe copertele, cu ferecături metalice, apar scenele Învierea Domnului și Intrarea în Biserică a Maicii Domnului; 2. *Evanghelia* — Iași 1762, legată împreună cu alta de București 1693; 3. *Cruce* cu însemnare slavonă „1773 v mănăstiră Dragomirski“; 4. *Cruce* de la „marele vornic Aleco Balș și soția sa Smaragda și tot neamul lor“ — secolele XVIII-XIX; 5. *Cruce* de la „Climent duhovnic| 1857“.

Un tron arhieresc a fost adus de la Catedrala mitropolitană din Iași. Este din lemn sculptat, culoare închisă, cu inițiale și anul: „I[osif] N[ănescu] M[itropolitul] M[oldovei] 1886“.

La 9 iulie 1967, biserica Sfântul Gheorghe, ccomplet refăcută a fost sfințită de Prea Fericitul Părinte Patriarh Iustin, pe cînd era Mitropolit al Moldovei și Sucevei²².

Biserica Bogoslov. Biserica cimitirului mănăstirii Neamț are hramul Sfântul Ioan Evangelistul (Teologul sau Bogoslovul). Acestei biserici unii i-au zis „Schitul Bogoslov“, considerîndu-se că biserica actuală s-a construit „pe locul unui schit mai vechi“²³.

Prima construcție pe acest loc ar fi din vremea lui Alexandru cel Bun care „cu a sa cheltuială a fondat o bisericuță de lemn, pe temelie de piatră, cu hramul Sfântul Ioan Bogoslovul“²⁴. Se vorbește și despre existența, aici, a unei bisericuțe, înainte de Alexandru cel Bun, înnoită de el²⁵. Cu multe intervenții, înnoiri și îmbunătățiri, bisericuța, dinainte sau din 1402, a rezistat pînă în

21. Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 10.

22. I. Ivan, *Solemnitatea sfințirii bisericii Sfântul Gheorghe din Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLIII (1967), nr. 11-12, p. 716-718; *Buletinul monumentelor istorice*, XLI (1973), nr. 3. Prezintă fotografia în care apare biserica Sfântul Gheorghe în timpul și după re clădirea din anii 1959-1961.

23. N. Acrișmăriței..., *op. cit.*, p. 121.

24. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 4; Ms. 191, *Pomelnic ctitoricesc al bisericii Bogoslov*, f. 2-2 v; Ms. 154, *Istoria M. Neamț-Secu de Augustin*, f. 8.

25. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 106.

Biserica Bogoslov.

anul 1834, cînd a fost desfăcută și mutată în satul Grași — Neamț, de către calfa de meșteri Cernovschi²⁵. În locul ei, s-a ridicat o biserică din piatră și cărămidă, în anul 1834, sub stărețul Domețian. Lucrarea a luat sfîrșit în anul următor, 1835, în timpul stăreției lui Neonil. Pe peretele de sud, în colțul dinspre vest, în exterior, s-a fixat o piatră — pisanie, în care s-au înscris, cu chirilice, următoarele: „În zilele prea înălțatului domn Mihai Grigoriu

26. *Ibidem*, p. 106.

Sturdza voji]evod cu blagoslovenia preaosfințitului Mitropolit Veniamin Costachi la anul 1834 s-au început zidirea aceștii biserici unde să cinstește prăznuirea Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan Bogoslovul în vremea răposatului stareț și arhimandritului Dometian și s-au sfârșit întru totul în vremea părintelui Neonil arhimandritul și starețul aceștii monastiri prin sîrguința a făcătorilor de bine la anul 1835²⁷.

Biserica cimitirului este o construcție solidă, de plan treflat, cu un pridvor deschis și unul închis, pronaosul, naosul și altarul. Interiorul este spațios, cu ferestre mari care revarsă multă lumină. Naosul este încoronat de o turlă. Ceea ce constituie o noutate și o caracteristică în același timp a acestei biserici este subsolul care se găsește pe toată lungimea ei de la pridvorul închis pînă la altar. Subsolul este de formă dreptunghiulară, cu boltă pe toată lungimea, cu 8 ferestre mici prin care pătrunde lumina; intrarea în această încăpere se face, prin partea de sud, prin 13 trepte înguste. În interiorul subsolului, de jur împrejurul pereților este un spațiu — culoar, zidit și căpăcit, cu o retragere în trepte, formînd o tainiță cu orificii semiovale pentru introducerea osemintelor. Subsolul este cunoscut cu numele de „osuar“ sau „grobniță“ (gropniță)²⁷. Gropnița aceasta se datorește faptului că la săpăturile pentru turnarea fundației în anul 1834, s-a descoperit un subsol din piatră, ca o sală lungă, sub biserica din lemn. În subsolul vechi s-au găsit, atunci, unele obiecte bisericesti vechi printre care sfeșnice din lut ars, din piatră, din lemn, din fier²⁸ etc.

Actuala biserică, terminată în anul 1835, a fost sfințită de arhiereul Atanasie²⁹. La realizarea construcției bisericii de la cimitir și-au dat contribuția, cu „obolul“ și munca efectivă, mulți părinți printre care mai des citați sînt: *Chiril Carp* († 12 februarie 1836) „ostenitorul și purtătorul de grijă la zidirea bisericii Bogoslov“³⁰; *Manuil* schimonahul care „mult s-a ostenit la lucrul lemnului în biserică“³¹ etc.

În anul 1861 biserica s-a acoperit din nou cu șindrilă, în afară de turlă care, de la început, a fost acoperită „cu tinichea albă“³²; în anul 1879 întreaga biserică a fost acoperită cu „tablă de fier alb“³³. Se pare că, în anul 1861, s-a ridicat și clopotnița cu parterul din piatră și cărămidă, încăperea clopotelor rămînînd din lemn, acoperită tot cu șindrilă ca și biserica³⁴.

Biserica în interior nu este pictată ci văruiată în alb. Catapeteasma are ciclul complet al icoanelor rînduit pe registre clasice. Într-o strană din lemn, sculptată cu bogate ornamentări, „zugrăvită și poleită din vremea starețului Dometian“³⁵, este așezată o icoană procesională a Maicii Domnului dăruiată, în anul 1847, de ierodia-

27. * * * *Călăuza M. Neamțului*, M. Neamț, 1923, p. 13, 21.

28. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 106.

29. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 4.

30. Ms. 191, *Pometnic...*, f. 3.

31. *Ibidem*, f. 11 v.

32. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 4.

33. Ms. 191, *Pometnic...*, l. 13 v.

34. *Ibidem*, f. 12.

35. Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 12.

conul Gavriil „logofăt al mănăstirii și nepot al starețului Neonil“³⁶. În anul 1900, în spatele acestei icoane, s-a așezat o icoană cu chipul Sfântului Ioan Evanghelistul. În biserică sînt cîteva icoane executate sau ctitorite de monahi nemțeni: două icoane pictate de monahul Varlaam în anul 1825; o icoană dată, în anul 1835, de monahul Chiril Carp; o altă icoană, mai veche, este din secolele XVII sau XVIII.

În gropniță, după un obicei vechi, se depun osemintele celor care sînt deshumați după șapte ani de la moarte. La fel se procedează și în cazul cînd, săpîndu-se un nou mormînt, se dă de ose-

*Biserica Bogoslov cu vederea clopotniței ei și a Pirgului
de la incinta mănăstirii.*

mente; ele sînt strămutate în gropniță. În gropniță se găsesc depuse osemintele unor ierarhi episcopii și arhieriei: Iustin Handoca, Marchian Folescu, Iosif Rășcanu, Theodosie Athanasiu. De asemenea, au fost depuse aici și rămășițele pămîntești ale unor stareți, foarte mulți monahi, boieri etc. La 1901, s-a încercat întocmirea unei evidențe a răposaților a căror oseminte se aflau în gropniță și, tot în același an, s-au făcut și vitrinile din lemn cu ferestre din sticlă³⁷. Între craniile expuse în

36. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 106-107.

37. Ms. 139, *Repertor cu cei înhumați în Bogoslov*, Narcis Crețulescu, 10 mai 1901.

vitrine se află și cel al tinerei Calipso — „cu șalul negru“ — amintită în versurile lui Pușkin și descrisă de C. Negruzzi³⁸.

Răzlețite, după ce osemintele au fost depuse în osuar, se găsesc în cimitir mai multe lespezi de mormînt: aceea a arhiereului Narcis Crețulescu (fost stareț al mănăstirii), a arhimandritului Isaia Persiceanu, Platon schimonahul († 28 mai 1836) etc. În cimitir se află mormintele: arhiereului Valeriu Moglan († 1949), a episcopului Irineu Crăciunaș († 1973); ale arhimandriților: Melchisedec Dimitriu, Ioanichie Grădinaru, Mina Prodan, Victor Ojog, Ambrozie Nichifor, Vladimir Muscă, Policarp Gavrilescu, Teofil Boghean; ale protosinghelilor: Petru Pogonat, Ioachim Spătaru, Nazarie Chiril etc., etc.; ale monahilor: Silvestru și Eufrosin Urmă sculptori etc., etc.; ale licențiatului în teologie Iuliu Horodniceanu († 1940) etc., etc.

Vizitatorii poposesc și admiră monumentul funerar al familiei Botez din Fălticeni, executat în marmură albă, în anul 1881, de sculptorul C. Storck, din București.

În cimitirul mănăstirii Neamț au fost înmormîntați și foarte mulți ostași, în special, din al doilea război mondial. În biserica „Înălțarea Domnului“, se păstrează „Pomelnicul“ ostașilor croi căzuți pe fronturile de luptă și li se face pomenirea la vremea potrivită. Printre mireni se află înmormîntat în acest cimitir și Ion Florea, stigmatizat cu adausul „banditu“ și, despre care, în anul 1976, a apărut o lucrare de reabilitare în fața istoriei³⁹.

Între timp, s-a fixat în cimitir o cruce din lemn de stejar — tip troiță — cu inscripția: „S-a ridicat această troiță în amintirea eroilor căzuți pe cîmpurile de luptă în anii 1914-1918 și 1944 pentru libertatea neamului și a Patriei de Antal Irimia și soția Ioana din Toplița județul Harghita în anul 1975“.

Pe frontonul de la pridvorul deschis al bisericii „Bogoslov“ s-a pictat, în frescă, icoana hramului Sfîntul Ioan Evanghelistul, de pictorul N. Stoica, cu cheltuiala arhimandritului Mina Prodan (înmormîntat în acest cimitir).

Cimitirul mănăstirii Neamț are o vechime care se numără cu sutele de ani. În acest cimitir și-au găsit liniștea veșnică nenumărați viețuitori ai mănăstirii al căror nume și număr niciodată nu se va ști cu exactitate. În vremea noastră, cimitirul a îmbrăcat o nouă înfățișare: au apărut multe cruci din piatră și marmură, rame din piatră și grilaje din fier, flori pe morminte.

Biserica de la Bolniță. La distanță de circa 400 m spre nord-vest de incinta propriu zisă a mănăstirii Neamț, se află o clădire — cu trei laturi —, la mijloc, cu biserică (paraclis). Această clădire a avut de la început destinația specială de a fi la dispoziția fraților și părinților bătrîni, infirmi și bolnavi. O altă clădire avea menirea de a adăposti pe cei bolnavi psihic, așa numitul „ospiciu de alienați“.

La bolnița bătrînilor, în anul 1863 a apărut și o secție numită

38. *Monumente istorice bisericesti...*, p. 122.

39. N. Vornicescu-A. Sever, *În afara legii, Ion Florea*, Iași, 1976; Ms. 171, Narcis Crețulescu, *Inscripțiile sfintelor mănăstiri Neamț...*, 1905, p. 173, nr. 75 bis: „o inscripție stingheră o copiem aici a crucii banditului Ion Florea“.

Biserica de la Bolniță — Sf. Ioan cel Ncu.

„spitălașu“ pentru cei bolnavi dintre frați și părinți. „Spitălașu“ — recunoscut în anul 1864 — se găsea separat de „bolnița bătrînilor“, deși amîndouă foloseau aceeași clădire.

Actuala clădire a bolniței este o continuare a unor construcții mai vechi, cu aceeași destinație și, despre care se găsesc confirmări documentare din anii 1735, 1791, 1822, 1843. Bolnițele de pînă la anul 1843 nu au rezistat, aceea din anul 1822, fiind mistuită de foc în anul 1842. În anul 1843, starețul Neonil a ridicat clădirea unde se găsește astăzi Seminarul Teologic. Fiind ceva mai departe de mănăstire, în anul 1843, tot starețul Neonil, a pus temeliala unei alte clădiri, din piatră și cărămidă, cu biserică (paraclis) în cinstea Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava. Lucrările au luat sfîrșit la 31 iulie 1846, așa cum se desprinde din pisania cu caractere chirilice, așezată, în exterior, deasupra ferestrei de la Sfîntul Altar: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului] Duh. Întru slava sfîntei și cei de o ființă și de viață făcătoarei Treimi și întru cinstea Sfîntului] slăvit mare mucenic Ioan cel Nou de la Suceava s-au zidit această biserică dimpreună cu toate chiliile cîte se află în zidirea aceștii bolniță în zilele binecredinciosului și de Hrîstos] iubitorul Mihai Grigore Sturdza V[oie]v[od] și a preaosfîntitului mitropolit al Moldovei chirio chir Meletie prin sîrguința cea multă și osteneală și silința din suflet a priacuvioșiei sale chir Neonil arhimandrit și stareț sfîntei] monastiri Neamțului și Secul cu cea mai multă parte de cheltuială de la dumneai cucoana Elenco Donici care au ajutat la aceasta pentru veșnica pomenire a iubitului dumisale fiu Ștefănică Donici la anul 1846 iulie] 31“.

Biserica (paraclisul) de la bolniță, aflată în mijlocul laturei dinspre vest, este în formă de navă, cu absidă răsăriteană și cu o turlă cu ferestre, care, împreună cu fereastra de la altar și cele două din peretele de vest, dau lumina necesară interiorului. Catapeteasma are patru registre de icoane: a proorocilor, a apostolilor, a vieții și activității Mîntuitorului și a icoanelor împărătești.

Unele însemnări cum este cea de la icoana Maicii Domnului, de la catapeteasmă, indică provenirea lor: „Această icoană este făcută cu toată cheltuiala schimonahului Porfirii spre vecinica pomenire 1848 septemvrie 10. Iar la anul 1875 s-au îmbrăcat cu argint de i[e]r[monah] Irimia duhovnic bolniței — costul o sută galbeni“; în față, pe îmbrăcămintea metalică, cu caractere latine: „Oferită această îmbrăcămintea de Eremia duhovnic la anul 1875 mai 6“.

Dintre icoanele răzlețe, una a Răstignirii Domnului este din anul 1842, iar alta a Tînguirii Maicii Domnului din anul 1856.

Interiorul bisericii (paraclisului) Bolniței a fost pictat în ulei peste tot: la strana dreaptă scena Învierii Domnului; la strana stîngă Nașterea Domnului; pe peretele de la nord — ducerea și aducerea Icoanei Maicii Domnului în anii 1821-1822, la și de la muntele Rusu; pe peretele de sud — mucenicia Sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava, hramul acestei biserici (paraclis). În ultimii doi ani cu binecuvîntarea I. P. S. Mitropolit Teoctist, s-a executat o altă pictură în frescă de către zugravul bisericesc G. Gabor-Vinători Neamț.

Într-o ramă de lemn de stejar, este expus un Epitaf pictat de ieromonahul Ghervasie Hulubaru în anul 1967.

Biserica Bolniței este dotată cu tot ce este necesar pentru săvârșirea serviciilor divine. Între obiectele prețioase și mai vechi, găsim : opt cruci dintre anii 1836-1866; chivot din anul 1847 de la Elenco și Gheorghe Donici; cutie cu Sfinte Moaște din anul 1837; cățui din anii 1854 și 1872. Printre cărți se află și Noul Testament ediția Neamț (1818) ferecat în 1836.

În clădirea bolniței, pe aripa dinspre nord este instalată Tipografia Centrului Mitropolitan-Iași. Pe aripa dinspre sud este o parte a arhondaricului mănăstirii. Deasupra unei uși se află următoarea însemnare: „Spitalul pentru bolnavi — inscripție — Reperația acestei

*Biserica de la bolniță și laturile chiliilor în cadrul
cărora este amplasată.*

șale cu patru odăi cu facerea din nou adecă crivate, cu o mașină de fert bucate și osăbite lucruri mai mici toate de fier bine lucrate și modelate precum și un... (?) vasă de cositoriu de aramă și de alamă și cu toate celelalte obiecte aflătoare în aceste apartamente sînt făcute cu banii cuvioșiei sale monahul Irimia Ene fostul iconom al acestei sfinte monastiri și cu osteneala monahului Isaiia Persicianu în al treilea an al stăreției cuvioșiei sale arhimandritul Timotei 1863... costul total este de 12,100 lei“.

Camerele rezervate bătrînilor ca și cele rezervate bolnavilor sînt dotate cu ceea ce este necesar. La începutul secolului nostru existau și paturi de fier mecanice „de se puteau ridica bolnavii

odată cu aşternuturile lor“ datorite de arhimandritul Gherasim Miron (1860- 1861) și, mai ales, în anul 1910, de Vasile și Maria Rusovici din Iași⁴⁰.

Schitul Vovidenia. Schitul Vovidenia sau popular Ovidenia își are numele de la hramul pe care i l-a pus, în secolul XVIII, Episcopul Ioanichie al Romanului — „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului“. „Vovidenia“ este termen slav și corespunde cuvântului „intrarea...“. Despre Schitul Vovidenia se știe că, înainte de a fi fost ctitorit de Episcopul Ioanichie, exista și se numea Schitul Slătioru, după pîrîiașul cu apă sărată (slatină) care curge pe alături. O istorie amănunțită a acestui schit nu s-a făcut dar este amintit în toate istoriile întocmite despre Mănăstirea Neamț, pe vatra căruia s-a înființat. Acest schit s-a înființat din nevoia de dispersare a unui număr de viețuitori care nu mai încăpeau în incinta mănăstirii Neamț. Datorită acestui fapt, acest schit, a urmat întru totul regula de viețuire din mănăstirea mare cu adausul că, aici, trăitorii se bucurau de mai multă liniște.

Pînă la actuala biserică de zid au existat cîteva biserici mai vechi de lemn. Prima va fi fost din secolul XVII, cînd schitul se numea Slătioru și avea hramul Sfîntul Ierarh Spiridon (la 12 decembrie). Aici a ucenicit Ioanichie, ctitorul de mai tîrziu, în primele decenii ale secolului XVIII. În anii 1745/1746-15 septembrie 1747 a fost stareț al mănăstirii Neamț, după care a trecut episcop la Roman. Ca episcop de Roman, Ioanichie nu uită de locul uceniciei sale și, în anul 1749, cu cheltuiala sa a ridicat o biserică nouă din lemn și case cu chilii pe lîngă cele existente. Biserica nouă a primit ca hram „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului“ (21 noiembrie) și a fost sfințită la 21 noiembrie același an — 1749 — de însuși ctitorul ei, Episcopul Ioanichie⁴¹. Noua ctitorie vlădicească a fost dotată cu cărți, veșminte, obiecte de cult, stupi, boi, vaci, oi, pluguri, terenuri, dughene, acareturi (case), mori etc. Episcopul Ioanichie a încercat la început, ca schitul ctitorit acum de el, să fie independent de Mănăstirea Neamț, în care scop a cumpărat locul de la mănăstire⁴², dar la 15 august 1751 a închinat schitul mănăstirii sale. În anul 1754 a trecut între ctitorii schitului și pe voievodul de atunci — Constantin Racoviță⁴³. Datorită acestui fapt schitul s-a bucurat de unele privilegii speciale, ca, de altfel, însăși Mănăstirea Neamț.

Biserica lui Ioanichie, la sfîrșitul secolului XVIII (1790-1799-sep-

40. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 110-114; *Monumente istorice bisericesti...*, p. 120, 122; Sergiu Adam, *op. cit.*, p. 70; D. Constantinescu, Aurelian Grigorescu, Valentin Grigorescu, Sorin Miron, *Din trecutul istoric al spitalului din Tg. Neamț și al ospiciului de alienați din Mănăstirea Neamț*, Bacău, 1972, p. 5-12; 44; 31-37; 69-78; 83-86; Constantin D. Gheorghiu, *Comuna Vinători N[eamț]. Monografie*, Piatra N[eamț], 1909, p. 306-309 etc.

41. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 13; Ms. 161, *Istoria fondării M. Neamț-Secu*, de Augustin Braha, f. 11. Se pare că hramul „Intrarea în biserică era o continuare a hramului care exista la biserica Sfîntul Spiridon“; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, p. 600.

42. Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 320.

43. I. Ivan, *Două pomelnice triptice ctitoricești din secolul al XVIII-lea*, „MMS“, XLIII (1967), nr. 7-8, p. 542-543.

tembrie 2)⁴⁴, a avut nevoie de restaurare și „s-au înnoit al doilea din temelie în vremea starețului Sofronie de sfinția sa chir Isaia ieromonahul și de dum[nealui] arhon stolnic Atanasie Gosan și de sfinția sa chir Ioanichie egumen de Bogdana“⁴⁵. Atanasie Gosan era unul dintre strănepoții ctitorilor bisericii schitului Slătioru, dinaintea de cea a lui Ioanichie⁴⁶. Cu înnoirea de la sfârșitul secolului XVIII, biserica lui Ioanichie și a Gosăneștilor a durat pînă în anul 1849 cînd a fost desfăcută și dăruită credincioșilor din satul Lunca, comuna Vînători Neamț, unde este folosită și astăzi ca biserică parohială⁴⁷. Locul bisericii lui Ioanichie a rămas viran și o cruce

Schitul Vovidenia.

din piatră, adusă de la „cerdacul“ din fabrică (care amintea de anii 1821-1822 cînd icoana Maicii Domnului, împreună cu alte obiecte prețioase și documente rare fuseseră ascunse la muntele Rusu), a fost pusă și a rămas la Vovidenia. În anul 1849, sub starețul Neonil, începe zidirea unei noi biserici „cu fațade neoclasică“⁴⁸, cu cinci turle, dintre care patru pe părți și una centrală, spațioasă și cu multă lumină. Văzută de departe, ca și de aproape, ne

44. Ilie Corfus, *Citeva însemnări privind Biserica Moldovei*, „MMS“, L (1974), nr. 1-2, p. 121.

45. I. Ivan, *Două pomelnice triptice...*, p. 542-543.

46. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 126-127.

47. *Ibidem*, p. 127.

48. N. Acrișmăriței..., *op. cit.*, p. 121. Actuala biserică este greșit datată, în 1751.

apare ca „un plăcut chivot“⁴⁹. Lucrările s-au terminat în anul 1857, în timpul starețului Gherasim Miron; biserica s-a sfințit la 28 septembrie 1857, de arhiereul Marchian Stihie-Folescu⁵⁰.

Biserica de la Vovidenia este o clădire de plan trellat. Cata-peteasma este de la vechea biserică a lui Ioanichie și a fost executată de unul dintre zugravii călugări din mănăstire. S-au păstrat și s-au înscris amindouă hramurile: Întrarea în Biserică (21 noiembrie) și Sfintul Spiridon (12 decembrie). Un pomelnic ctitoresc arată că principalul contribuabil la ridicarea acestei biserici a fost ieromonahul Ghenadie Placa († 15 august 1866) care a îndeplinit ascultarea de cămăraș al mănăstirii⁵¹, adăugind și pe alți făcători de bine⁵².

Cit privește biserica lui Ioanichie, în anul 1843, avea un metoc la Blebea, iar aici pe loc, avea „chelărie, pitărie, odaie, hambar, herărie, rotărie, vâcărie, bucătărie“. La biserică erau „odoare bisericești și cărți“ precum și o mulțime de lucruri la „egumenia schitului“ ca și la toate celelalte locuri arătate mai înainte⁵³. O parte din cărțile — tipărituri și manuscrise — au fost aduse de la schit și introduse în biblioteca mănăstirii. Unele cărți au autografe de la Episcopul Ioanichie⁵⁴. Schitul a avut o bibliotecă cu un biblio-

49. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 125.

50. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 13 v-14.

51. Ms. 188, *Pomelnicul ctitoricesc al făcătorilor de bine... din Schitul Vovidenia*, 1850, f. 2 v-21 v.

52. Partenie Apetri, *Arhimandritul Neonil*, „MMS“, LII (1976), nr. 7-8, p. 556, consideră că starețul Neonil „cu agonisita sa personală și a celorlalți binefăcători, zidi din temelie actuala biserică“. După pomelnicul citat (Ms. 188) reiese că „ieromonahul duhovnicul Ghenadie Placa au cheltuit la zidirea bisericii, din temelie pînă la săvîrșirea și sfințirea ei, pe lângă ajutoriul ce l-au dat ceilalți făcători de bine, care să arată anume întru acest pomelnic“ (f. 3). Numele lui Neonil nu apare; el a fost numai inițiator. Apar multe fețe bisericești printre care și arhiereul Nectarie (f. 17).

Ieromonahul Andronic scriind istoria acestui schit înscamă pe mulți părinți, fără a aminti de Neonil „iară pe lângă aceștia, mai mic să află și ieromonahul Andronic, că prin sîrguința sa, au ferecat cu argint, preste tot Icoana cea mare din Catapeteasmă a Întrării în Biserică a Prea Sfintei Stăpînei noastre Născătoare de Dumnezeu, proba 16 de argint și o au poleit pre alocurea cu aur, cu care au cheltuit o sută douăzeci de galbeni austrieci“ (Ghenadie Enăceanu, *Istorie pentru începerea, zidirea, întemeierea și înzestrarea sfintului schit Vovidenia, ce este în principalul Moldovei aproape de sfînta monastire a Neamțului, de Andronic, ieromonahul și duhovnicul*, „BOR“, VII (1883), nr. 10 (octombrie), p. 604-617).

53. Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 23 v-26 v; Ms. 200, *Cuprindere în scurt a fiecărui document...*, 1862, f. 60-62.

54. Cărți cu autografe în biblioteca mănăstirii Neamț, foste ale schitului Vovidenia sînt mai multe printre care: *Liturgier* (nr. 1309) cu însemnare din 1755; *Octoih* (nr. 1787) cu însemnare din anul 1757; *Penticostar*, București, 1743 (nr. 4552/II), cu autograf de la Ioanichie, fără indicarea anului; *Evanghelie*, București, 1750, cu însemnare din anul 1752; *Penticostar*, București, 1745, cu autograf fără an; *Antologhion*, Rimnic, 1725, cu autograf fără an. Sînt și cîteva manuscrise cu însemnări de la Ioanichie sau care vorbesc despre el și care, de la Vovidenia au fost aduse în biblioteca mănăstirii: *Varlaam și Ioasaf*, copiat la mănăstirea Precista Mare din Roman, ctitorie a episcopului Ioanichie, de Dimitrie „slugă a episcopului Ioanichie 1764“ (nr. 148). (Manuscrisul apare citat la: Mihai Moraru-Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea II-a, București, 1978, p. 452); *Cazanle în Vinerea cea Mare pentru chinurile lui Hristos*, sau „Galitovschie“, cu însemnările lui Ioanichie din anii 1754-1755 nr. 136); *Psaltire cu tilcuire*, cu însemnări ale lui Ioanichie

tecar. În anul 1874 se întâlnește bibliotecarul Damaschin Iacobescu⁵⁵.

La schitul Vovidenia au trăit călugări cu viața împodobită de virtuți, adevărați pustnici, rămași în memoria posterității, ca: Filotei schimonahul († 3 octombrie 1840) „cu mare renume pentru ascetism”⁵⁶; Varsanufie schimonahul, ucenic al lui Filotei († 5 septembrie 1873), de asemenea „pustnic mare, bărbat sfânt”⁵⁷.

Ca și Mănăstirea Neamț, Schitul Vovidenia a fost locul de întâlnire și de trăire a monahilor veniți din toate laturile locuite de români. La 1837 la acest schit „domina elementul transilvănean”.

Schitul Vovidenia și fântina dinspre apus.

Din 51 de viețuitori, la 22 ianuarie 1837, 35 erau de origine transilvăneană⁵³, care ocroteau 12 frați fără origine arătată dar care, probabil, erau tot transilvăneni. Un transilvănean — Dometian — care,

din anul 1761 (nr. 147). Alte cărți fără autograf foste ale schitului Vovidenia și intrate în biblioteca mănăstirii: *Îndreptarea legii* 1652; *Mărgăritar*, București, 1691; *Octoih* 1750; *Ceaslov* 1797; *Carte folositoare de suflet* 1799; *Puțul Sf. Ioan Gură de Aur și Impărțire de grâu*, Buzău, 1833; *Pravoslavnică mărturisire*; *Efrem Sirul*; *Scara*; *Viețile Sfinților* 1811-1813-1814; *Viețile Sfinților de Dosoftei*; *Pidalion*; *Epitomi*; *Antologhion*; *Minei*; *Psaltire*; *Triod*; *Penticostar etc.*, etc.

55. Fascicolă neinventariată în biblioteca mănăstirii Neamț, cu caractere chirilice: *Registru actelor eșite din cancelaria consiliului economic al Sf. M. Neamț-Secul, pe anul 1874*.

56. Ms. 139, *Repertor...*, f. 24, nr. 1.

57. *Ibidem*, f. 84, nr. 29.

53. Paul Mihail, *Mănăstirea Neamț, centru de viață spirituală și artistică românească*, „MMS”, XLVI (1970), nr. 1-2, p. 83.

în timpul cît Mitropolitul Veniamin Costachi a stat retras la Mănăstirea Neamț era econom mare al mănăstirii, în anul 1813 a fost luat dichiu al Mitropoliei din Iași, de unde, cînd s-a întors, a fost rînduit egumen la Vovidenia și, apoi, în anul 1823 a fost ales stareț al Neamțului († 4 octombrie 1834)⁵⁹. Tot la Vovidenia, dintre transilvăneni, au stat Lavrentie schimonahul — legător de cărți († 1850) și Ioachim poreclit Pahoia⁶⁰ tot legător de cărți.

Nu se cunosc toți egumenii schitului Vovidenia de la începutul existenței lui. Cunoaștem cițiva: *în secolul XVIII*: 1. Atanasie ieromonah, ucenic al episcopului Ioanichie. Se pare că în anul 1767 s-a paretisit și, în locul lui a fost rînduit Ioan; 2. Ioan, nepot al episcopului Ioanichie care mai tîrziu a plecat de la Vovidenia „la Țarigrad“; 3. Ioanichie în anul 1770; 4. Iorest 1777; 5. Teofil († 1785); 6. Misail 1783-1791⁶¹: *în secolul XIX*: 1. Dometian pînă în anul 1823, despre care am amintit că a trecut după această dată ca stareț al mănăstirii Neamț; 2. Petru († 14 iulie 1867) duhovnic „bărbat cuvios“⁶²; 3. Gudiil Niță († 1874); Arsenie Ghibănescu († 25 decembrie 1876)⁶³ etc.; *în secolul nostru (XX)*: Damaschin Trofin, Gherontie Brustureanu, Demostene Tebeica, Nifon Corduneanu, Mina Prodan, Ilarie Ungureanu, Nazarie Chirilă († 3 februarie 1978), Gamaliil Boboc, monahul Constandie, Iosif Gabor.

În vremea egumeniei lui Nifon Corduneanu s-a făcut un paraclis care a fost sfințit de Sebastian Rusan, Mitropolitul Moldovei, (în locul acestui paraclis demolat s-a ridicat un altul mai încăpător).

O deosebită înnoire s-a făcut la acest schit în timpul egumenului Nazarie Chirilă. S-au demolat unele clădiri necorespunzătoare; s-au ridicat trei corpuri de clădiri noi; s-a reparat clopotnița; s-au făcut

59. Nestor Vornicescu, *Relații bisericești-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918*, „MMS“, XLIV (1968), nr. 11-12, p. 686.

60. *Ibidem*, p. 696.

61. Ms. 101, *Istoria citorva schituri pendinte de Neamț — 1864* —, de Andronic duhovnicul, f. 30 v.

62. Ms. 139, *Repertor...*, f. 60, nr. 21.

63. *Ibidem*, f. 6, nr. 20. Arsenie Ghibănescu a făcut mai multe însemnări pe cărți și manuscrise. Tot el a pus de s-a scris pisanica care este așezată deasupra ușii de intrare în pronaos cu caractere chirilice și care are următorul cuprins: „În anul 1746, egumenind pe M. Neamțul ieromonahul Ioanichie, în domnia lui Grigore Ghica și a mitropolitului Nechifor, în 1747 acest Ioanichie s-au pus episcop al Romanului și în 1749 s-au făcut de el biserica de lemn a schitului Vovidenia lîngă cea veche sfințindu-o însuși în 1751 domnind Constantin Cehan Racoviță și mitropolit Iacob Putneanu au închinat schitul cu totul M. Neamțul. În 1790 s-au făcut tot de lemn de banul Atanasie Gosan care au pus și hramul Sf. Ierarh Spiridon. În 1849 domnind Grigore Alexandru Ghica, Mitropolit D. D. Sofronie Miclescu cu metania din M. Secul și stareț chir Neonil începînd a să zidi de piatră cu ajutorul părinților din sobor puși în pomelnicul bisericii. În 1857 era stareț mănăstirii chir Gherasim Miron, Mitropolitul Sofronie prin arhiereul Marchian Stihie cu metania din M. Neamțul au sfințit biserica aceasta. Iară în 1873 fiind domn Principatelor Unite Carol I, Mitropolit Moldaviei D. D. Calinic Miclescu cu metania din M. Slatina, stareț m[ănă]știrii chir Timotei s-au scris această inscripție de ieroschimonahul Arsănie Ghibănescul unul din citori egumen schitului spre știință în viitoriu. În 1873 oct[ombrie] 11 s-au sfințit aceasta“.

Așa cum s-a remarcat și de alții, inscripția „nu spune totul și e cam încîlcită“ (Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 126).

străni sculptate din lemn de stejar și, mai ales, s-a pictat interiorul bisericii în „tempera“ de către pictorul C. Călinescu. Se remarcă pe lângă multele scene și personaje biblice, o mulțime de scene din viața monahală și de trăire românească: Nechita Romanul, Maxim al Ungro-Vlahiei, Rafael de la Agapia, Sava Gotul, Vasile de la Moldovița, Leontie de la Rădăuți, Ioan de la Rîșca, Chiril din Axiopolis, Efrem al Tomisului, Dasius din Durostor, Paisie ieroschimonahul, Calinic de la Cernica, Nicodim cel Sfințit de la Tismana, Nicolae Oprea Miclăuș, Visarion Sarai, Cuvioasa Mavra de la muntele Pionul, Teodora de la Sihla, Teofana din Valahia, Grigore Decapolitul de la Bistrița-Oltenia, Dimitrie Basarabov-București, Ioan cel Nou de la Suceava, Parascheva de la Iași, Filoteia-Argeș, Ioan pustnicul de la Prislop, Gavriil de la Neamț, Daniil Sihastrul, Sava Brancovici, Ioan Valahul, Sofronie de la Cioara, Inochentie de la Pobrota, Antonie de la Cheea etc.

În pronaos, deasupra ușii se află inscripția, în legătură cu pictarea bisericii: „Cu voia Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sfîntului Duh, Biserica Schitului Vovidenia din Mănăstirea Neamț, a fost pictată în anii 1968-1969 cu binecuvîntarea Înalț Prea Sfințitului Iustin Mitropolitul Moldovei și Sucevei, prin strădania părintelui stareț Arhimandrit Nestor Vornicescu, cu toată cheltuiala și osteneala părintelui egumen Protosinghel Nazarie Chirilă, de pictorul Constantin Călinescu ajutat de soția sa Elena și de elevul său Dumitru I. Gabor“.

Redeschiderea bisericii, după lucrarea de pictare, s-a făcut cu slujbă arhierescă săvîrșită de Irineu Crăciunaș Episcop-vicar al Mitropoliei Moldovei și Sucevei, la 6 iulie 1969⁶⁴.

Am arătat că biserica are catapeteasma de la biserica ctitorită de Episcopul Ioanichie. Icoanele împărătești, între timp, au fost împodobite cu acoperăminte metalice cu unele însemnări⁶⁵.

Policandrul principal de la bolta centrală a fost făcut „cu cheltuiala Protos[inghelului] Nazarie Chirilă 1969“. Printre obiectele prețioase folosite la slujbele divine sînt: 1. *cruci* din anii: 1810 („Această cruce iaste a Sf[înției] sale părintelui Teofilact ieromonah 1810“); 1828; 1830; 1833; 1845 (două bucăți dintre care una cu însemnarea: „Această sfîntă cruce iaste a schitului Vovedenia și s-au făcut de iznoavă scaunul cu stîlpu și coroana în vremea

64. C. I. Bobric, *La biserica schitului Vovidenia din Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLV (1969), nr. 7-9, 540-541.

65. Cîteva inscripții de pe acoperămintele metalice ale icoanelor catapetesmei: *Icoana hramului*, icoana mică numai anul „1847“, iar icoana mare: „Această sfîntă icoană s-au ferecat precum se vede pentru schitul Vovidenia a sf. M. Neamțul prin sirguința ieromonahului Andronic cu cheltuiala iubitorilor de poșoabă a casii lui Dumnezeu 1857“; *Icoana Domnului Iisus Hristos*: „Această icoană a Mintuitorului din tîmpla schitului Vovidenia Neamțu s-au îmbrăcat cu argint de ieroschimonahul Gurie Vasiliu pentru pomenirea sa anul 1887 luna iunie 16“; *Icoana Maicii Domnului*: „La ferecatul acestei sf[în]te icoane au dat 100 (galbeni (n. n.) schimonahul Isidor Șoimescu iar neajunsul sau dat de alți părinți care sînt trecuți anume în pomelnicul ctitorilor a schitului 1860“; *Icoana Maicii Domnului* din iconostasul special sculptat în lemn de stejar este cu însemnarea: „S-au îmbrăcat de monahul Clionic Roșu și ieromonahul și duhovnic Cosma Bere anul 1923 — Gh. Opincaru argintar“.

Cea mai veche icoană îmbrăcată este icoana mică de la icoana împărătească a Maicii Domnului și care are înscris anul 1842.

păr[intelui] Petru igumenul anul 1845“; cealaltă cu însemnarea: „Iustin duh[ovnic] M[ă]nă[s]tir[i]ii 1851 o au dat la schit decembrie 28“); *potire* din anii 1852 (de la ieromonahul Gudiil), 1872; 3. *discuri* 1837 (de la ieromonahul Isihie), 1872; 4. *steluță* 1872; 5. *potiraș* de la monahul Isidor; 6. *sfeșnic* cu trei lumini din 1853 de la ieromonahul Nicon; 7. *cadelnița* secolul XIX; 8. *Evangheliile* legate și cu îmbrăcăminte metalică: 1821, 1834, 1845-toate ediții de Neamț.

Clopotnița la parter este de zid iar la etaj din lemn. Unul din clopote de 150 kg. poartă o însemnare din anul 1787 din vremea stareșului Paisie Velicicovschi.

Schitul Vovidenia este un loc al liniștei, un loc al meditației. Este cercetat de foarte mulți vizitatori pentru frumusețea sa și pentru faptul că alături se află casa memorială „Mihail Sadoveanu“.

Schitul Pocrov. Spre sud-vest de Mănăstirea Neamț, la circa 4 km se află o așezare monahală pustnicească cunoscută cu numele de *Schitul Pocrov*. Această așezare este situată într-o poiană înconjurată de vîrfuri acoperite cu pădure deasă de brad, fag, stejar. Cu cît te apropii de schit se deschide zarea poienii în care se profilează trei turnulețe de la biserică și turnul clopotniței, după care apar celelalte așezări: cîteva căsuțe, fîntîna cu roată, o casă mare egumenească, avînd paraclis de iarnă cu hramul „Adormirea Maicii Domnului“. Dealul sub care se află această așezare monahală, după toate atestările din pomelnice și lucrări privind schitul Pocrov și întemeietorul lui, se numește „Chiriacu“. O poieniță, mai tainică, se chiamă pînă astăzi „poiana lui Pahomie“ și, ea amintește de întemeietorul schitului care, mai întîi, în anul 1706, își făcuse acolo o colibă de unde a plecat, apoi, ca episcop al Romanului.

Întemeietorul schitului Pocrov a fost un transilvănean născut în jurul anului 1674, în satul Gledin, din ținutul Bistriței, din familia Penciu — Pencovschi, care, din botez primise numele de Petru; a venit la Mănăstirea Neamț, unde călugărindu-se în 1697, a primit numele de Pahomie ca, apoi, în schimnicie, să se numească Pimen⁶⁶. Datorită istețimii, cumințeniei și rîvnei pentru cele ale vieții monahale nu numai că a fost hirotonit diacon și apoi preot în scurtă vreme dar a fost rînduit și cu răspunderea treburilor bisericii „Înălțarea Domnului“ ca eclesiarh (1700), iar în 1702, a fost ales, de soborul mănăstirii ca stareș (1702-1704). În anul 1704 făcînd „paresis“ din stăreție a căpătat binecuvîntare de a merge la Lavra Pecerska din Kiev pentru că rîvnea să cunoască rînduiele Sfîntului

66. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic...*, p. 651. Cu privire la vremea nașterii lui Pahomie apar unele nepotriviri: unii dau ca an al nașterii 1664 (Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, p. 79; alții folosesc 1674 sau circa 1674 (Irineu Crăciunaș, *Episcopul Pahomie al Romanului*, (c. 1674-1724), „MMS“, XXXV (1959), nr. 9-12, p. 628; Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 673; Constantin Voicescu, *Vlața și activitatea episcopului Pahomie al Romanului*, „BOR“, 1972, nr. 5-6, p. 596).

Nepotriviri se întîlnesc și cu privire la numele din botez: unii spun *Petru* (Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 132; Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 673), iar alții *Pavel* sau în mod nehotărît spun Petru sau Pavel (Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 79; Irineu Crăciunaș, *op. cit.*, p. 628).

Dimitrie al Rostovului, care, în viață fiind, se făcuse cunoscut în lumea monahală ortodoxă. La Kiev, Pahomie, a aflat de înfăptuirile mitropolitului de origine română Petru Movilă; între timp a cunoscut pe Dimitrie al Rostovului cu care s-a împrietenit, s-a ostent să găsească mărturii despre românii care au ajuns în acele părți sau din cei străini care au lucrat în țările românești printre care citează pe Grigore Țamblac ale cărui rămășițe pămîntești le-a descoperit la Pecerska și mărturisește că le-a sărutat cu venerație⁶⁷. Cu noi experiențe duhovnicești, în 1706, Pahomie se întoarce de la Kiev la Mănăstirea Neamț și, cu învoirea starețului Macarie, din acel timp, s-a retras la locul despre care am amintit — de sub muntele Chiriacu. Nu a putut rămîne multă vreme aici, deoarece, spre sfîrșitul anului 1706 este chemat la scaunul de Episcop al Romanu-

Schitul Pocrov.

lui (18 decembrie), pentru care a fost hirotonit arhieru la 18 ianuarie 1707. Ca episcop de Roman, Pahomie nu a uitat locul „doririlor” sale — poiana de la Pocrov — cu frumusețea și liniștea ei. Împrejurările social-politice ale timpului l-au determinat pe Pahomie, după o arhipăstorire de numai șapte ani și trei luni, adică la 1 martie 1714 să facă „paretesis”, iar la 10 aprilie să vină la mănăstirea de metanie — Neamț și, după o ședere aici, de patru zile, la 14 aprilie s-a retras la poiana sa. Aici, împreună cu ucenicii săi: Sofronie, Mardarie, Lazăr, Dosoftei și Ioanichie, a început lucrarea de defrișare a terenului și într-o poiană mai largită, cu materialul rezultat din defrișare, pe temelie din piatră, a înălțat o biserică de plan treflat, cu pridvoraș, cu pronaos despărțit de naos printr-un sistem de

67. Constantin Voicescu, *op. cit.*, p. 599.

coloane de lemn, cu arcade înfundate la partea superioară, cu naos și altar destul de încăpător pentru acel loc. Biserica a fost prevăzută, pentru luminare cu ferestre la altar și la străni, iar în exterior, acoperișul a fost amenajat și pentru prinderea a trei turnulețe dintre care numai cel din mijloc este în legătură cu bolta din interior. Catapeteasma este ornamentată în stilul vremii cu flori sculptate în lemn peste care s-a aplicat un strat de ipsos, vopsit în culori diferite din care nu lipsește nici auriul. Icoanele sînt executate în maniera picturii bizantino-atonită din care nu lipsesc nici unele elemente kievene. La două icoane împărătești se descifrează numele zugravilor: „Ierei Ursu zug[rav]—D[a]vid zug[rav]“ la icoana Domnului Hristos și, numai „Iereu Ursu zug[rav]“ la icoana „Acoperămîntul Maicii Domnului“⁶⁸.

Biserica a fost închinată hramului: «Acoperămîntul Maicii Domnului» (1 octombrie), care, în slavonește se spune ИОКРОВ (pocrov)⁶⁹. Schitul a rămas, pînă astăzi, cu numele de Pocrov. Pentru ca slujba să fie neîntreruptă, după sfințirea bisericii, la 15 august 1714, Pahomie i-a dat antimis⁷⁰, obiecte și vase liturgice, cărți de ritual. Pentru sporirea vieții duhovnicești a adus la Pocrov cărți de cuprins filocalic — tipărituri și manuscrise —, iar pentru asigurarea existenței viețuitorilor a înzestrat schitul cu stupi, vie, moară, terenuri în alte locuri de la care trebuia să se adune și să se aducă roadele și veniturile. La Schitul Pocrov, Pahomie a statornicit un stil de viață pustnicească, consemnat într-un «așezămînt», pe care îl dorea păzit în veci de veci. Dorea ca, în «rînduiala» schitului nimeni să nu se amestece din afară, nici chiar Mănăstirea Neamț — (prin reprezentanții ei) — pe teritoriul căreia se afla. De aceea, pentru mai multă siguranță că dorința îi va fi respectată, în anul 1715, folosind prilejul venirii în Moldova a patriarhului Samuil al Alexandriei⁷¹, a cerut, de la acesta, «carte patriarhală» pentru Pocrov, care să întărească așezămîntul său și nimeni să nu supere pe părinții sihaștri de acolo, «nici călugării și starețul Neamțului, nici mitropolitul sau episcopii, nici boierii sau slujitorii domnești, nici mirenii «oricine ar fi»⁷².

Autonomia sau independența pe care Pahomie o dorea pentru ctitoria sa, a fost mereu amenințată și aceasta, se vede din înnoirile așezămîntului făcute de cei care au respectat activitatea și memoria lui Pahomie. În anul 1726, adică la numai doi ani de la moartea lui Pahomie, Mitropolitul Gheorghe al Moldovei — el însuși nemțean, — a reinnoit hotărîrea ca Pocrovul să rămînă fără supărare din partea mănăstirii Neamț întrucît aceasta a fost dorința ctitorului «răpósatul fratele Pahomie (care) au ajutorat Mănăstirea Neamț cu

68. I. Ivan, *Două pomelnice...*, p. 544.

69. РУССКО-РУМЫНСКИЙ СЛОВАРЬ, МОСКОВА, 1954, p. 620: ПОКРОВА = vâl, lințoliu, giulgiu, înveliș, acoperămînt.

70. I. Ivan, *Sfîntul Antimis — importanța unor sfînte antimise de la Mănăstirea Neamț și Secu*, „MMS“, XLIV (1968), nr. 5-6, p. 293.

71. Idem, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, „MMS“, LI (1975), nr. 9-12, p. 681. Patriarhul Samuil al Alexandriei a rămas în Moldova din anul 1715 pînă în martie 1717.

72. Constantin Voicescu, *op. cit.*, p. 608.

multe de toate»⁷³. La 1 septembrie 1755, Episcopul Ioanichie al Romanului, ca fost stareț al Neamțului și ctitor la Vovidenia, după ce făcuse multe danii și îmbunătățiri la Pocrov, a dat o «carte»⁷⁴ prin care confirmă independența Schitului Pocrov cu aceeași motivare pe care o făcuse și Mitropolitul Gheorghe, din respect pentru tot ceea ce a făcut Pahomie, ajutorînd și ctitorînd Mănăstirea Neamț cu «multe de toate». ⁷⁵ În vremea starețului Paisie (1779-1794), Schitul Pocrov a trecut cu totul sub ascultarea mănăstirii Neamț⁷⁶, păstrîndu-și doar regimul sihăstresc sau pustnicesc.

În afară de «carte patriarhicească», de «carte mitropolitană» și de «carte episcopală», Schitul Pocrov a beneficiat și de întăriri domnești nu numai pentru bunuri și proprietăți, ci chiar și pentru liniștea trăirii viețuitorilor lui ⁷⁷.

Ca orice așezare, și cea de la Pocrov, a avut nevoie de reparații și, mai ales, de schimbarea acoperișului în mai multe rînduri: în vremea și cu sprijinul episcopului Ioanichie al Romanului; în vremea starețului Paisie cu ajutorul egumenului Nifon zugravul (1777-1783). În anul 1801 schitul a fost prădat de răufăcători; în anul 1802 a fost dăruit de către Dorothei cu stupi așa cum în anul 1754, fusese dăruit de egumenul Teodosie cu o moară pe Topolița, mai sus de metocul moșiei Blebea ⁷⁸. O acoperire a bisericii s-a făcut în anul 1936 — cu draniță, — iar în anii 1974-1977 biserica a fost acoperită cu tablă galvanizată.

Schitul Pocrov a reprezentat timp de aproape două secole viața monahală îmbunătățită și a fost socotit ca un loc foarte potrivit pentru pregătire duhovnicească și, de aici, s-au ridicat monahi care au împlinit rosturi însemnate în viața bisericească a Moldovei. Pahomie nu a uitat niciodată pînă la sfîrșitul vieții sale schitul Pocrov «locurile unde-și închinase întăiu lui Dumnezeu viața» și, de aceea, «trimetea necontenit, ori făcea să se dăruiască de alții, cărți folositoare de suflet» ⁷⁹.

Biblioteca mănăstirii Neamț este deținătoare a multor manuscrise și tipărituri foste ale schitului Pocrov ⁸⁰. Dintre ele, unele au

73. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 131.

74. Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 324.

75. Constantin Voicescu, *op. cit.*, p. 608.

76. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 131.

77. Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 324, citează hrisoave domnești din anii 1741, 1747, 1758, 1765, 1785; Ms. 200, *Cuprindere în scurt...*, f. 62 v, nr. 1903-1912 se înșiră mai multe documente referitoare la schitul Pocrov: „testamentul” lui Nicolae Alexandru Voievod — 27 ianuarie 7220 (1712), prin care statornicește privilegii și scuturi; „cartea” patriarhului Samuil din anul 1715; „așezămîntul episcopului Pahomie” din anul 1724 (anul morții sale); scuteli de poslușnici din anii 1741, 1742, 1751; scuteli ale schitului și ale stupilor din anii 1757, 1765; „scrisoarea” sau cartea episcopului Ioanichie către nacialnicul schitului Fătăciuni pentru niște cărți ale schitului Pocrov etc.

78. Constantin D. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 324.

79. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului...*, p. 30.

80. Gabriel Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1978; prezintă cîteva manuscrise foste ale Pocrovului aflătoare în prezent în fondul Academiei Române: nr. 426, anul 1791, Mjșcelaneu teologic, cu însemnări de la Sava ieroschimonah — 1794 — Pocrov, p. 108; nr. 507, anul 1788, Carte a avei Varsanufie, scrisă de Ioasa monah Pocrov 1788, p. 130; nr. 953, miscelaneu, secolul XVIII cu însemnări de la Pahomie, despre înființarea schitului Pocrov, p. 200-201; nr. 956, anul 1800 Slujbe religioase, Isaia Neamț, p. 201-

autografe ale lui Pahomie; multe dintre manuscrise au fost copiate la Pocrov unde și-au desăvârșit viața duhovnicescă mulți părinți. Printre copiii de la Pocrov se numără însuși *Pahomie* episcopul ctitor care, ar fi scris, aici, *Lavsalconul* lui Heraclide de Capadocia: alți copii: *Dionisie* (1745) ar fi scris „Mintuirea păcătoșilor“ și „Pilde filosofești“; *Grigore* Dinga (1757) a copiat „Cartea documentelor Episcopiei Romanului“; *Isaia* (1763) (pe când se afla la Dragomirna) a copiat „Slujba Pocrovului“; Ioasăf (1788) a copiat „Cartea avvei Varsanufie“; *Sava* (1791) a copiat „Cărticica împotriva latinilor“⁸¹; *Daniil* ieromonah (1819) a copiat un „Pateric“; *Visarion* ierodiacon (1817) a copiat capete din „ale Sfântului Calist“; *Gherontie* (care pare a fi „duhovnicu și tipografu“) în anul 1800 a alcătuit un sinaxar cu „înștiințare pentru moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava“.

În atmosfera de trăire aleasă, la Pocrov s-au adunat viețuitori români din toate părțile și, mai ales, transilvăneni. Pahomie însuși a adus ucenici din Transilvania la Pocrov, printre care: Sofronie, Mardarie în vremea căruia obștea era de circa 50 viețuitori⁸²; Lazăr Ursu — ajunge de la Pocrov stareț al Neamțului și l-a crescut și îndrumat pe fratele Ioan, care va deveni Mitropolitul Iacov Stamatii. În anul 1837 Pocrovul avea trei duhovnici din Transilvania⁸³. Daniil (Dionisie din botez), din Feldru Transilvaniei, a stat 19 ani la Pocrov și în anul 1752 trece în Transilvania făcând misiune ortodoxă pentru care este arestat și deținut mai multă vreme⁸⁴.

Printre cei care au egumenit la Pocrov, în afară de Mardarie ieroshimonahul „întiiul stareț“⁸⁵, de Sofronie și Lazăr Ursu se mai cunosc câteva nume: Teodosie, Spiridon, Nicolaie Șeptelici, Gherasim (1785) (fiind în Athos l-a cunoscut pe Paisie Velicicovschi, cu care a venit la Dragomirna și apoi la Secu și Neamț de unde a trecut egumen la Pocrov), Nifon zugravul, Inochentie. Cel care a avut egumenia cea mai lungă — cincizeci de ani — a fost Vasian Panait⁸⁶, care a fost călăuzitorul vieții tinărului Nicolaie din Pipirig ajuns, mai apoi, Nicodim Patriarhul. Alți egumeni după Vasian: Alexa Cernescu, David, Glicherie, Ioachim Spătaru — 1925-1933 —, Doroftei Alexa, Teodosie, Irim Axintescu, Policarp Gavrilescu, Vichentie Huțu Gordian Teodor, Vasile Vasilache, Neonil Ioniță, Ghervasie Gheorghe.

Schitul Pocrov și-a păstrat zestrea materială și spirituală lăsată de ctitor și de ceilalți vrednici urmași la conducerea schitului. În anul 1843 se păstrau 34 iconițe mici „a preacuviosului Pahomie ctitorul“; două portrete zugrăvite pe „mușama — unul nou altul

202; nr. 1238, 1239, 1240, 1242, Cronograf vol. I-IV dăruite la Pocrov de duhovnicul Andronic, p. 262-264; nr. 1287, cu însemnări de la Pahomie, p. 278 (un Pateric).

81. Constantin Voicescu, *Schitul Pocrov și importanța lui pentru viața și cultura bisericească din Moldova în secolul al XVIII-lea*, „BOR“, 1972, nr. 7-8, p. 828-831.

82. Gheorghe I. Moiescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, București, 1958, vol. II, p. 176.

83. Paul Mihail, *op. cit.*, p. 83.

84. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 676-678.

85. Ms. 101, *Istoria citorva schituri...*, însemnări la scoarța din spate.

86. V. Vasilache, *Vasian de la Pocrov*, în „Prinos I. P. S. Patriarh Nicodim“, București, 1946, p. 52-64.

vechi — a „prea cuviosului Pahomie ctitorul“. Printre cărți la aceeași dată erau : trei Liturghii din „Țara Românească“ ; un Apostol din „Țara Românească“ ; 12 Minee de Rîmnic ; un Catavasier manuscris și multe lucruri de gospodărie⁸⁷. Mitropolitul Iacob Stamati a dat la Pocrov un policandru de alamă, feloane de stofă grea, cu epitrahile și mînecuțe, stihare etc. și sume de bani pentru reparații⁸⁸.

Schitul întemeiat de Episcopul Pahomie a devenit cu timpul un „schit mamă“, întrucît alte schituri au fost înființate de către viețuitori din Pocrov : Lazăr Ursu ieromonahul în anii 1733-1734 a ctitorit Schitul Brătești din Codrul Pașcanilor⁸⁹ și schitul de maici Ioneasa⁹⁰; Ioasaf a ctitorit Schitul Hlăpești de lângă Tîmpești, pe care în anul 1754 îl închină mănăstirii Neamț⁹¹. Cîteva biserici din alte locuri au fost ridicate prin silința unor trăitori la Pocrov. La Timișești-Neamț, unde era un metoc al Pocrovului, biserica a fost, după toate probabilitățile, ctitorită de însuși Episcopul Pahomie și, mai apoi, în anul 1748 refăcută de ucenicii lui. Biserica de la Siliștea Bălăști a fost ridicată de Iordan Dosoftei, care a dăruit-o lui Pahomie, iar acesta din urmă a dăruit-o mănăstirii Neamț la 27 septembrie 1711⁹².

Între obiectele de cult, la Pocrov sînt icoane, 8 cruci (din anii 1853-1855), chivote, potire, discuri. O icoană „Acoperemîntul Maicii Domnului“ poartă semnătura lui C. Lifticar (1856). În pridvorul bisericii se poate admira macheta bisericii Curtea de Argeș, executată în lemn, de V. Tofan — 1945.

Clopotnița schitului Pocrov este din lemn. Un clopot de circa 100 kg este de la ctitorul Pahomie și are imprimat pe el chipul Maicii Domnului.

Ctitoria lui Pahomie a fost în atenția ierarhilor, stareșilor mănăstirii Neamț și a tuturor cercetătorilor trecutului Bisericii noastre Ortodoxe Române. „Poiana Raiului“ cum a numit Mihail Sadoveanu acest loc ales de Pahomie⁹³ „iubitor de liniște și tăcerea sihăstriei, devotat al Sfîntului Dimitrie al Rostovului“⁹⁴ și „călugăr cu viață aspră“⁹⁵ își merită grija de a se menține și osteneala de a fi vizitat.

Schitul Icoana. Cel mai nou schit dintre cele dependente de Mănăstirea Neamț este cel cu numele de *Icoana*. Acest schit amintește de unele momente istorice din anul 1821 care au provocat „tulburarea aceia ce este știută tuturor, adecă, a revoluției ce

87. Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 27-29 v ; 109-109 v.

88. Ms. 195, *Sinodic...*, f. 10 v.

89. Constantin Turcu, *Despre Schitul Brătești „din Codrul Pașcanilor“, însemnat centru cultural-școlar din secolul al XVIII-lea*, „MMS“, nr. 10-12, p. 629-630.

90. Constantin Voicescu, *Schitul Pocrov...*, p. 827.

91. *Ibidem*.

92. *Ibidem*.

93. M. Sadoveanu, *Drumuri (Poveștile de la Bradu-Strimb)*, cu fotografie a schitului Pocrov, în „Aspecte din viața și opera lui Mihail Sadoveanu“, București, 1958.

94. *Alegerea, înmînarea cîrjei și încăunarea... Prea Sfințitului Partenie Ciopron Episcop al Romanului și Hușilor*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 3-4, p. 144.

95. *Ibidem*, p. 130.

s-au făcut din pricina grecilor care au pricinuit îndestule pagube nu numai lor, ci și țărilor acestora“⁹⁶.

Pentru a ajunge la actualul schit Icoana, situat spre nord-vest, la circa 8 km. de Mănăstirea Neamț, se folosește drumul de exploatare forestieră, care se strecoară prin desiș de pădure și prin poiene, mereu pe lângă apa Nemțișorului, pînă la muntele Rusu. Pe parcurs se înfălinesc două puncte care trebuie să fie puse în atenția celor care se îndreaptă spre schitul Icoana: *Cerdacul Icoana* și *Icoana veche*.

Cerdacul Icoana se află la ieșirea din fabrica de cherestea și este o construcție din cărămidă, pe temelie de piatră, de formă rotundă (circulară), cu boltă, cu ferestre și ușa de intrare. În exterior un turn cu cruce deasupra. În interior pereții sînt pictați cu scene care amintesc de ducerea și mai ales de aducerea Sfintei Icoane a Maicii Domnului care se păstrează în Biserica „Înălțarea Domnului“ și, care a fost ascunsă în timpul eteriei din 1821. Pictura este stîngace și în culori de „apă“ care se decolorează. În mijlocul rotondei se află o cruce de marmură cu însemnări care explică istoria acestei construcții. Însemnarea de pe cruce este cu caractere chirilice. „Această cruce s-a ridicat aici, spre semnul și aducerea aminte a anului 1821, cînd, venind turcii în Moldova și Țara Românească asupra grecilor ce se revoltase, și multe răutăți făcînd bisericilor și creștinilor, fiecare se mîntui precum putu. Deci la acest timp la aciastă sfîntă mănăstire stărețînd sf(in)ția sa părintele starețul Ilarie, ne-au poruncit mai jos însemnaților de am adus sfînta icoană a Maicii Domnului, cea mare din biserica mare, spre muntele Rusul și am ascuns-o în pămînt într-un deal în pădure, împreună și cu alte odoare și documente, la anul 1821, iunie 3. Adecă eu Neonil arhimandrit și starețul de astăzi, împreună cu părintele Sevastian cămărașul și cu părintele Filip duhovnicul. Iară la anul 1822, octombrie 28, ne-au rînduit iarăși părintele starețul Ilarie de am adus-o înapoi și după rînduiala privegherii de toată noaptea și a Sfintei Leturghii, au ieșit părintele starețul cu toți preoții și diaconii, îmbrăcați în sfintele veșminte, și cu tot soborul, spre întîmpinare și, venind pînă la locul acesta, am ajuns și noi cu Sfînta Icoană, și făcîndu-se acaftistul de obște, am adus Sf(înta) Icoană iarăș în biserica mare. Mai însemnăm aici și minunea care s-au făcut în fața Maicii Domnului, care noi, cei mai jos însemnați, cu ochii noștri o am văzut. Că din vremea cînd s-a început dumnezăiasca Leturghie îndată s-a înegrit cu totul fața icoanei Maicei Domnului și s-a întunecat, întrucît ne-am înfricoșat, socotînd că poate s-a stricat în pămînt unde a fost ascunsă. Iară cînd au ieșit părintele starețul cu soborul spre întîmpinare, atunci îndată au început a se lumina și mai întîi la obrazul din dreapta apoi toată fața s-a rumenit, și s-a făcut mai frumoasă decît cum era mai înainte. Acestea s-au însemnat spre mărirea lui Dumnezeu și a Maicii Domnului și spre aducere aminte a urmașilor. Anul 1839 septembrie 6“.

În partea opusă a acestui text sînt trei stele mari, aurite și

96. *Carte prea frumoasă numită minunile Maicii Domnului...*, M. Meamț, 1847, p. 6; * * * *Călăuza...*, p. 17.

însemnarea: „Neonil arhimandrit și stareț sfintei mănăstiri Neamțul și Secul“⁹⁷.

Din anul 1822 și pînă în anul 1839 la locul acesta numit „Cerdacul Icoana“ a fost o cruce din piatră, obișnuită, cu o scurtă inscripție care amintea aceleași lucruri. Crucea aceea se află la Schitul Vovidenia, pe locul unde a fost biserica episcopului Ioanichie înnoită de familia Gosan și desfăcută în secolul XIX.

„Cerdacul Icoana“ a avut nevoie de reparații și întreținere cu deosebire la acoperiș. În anul 1886 a fost restaurat cu cheltuiala lui Bontea. Zugrăveala s-a făcut de Nectarie Florescu. Alte cheltuieli le-a suportat Constantin Vrabie din Birlad⁹⁸. În anii 1973-1975 Cerdacul a fost acoperit cu tablă de zinc și împrejmuțit cu un gard de protecție.

Icoana veche. De la Cerdacul Icoana, la circa 6 km. pe partea stîngă, cum se merge în susul pîriului Nemțișor, pe un tîpșan, pe care era mai înainte o pădure deasă, se află locul unde a fost ascunsă Icoana Maicii Domnului între 3 iunie 1821 și 28 octombrie 1822. Au fost făcute atunci două gropi — în una a fost pusă Icoana Maicii Domnului, iar în alta obiecte, veșminte și documente. Toate lucrurile nu au fost puse direct în pămînt ci protejate în butoaie și, din vreme în vreme, cei care au avut misiunea tînuirii cercuau să vadă „cum stau“⁹⁹. După potolirea lucrurilor, în anul 1822 obiectele ascunse împreună cu Sfînta Icoană au fost aduse în mănăstire, iar în amintirea acestui moment, pe locul gropilor s-a fixat o cruce din lemn, zugrăvită pe amîndouă fețele, de Agapie monahul, zugrav și psalt. Într-o însemnare, se arăta celor ce ajungeau prin acel loc, de momentul 1821, cînd părinții au fost nevoiți să ascundă unele lucruri acolo. În anul 1853 s-a ridicat și aici un așa numit „Cerdac“, de lemn, din inițiativa duhovnicului Filip, lucrat de schimonahul Iona, nacialnicul ciubotăriei. Acum, acolo, s-a așezat și o icoană a Maicii Domnului, mare, o copie a celei din mănăstire, avînd pe verso, icoana Sfîntului Ierarh Nicolae. Icoana a fost zugrăvită de Agapie monahul, cel care a pictat și crucea de mai înainte. Cerdacul a fost reparat în anul 1894 de Ghermano Cernescu care a pustnicit la Pocrov.

În acest loc s-a nevoit, între anii 1850-1870 pustnicul Gordie Rusu, rămas în amintirea părinților nemțeni ca un om duhovnicesc. În anul 1923 Iosif Crăciun plecînd de la schitul Vovidenia împreună cu ierodiaconul David Bidașcu și cu monahul Galaction Hoisă, cu toții s-au străduit să ridice aici o bisericuță căreia i-au dat ca hram „nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul“ (24 iunie). Au ridicat și o clopotniță și două corpuri de căsuțe. Cu anul 1925 toată așezarea de aici a primit numele de Schitul Icoana, iar după 1940 cînd în urma cutremurului din noiembrie terenul a alunecat, părinții au fost rechemăți în mănăstire iar locul a fost abandonat și a rămas cu numirea de Icoana veche. În anul 1944 s-au adus în mănăstire icoanele și sfintele vase și alte lucruri din cele cîte mai erau acolo.

97. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 118-120.

98. *Ibidem*, p. 120.

99. *Carte prea frumoasă...*, p. 7.

În anii 1969-1972 Ioan Buluc († 1972) a încercat o reînviere a vieții aici cu un paraclis și o casuță. Totul fiind șubred s-a năruit și nu a rămas decît amintirea.

Icoana nouă. În anul 1941, Vartolomeu Palamaru fost econom mare al mănăstirii Neamț, umblînd cu treburi ale mănăstirii pe văile de la muntele Rusu a văzut actuala așezare la confluența Nemțișorului cu un alt pîrîiaș și i-a plăcut. Venind în mănăstire a propus unor părinți ca să ridice acolo o așezare gospodărească pentru părinții și frații care erau trimiși cu paza vitelor, cu exploatarea pădurii, cu tăiatul la fierăstrăul

Schitul Icoana.

de apă a buștenilor. La această gospodărie se propunea să se facă și un paraclis pentru pravila călugărească a celor trimiși acolo din ascultare. Locul este frumos și cu multă liniște. Ideea a fost primită și după intervențiile cuvenite, Patriarhul Nicodim a dat binecuvîntarea pentru începerea lucrărilor (ordinul 578 din 13 decembrie 1946). S-a ridicat o casă mare cu mai multe camere iar în capătul de est s-a rezervat o încăpere spațioasă pentru paraclis. Protosinghelul Vasian Iosub a fost numit responsabilul lucrărilor și cînd totul a fost gata s-a cerut binecuvîntarea de sfințire, pe care a dat-o Patriarhul Justinian, slujba fiind săvîrșită de arhierul Pavel Șarpe, care era în acel timp și stareț și director al seminarului din Mănăstirea Neamț. Sfințirea paraclisului cu hramul Schimbarea la Față (6 august) și Nașterea Maicii Domnului (8 septembrie) a avut loc la 6 mai 1951. Acum, protosinghelul Vasian Iosub, egumen, are în jurul său 4 viețuitori.

Noua aşezare se află la circa 2 km. mai în sus de *Icoana veche* şi, la circa 8 km. de Mănăstirea Neamţ. În ultimii ani, aici, s-a ridicat o clopotniţă din piatră, după un proiect aprobat de Mitropolia Moldovei şi Sucevei — cu trei turnuleţe, cu un gang central, cu camere în dreapta şi stînga gangului, cu un foarte frumos paraclis — la etaj —, micuţ dar impresionant, cu icoane bine executate, cu un interesant policandru făcut din coarne de cerb. În camera clopotelor sînt trei clopote şi cîţiva „ţingalai”.

Paraclisul sfinţit în anul 1951 are o catapeteasmă din lemn pe care sînt fixate icoane într-o execuţie atrăgătoare fiind pictate de pictorul Procenco (înmormîntat la Schitul Sihăstria).

În perioada 1951-1960 Schitul Icoana a fost vizitat în mai multe rînduri de scriitorul Mihail Sadoveanu, care simţea o mare desfătare de a călători pînă acolo în car tras de boi, carul cu pataşcă şi în care era „finul de curînd cosit”.

Poteniile şi locul actualului schit Icoana au fost folosite şi în trecut pentru trebuinţele gospodăreşti ale mănăstirii. În anul 1843, aici, funcţiona un „ferăstrău” purtat de apă cu care se tăiau buşteni din care rezultau: dulapuri, grinzi, rigle, scînduri, şipci etc.¹⁰⁰. Din anul 1951 schitul Icoana are rezervat împrejur circa 8 ha. pămînt de păşune şi un început de livadă cu grădină de zarzavat, grădina stupinei şi curţile gospodăriei.

Aşa cum se prezintă acum schitul Icoana este un loc de desfătare duhovnicească, continuînd tradiţia vechilor aşezări sihăstreşti. Schitul nu mai este pe vechiul loc, unde au fost ascunse obiectele de preţ ale mănăstirii în anii 1821-1822, dar continuă tradiţia celui vechi¹⁰¹.

100. Ms. 180, *Condica averilor...*, f. 132.

101. *Monumente istorice bisericeşti...*, p. 180.

VIEȚUITORI DIN MĂNĂSTIREA NEAMȚ ÎN SCAUNELE VLĂDICEȘTI ALE BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Mănăstirea Neamț a fost o adevărată școală care a contribuit la pregătirea duhovnicească a viețuitorilor ei, la luminarea prin cultură, la înnobilarea simțămintelor, la întărirea ideii unității de neam și de limbă, precum și a aceleia de continuitate, fără întrerupere, în spațiul carpato-dunărean-pontic a neamului român, la stimularea sentimentului patriotic-cetățenesc. Cei care veneau din „lume“ la această mănăstire găseau „lumea românească“ în care se cultivau și puteau ajunge îndrumători, călăuzitori, dascăli și ierarhi, răspîndind mai departe ideile mărețe ale spiritualității creștinești și românești din care s-au adăpat și în care s-au format. Este impresionant numărul celor care s-au format aici devenind personalități de prestigiu atît în istoria culturii Patriei noastre, cît și în istoria Bisericii Ortodoxe Române. Și tot atît de impresionant este faptul că o „pleiadă nemțeană“ a cinstit scaune vlădicești din țară. Au fost și cazuri de excepție cînd, unii, au trecut prin această mănăstire, doar, pentru a fi călugăriți, urcînd apoi la scaunele ierarhice, dar, nici aceștia nu și-au uitat „momentul“ Neamț.

De la Mănăstirea Neamț au plecat prin „chemare“ și au cinstit scaunele vlădicești din Moldova: Rădăuți, Huși, Roman, Iași; din Țara Românească: Buzău și București; din Transilvania; Vad și Alba Iulia; în timpul nostru în Oltenia și în Banat precum și peste hotare: Europa, America. Au ajuns de la Neamț: arhieriei și episcopi-vcari, episcopi și mitropoliți, locțiitori de episcopi și de mitropoliți, și, spre marea cinste, „apogeul“ l-a înscris Nicodim Munteanu, care, a urcat treptele scaunului de „Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române“, ca al treilea Patriarh al ei.

Au existat însă și cazuri cînd vrednicia unor nemțeni a fost apreciată dar din pricini diferite nu au ajuns la locurile pe care ar fi putut să le onoreze. Așa s-a întîmplat în secolul al XVIII-lea cu Lazăr Ursu, Ghedeon Dingă, Ioasaf, în secolul al XIX-lea cu Neonil Buzilă.

Cei care s-au ridicat de la Mănăstirea Neamț s-au remarcat ca oameni cu preocupări culturale, buni îndrumători ai vieții spirituale din mănăstiri și parohii, buni gospodari, pricepuți în administrație, harnici și cu deosebită sîrguință pentru împlinirea lucrurilor de durată. Nu cunoaștem cu exactitate cîți nemțeni au cinstit scaunele vlădicești din lipsa unor documente sigure. Unii ierarhi apar în condițele de ctitori ai mănăstirii, ceea ce ar fi un indiciu, că au avut o legătură strînsă cu această mănăstire care ar fi putut să le fie loc de „metanie“ sau „postrig“. Oricum, lista este destul de mare și, o prezentare cronologică, pe secole, ne va da imaginea aproximativă a ceea ce a reprezentat Mănăstirea Neamț prin vrednicii ei fii.

1. *Iosif Mușat* este considerat ca „întiul adevărat egumen al Mănăstirii Neamț“, cu metania de aici. Mitropolit al Moldovei, înainte de 1386 - după 1408 (circa 1415); recunoscut oficial de patriarhia ecumenică la 26 iulie 1401¹. Mormîntul îi va fi fost la Mănăstirea Neamț unde se va fi înmormîntat cu numele de Ioasaf.

2. *Grigore Țamblac* după tradiția consemnată în mai multe scrieri a stat și la Mănăstirea Neamț unde a fost egumen sau îndrumător pînă, cel mult, la „finele anului 1406“².

3. *Calist* episcop de Roman, înainte de 30 septembrie 1455-1451, cu mormîntul la Neamț³.

4. *Teoctist* (ca schimnic Rafail), mitropolit al Moldovei din circa 1451- † 18 noiembrie 1477, cu mormîntul în pridvorul mănăstirii Putna⁴.

5. *Gheorghe David*, „Gheorghe cel Bătrîn“ sau „Gheorghe Nemțeanu“ mitropolit al Moldovei, care se intitulează „mitropolit de Suceava și al Țării Moldovei“. În schimnicie s-a numit David. A fost mitropolit din noiembrie/decembrie 1477 pînă la moarte - 1 aprilie 1508⁵.

1. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, M. Neamț, 1925, p. 11; Alexandru I. Gonța, *Mitropoliile și episcopiiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea*, „MMS“, XXXIV (1958), nr. 1-2, p. 26; Scarlat Porcescu, *Iosif, cel dintii mitropolit cunoscut al Moldovei*, „MMS“, XL (1964), nr. 3-4, p. 138; DIR, vol. I, București, 1953, documentele: 182, p. 151-152; 261, p. 219-220; Ioan N. Grigoriu, *Notițe istorice asupra lui Iosif (Ioasaf) I Mușat Mitropolitul Moldovei (1373-1410)*, București, 1898, p. 58.

2. Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 16; *Ceaslov*, M. Neamț, 1874, p. 352; Scarlat Porcescu, *Activități culturale la Mănăstirea Neamț în secolul al XV-lea*, „MMS“, XXXVIII (1962), nr. 5-6, p. 487; Eftimie Birlădeanu, *Ieromonahul, presbiterul și dascălul Moldovei Grigore Țamblac*, „MMS“, LI (1975), nr. 3-4, p. 319-327; Paul Mihail, *Geneza studiului întocmit de Episcopul Melchisedec despre Grigore Țamblac*, „MMS“, XLV (1969), nr. 7-9, p. 505-510.

3. Mihai Costăchescu, *Documentele Moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, documentul 65, p. 236; I. Ivan, *Un ierarh moldovean, cu numele de Calist, înmormîntat la Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLVI (1970), nr. 1-2, p. 66-75; Victor Brădulescu, *Piatra de mormînt a mitropolitului Calist al Moldovei la Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLIV (1968), nr. 7-8, p. 438-439; Ilie I. Georgescu, *Un ierarh necunoscut al Moldovei: Calist Arhiepiscopul și Mitropolitul (1445-1447)*, „BOR“, LXXXVII (1969), nr. 5-6, p. 562-572; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, „BOR“, XCIII (1975), nr. 3-4, p. 334; Radu Constantinescu, *Scrieri inedite ale mitropoliților din Moldova (sec. XV)*, „BOR“, XCIV (1976), nr. 7-8, p. 787, nota 18, arată, după Arhimandritul Andronic, „Scurtă istorie pentru începutul creștinătății și al ierarhiei Moldovei“, M. Neamț, 1858, că ierarhul Calist a trăit pînă la 1454.

4. Al. I. Ciurea, *Cîteva însemnări despre sfîntul Rafail de la Agapia*, „MMS“, XXXII (1956), nr. 10, p. 617.

5. Nicolae Dobrescu, *Contribuțiuni la Istoria Bisericii Române în secolul al XV-lea*, București, 1907, p. 40; Al. I. Ciurea, *Scurtă contribuție la istoria Mitropoliei Moldovei*, „MMS“, XXXI (1955), nr. 10-11 p. 712; N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase la români*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 87; Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 27; Scarlat Porcescu, *Locul mănăstirii Putna în viața Bisericii Ortodoxe Române*, „MMS“, XLII (1966), nr. 7-8, p. 590.

6. *Iosif* de la Neamț, „drept credincios, statornic în credința ortodoxă“ ar fi fost mitropolit al Moldovei din 1447 și pînă la 1455. Prezența acestui mitropolit este discutabilă⁶.

II. SECOLUL AL XVI-LEA

7. *Teoctist*, în schimnicie Teodor, călugăr din tinerețe în Mănăstirea Neamț, a egumenit această mănăstire de unde a trecut episcop la Roman și apoi mitropolit al Moldovei. A fost înmormîntat în pridvorul bisericii Înălțarea din Mănăstirea Neamț⁷. La Roman a păstorit de la circa 17 martie 1500 pînă în aprilie 1508, după care trece ca mitropolit al Moldovei, fiind al doilea cu numele de Teoctist din aprilie 1508 și pînă la moarte 15 ianuarie 1528.

8. *Macarie* egumen de Neamț întilnit în documente din 1503 și din 1508, a trecut episcop la Roman unde a păstorit din 1508 pînă circa 1518 (după 7 octombrie 1517)⁸.

9. *Dorothei*, amintit ca egumen de Neamț la 17 decembrie 1514. A fost episcop de Roman 1518-1531⁹.

10. *Macarie* autor de cronică, ucenic al mitropolitului Teoctist II, „nu se știe dacă era sau nu nemțean“. A păstorit la Roman în două rinduri: 23 aprilie 1531 pînă după 2 martie 1548 cînd a fost înlăturat și a doua oară din iunie 1551 pînă la moartea întimplată la 1 ianuarie 1558. Are mormîntul la Rîșca¹⁰.

11. *Mitrofan* „un om cu multă învățătură“, este discutabil dacă este de la Neamț, deși Ceaslovul de la Neamț din 1874 îl consideră de aici. Dacă va fi cel care a fost episcop la Roman de la sfîrșitul anului 1591 sau începutul anului 1592 pînă în prima jumătate a anului 1594 atunci, în acest an, a trecut ca mitropolit al Moldovei pînă în aprilie 1598 cînd a fost înlăturat. Moare după 2 iulie 1600¹¹.

12. *Calistrat*, considerat ca nemțean a fost mitropolit al Moldovei între 1528-1534¹².

6. Ilie Minea admite că după moartea mitropolitului Damian, întimplată în 1447, și pînă la 1455, cînd este pomenit Teoctist pentru prima dată, a urmat în scaunul mitropolitan Iosif de la Neamț (Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului în secolul XV*, București, (1941), p. 12, 19, 22, 26). Mircea Păcurariu, *op. cit.*, nu amintește de acest mitropolit.

7. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 332, 334; Idem, *Contribuții la istoria Episcopiiilor Romanului și Rădăuților în secolul al XVI-lea*, „MMS“, LII (1976), nr. 5-6, p. 322; Idem, *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în secolul al XVI-lea*, „MMS“, LI (1975), nr. 3-4, p. 223; I. Zugrav, *Chipul Mitropolitului Teoctist al doilea al Moldovei*, „MMS“, XXXII (1957), nr. 10-12, p. 904-905; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești...*, p. 84-89.

8. Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopiiilor...*, p. 324; Idem, *Listele cronologice...*, p. 334.

9. Idem, *Contribuții la istoria Episcopiiilor...*, p. 323; Idem, *Listele cronologice...*, p. 334; Gh. I. Moisescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, vol. I, București, 1957, p. 346.

10. Al. Piru, *op. cit.*, p. 26; Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopiiilor...*, p. 324-326; Idem, *Listele cronologice...*, p. 334-335.

11. *Ceaslov* (Ceasoslov), M. Neamț, 1874, f. 353 v; Gh. I. Moisescu..., *op. cit.*, p. 350; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 332, 335, 337; Idem, *Contribuții la istoria Mitropoliei...*, p. 248-249.

12. Gh. I. Moisescu..., *op. cit.*, p. 337; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 332, 334-335.

13. *Teodosie* „se pare că își avea metania la Neamț“. Pină în 1535 a fost egumen la Neamț după care a trecut episcop la Rădăuți între 1535-1550. În 1549 a contribuit la zidirea ecleziarhiei („eclesiarnița“) fiind înscris în pomelnicele mănăstirii Neamț¹³.

14. *Eftimie* sau *Iftimie* „cronicarul“, a fost stareț de Neamț, vlădică al românilor din Transilvania la Alba Iulia, episcop la Roman și la Vad (la Alba Iulia, numit la 5 octombrie 1571, hirotonit la Ipec în 1572, retras înainte de 6 iunie 1574; poate pentru scurtă vreme la Roman în 1574, în timpul lui Ioan Vodă Viteazul; la Vad 1574-?14.

15. *Gheorghe* de la Neamț, episcop de Roman 1548-1551 după care trece mitropolit al Moldovei pină după septembrie 1552¹⁵.

16. *Grigore* de la Neamț, mitropolit al Moldovei după septembrie 1552 pină în 1564 cînd a fost înlăturat; moare după 28 octombrie 1579; ar avea mormîntul la Neamț. A dat mănăstirii Neamț în 1557 un Sbornic iar în 1559/1560 o cruce lucrată de „popa Nichifor“¹⁶.

III. SECOLUL AL XVII-LEA

17. *Pavel* a fost episcop la Roman 1613-1615/1616 cînd fie că s-a retras fie că a fost înlăturat; mai apoi, apare ca episcop la Huși în două rînduri: 1619-1620 și 1622-1626 cînd s-a retras. A murit la Mănăstirea Neamț fiind înmormîntat în Biserica Înălțarea¹⁷.

18. *Calistru* Vartic făcea parte dintr-o veche familie răză-

13. Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopiiilor...*, p. 330.

14. Ștefan Meșeu, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, București, 1977, p. 334; Nestor Vornicescu, *Relații bisericesti-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania, din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918*, „MMS“, XLIV (1968), nr. 11-12, p. 668-671; Ștefan Pascu, *Un vlădică necunoscut: Marcu al Vadului 1557*, în „Studii Teologice“, 1956, nr. 3-4, p. 252; „în 1564 apare un „nou vlădică în persoana călugărului moldovean Eftimie“; Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopiiilor...*, p. 332-333; Gh. I. Moisesescu..., *op. cit.*, p. 348; D. Constantinescu, *Ștefan Mitzgă „Voievod“ și vremea sa*, în „Studii și cercetări istorice“, (vol. III seria nouă), Iași, 1947, p. 209-245. Egumenatul lui Eftimie la Neamț este pus în iunie 1566. Eftimie a participat la răsturnarea lui Alexandru Lăpușneanu, pentru care fapt a fugit în Transilvania, unde a ajuns episcop. Autorul respinge ideea că Eftimie a putut fi episcop la Roman după osînda episcopului Gheorghe (p. 231); N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului...*, p. 29, datează egumenatul lui Eftimie la Neamț între 1553 circa 1566, apoi pribeg peste munți și vlădică acolo, unde a și scris faptele lui Lăpușneanu cel Bătrîn; Al. Piru, *op. cit.*, p. 29-30.

15. *Ceaslov*, M. Neamț, f. 353 v, între 1528-1541 consideră ca nemțeni pe mitropoliții Neofit, Mitrofan, Gheorghe (II), Gheorghe (III). În 1552 este Gheorghe (IV) iar în 1580 Grigore (III); p. 332, 335; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 332, 335.

16. Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Mitropoliei...*, p. 235-237; Idem, *Listele cronologice...*, p. 332.

17. Idem, *Listele cronologice...*, p. 335, 339; N. Iorga, *Contribuții la istoria Bisericii noastre*, în „Analele Academiei Române“, S. II, T. XXXIV, 1911-1912, București, 1912, p. 466; Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 5. Nu reproduce de cît textul slavon cu mențiunea: „mormîntul lui negreșit nu a putut să fie în locul unde astăzi este piatra mormîntală“.

șească din ținutul Sucevei, fost preot de mir (cu numele Calistrat), în satul Vărătic, în același ținut, călugărit, după ce a rămas văduv, probabil la Neamț. A ajuns episcop la Huși 1676/7 și s-a retras în anul 1682; a ținut loc de mitropolit, după plecarea mitropolitului Dosoftei în Polonia între anii 1686-1689. În același timp a fost locțiitor și la fosta sa episcopie a Hușilor¹⁸.

IV. SECOLUL AL XVIII-LEA

19. *Pahomie* Pencovschi, de origine transilvăneană a trăit în Mănăstirea Neamț și a egumenit aici între 1702-1704; în 1707 trece ca episcop la Roman pînă la 1 martie 1714 cînd se retrage. Ctitor-ește Schitul Pocrov; pleacă la Lavra Pecerska-Kiev unde moare la 1724, avînd mormîntul în paraclisul Sf. Ștefan din acea lavră¹⁹.

20. *Gheorghe* a făcut ucenicie la Mănăstirea Neamț unde a avut prilejul să vadă documentele vechi ale mănăstirii unele din vremea lui Alexandru cel Bun. A fost episcop la Roman între 1718-1725 și apoi mitropolit al Moldovei între 1725-†1729²⁰.

21. *Varlaam* a făcut parte din obștea mănăstirii Neamț unde a fost egumen (1716-1720 ?); ajunge episcop la Huși unde rămîne între 1734-1735 după care trece la Rădăuți între 1735-1745. La Neamț a restaurat și înzestrat bolnița și a făcut „case vlădicești”²¹.

22. *Teofil*, a fost stareț și ctitor al mănăstirii Neamț; ajunge episcop la Huși 1735-1743 după care trece la Roman unde rămîne pînă la moarte 1 septembrie 1747. A fost înmormîntat la mănăstirea Neamț²².

23. *Ioanichie*, venit de tînăr în Mănăstirea Neamț, a fost stareț al ei; a ctitorit Schitul Vovidenia. La 15 septembrie 1747 trece episcop la Roman unde rămîne pînă la moarte — † 15 ianuarie 1769. A fost înmormîntat la Mănăstirea Neamț²³.

18. Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Episcopiei Romanului, Rădăuților și Hușilor în secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, „MMS”, LV (1979), nr. 1-2, p. 50-51; 61-62; Idem, *Listele cronologice...*, p. 339, 333.

19. Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 122; Irineu Crăciunaș, *Episcopul Pahomie al Romanului*, „MMS”, XXXV (1959), nr. 9-12, p. 627-635; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 335; *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 344, apreciază că Pahomie a ajuns episcop la Roman „datorită culturii sale”.

20. *Carte prea frumoasă numită Minunile Maicii Domnului*, M. Neamț, 1847, p. 149 v-150; *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 459, consideră că istoria aceasta ca și cea despre „Sfînta Icoană a Prea Sfîntei noastre Stăpîne Născătoarei de Dumnezeu Maria „refăcută după Nicolae Milescu, în 1723, de Mitropolitul Gheorghe” este brodată pe un fond de istorie moldovenească, după tradiția păstrată în mănăstire”; N. Iorga, *Istoria Bisericii...*, vol. II, p. 82, 94, 97, 115; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 333, 335.

21. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 338, 339; Petru Rezuș, *Vechea tipografie din Rădăuți*, „MMS”, XXXV (1959), nr. 5-6, p. 301.

22. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 339, 335; Melchisedec, *Episcopul Romanului*, *op. cit.*, p. 6; Narcis Crețulescu, *Inscripțiile mănăstirii, Neamț*, Manuscris în biblioteca mănăstirii Neamț, nr. 171, p. 228-230.

23. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 339, 335.

24. *Inochentie* a făcut cîțiva ani ucenicie la Mănăstirea Neamț și apoi la Mănăstirea Putna de unde a ajuns episcop la Huși unde a păstorit între 1752 — † 1 octombrie 1782²⁴.

25. *Nichifor*, grec de origină, a fost călugărit la Mănăstirea Neamț, fără a trăi în această mănăstire. Ajunge mitropolit al Moldovei 1739/1740-1750 cînd se retrage; moare în 1751²⁵.

26. *Iacob Stamati*, nepot al episcopului Pahomie, în 1764 a intrat în monahism la Mănăstirea Neamț; a fost econom al mănăstirii, dichiu al Mitropoliei Iași; a ajuns episcop la Huși unde a păstorit între anii 1782-1792, cînd trece mitropolit al Moldovei pînă la 11/12 martie 1803²⁶.

27. *Veniamin Costachi*, întru cît a fost ucenic al lui Iacob Stamati și călugărit de el „de aceea este cu metania tot din M[ănăstirea] Neamțului, de pe starețul său“. A fost episcop la Huși 1792-1796, episcop la Roman 1796-1803 și apoi mitropolit al Moldovei pînă în 1842 cu unele întreruperi; moare la 18 decembrie 1846²⁷.

28. *Misail*, s-a nevoit și la Mănăstirea Neamț. De origine transilvăneană ajunge egiscop la Rădăuți unde păstorește între 1729/1730-1735, se retrage și moare în schimnicie cu numele de Mina la Mănăstirea Putna în anul 1751²⁸.

V. SECOLUL AL XIX-LEA

29. *Conon Arămescu Donici*, călugărit la Mănăstirea Neamț la 28 februarie 1859; în 1885 dobîndește titlul de doctor în teologie. Hirotonit arhieru cu titlul de Băcăoanul în 1897 este episcop la Huși între 1902-1912 după care a ajuns Mitropolit Primat al Bisericii Ortodoxe Române pînă în 1919 cînd se retrage. Moare în 1922²⁹.

30. *Narcis Crețulescu*, călugărit la Mănăstirea Neamț în aceeași zi cu Conon Arămescu Donici — 28 februarie 1859. A fost arhieru vicar la Mitropolia Moldovei în 1881, stareț al mănăstirii

24. Anton I. Popescu, *Inochentie, episcopul Hușilor*, „MMS“, XLIII (1967), nr. 3-4, p. 275; Gh. I. Moisescu, „op. cit.“, vol. II, București, 1958, p. 276; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 339.

25. Gh. I. Moisescu..., op. cit., vol. II, p. 193; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu, 1972, p. 247; Idem, *Listele cronologice...*, p. 333; *Ceaslov*, M. Neamț, 1874, p. 355 consemnează despre Nichifor: „era acest om foarte înțelept“ și a avut două arhipăstoriri. Despre două arhipăstoriri vezi și la C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și a Catedralei mitropoliei din Iași*, București, 1888, p. LVIII.

26. I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1968, p. 115; Al. I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni. Iacob Stamati (1748-1803)* Iași, 1946, XXIV + 256 p.; Idem, *Biserica Sfinților Petru și Pavel din Huși*, „MMS“, XXXIV (1958), nr. 3-4, p. 290; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 333; Ștefan Meteș, op. cit., p. 171; *Sinodic Sf. M. Neamțu 1873*, Manuscris nr. 195, în biblioteca mănăstiri Neamț, f. 10 v-11; Al. Piru, op. cit., p. 539-540; Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești pînă la 1900*, București, 1977, p. 193, 195.

27. *Ceaslov*, M. Neamț, 1874, f. 355 v; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 339, 336, 333.

28. Nestor Vornicescu, op. cit., p. 675.

29. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 327.

Neamț în anii 1902-1909, moare în martie 1913, fiind înmormântat în cimitirul mănăstirii unde a stărețit³⁰.

31. *Grigore Dascălul*, venit la Neamț în vremea starețului Paisie pe la 1790; ajunge mitropolit al Ungovlahiei unde păstorește în două rînduri: 1823-1829 și 1833-† 22 iunie 1834³¹.

32. *Filotei* a trăit cîțva timp și la Mănăstirea Neamț despre care fapt amintește Dionisie Romano. A fost numai ca arhimandrit locțiitor de episcop la Buzău 1846-1850 și apoi episcop din 1850 pînă la 19 iunie 1859; moare la 16 august 1860³².

33. *Dionisie Romano*, de origine transilvăneană, venit cu mama sa în Moldova în 1820, rămîne la Mănăstirea Neamț unde este călugărit de starețul Dometian iar în anii 1855-1856 conduce ca stareț această mănăstire. Hirotonit arhieru la 3 februarie 1862 cu titlul de Traianopoleos a fost locțiitor și apoi titular la Episcopia Hușilor 1864-1865 trece la Buzău unde rămîne de la 26 mai 1865 pînă la moarte, — 18 ianuarie 1873. La Buzău a fost și locțiitor ca arhimandrit în anii 1859-1862, fiind hirotonit arhieru continuă ca locțiitor pînă la 10 martie 1864³³.

34. *Iosif Rășcanu*, cu metania de la Mănăstirea Neamț; arhieru cu titlul de Evhaiton; moare la 19 ianuarie 1867 fiind înmormîntat la Neamț³⁴.

35. *Iustin Crivăț*, (Criveț) Handoca, cu metania de la Neamț, arhieru din 1847 cu numele de Edesis; a ținut locul de episcop la Roman între 1852-1856 cînd se retrage la Neamț unde moare în același an la 11 decembrie. A fost luptător pașoptist³⁵.

36. *Nectarie Hermeziu*, cu metania de la Neamț; hirotonit arhieru cu numele de Sotiriupoleos la 13 ianuarie 1852, a ținut loc de episcop la Roman în anii 1856-1864. S-a retras la Neamț și moare la 19 iulie 1867³⁶.

37. *Chesarie Răzmeriță*, după unii cu metania de la Neamț, a fost luptător pentru unire. Ca arhieru a purtat numele de Sinadon

30. Nestor Vornicescu, *Arhierul Narcis Crețulescu-Botoșăneanul (1835-1913)*, „MMS”, XXXV (1959), nr. 5-6, p. 332-343; G. T. Chirileanu, *Corespondență*, ediție îngrijită de Mircea Holban, București, 1977, p. 488-489; N. Iorga, *Pagini alese*, București, 1965, vol. I, p. 137-138.

31. Constantin N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungro-Vlahiei*, Chișinău, 1927; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 326-327; Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, vol. II, p. 405-407.

32. Gabriel Cocora, *Din trecutul legăturilor mănăstirii Neamț cu Țara Românească*, „MMS”, XLI (1965), nr. 5-6, p. 290, 293; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 330.

33. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 330; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 185-186; Nestor Vornicescu, *Relații bisericești-culturale...*, p. 692-696; Gabriel Cocora, *Din trecutul legăturilor...*, p. 287-294.

34. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, p. 246; Idem, *Mănăstirea Agapia*, manuscris nr. 163, p. 255; Idem, *Repertor*, manuscris nr. 139, p. 4.

35. Alexandru Cristea, *Viața și activitatea Eparhiei Romanului din secolul al XIX-lea*, București, 1901, p. 21; Ms. 171, p. 242; Ms. 163, p. 253; Ms. 139, p. 4; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 336.

36. Alexandru Cristea, *op. cit.*, p. 23; Nicolae Șerbănescu, *150 de ani, de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza 1820-20 martie 1970*, „BOR”, 1970, nr. 3-4, p. 354; Ms. 139, p. 4; Anton Popescu, *Cîteva aspecte ale luptei pentru Unirea Țărilor Române*, „MMS”, XLI (1965), nr. 3-4, p. 231.

și a fost locțiitor de episcop la Roman 1848-1849 și de mitropolit la Iași între 1860-1863; moare la 19 august 1888 ³⁷.

38. *Marchian Stihî-Folescu* a venit la Mănăstirea Neamț la vârsta de 17 ani în anul 1828; tuns în monahism în anul 1831; ca arhiereu a purtat titlul de Ierapoleos (Hariupoleos) fiind hirotonit în anul 1855. Moare la 23 februarie 1864 și după propria-i dorință a fost înmormântat la Mănăstirea Neamț ³⁸.

39. *Mardarie* cu metania de la Mănăstirea Neamț; a fost arhiereu cu titlul Apamias; a ținut locul de mitropolit al Moldovei între 1849-1851; moare la 7 decembrie 1854 și are mormîntul la Mănăstirea Coșula ³⁹.

*

În secolul al XIX-lea merită să subliniem faptul că la Mănăstirea Neamț au petrecut câteva personalități bisericești care au împlinit ascultări la tipografia și la seminarul din această mănăstire. Printre cei care ulterior au ajuns arhieriei cităm:

40. *Neofit Scriban* a stat la Neamț în 1841, în 1843 ca profesor de științe religioase și limbă elină și corector al Pidalionului (1844); a rămas la Neamț pînă în anul 1846. În anul 1862 este hirotonit arhiereu cu titlul de Edesis (Edesa) și în același an este locțiitor de episcop la Argeș pînă în 1865 cînd devine prin decret episcop plin dar se retrage; revine, tot la Argeș, ca locțiitor din 1868 pînă la 18 ianuarie 1873; moare la 9 octombrie 1884 ⁴⁰.

41. *Policarp Popescu* cu studii la Atena a funcționat ca profesor la Seminarul din Mănăstirea Neamț 1855-1858; ajuns arhiereu a purtat titlul de „Birlădeanul“; moare în 1873 ⁴¹.

42. *Iosif Gheorghian* a funcționat ca profesor, rector și inspector al Seminarului din Mănăstirea Neamț 1855-1860. A fost episcop la Huși 1865-1879, la Dunărea de Jos 1879-1886 și în două rînduri mitropolit primat: 1886-1893, și 1896-ț 23/24 ianuarie 1909 ⁴².

43. *Melchisedec Ștefănescu* a fost trimis la Mănăstirea Neamț de către Mitropolitul Meletie cu scopul de a organiza seminarul. Era în anul 1848 cînd seminarul își încetase activitatea. În fapt, Melchisedec era trimis în „surghiun“ la această mănăstire și a rămas aici din 7 februarie 1848 pînă în iulie-august același an. Locțiitor

37. Paul Mihail, *Chesarie Sinadon mitropolit locotenent al Moldovei din anii unirii*, „MMS“, XXXI (1955), nr. 5-6, p. 294; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 334; Ms. 163, p. 252.

38. Gh. I. Moisescu..., *op. cit.*, vol. II, p. 494; N. Scriban, *Arhiereul Marchian Folescu. Școala „Marchian“ din Botoșani*, „MMS“, XL (1964), nr. 1-2, p. 62; Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Monastiri Goroveiu, din județul Dorohoi*, Dorohoi, 1898, p. 37-38.

39. Mihai Mănuță, *Arhiereul Mardarie Apamias, Locotenent de Mitropolit al Moldovei, 16. VIII. 1849-10. II. 1851*, „MMS“, XXXV (1959), nr. 9-12, p. 636-648.

40. Mircea Păcurariu, *Arhieriei Neofit și Filaret Scriban*, „MMS“, XXXV (1959), nr. 1-2, p. 90-91.

41. Ms. 171, p. 36.

42. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 327.

de episcop ca arhimandrit la Huși în 1861, hirotonit arhiereu cu titlul Tripoleos la 20 decembrie 1862 rămîne la Huși pînă la 17 noiembrie 1864; trece la Dunărea de Jos de la 17 noiembrie 1864 pînă la 27 februarie 1879 cînd trece la Roman pînă la moartea întîmplată la 16 mai 1892⁴³.

VI. SECOLUL AL XX-LEA

44. *Nicodim Munteanu* intrat în monahism la Mănăstirea Neamț în 1894; arhiereu cu titlul de „Băcșoanul“ în 1909, episcop la Huși 1912-31 decembrie 1923, stareț la Neamț 1924/1925-1935; Mitropolit al Moldovei 23 ianuarie 1935-30 iunie 1939. Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române 30 iunie 1939-†27 februarie 1948⁴⁴.

45. *Valerie Moglan* din Călugăreni-Neamț, călugăr la Mănăstirea Neamț, a fost stareț aici în trei rînduri: 1909-1912; 1923 și 1935-1936. Arhiereu din anul 1938 a fost locțiitor de episcop la Huși 1939-1940, Buzău 1942-1943, vicar al Mitropoliei Moldovei pînă la moarte 13 august 1949; înmormîntat în cîmîtirul mănăstirii Neamț⁴⁵.

46. *Teoctist Arăpaș* la vîrsta fragedă și-a îndreptat pașii către Mănăstirea Neamț cu a cărei recomandare în toamna anului 1932 se înscrie la Seminarul monahal de la Mănăstirea Cernica. Arhiereu de la 5 martie 1950 a ocupat funcția de vicar patriarhal; Episcop al Aradului 16 septembrie 1962-25 februarie 1973; Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei 25 februarie 1973 3 octombrie 1977 cînd trece ca titular al Mitropoliei Moldovei și Sucevei⁴⁶.

47. *Andrei Moldovanu* tuns în monahism la Mănăstirea Neamț în 4 noiembrie 1950, avînd ca naș de călugărie pe Înalt Prea Sfințitul Mitropolit Teoctist Arăpaș, al Moldovei și Sucevei, pe atunci Episcop vicar patriarhal; hirotonit arhiereu la 12 noiembrie 1950 la Sibiu a condus Episcopia misionară a Bisericii Ortodoxe Române din America — 19 noiembrie 1950 — † 14 martie 1963⁴⁷.

48. *Victorin Ursachi* venit la Mănăstirea Neamț în 1937 a fost tuns în monahism în 1938; a stărețit la Neamț între 1940-1944. Hirotonit arhiereu la 7 august 1966 a fost înscăunat Episcop al

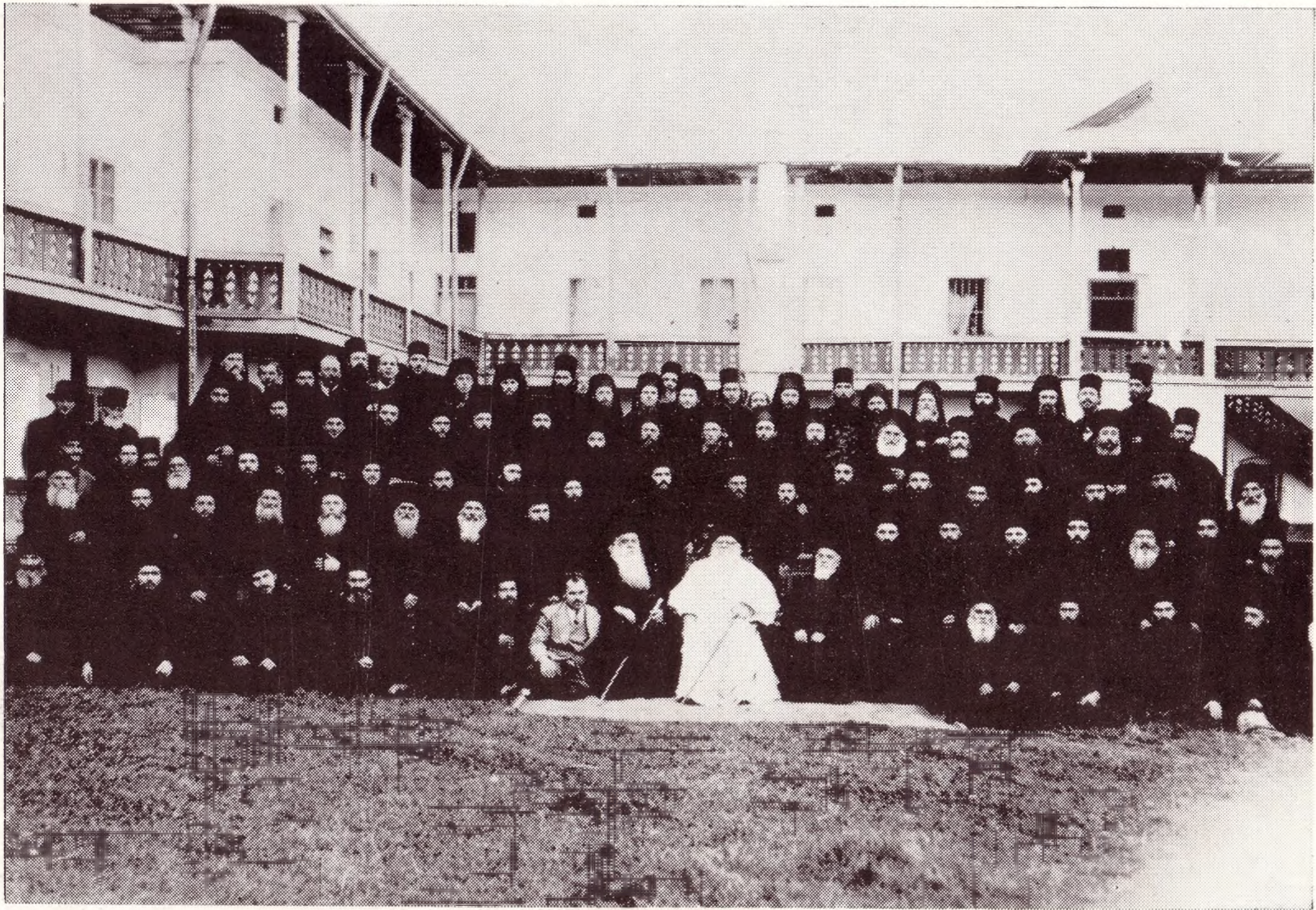
43. I. Ivan, *Legăturile Episcopului Melchisedec cu Mănăstirea Neamț*, „MMS“, XLVIII (1972), nr. 5-6, p. 404; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 336, 340.

44. N. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, „BOR“, (1959), nr. 7-10, p. 824; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 334, 340.

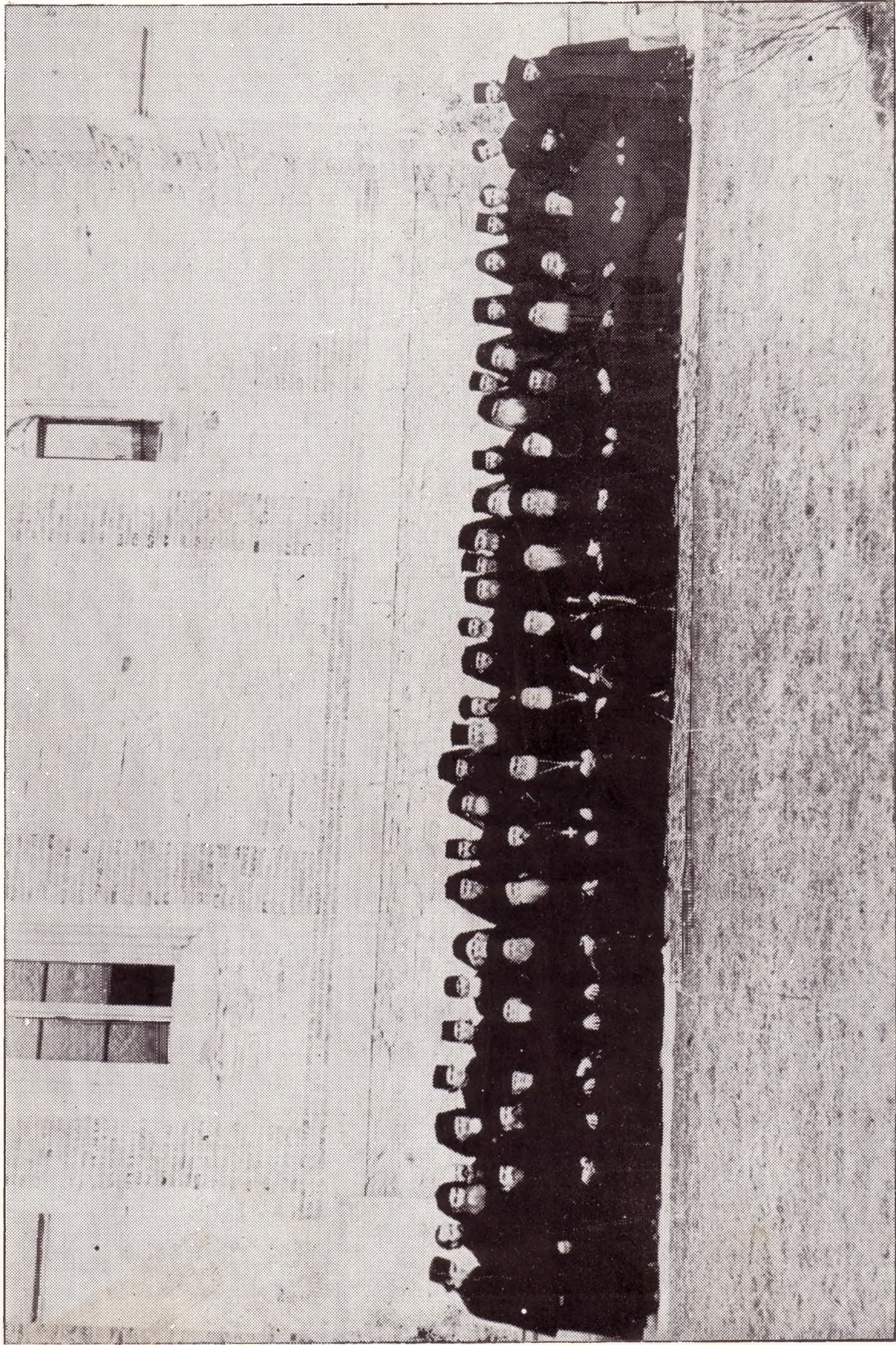
45. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 45; Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta Mănăstire Neamțu*, M. Neamț, 1942, p. 64; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 330, 340.

46. C. Buzdugan, *Strădanii și înfăptuiri ale Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Teoctist în slujba Bisericii strămoșești și a binelui obștesc*, „MMS“, LIII (1977), nr. 10-12, p. 745-746; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 351, 352, 329.

47. „MMS“, XXVI (1950), nr. 6-12, p. 65-81; *Hirotonirea și investitura P. S. Andrei Moldovanu, Episcopul Românilor ortodocși din America*, „BOR“, (1950), nr. 11-12, p. 618-671; *Sărbătoarea Sfintei Parascheva la Iași*, „MMS“, XXXII (1956), nr. 10, p. 567; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 352.

Patriarhul Nicodim și soborul Mănăstirii Neamț 18 sept. 1946

I. P. S. Mitropolit Teoctist și P. S. Episcop Eftimie, înconjurați de soborul Mănăstirii Neamț.

Episcopiei Misionare a Bisericii Ortodoxe Române din America la 21 august 1966; la 11 iunie 1973 ridicat la treapta de arhiepiscop⁴⁸.

49. *Nestor Vornicescu*, tuns în monahism la Mănăstirea Neamț la 10 martie 1951, a condus această mănăstire ca stareț în anii 1966-1970; hirotonit arhiereu la 27 noiembrie 1970 a fost ales Episcop vicar al Mitropoliei Olteniei; locțiitor de mitropolit al aceleiași mitropolii noiembrie 1972 — ianuarie 1973; ales Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei la 20 aprilie 1978 și instalat în această calitate la 23 aprilie 1978⁴⁹.

50. *Adrian Hrițcu*, tuns în monahism la Mănăstirea Neamț în anul 1950, hirotonit arhiereu cu titlul de Botoșăneanul la 27 ianuarie 1974 a îndeplinit funcțiunea de Episcop vicar al Mitropoliei Moldovei și Sucevei⁵⁰, iar din anul 1980 i s-a încredințat postul de Episcop vicar al Arhiepiscopiei Bisericii ortodoxe Române pentru Europa Centrală și Occidentală cu sediul la Paris⁵¹.

51. *Epifanie Norocel*, tuns în monahism la Mănăstirea Neamț în 1950 a fost profesor și director al seminarului 1965-1970 iar stareț al mănăstirii 1 ianuarie 1971 — noiembrie 1975. Hirotonit arhiereu la 9 noiembrie 1975 cu titlul de „Tomitanul“ când a fost instalat la Constanța ca Episcop vicar al Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos⁵².

52. *Gherasim Cucușel* a fost tuns în monahism la Mănăstirea Neamț unde în anii 1957-1958 a fost egumen. A fost stareț al mănăstirii Putna după care a fost hirotonit arhiereu cu titlul de Hunedoreanul la 26 iunie 1977 ca arhiereu-vicar al Episcopiei Aradului⁵³.

53. *Lucian Florea*, fără a avea metania de la Neamț, a urmat aici cursurile seminariale. Hirotonit arhiereu la 22 decembrie 1974 cu titlul de „Făgărășanul“ ca Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române pentru Europa Centrală și Occidentală cu sediul la Paris⁵⁴, și apoi Episcop-vicar al Mitropoliei Ardealului⁵⁵.

48. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 352.

49. *Ibidem*, p. 329; Ilie Brătan, *Înalt Prea Sfințitul Nestor Vornicescu, noul Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei. Alegerea, cercetarea canonică, recunoașterea prezidențială și intronizarea „MO“*, XXX (1978), nr. 4-6, p. 235-286.

50. Tiberiu Meleşcan, *Alegerea, hirotonirea și instalarea Prea Sfințitului Adrian Botoșăneanul ca Episcop vicar al Arhiepiscopiei Iașilor*, „MMS“, L (1974), nr. 1-2, p. 9-33.

51. V. Nechita, P. S. *Adrian Hrițcu-Botoșăneanul noul Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Române pentru Europa Centrală și Occidentală*, „MMS“, LVI (1980), nr. 9-12, 803-809.

52. C. Buzdugan, *Ridicarea Eparhiei Dunării de Jos la treapta de Arhiepiscopie. Înălțarea P. S. Episcop Antim la rangul de Arhiepiscop al Tomisului și Dunării de Jos și alegerea, hirotonia și instalarea P. S. Epifanie Tomitanul ca Episcop vicar al Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos*, „MMS“, LI (1975), nr. 9-12, p. 653-667.

53. *Idem*, *Alegerea și instalarea Prea Sfințitului Gherasim Hunedoreanu ca Arhiereu vicar la Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmgaiului*, „MMS“, LIII (1977), nr. 7-9, p. 638-641.

54. *Alegerea și hirotonirea P. Cuv. Arhim. Lucian Florea ca episcop-vicar al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române pentru Europa Centrală și Occidentală*, „BOR“, XCIII (1975), nr. 1-2, p. 41-48.

55. V. Nechita, P. S. *Episcop-vicar Lucian-Făgărășanul*, „MMS“, LVI (1980), nr. 9-12, p. 807-808.

A. Stareți.

54. *Eugen Laiu Suceveanul* numit stareț în 1940 nu și-a exercitat misiunea decît 24 de ore. În anul 1949 a funcționat ca profesor la seminarul monahal din Mănăstirea Neamț. A fost locțiitor de episcop la: Episcopia Tomisului (Constanța) în 1942-1944; Episcopia Maramureșului decembrie 1946; locțiitor de mitropolit la Mitropolia Olteniei iunie 1947; moare la 1 aprilie 1967 avînd mormîntul la Mănăstirea Horaița, județul Neamț⁵⁶.

55. *Galaction Cordon Silistreanul* stareț în anii 1944-1945.

56. *Pavel Șarpe* stareț de la 26 octombrie 1950 pînă la 9 octombrie 1951. A fost profesor și director al seminarului monahal († 1978).

B. Profesori la Seminarul monahal din Mănăstirea Neamț.

57. *Partenie Ciopron*, director și profesor în anul 1949; episcop al armatei 1937-1948; locțiitor de episcop la Episcopia Romanului: 13 septembrie 1947 — 15 decembrie 1947; ales Episcop al Romanului la 18 februarie 1962, retras 1 ianuarie 1978, † 28 iulie 1980, mormîntul la mănăstirea Varatic⁵⁷.

58. *Emilian Antal* director și profesor la seminarul monahal 1949/1950; fost locțiitor de episcop la Argeș 1941-1944; de mitropolit al Bucovinei 1945-1948; moare la 15 iunie 1971 la Mănăstirea Toplița unde are și mormîntul⁵⁸.

59. *Atanasie Dincă* profesor la seminarul monahal: locțiitor la Episcopia Rîmnicului — Noul Severin 1945-1948; † ianuarie 1973⁵⁹.

C. Înmormîntați la Mănăstirea Neamț.

Mai sînt și alte fețe ierarhice care, într-un fel sau altul, pot fi considerate de la Neamț. Notăm, în încheiere, cîțiva ierarhi care au fost înhumați la Mănăstirea Neamț, fiind și aceasta o formă de manifestare și prețuire a acestei mari obști monahale.

60. *Sofronie Miclescu*, fost Mitropolit al Moldovei 1851-1860; decedat la 18 mai 1861; înmormîntat la 21 mai 1861 în pridvorul bisericii Înălțarea; deshumat în august 1886⁶⁰.

61. *Calinic Miclescu*, fost Mitropolit Primat al Bisericii Ortodoxe Române 1875 — † 14 august 1886; înmormîntat la Mănăstirea

56. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 329, 332, 347.

57. *Ibidem*, p. 336, 337, 352; I. D. Lăudat, *P. S. Episcop Partenie Ciopron s-a mutat către Domnul*, „MMS”, LVI (1980), nr. 6-8, p. 613-616.

58. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 331, 339.

59. *Ibidem*, p. 329.

60. *Ibidem*, p. 334; Ms. 171, p. 244.

Neamț în mormîntul moșului său Sofronie Miclescu din pridvorul bisericii Înălțarea ⁶¹.

62. *Teodosie Atanasiu* fost locțiitor de mitropolit al Ungrovlahiei 1911-1912; episcop la Roman 1912-1923; retras la Mănăstirea Neamț în 1923, moare aici la 7 februarie 1927 fiind înmormîntat în cavoul care a existat între biserica Înălțarea și biserica Sfîntul Gheorghe, ulterior deshumat și osemintele depuse la gropnița de la biserica cimitirului ⁶².

63. *Irineu Crăciunaș* fost Episcop vicar al Mitropoliei Moldovei și Sucevei, decedat la Iași 19 ianuarie 1973; înmormîntat duminică 21 ianuarie 1973 în cimitirul mănăstirii Neamț ⁶³.

LISTA INCOMPLETĂ A EGUMENILOR SAU STAREȚILOR MĂNĂSTIRII NEAMȚ

Întocmirea unei liste cronologice a stareților sau egumenilor mănăstirii Neamț nu este ușor de făcut. Cele cîteva liste cîte s-au încercat pînă acum au destule lipsuri și aproximații. Și în prezent o listă definitivă este cu anevoie de întocmit din lipsa de documente ceea ce face ca unele spații mari de timp să se acopere cu persoane probabile. Pomelnicele s-au reinnoit mercur; cele vechi s-au distrus iar la cele reinnoite a intervenit probabilitatea provocată de improvizație și selecție după „chibzuința“ fie a celui care a „poruncit“ transcrierea, fie chiar a celui care a executat transcrierea. Duhovnicii Augustin Braha și Andronic Popovici-Balan și, după ei, „Istoria Sfintelor monastiri Neamțul și Secul“ tipărită la Mănăstirea Neamț, în 1857, se prezintă cu „goluri“ în lista egumenilor sau stareților. Narcis Crețulescu a încercat o armonizare a datelor și numelor în lista pe care a anexat-o la sfîrșitul manuscrisului său „Inscripțiile mănăstirii Neamțu“ 1909, (manuscrisul poartă nr. 171 și se află în biblioteca mănăstirii). Istoriile Bisericii Ortodoxe Române nu au astfel de liste ci prezentări răslețe de figuri de stareți care, fie că s-au evidențiat într-un fel, fie că intervin într-o împrejurare sau conjunctură istorică. Ceeace încercăm în acest capitol este o culegere a numelor și datelor cîte le-am aflat în documente, studii și liste parțiale din pomelnice și însemnări de pe cărți și manuscrise, confruntate și discutate în fiecare caz în parte.

Starețul sau egumenul în viața unei mănăstiri este ca o matcă într-un stup; conduce, călăuzește, coordonează, inițiază, reprezintă instituția în diferite situații ale vieții gospodărești, administrative, spiritual-duhovnicești. Formula „stareț“, „egumen“ s-a folosit alături de „chir popa“ în documente. Astăzi se face o distincție între

61. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 334; Ms. 171, p. 246-248.

62. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 327, 336-337.

63. T(iberiu) M(eleşcan), *Moartea Episcopului-vicar Irineu Crăciunaș-Suceveanul*, „MMS“, XLIX (1973), nr. 1-2, p. 13-32.

stareț — răspunzătorul și reprezentantul întregii obști și *egumen* — delegatul starețului în treburile care privesc bunul mers al vieții liturgice, duhovnicești, culturale, administrativ-gospodărești din mănăstire sau de la un schit care depinde de mănăstire. „Chir popa“ a rămas doar o formulă în documente.

Ca la oricare instituție și la Mănăstirea Neamț unii stareți s-au bucurat de un timp lung de conducere, cu viață tihnită, liniștită și rodnică, alții, din contra, au avut parte fie de timp scurt, fie de încercări, tulburări, neliniști, prădăciuni, incendii, pustiiri și zbucium. În ansamblu, stareții mănăstirii Neamț au condus cu grijă și cu „frică de Dumnezeu“ destinele mănăstirii. Între stareți, mulți s-au remarcat prin pregătire cărturărească, prin gust artistic, prin rîvnă gospodărească, prin dorința de întreținere a unor legături strînse cu mănăstirile și românii din toate ținuturile locuite de ei într-o vreme cînd ținuturile românești erau despărțite prin granițe politice nefirești. La Mănăstirea Neamț s-au adunat monahi din toate zonele locuite de români, și mulți dintre ei au ajuns în fruntea treburilor acestei obști. Stareții au fost stimulatorii sentimentelor cetățenești-patriotice, întreținătorii ideilor de unitate de limbă și neam, de continuitate a existenței noastre în vatra strămoșilor daco-romani. În jurul stareților s-au adunat mulțimea rîvnitorilor de bine și frumos și împreună au înscris pagini de mare însemnătate pentru istoria monahismului și a Bisericii Ortodoxe Române.

Înainte de a trece la prezentarea listei stareților, ținem să remarcăm că, de multe ori, timpul de stăreție al unor stareți este pus în limitele — de la sau pînă la — de care se amintește în unele documente, deși, de multe ori, stareții vor fi putut desfășura activitatea lor mai înainte sau după data unui document. Documentele nu întotdeauna sînt în legătură directă cu timpul de stăreție, ci cu alte probleme din viața mănăstirii, a bisericii sau a țării. Avem convingerea că unele goluri ar putea să fi fost ocupate cu unele personalități care, de la Neamț, au ajuns în scaune ierarhice.

De la starețul Paisie Velicicovschi încoace, aproape toți stareții — în afară de cei care au stărețit fiind arhieriei — au avut rangul bisericesc de „arhimandrit“¹.

1. Rangul de „arhimandrit“ apare pentru prima oară, în Moldova, în anul 1455, fiind acordat egumenului *Eustatie* de la Mănăstirea Bistrița (DRH, vol. II (1449-1486), București, 1976, documentul 47, 1455 (6963), iunie 7, Suceava, p. 66-67).

Epoca lui Ștefan cel Mare extinde titlul sau rangul de „arhimandrit“ și pentru egumenul de la Mănăstirea Putna, în persoana celui care fusese egumen al mănăstirii Neamț, Ioasaf (DRH, vol. II, documentul 205, 1476 (6984), ianuarie 25, Mănăstirea Putna, p. 310-311).

Unii autori care s-au ocupat de Istoria Bisericii Ortodoxe Române consideră anul 1470 ca an de referință pentru folosirea rangului de arhimandrit în mănăstirile din Moldova: Bistrița, Putna și Neamț (S. Reli, *Curs de Istoria Bisericii Române*, partea I, vol. I, Cernăuți, 1931/32, p. 300-301).

SECOLUL XIV

1. Gherman I 1320-1362².
2. Ciprian 1362-1373³.
3. Iosif 1373-1386 / 7. Unii cercetători consideră că Iosif, viitorul mitropolit al Moldovei, era călugăr la Neamț când a fost trimis de Petru Voievod la Haliciu, spre a fi hirotonit episcop pentru Moldova „cu titlul de mitropolit”; în același timp se consideră că a fost „întiul adevărat egumen al mănăstirii Neamț”⁴.
4. Macarie I 1386/1387-1392⁵.
5. Sofronie I 1392-1393. Unele liste încep cu Sofronie ca „primul stareț al mănăstirii Neamț” fiind socotit ca unul din cei trei ucenici ai lui Nicodim de la Tismana veniți în Moldova⁶.
6. Pimen 1393-1400⁷.

SECOLUL XV

7. Siluan I 1400-1402⁸.
8. Grigore I Țamblac 1402-1406⁹.

2. Narcis Crețulescu, *Inscripțiile Mănăstirii Neamț*, Ms. 171, în Biblioteca M. Neamț, f. 346.

3. *Ibidem*, f. 346. Autorul nu indică un document de referință.

4. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, M. Neamț, 1925, p. 11; Gheorghe I. Moiescu, Ștefan Lupșa, Alexandru Filipașcu, *Istoria Bisericii Române*, Vol. I, București, 1957, p. 179, consideră hirotonia lui Iosif pentru Cetatea Albă între anii 1387-1391. În acest caz, o stăreție la Neamț a lui Iosif a putut să aibă loc între 1373-1386/1387; Alexandru I. Goța, *Mitropoliiile și episcopiiile ortodoxe moldovenești în secolul al XV-lea*, „MMS”, XXXIV (1958), nr. 1-2, p. 26, consideră hirotonia lui Iosif între 1390-1391; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, „BOR”, XCIII (1975), nr. 3-4, p. 332, consideră pe Iosif ca mitropolit „înainte de 1386” și pînă „după 1408 (c. 1415)”.

5. Narcis Crețulescu, *op. cit.* f. 346, pune pe Macarie ca al treilea stareț, după Gherman și Ciprian, fără a considera posibilă o stăreție a lui Iosif Mușat.

6. *Istoria Sfințelor Monastiri Neamțul și Secul*, M. Neamț, 1857, consideră pe Sofronie, unul din cei trei ucenici ai lui Nicodim de la Tismana, ca „primul stareț” al mănăstirii Neamț și, la 1392, în vremea voievodului Ștefan I a făcut biserică de piatră cu hramul Înălțarea Domnului (f. 1); Ms. 172, *Pomelnic... M. Neamț, 1812*, f. 15-17 v; Ms. 190, *Pomelnic ctitoricesc... 1846*, f. 30-36. Ambele pomelnice din biblioteca mănăstirii Neamț încep șirul egumenilor cu Sofronie, omițind pe alți egumeni mai dinainte, așa cum se va întâmpla și cu alții mai târziu, mai ales dintre cei care au continuat o activitate bisericească în alte părți.

7. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, p. 346, stabilește egumenia lui Pimen între 1393-1407; *Istoria... 1857*, fără a stabili anii de stăreție amintește de două momente: din 1393 când este pomenit pe un clopot de la Ștefan I și un document din 1397 în legătură cu niște moșii — Dvorenști, Buzaji și Fîntînele.

8. Ms. 195, *Sinodic... M. Neamț 1873*, la capitolul „egumeni vechi” începe cu Siluan, ca al treilea egumen al Neamțului.

9. Constantin N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfînta*

9. Isac 1406-7 ianuarie 1407¹⁰.
10. Domentian 7 ianuarie 1407-1415 (după 12 iulie). Mitropolitul Iosif îi încredințează conducerea unică a mănăstirilor Neamț și Bistrița. S-a bucurat de protecția mitropolitului Iosif și al domnitorului Alexandru cel Bun¹¹.
11. Sofronie II 1415 după 12 iulie-1416 (?) (poate numai ca loțțitor)¹².
12. Gavriil Uric (Uricovici) 1416-1421 (?) este celebrul miniaturist ale cărui lucrări sînt de o neasemuită frumusețe și valoare artistică¹³.
13. Evloghie I 1421-1422 (?)¹⁴.
14. Pimen II 1422¹⁵.
15. Siluan II 1422-1448 este cel de la care a rămas Epitaful sau Aerul din 1437¹⁶.

Mănăstire Neamțu și despre așezările monahale supuse ei, M. Neamț, 1942, p. 13; Narcis Crețulescu, *op. cit.*, consideră un egumenat la Neamț al lui Grigore Țamblac în 1439-1449, cînd de fapt era la Kiev; Eftimie Bîrlădeanu, *Ieromonahul, presviterul și dascălul Moldovei, Grigore Țamblac*, „MMS”, LI (1975), nr. 344, p. 322 pune egumenatul între 1402-1406, ceea ce, după documentarea făcută, este acceptabil.

10. Isac „despre a cărui trudă nu știm nimic” (Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 11) este rînduit de N. Iorga, *op. cit.*, p. 12 la începutul secolului XV și ar fi luat locul lui Iosif cînd acesta a plecat la Halici pentru hirotonia ca arhieru.

11. DRH, vol. I (1384-1448), București, 1975, doc. 21, p. 29-30 și doc. 41, p. 59-61. În primul document este menționat pentru prima oară Domentian la 7 ianuarie 1407, iar în al doilea document pentru ultima oară la 12 iulie 1415 (6923).

12. Dată probabilă.

13. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, consideră egumenatul lui Gavriil Uric 1449-1452 (p. 256), ceea ce este greu de acceptat.

14. Ms. 172, f. 15 și Ms. 190, f. 30 între Gavriil și Pimen introduc pe Evloghie.

15. Ms. 154, *Istoria M. Neamț-Secu, 1852-1856* (de Augustin și Gherasim), f. 70, înaintea lui Siluan, care documentar apare în 1422, introduce pe Pimen 6930). Considerăm stăreția lui Pimen scurtă 1421 — sfîrșitul lui februarie, începutul lui martie 1422.

16. Siloan sau Siluan este datat diferit: Gheorghe I. Moisescu..., *op. cit.*, p. 273 consideră stăreția între 1422-1430; Narcis Crețulescu, *op. cit.*, p. 336 ca și *Istoria... 1857*, f. 1, pun sfîrșitul stăreției la 1439; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 12, zice că acest Siluan este „poate aceeași persoană cu monahul Siluan, unul din cei trei întemeietori al lavrei”. Afirmația nu poate fi susținută. Dacă ar fi să admitem stăreția lui Siluan 1422-1439 am face-o în favoarea introducerii lui *Calist*, care în 1445 era episcop-mitropolit la Roman. În acest caz Siluan ar fi putut avea două stăreții, cea de a doua la scurtă vreme după cea dintîi și care a durat pînă în 1448. Prima stăreție va fi început înainte de 2 martie 1422 (DRH, vol. I, doc. 50, p. 73-75, 1422 (6930), martie 2, Neamț). Siluan apare și în documente din anii 1427, 1429 și 1430 (DRH, vol. I, doc. 67, p. 98-99, 1427 (6935) septembrie 14, Suceava; doc. 93, p. 139-141, 1429 (6937) septembrie, Suceava; doc. 100, p. 147-149, 1430 (6938), decembrie 22, Suceava). Abia după optsprezece ani apare un alt document în care se pomenește numele Siluan la Neamț (DRH, vol. I, doc. 289, p. 413, 1448 (6956), înainte de octombrie 10). Stăreția la Neamț a lui Siluan, cu întreruperea, eventuală, de care am amintit, a fost destul de lungă: aproape un sfert de secol. Dacă va fi stărețit pînă în 1448, în vremea lui, la 16 iulie 1447, a fost înmormîntat la Neamț, trupul decapitat, al lui Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun. Prin Epitaful sau Aerul din 1437 Siluan a intrat în istoria artei cu o piesă care „dovedește existența — încă

16. Teoctist I 1448-1451/1452 ajunge mitropolit al Moldovei¹⁷.
17. Simon 1451/1452-1463/1464¹⁸.
18. Ioasaf 1464-1469/1470. Un timp a condus mănăstirile Neamț și Putna, ca oarecînd Domentian Neamț și Bistrița¹⁹.
19. Siluan III 1470-1482 a făcut parte din sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare; la 29 august 1472 cutremurul a făcut impracticabilă biserica de piatră din secolul al XIV-lea și tot în vremea stăreției lui, luptele de la Valea Albă-Războieni din 1476 au extins suferințele și la Mănăstirea Neamț, fiind incendiată²⁰.
20. Pimen III 1482-1485²¹.
21. Ilarie I 1485--1486²².
22. Silvestru I 1486 (?).
23. Teoctist II 1486/1487-1500 (înainte de 17 martie) cînd se află episcop la Roman, de unde în 1508 trece mitropolit al Moldovei. În timpul lui Teoctist s-a ridicat Biserica „Înălțarea” ctitorie a lui Ștefan cel Mare sfințită la 14 noiembrie 1497²³.

din acea vreme — a unui stil încheiat, dincolo de căutările de început” (M. A. Musicescu, *Broderea din Moldova în veacurile XV-XVIII*, în „Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.”, București, 1958, p. 152-153).

17. Gheorghe I. Moisescu..., *op. cit.*, deși la p. 273 prezintă sub forma probabilă „poate” că a fost egumen la Neamț, la p. 232 afirmă că Teoctist a fost „călugăr și stareț la Neamț”; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, consideră pe Teoctist ca un ucenic al lui Iosif Mușat; el a întemeiat la Neamț, școală de grămătică; în vremea stăreției lui, Ștefan cel Mare ar fi venit la Neamț, și a învățat aici școală; înmormîntat la Putna, (Mircea Păcurariu, *Listele cronologice*, p. 332).

18. DRH, vol. II, doc. 19, 1452 (6960), septembrie 7, Suceava, p. 21-22.

19. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, fixează egumenia lui Simon 1452-1470. Ca și alte lucrări și pomelnice din trecut și Narcis Crețulescu omite stăreția la Neamț a lui Ioasaf, care în 1469 a fost transferat la Putna de Ștefan cel Mare (Gheorghe I. Moisescu..., *op. cit.*, p. 273 afirmă: „Ioasaf trecut la Putna în 1469”). În 1464 Ioasaf era la Neamț (DRH, vol. II, doc. 123, 1464 (6972), septembrie 12, Suceava, p. 176-178). Un document din 1468 îl arată pe Ioasaf ca stareț la Putna (DRH, vol. II, doc. 155, 1468 (6976), octombrie 2, Suceava p. 227-230). În schimb două documente din 1470 îl citează pe Ioasaf și la Neamț și la Putna (DRH, vol. II, doc. 162, 1470 (6978), februarie 8, Suceava, p. 239-241, îl arată la Putna, iar doc. 163, 1470 (6978), iulie 18, Suceava, p. 251-253 îl amintește la Neamț). Cum, în același an, 1470, documentele: 163, 1470 (6978), aprilie 1, Suceava, p. 241-243; 164, 1470 (6978), aprilie 1, Suceava, p. 243-244; 165, 1470 (6978), mai 7, Suceava, p. 245-247; doc. 166, 1470 (6978), 28, Suceava, p. 247-249, îl arată pe Siluan ca egumen la Neamț conchidem că Ioasaf a condus, în perioada 1468-1470 și Mănăstirea Neamț și Mănăstirea Putna, lucru necesar pentru scopul care se urmărea: de a se face și la Putna o mănăstire cărturărească.

20. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, pune stăreția lui Siluan pînă în 1487, considerîndu-o după cea a lui Simon, neglijînd stăreția lui Ioasaf.

21. DRH, vol. II, doc. 245, 1482 (6990), mai 9, Suceava, p. 373-375. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 22, în 1485 îl arată pomenit pe Pimen înscris pe un clopot.

22. S. Reli, *op. cit.*, p. 351; Gheorghe I. Moisescu..., *op. cit.*, p. 273.

23. DIR, vol. II, București, 1954, doc. 75, 1487 (6995), noiembrie 1, Su-

24. Macarie II 1500 (după 17 martie)-1508 ajunge episcop la Roman²⁴.
25. Partenie I 1508-1514²⁵.
26. Dorotei I 1514 (decembrie)-1518 cînd trece episcop la Roman²⁶.
27. Partenie I a doua oară 1518-1523.
28. Macarie III 1523-1531 cronicarul ajuns episcop la Roman²⁷.
29. Gherman II 1527 (martie 15) (poate un loctiitor a lui Macarie)²⁸.
30. Anastasie 1528 (ianuarie 16) (poate un loctiitor al lui Macarie)²⁹.
31. Teodosie I 1531-1534 ajuns episcop la Rădăuți³⁰.
32. Hariton 1534-1536³¹.
33. Grigore — 1552 ajuns mitropolit al Moldovei³².
34. E [I]ftimie 1552/1553-1566 (?) cronicarul, a ajuns vlădică în Transilvania la Alba Iulia și Vad și, pentru foarte scurt timp la Roman (?)³³.
35. Evloghie II 1556-1560(?)³⁴.
36. Spiridon 1560³⁵.
37. Serafim — 1591 — (?)³⁶.
38. Isaia I 1597 — (?)³⁷.

ceava, p. 75-76 face amintire de Teoclist egumenul Neamțului, lucru care se repetă și în doc. 286, 1500 (7008), martie 17, Iași, 306-307.

24. DIR, vol. I, (1501-1550), doc. 34, 1503 (7011), septembrie 30, Suceava și doc. 64, 1508 (7016), februarie 2, Iași, 69-70, sînt cele care amintesc de Macarie la Neamț.

25. Ms. 154, f. 18 v pune paretisirea lui Partenie la 17 decembrie 1514. DIR, vol. I, doc. 123, 1518 (7026), decembrie 26, Suceava, p. 131-134 amintește de un Partenie, ceea ce ne face să considerăm că Partenie a fost egumen în două rînduri.

26. DIR, vol. I, doc. 92, 1514 (7022), decembrie 17, 93-94.

27. Gheorghe I. Moiescu..., *op. cit.*, p. 434; Nestor Vornicescu, *Relații bisericesti-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918*, „MMS”, XLIV (1968), nr. 11-12, p. 668.

28. DIR, vol. I, doc. 207, 1527 (7035), martie 15, Huși, p. 235-236.

29. Anastasie în DIR, vol. I, doc. 217, 1528 (7036), ianuarie 16, Suceava.

30. *Istoria M. Neamț, 1857*, înscrie un egumen Teodosie.

31. DIR, vol. II, veacul XVII (1611-1615), p. 185, 1614/15, (7123), decembrie 12, Iași, vorbește de un egumen la Neamț în 1614/15 și, în acest caz, ar urma să mai fie un Hariton în secolul al XVII-lea altul decît cel din secolul al XVI-lea.

32. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 20.

33. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 668-671; D. Constantinescu, *Ștefan Mițgă „Voievod” și vremea sa. Contribuții la istoria politică a Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. XX (vol. III seria nouă), Iași, 1947, p. 231.

34. Narcis Crețulescu, *op. cit.*, p. 346.

35. DIR, vol. II, veac XVI (1551-1570), doc. 144, 1560 (7068), mai, p. 151.

36. DIR, vol. IV, veac XVI (1591-1600), doc. 41, 1591 (7100), septembrie 1, Suceava; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 63, consideră egumenatul lui Serafim 1592-1624, ceea ce pare prea mult.

37. DIR, vol. IV, secolul XVI (1591-1600), doc. 229, 1597 (7105), iunie 18, p. 172.

SECOLUL XVII

39. Teofil	1601 — (?) ³⁸ .
40. Pavel I	înainte de 1613, în 1613 trece episcop la Roman ³⁹ .
41. Ioachim I	1624 (martie 8) — 1629 ⁴⁰ .
42. Ioan I	1629 (iunie) — 16... (?) ⁴¹ .
43. Siluan IV	1630 (?) —.
44. Ioachim II	1639 ianuarie 23-1650.
45. Teofil (Tofil)	1650/1651 —... ⁴² .
46. Dosoftei (Dosoftei) I	1661 ianuarie 23... ⁴³
47. Ioil	1661-(1671) (?).
48. Ghenadie	— 1668.
49. Ioan II	1668 mai 5-1671 (?).
50. Mihail I	1671/1683 ⁴⁴ .
51. Simion	1675 (?) —...
52. Paladi	1682/1683.
53. Efrem I	1683-1691 ⁴⁵ .
54. Ioan III	1691-1702 ⁴⁶ .

SECOLUL XVIII

55. Pahomie	1702-1704, transilvănean, episcop la Roman din ianuarie 1707 ⁴⁷ .
56. Macarie IV	1704-1706 ⁴⁸ .
57. Isaia II Caragea	1706-1710 ⁴⁹ .
58. Ghenadie	1710-1715 ⁵⁰ .

38. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 36; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 21. Este după cât se pare o confuzie cu Teofil din anii 1650-1651.

39. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 335, 339. În timpul retragerii la Neamț, ca și înainte de a fi episcop, va fi egumenit la Neamț unde își are și mormîntul.

40. *Istoria M. Neamț, 1857*.

41. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 21. Se pare că a întrerupt pentru un timp scurt egumenia lui Ioan. Despre Ioan, *Istoria M. Neamț, 1857*, arată că în vremea lui la 1633, tâlharii au prădat argintăria mănăstirii.

42. Între 1650-1683 sînt greuțaji în fixarea persoanelor. Despre Teofil sau Tohil și despre Ghenadie se vorbește într-un act de „tocmală“ a unor vii al lui Miron Costin 1667-1671, iulie 12, Iași (Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol. 1658-1738* (III), Extras din „Anuarul Institutului de istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, X, 1973, Iași, p. 414).

43. D. Constantinescu, „*Cînd s-a ridicat Constantin Șerban voievod...*“, „MMS“, XLIV (1968), nr. 1-2, p. 85-87. La 23 ianuarie 1661 este citat și Dosoftei, egumenul de Neamț. Dosoftei a fost duhovnicul mitropolitului Varlaam.

44. Între 1671-1683 sînt contradicții între pomelnice și istoria mănăstirii Neamț. Se pare că egumenia lui Mihail a avut unele întreruperi.

45. *Istoria M. Neamț, 1857*, pune egumenia lui Efrem de la 12 decembrie 1683.

46. *Istoria M. Neamț, 1857*, nota 44 arată că în vremea lui Ioan „mănăstirea a fost pustie 3 ani“.

47. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 673. A întemeiat Schitul Pocrov.

48. Gheorghe I. Moisescu..., *op. cit.*, vol. II, p. 172; Irineu Crăciunaș, *Episcopul Pahomie al Romanului*, „MMS“, XXXV (1959), nr. 9-12, p. 630.

49. Egumenatului Isaia Caragea este învăluit de incertitudini. Din datele existente, concluzia este că a stărețit în trei rînduri.

50. Ms. 171, propune două egumenii pentru Ghenadie.

59. Mihail II 1715
 60. Isaia II Caragea 1715-1716 — a doua oară, paretisit
 61. Ghenadie 1716 — a doua oară.
 62. Varlaam I 1716-...⁵¹. Ajunge episcop la Huși și apoi la Rădăuți.
 63. Ghedeon I 1719 —...
 64. Varlaam I 1719-17 iulie 1720.
 65. Paisie I 1720-1721.
 66. Isachie 1721-1722⁵².
 67. Isaia II Caragea 1722-1725 — a treia oară
 68. Teofil 1725 (decembrie 20) — 1734 — episcop la Huși și Roman⁵³.
 69. Ghedeon II 1734-1742⁵⁴.
 70. Lazăr Ursu 1724-1744 februarie⁵⁵.
 71. Macarie V 1744-1746⁵⁶.
 72. Ioanichie I 1746-15 septembrie 1747 când trece episcop la Roman.⁵⁷
 73. Ghedeon III
 Dingă 15 septembrie 1747-1749.
 74. Grigore II Dingă 1749-1751.
 75. Gheorghe 1751 (?) —...⁵⁸.
 76. Nicanor 1751-1756⁵⁹.
 77. Nicolae 1756-1758; fratele episcopului Ioanichie⁶⁰.
 78. Grigorie III
 Blebea 20 iunie 1758-1759.
 79. Avraam 1759 (ianuarie 23) — 1760.
 80. Sava 1760 (februarie) — 1762.
 81. Ioanichie II 1762-1764⁶¹.

51. Melchisedek, *Cronica Hușilor și a Episcopiei*, București, 1869, p. 206.

52. Ms. 171, p. 346-347.

53. *Istoria M. Neamț, 1857*; Ms. 195, f. 12 v, a făcut cheltuială pentru întărirea zidului împrejurul mănăstirii și chilii.

54. Ms. 171; *Istoria M. Neamț, 1857*, face distincție între Ghedeon Dingă și Grigore Dingă, paretisit în 1751; Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 22, consideră una și aceeași persoană „Ghedeon (Grigore) Dingă 1747-1751”. Ghedeon Dingă a fost candidat la Episcopia Rădăuți în 1750.

55. C. Voicescu, *Schitul Pocrov și importanța lui pentru viața și cultura bisericească din Moldova în secolul al XVIII-lea* „BOR”, (1972), nr. 7-8, p. 822.

Iubitor de carte românească, l-a crescut pe Iacob Stamati; a fost candidat la Episcopia Rădăuți în 1750; semnează actele sinodului de la Iași 1752, împotriva ierarhilor străini.

56. *Istoria M. Neamț, 1857*.

57. Ms. 195, f. 12 v. Ctitorul Schitului Vovidenia.

58. Tipăritură slavonă, nr. 1017, în Biblioteca M. Neamț, într-o însemnare citează pe „Gheorghe proinegumen Neamțu — 7259 (1751) mart[ie] 22”.

59. *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966, p. 324. După Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 22, stăreția lui Nicanor ar fi fost întreruptă în 1753 de un Teofan, poate un locuitor temporar.

60. Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol* (IV) (1596-1860)..., act. 17, 1756 (7264), august 20, Iași, p. 250 (16).

61. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 22, se face confuzie cu Ioanichie din 1746-1747.

82. Iorest 1764 —...⁶².
 83. Varlam II Dingă septembrie 1764-1766⁶³.
 84. Ioasaf II 1766-1771 (?)⁶⁴.
 85. Sofronie III 1771 (4 martie) — 1776⁶⁵.
 86. Venedict I Dingă 1776-1779⁶⁶.
 87. Ioasaf II 1779 —... a doua oară.
 88. Varlaam II Dingă 1779 —... a doua oară.
 89. Paisie II Velicovschi august 1779 — noiembrie 1794⁶⁷.
 90. Sofronie IV 1794-1800⁶⁸.

SECOLUL XIX

91. Dorothei (Dorothei) II 1800-1802⁶⁹.
 92. Sofronie IV 1802-† 3 mai 1805.
 93. Dosithei (Dorothei) II mai 1805-1808/1809 (ianuarie)⁷⁰.
 94. Ioan IV 1808/1809-1812⁷¹.
 95. Silvestru 1812-1818⁷².
 96. Ilarie III 1818-1823⁷³.
 97. Dometian 1823-1834⁷⁴.

62. *Istoria M. Neamț, 1857*, Iorest urmează după Ioanichie în 1764 când se și parețisește.

63. Ms. 172, f. 15 v. În schimnicie a purtat numele de Vasile. În august 1779 a predat stăreția Neamțului lui Paisie Velicovschi.

64. Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni: Iacov Stamati (1749-1803)*, Iași, 1946, p. 53, consideră pe Ioasaf ca fost duhovnic al mitropolitului Iacob Stamati și a fost stareț la Neamț în două rânduri; a fost și candidat la Episcopia Hușilor (Melchisedek, *Cronica Hușilor...*, p. 371).

65. Ms. 171. Sofronie este rinduit după Varlaam Dingă 1771. În acest manuscris Ioasaf este înscris cu o singură stăreție la 1779, înainte de a treia stăreție a lui Varlaam Dingă.

66. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 38. Venedict sau Venidict este în cazul de față una și aceeași persoană.

67. Nicodim Patriarhul României, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțu din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*. Traducere după Protoiereul Serghie Cefericov, M. Neamț, 1943.

68. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 67.

69. *Ibidem*, p. 67.

70. Dorothei sau Dosothei Calmuschi are meritul de a fi pus în lucrare tipografia mănăstirii Neamț, în 1807. (N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 67).

71. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 67. Ioan s-a schimnicit cu numele de Iachint.

72. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 680. Din tipografia mănăstirii în timpul starețului Silvestru au ieșit mai multe titluri de lucrări religioase; pe peretele de sud al bisericii înălțarea, în exterior, s-a pictat istoria cu minunile „Acatistul Maicii Domnului“.

73. Ilarie Cernovschi de origine bucovinean a continuat cu o bogată activitate constructivă ceea ce mai rămăsese de făcut de la stareții anteriori; în tipografie s-a realizat cea mai frumoasă lucrare grafică „Evanghelia“ din 1821 (Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, tom. III, fasc. III-VII, 1817-1830, p. 380).

74. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 686. Tipografia a scos în timpul lui Dometian mai multe lucrări religioase; în 1825 a apărut „Scrisoarea Moldovei“ a lui Dimitrie Cantemir.

98. Neonil 23 octombrie 1834-1[12] noiembrie 1835 ⁷⁵.
99. Mardarie 12 noiembrie 1835-10 aprilie 1838 ⁷⁶.
100. Neonil
a doua oară 11 aprilie 1838-27 decembrie 1839.
101. Mardarie
a doua oară 27 decembrie 1839-15 mai 1840.
102. Venedict II 16 mai 1840-18 iunie 1843 ⁷⁷.
103. Neonil
a treia oară 19 iunie 1843-16 octombrie 1853.
104. Nathanail 17 octombrie 1853-2 februarie 1855 ⁷⁸.
105. Antonie Dumbravă loctiitor 24 februarie-29 mai 1855 ⁷⁹.
106. Dionisie I Romano mai-iunie 1855-20 iulie 1856 ⁸⁰.
107. Gherasim Miron iulie 1856-iulie 1860 ⁸¹.
108. Isichie 20 iulie 1860-14 noiembrie 1860 loctiitor ⁸².
109. Timotei Ionescu 14 noiembrie 1860-† 7 iunie 1887 ⁸³.
110. Teodosie II Florescu iunie 1887-† 13 august 1892.
111. Anania Petrescu 15 august-8 septembrie 1892 loctiitor.
112. Isaia III Persiceanu 1892-(11 octombrie)-1 iunie 1893 ⁸⁴.
113. Antim Boca și Daniil Tomescu loctiitori iunie 1893.
114. Teodor[it] Badenschi 1893-1899 ⁸⁵.
115. Grigore Ștefănescu 14 noiembrie 1899, demisionat.
116. Veniamin Nițescu 1899-octombrie 1902 ⁸⁶.

SECOLUL XX

117. Narcis Crețulescu 24 octombrie 1902-1909 ⁸⁷.

75. Partenie Apetrei, *Arhimandritul Neonil*, „MMS“, LII (1976), nr. 7-8, p. 550-562. A candidat la Episcopia Romanului și la Mitropolia Moldovei; pe lângă activitatea constructivă stăreția lui Neonil s-a remarcat printr-o bogată activitate tipografică.

76. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 79. În vremea lui Mardarie s-a ridicat Aghezmătarul.

77. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 687.

78. *Istoria M. Neamț, 1857*.

79. A fost stareț al mănăstirii Bogdana, județul Bacău.

80. Nestor Vornicescu, *op. cit.*, p. 692-696.

81. N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 94.

82. A fost egumen la Mănăstirea Secu.

83. Ms. 195, f. 27; N. Iorga, *Mănăstirea Neamț...*, p. 102.

84. A fost superiorul Capelei Ortodoxe Române din Paris — 1872-1876; cu bune aprecieri din partea lui Wladimir Guettée (Niculae M. Popescu, *Corespondența lui Iosif Gheorghian cu Wladimir Guettée* „BOR“, LXII (1944), nr. 7-12, p. 262-313).

85. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 63.

86. N. Iorga, *Pagini alese*, București, 1965, vol. I, p. 137.

87. Nestor Vornicescu, *Arhiereul Narcis Crețulescu-Botoșăneanul* (1835-1913), „MMS“, XXXV (1959), nr. 5-6, p. 332-343.

118. Valerie Moglan 1909-1912. Aajuns Arhiereu ⁸⁸.
119. Teoctist III
Stupcanu 1913-1914, 17 aprilie ⁸⁹.
120. Evghenie
Ungureanu 1914-1916 martie ⁹⁰.
121. Meletie Nicuță 1916-1919 (?) ⁹¹.
122. Daniil Ciubotaru 1919-1923 ⁹².
123. Nicodim
Munteanu 1923, (interimat) episcop, mitropolit și Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române ⁹³; stareț plin august 1924-mai 1925.
124. Valerie Moglan
a doua oară 1923.
125. Meletie Nicuță
a doua oară 1923-1924 luna iulie.
126. Daniil Ciubotaru a doua oară 1925-1927.
127. Nicodim Munteanu a doua oară 1927-1935 ianuarie/februarie.
128. Valerie Moglan
a treia oară 1935/1936.
129. Melchisedec
Dumitriu 2 iulie 1936-1940 ⁹⁴.
130. Eugen Laiu
o singură zi 1940 ⁹⁵, luna noiembrie.
131. Victorin Ursachi (Ursache) 1940-1944 ⁹⁶.

88. Dionisie I. Udișteanu, *Gratul evlaviei străbune I Inscipții și însemnări de la Secu*, Cernica, 1940, p. XXVII-XXIX, XLI.

89. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 64.

90. În anii 1903-1910 a fost trimis de Mitropolia Moldovei ca preot misionar în Canada (*Înalta misiune ortodoxă română în Canada cuprinzând activitatea personală a Prea Cuvioșiei sale Arhimandritul Evghenie Ungureanul, de la Mănăstirea Neamț în anii 1903-1910*, P. Neamț, 1910).

91. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 64.

92. Împreună cu alți nevoitori nemțeni a adus o tipografie cu caractere latine, cu care s-a început o etapă nouă în activitatea tipografică nemțană.

93. Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 65-71; Sc. Porcescu, *Patriarhul Nicodim. Trei decenii de la moartea sa (1948-1978)*, p. 355-359; I. Ivan, *Patriarhul Nicodim și Mănăstirea Neamț*, p. 360-367, „MMS”, LIV (1978), nr. 3-4.

94. A stărețit în trei rînduri. Înmormîntat în cimitirul mănăstirii Neamț († 23 mai 1975).

95. Arhiereu cu titlul „Suceveanul”, (Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 332, 347, 329); I. Crăciunaș, *Arhiereul Eugeniu Laiu*, (6. VI. 1894-1. IV. 1967), „MMS”, XLIII (1967), nr. 3-4, p. 332-334.

96. Mircea Păcurariu, *Listele cronologice...*, p. 352.

132. Galaction 1944-1945.
133. Haralambie
Vasilache 1945-1946 ⁹⁷.
134. Comisie interimară formată din :
Vasian Scripcă-Secu,
Demostene Tebeica și
Victor Ojog 20 iulie-1 august 1946.
135. Melchisedec
Dumitriu a
doua oară 1 august 1946-26 octombrie 1950.
136. Pavel II Șarpe 26 octombrie 1950-9 octombrie 1951 ⁹⁸.
137. Melchisedec
Dumitriu a
treia oară 9 octombrie 1951 - septembrie 1957.
138. Partenie II
Bușcu locuitor septembrie-15 noiembrie 1957 ⁹⁹.
139. Dionisie II Velea 15 noiembrie 1957-31 martie 1966 ¹⁰⁰.
140. Nestor Vornicescu
1 aprilie 1966-31 decembrie 1970. Mitropolit
al Olteniei ¹⁰¹.
141. Firmilian Olaru locuitor 1969/1970 ¹⁰².
142. Epifanie No-
rocel 1 ianuarie 1971-noiembrie 1975. Episcop-vicar
la Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos ¹⁰³.
143. Efrem II
Chișcariu 15 noiembrie 1975- ¹⁰⁴.

97. A murit în anul 1962. În anii 1951-1959 a stat la Schitul Pocrov.

98. A fost profesor și director al seminarului monahal din Mănăstirea Neamț, după februarie 1949 — august 1952.

99. Fost exarh al Arhiepiscopiei Iași; † 4 ianuarie 1973.

100. În stăreția Arhimandritului Dionisie Velea s-a terminat lucrarea de restaurare a mănăstirii Neamț și s-a pictat Biserica Sfântul Gheorghe de către pictorul bisericesc N. Stoica.

101. *Înalt Prea Sfințitul Nestor Vornicescu, noul Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei. Alegerea, cercetarea canonică, recunoașterea prezidențială și intronizarea*, „MO”, XXX (1978), nr. 4-6, p. 235-286.

102. Bibliotecar al mănăstirii, cu aplicații la sculptura crucițelor și medalioanelor.

103. C. Buzdugan, *Ridicarea Eparhiei Dunării de Jos la treapta de Arhiepiscopie, Înălțarea P. S. Episcop Antim la rangul de Arhiepiscop al Tomisului și Dunării de Jos și alegerea, hirotonia și instalarea P. S. Epifanie Tomitanul ca Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos*, „MMS”, LI (1975), nr. 9-12, p. 652-667.

104. *Noul stareț al Mănăstirii Neamț*, (T. M.), „MMS”, LI (1975), nr. 8-12, p. 824-825.

MENȚIUNI LITERARE DESPRE MĂNĂSTIREA NEAMȚ

Atît pentru locuitorii, îndeosebi dreptcredincioși, din satele învecinate, cît și pentru vizitatorii regiunii Neamț, complexul monumental Mănăstirea Neamț constituie un obiectiv care atrage, care impresionează în mod deosebit. Peisajul este pitoresc și reconfortant. Minunăția naturală din jurul vechii ctitorii prilejuiește idei, sentimente, reflecții.

În cugetul celui ce se află în preajma monumentului apar figuri de voievozi apărători de țară și de datini, ierarhi care au agonisit, în mănăstire, pregătire cărturărească, monahi care s-au remarcat prin hărnicie, pietate și smerenie. Lucrarea și misiunea îndeplinite, odinioară, cu prisos de roade, în această așezare călugărească — vatră de cultură, loc de odihnă sau de apărare și, mai mult ca orice, locaș de închinare — au generat comentarii, observații, aprecieri, reflecții consemnate în diferite opere literare. Însemnările și mențiunile literare în legătură cu Mănăstirea Neamț, alături de „cărțile“ domnești și chiriarhale, referitoare la complexul monumental și la lucrarea variată și multilaterală a mănăstirii, ajută la cunoașterea temeinică a monumentului și a rolului îndeplinit de toți cei ce au lucrat la umbra zidurilor sale.

Redăm, doar, cîteva însemnări ale cronicarilor și călătorilor, cum și unele impresii și observații ale scriitorilor români, presărate în operele lor literare. Astfel, cronicarul *Ion Neculce* scrie în letopiseșul său că, în anul 1733, „îndemnatu-s-au Grigori Vodă anume că merge la plimbare la Prigoreni la mine Vornicul Ion Neculce și la Ruginoasa la Hatmanul Sturdza. Iar de la Prigoreni au trecut la Roman și de la Roman au mers la Mănăstirea Neamțul. Și au scos icoana din mănăstire și s-au închinat foarte frumos, cît se mira oamenii lui Grigori Vodă. Și călugării de la mănăstire zicea că niciodată nu s-au închinat acea sfîntă icoană ca atunce așa de frumos“.

✠ La Mănăstirea Neamț, mai cu seamă la sărbătoarea Înălțarea Domnului, hramul bisericii, sosesc credincioși din împrejurimi și din regiuni mai îndepărtate, unii din Transilvania, Bucovina și din Iași, încît se poate spune că această vatră călugărească a contribuit la cunoașterea și închegarea legăturilor frățești ale românilor. ✠ Pentru a asista la slujba hramului veneau la Neamț, chiar străini dreptcredincioși. Pe cînd în fruntea mănăstirii se afla starețul Paisie, un boier, *Constantin Caragea*, a plecat din Pașcani, la această mănăstire spre a lua parte la hram. El a notat că a trecut „... prin prea frumoase înfătoșări de locuri cu dealuri împodobite cu tot felul de pomi și copaci de pădure și brazi, și cu șesuri nu tocmai întinse și împodobite cu toate felurile de flori și udate de ape minunate prea dulci și pline de gust, am ajuns în aceeași zi spre sară la sfînta mănăstire, unde au sunat îndată clopotele, cinste deosebită care se face Domnilor și celor dintîi dintre boieri, și am găsit pe Prea Cuviosul *chir Paisie* stînd afară de poarta mănăstirii cu camilafca și rasa lui și cu vreo cinci-

zeci de călugări de-ai lui îmbrăcați tot așa, care stăteau rînduiți să ne întîmpine..."¹. Pelerinul se referă, în continuare, în notele sale, la ctitoria principală a mănăstirii, la personalitatea stareșului Paisie și la proverbiale ospitalitate a călugărilor nemțeni.

Stareșul Paisie a trecut de la Mănăstirea Secu la Mănăstirea Neamț, cu o parte din ucenicii săi, la îndemnul și „luminata poruncă“ a domnitorului Costache Moruzi, în august 1779. Printr-o scrisoare adresată domnitorului, Paisie îi dezvăluie zbuiciumul său sufletesc la primirea poruncii de a se muta la Neamț, cum și ceremonialul cu care a fost primit: „... ne-au primit cu întîmpinare frumoasă părinții mănăstirii Neamțului, cu rînduială ce mi s-au părut și mai presus decît mi se cădea, cu trasul clopotelor, cu preoții, cu diaconii, și m-au dus în sfînta biserică cîntînd irmosul Maicei lui Dumnezeu, și după obișnuita închinăciune la sfintele și cinstitele icoane, am arătat sfințiilor sale părinților cum că venirea mea la această sfîntă mănăstire n-au fost după căutarea sau voirea mea, ci după hotărîrea și porunca Măriei Sale și a Preasfințitului Stăpîn“².

Prin 1837-1838, un călător rus, *Partenie*, a vizitat mai multe mănăstiri din Moldova. „Mănăstirea Neamțului, scrie el, e chiar la intrarea munților Carpați, pe o vale largă și deschisă, într-un foarte frumos loc. De trei părți înconjurată cu munți, care, deși nu-s înalți totuși înclinați, iar în partea de răsărit cu o vale deschisă pînă la firgusorul Neamț, pînă unde duce o cale cam de două ceasuri și jumătate. Mănăstirea e un patruleter cu ziduri de piatră și cu chilii în trei etaje. În mijloc, trei biserici, una mare și două mai mici (în realitate este numai una; poate a avut în vedere un paraclis). Cea mare cu hramul Înălțarea Domnului de unde se cheamă mănăstirea Înălțării de la Neamț. Biserica mare e frumos împodobită și toată zugrăvită cu icoane în stil grecesc și pe dinăuntru și pe dinafară. În partea stîngă, la mijlocul bisericii, este tronul icoanei făcătoare de minuni a Maicii Domnului; pe aceeași icoană pe partea cealaltă e zugrăvit Sf. mare mucenic Gheorghe... Mai este o biserică clădită toată cu cupole și cruci. În partea de răsărit miază-zi se află trapeza mare și largă a frățimii. Poarta mănăstirii toată e pictată cu icoane.

La poartă o clopotniță mare cu clopote și ceas. În jurul mănăstirii sînt construite, asemenea unui oraș mare, dependențele mănăstirii. Mai întîi bolnița, asemenea unei mănăstiri, cu biserică și cu clopotniță. După aceea, case pentru oaspeți, grajduri, șoproane, diferite fabrici, diferite ateliere și o mulțime de chilii retrase, cu grădini și cu pomi roditori, multe schituri și biserici cu clopotnițe, asemenea bisericilor cu popor și prin toate se face slujbă în fiecare zi. Cu drept cuvînt, această mănăstire a Neamțului e ca un oraș mare și frumos“³. Fiind călugăr, Partenie a dat, în însemnările sale, și cîteva date în legătură cu obștea monahală de la Neamț și cu stilul vieții călugărești din mănăstire.

Referindu-se la Mănăstirea Neamț, scriitorul *Costache Negruzzi*, în Scrisoarea VI, *Catacombele Mănăstirii Neamțu*, scrie, înfrîurit de unele tradiții care circulau în Moldova, că Alexandru cel Bun a

1. N. Iorga, *Mănăstirea Neamțului*, p. 58.

2. *Ibidem*, p. 51.

3. Gh. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 347.

zidit „la 1402 o bisericuță de lemn în cinstea S[fințului] Ioan Teologul pe lângă care se adunară cîțiva monahi.... După trecerea mai de un veac, Ștefan Marele văzind că s-a mărit numărul călugărilor, începu a zidi la anul 1497, lângă bisericuța lui Alexandru Vodă, o altă biserică mare de piatră cu hramul Înălțării“. În continuare, scriitorul arată că în locul bisericuței de lemn din vremea lui Alexandru cel Bun s-a zidit, în secolul XIX, o biserică din piatră sub care se află un osuar unde sînt orînduite osemintele celor răposați, după ce sînt dezhumate. Între tidvele păstrate în acest osuar se află și acela al prietenei lui Pușkin, „greaca cea frumoasă — numită Calipso“. Costache Negruzzi se ocupă de drama acestei tinere, pe care a cunoscut-o la Chișinău în anul 1822, în *Scrisoarea VII, Calipso*. Această tînără, după moartea lui Pușkin, ar fi ajuns la Mănăstirea Neamț, unde s-a călugărit și ar fi murit acolo.

În „Albina românească“ nr. 97/1846 apărea un foileton cu titlul *Un pelerinaj*⁴ prin care cunoaștem cum se desfășura viața călugărească în mănăstirea Neamț; „...La eșirea din păduricea frumoasă a stejărișului, ce ca un parc încongiură monastirea și coloniile sale, se ridică perdeaua neguroasă, crucele de pe turnurile bisericilor străluciră de odată și sunetul aramei minea începutul Liturghiei. Nu tîrziu ajunsei înaintea altarului unde toți călugării adunați împlinea îndatoririle chemării sale. Proiestosul monastirii venerabilul părinte *Neonil*, deși cu trupul ferecat la așternutul durerii, cu cugetul cel evlavios una în acele minute a sale rugă cătră acele a poporului monahal, cînd cealalt timp a zilei îl consfințește îngrijirilor pentru administrarea morală și materială ale istui adăpost măreț, unic în felul său, și pe a căruia poartă pentru toți cealaltă este săpată zicerea:

„Ale lumii grije lasă

„Omul care pe aici pasă“ !

Prin asemenea îngrijire s-au introdus pentru monastire multe însemnătoare îmbunătățiri. Cunosînd îndatorirea monahilor carii cu fapta și cu cuvîntul trebuie să păsească în fruntea poporului spre a sa povățuire, de cîțiva ani pâr. protosin. *Neofit* au deschis pentru monahii tineri o școală spre învățatura limbii eline și înțelegerea scriptelor Sfinților Părinți. Modul viețuirii și sistema monahică desparte pe cei din afară de cei din năuntru dar mijlocitoriu între dînșii și oaspeți este arhondariul, care sarcină cu vrednicie de cîțiva ani poartă cunoscutul părintele *Cozma*. Sub călăuzirea acestuia am vizitat cele mai interesante părți a politiei monahice și m-am cuprins de mirare văzînd în un an adăogite noi zidiri mărețe cătră acest așezămînt. Între aceste mai cu samă este aceea hărăzită pentru bătrînețele și neputința monahilor. Asta casă de sanatate (are) trapezar, paraclis, grădină și toată economia casnică.

Aice veteranii părinți cari petrecuse viața în scherciții ostentoare a tagmei lor, agiungînd la neputință au toată îndeminarea de a urma a lor viață contemplativă și a se îndeletnici cu cultura plan-

4. Semnat I. I. (?).

telor vindecătoare de care sînt acoperite straturile grădinei aflătoare în fața acestei mari zidiri.

O altă casă nu mai puțin măreață... este menită a cuprinde toate lucrurile de arte și manufacturi, cu care să îndeletnicesc, în oarele de repaos, frații cei tineri. Aici este tipografia cu presa cea repede, legătoria cărților, cusutoria și ciobotăria căci precum cugețul călugărilor trebuie să fie dispărțit de valurile lumii, de asemenea, a lor nevoi materiale se întîmpină întru toate cu lucrările din năuntru, ale adăpostului lor.

Nici îndeletnicirile literare nu rămîn aici uitate încît privește trebuința, părintele diaconul *Gavril*, tînăr studios, se ocupă cu adunarea materiei pentru compunerea istoriei mănăstirii, carte pe cît interesantă pe atîta de nevoie...“.

★

„Foiletonul Zimbrului“ nr. 21/1855 publica un bogat articol⁵, referitor la mănăstirea Neamț, din care extragem: „...în monastirea Neamțului sînt patru instituțiuni însemnate: bolnița bătrînilor, bolnița nebunilor, o tipografie și o fabrică de postav ...ar fi de dorit ca odată cu îmbunătățirea tipografiei, să o vedem și mai bine utilizată... Viața în acest sfînt lăcaș este comunală; nimeni nu este plătit nici pentru munca sa nici pentru sarcina ce poartă. Masa este comună; toți mîinacă la un loc și fără distincțiune, afară de bătrîni și neputincioși cărora li se dau porțiuni pe la chiliile lor. Îmbrăcăminte, încălțăminte și orice este de nevoie primește fiește care din depozitele generale ale monastirei... cuhnea cea mare gătește bucate cît se poate de bine“.

Un articol asemănător dar cu unele accente critice, apărea și în „Gazeta de Moldavia“ nr. 40/1855⁶, din care redăm: „...Între asemenea așezăminte, unul din cele mai însemnătoare este monastirea germanului (?), numită Neamțul, care în privirea întinderei și a înavuțirei, cu dreptul se poate asemena cu una din cele mai renumite monastiri ale Ispaniei... pe lîngă ajutorurile ce face celor neputincioși, practică cătră călători și vizitatori o ospitalitate patriarhală iar sub administrarea celui din urmă al ei proestos, vrednicul de aducere aminte arhimandritul *Neonil*, s-au îndăruit cu un ospiciu, cu o tipografie, cu un așezămînt de manufactură și în învecinata politie cu unul din cele mai bune și frumoase ospitale și cu o școală publică. Însă scopul de căpetenie a acestui așezămînt, nefiînd numai a ușura pătimirile trupești a omenirei suferinde, ci a o conduce prin cuvînt și faptă pe calea mîntuirii rămăsese în părăsire, ba încă se întrebuița și oarecare scopuri politice străine interesului țării, încît de demult nu s-au văzut răsărind din sinul său arhieriei ca prințul Movilă, Varlaam, Dosoftei care au ilustrat biserica și literatura română precum mărturisesc scrierile lor...“.

Mănăstirea Neamț, ca, dealtfel, și celelalte mănăstiri din regiune, au avut un pătrunzător ecou în conștiința poetică a povestito-

5. Sub semnătura G. Sion.

6. Nesemnăt.

ruului *Ion Creangă*. Nu putea să lipsească el, cînd era mărișor, de la hramul mănăstirii Neamț, eveniment de amploare ortodoxă și, în același timp, românească. În *Aminții din copilărie*, referindu-se la mănăstiri, scrie: „Cîți domnitori și mitropoliți s-au rînduit la scaunul Moldovei, de cînd e țara asta, au trebuit să treacă măcar odată prin Humulești spre mănăstiri... mă rog, la Mănăstirea Neamțului, Icoana făcătoare de minuni, hram de Ispas și iarmaroc în tîrg tot atunci“.

În clasică sa scriere *România pitorească*, scriitorul Alexandru Vlahuță n-a putut trece cu vederea această vatră a Ortodoxiei. Venind dinspre Pipirig, el a vizitat și Mănăstirea Neamț: „Abatem la stînga, scrie el. Din marginea Dumbrăvii se deschide ca o poartă și, în fund, printre crengi, se văd strălucitoare turlele bisericilor de la Mănăstirea Neamț.“

Scoborîm pe lîngă cișmea în valea împestrițată de flori, culcată între păduri de brad; o bună fugă de cal și iată-ne sub lungile cerdacuri ale celei mai bogate așezări de monahi, din tot cuprinsul țării. Mănăstirea asta ține minte demult; ea era veche cînd a venit Ștefan cel Mare de-a zidit biserica „Înălțarea Domnului“, după ce a învins pe Craiul Albert și-a pus pe poloni să are și să samene ghindă în țelina îngrășată cu sîngele lor. Și domni după domni au înzestrat-o“.

Aflîndu-se, de mai multe ori, la Mănăstirea Neamț, unde s-a odihnit, s-a recules și a așternut, în pagini nemuritoare, gîndurile și sentimentele sale, scriitorul Gala Galaction a surprins, în cîteva fraze de mare valoare literară, ceea ce reprezintă această mănăstire ca expresie artistică și, în același timp, ca instituție a Ortodoxiei. Iată ce scrie el, în *La Neamțu în sfînta mănăstire*: „E către seară. Codrii de brad sînt negri ca după o îngropăciune de sute de mii de ani în beciurile pămîntului. Lărgimile dintre zidurile palide și dintre pridvoare se afundă în umbră. Turnul cel mare, turlele, clopotnița bătrînă, din zilele descălecătoarei, stau sihastre și încă geometrice... o pace de fîntînă adîncă pogoară din înălțimea crucilor, ridicate în alte veacuri pînă pe lespezile sub care se odihnesc ctitorii și voievozii“; în *Clopotele Mănăstirii Neamț*, el redă, cu procedeele artistului, ecoul simfonic al clopotelor în conștiința sa: „M-am deșteptat în chemarea de Liturghie a clopotelor din Mănăstirea Neamț. Dimineața era limpede, zările culcate lin și străvezii pe codri. Prin fereastra deschisă pătrundea pînă la mine, răcoroasă și cristalină, viața acestui sîn de pajști, de brazi și de izvoare în care se găsește Mănăstirea Neamțu. Am ascultat adînc, am ascultat cucernic. De mult nu mai auzisem o predică atît de pătrunzătoare ... Cîți mitropoliți n-au fost întîmpinați cu salutarea lor, pe cîți voievozi nu i-au sărbătorit și în mijlocul cîtor primejdii n-au strigat către cer... voievozi și vlădici, coconi și jupînițe, soli străini și călugări... au trecut pe aici și au dus cu ei renumele Moldovei și al mănăstirii Neamț...“.

Același scriitor, într-un articol *La Mănăstirea Neamțu*, publicat în anul 1939, scria: „Am fost la mănăstirea Neamț, mai anii trecuți, într-o zi de septembrie, străvezie, înalt boltită și plină de alean, așa cum numai între codrii Neamțului poți să vezi... Și atunci și azi și pururea, poezia acestui scump sîn moldovenesc va robi și

va pune la dajdie literară pe poezii și pe scriitorii noștri.... Cine vine la Mănăstirea Neamțu și nu cercetează schitul Vovidenia, cel așezat deasupra pieptului de deal plin de căpițe de fin și încovoiat ca o șea de voievod?... Cum să lași necercetat izvorul cu apă tămăduitoare când drumul pînă acolo este o alee tăiată printre brazi, contemporană cu starețul Paisie... Și apoi poteca la Pocrov, suișul ocolit, prin inima pădurii întunecoasă și însuși arhaicul schit, cu numai doi-trei călugări și încremenit lingă iezerul lui cu ape vii.... Dar frumusețea și stăpînirea mănăstirii Neamțu se întind și mai departe. Piraiele Ozana, Secu, Nemțișorul rămîn uneori, în aceste văi adînc sorbite, numai niște nasturi de cristal, înșirați rar și inegal pe un fir de argint... Ce păduri încă neatînse de prăpădul exploatării! Ce pășuni grase și fericite! Ce sfință dărnicie a naturii parcă de-abia ieșită din mîinele Creatorului... Și peste acestea, pe această vale sălbatică, răzbătută de șiraguri de pietroaie iar uneori înecată de puhoai descărcate din munți, s-a scris atîta istorie, atîta viață românească, au trecut atîția eroi ai neamului și atîția dușmani, s-au perindat atîtea povești adevărate și dureroase“.

Neîntrecutul rapsod al plaiurilor străbune și al datinilor din veac, *Mihail Sadoveanu*, care a și viețuit, mai mult timp, în preajma mănăstirii Neamț, unde va fi cules teme pentru fecunda sa operă literară, a împletit în unele din narațiunile istorice scrise de el, evocări ale acestei așezări călugărești. Spi-cuim, doar, din numeroasele sale referiri la această veche mănăstire, cîteva fraze/ din capitolul I *Despre hramul Sfintei mănăstiri Neamțu...*, al narațiunii epopeice *Frații Ideri*, în care este vorba despre participarea domnitorului Ștefan cel Mare la hramul bisericii Înălțarea Domnului, „la anul de la Hristos 1469“. „...După acest cuvînt al starostelui Căliman, văzduhul primăverii s-a umplut deodată de freamătul clopotelor. Mulțimea s-a mișcat ca valurile. Se auzeau chemări și îndemnuri; urmă apoi o izbucnire de chioțe. De pe zidurile mănăstirii, oameni de rînd și monahi făceau semne. Clopotarii de asemenea năboiseră la una din firidele turnului, scofînd către Valea Nemțișorului un strugure de capete. În ogrăzile chiliilor, căraușii se suiseră pe draghinele căruțelor lungindu-și gîturile într-aceeași parte, spre poienile de dincolo de valea Nemțișorului. Printre copaci rari, printre molizi, pe sub cireși singuratici înfloriți, se arătaseră oșteni călări cu straie colorate. Se mișcau prin puzderia de soare, micșorați de depărtare.

Deci domnia venea dinspre Rîșca. Învolverîndu-se, norodul se urni spre hudiți ca să iasă la Nemțișor, întru întîmpinarea alaiului. Atunci se iviră din laturea mănăstirii răzăși călări cu căpitan domnesc, oprind năvala mulțimii. Un crainic își ridică în suliiță cușma, poftind să deie vestire.

Mișcarea conțeni. Crainicul se sui cu repeziciune deasupra șelei stînd în picioare pe cal și slobozi porunca :

— Măria Sa poștește să-l așteptați aici, să-i țineți calea deschisă ca să poată intra la sfînta icoană făcătoare de minuni.... Atunci

soborul ieși pe poarta cetății, avînd pe prea sfințitul vlădică Iosif în frunte, în odăjdii. La dreapta și la stînga prea sfinției sale, pășea cîte un ierodiacon cu făclie. Al treilea diacon purta Sfînta Evanghelie legată în argint, umblînd înaintea vlădicăi. După soborul cuvioșilor monahi, urmau boieri ai țînutului și slujitori domnești.

Clopotele porniră cu mai mare zvon cînd, în aceleași poieni, cu molizi și cireși înfloriți, se arătă alaiul cel mare. Cei de pe ziduri și din turn cunoscură în acea depărtare numai calul alb al mării sale și numai fulgerarea gugiumanului său împodobit cu pietre de olmaz⁷.

Același mare scriitor remarcă într-un articol publicat, în anul 1954⁸, lucrările de restaurare ce se săvîrșeau cu sprijinul statului, la mănăstirea Neamț: „E bine să se aile că, într-o sută de ani de stăpînire a regimului boieresc și burghez, acest monument istoric a fost lăsat să meargă spre ruină. Iar în vara asta ni s-au bucurat ochii văzînd lucrările de renovare ale incintei, în stîlpi și boltă de piatră cioplită, hotărîte de guvernul democratic“.

Vibrația clopotelor mănăstirii Neamț l-a impresionat adînc și pe istoricul și criticul literar G. Călinescu, pe cînd zăbovea, în fruntea unui grup de cercetători de la Institutul de literatură și folclor la această mănăstire: „Cîntecul clopotelor Neamțului e indescriptibil, în tot cazul din ordinea simfonicului celui mai beethovenian. Combinat cu toaca el dă sugestii de melodii dar clopotul singur întonează un început de temă cu o tulburătoare tonitantră vibrație între orgă și clavicord“⁹.

Vraja clopotelor de la Neamț a prilejuit poetului Ion Alexantru următoarea reflecție: „Clopotele Neamțului, rupte din graiul strămoșilor, înveșnicite-n turn, ung cu mir din zori și pînă-n miez de nopți fruntea drumeților ...“¹⁰.

Mulți alți scriitori, cercetători ai trecutului cultural românesc, istorici și critici de artă sau călători, care au trecut pe la Mănăstirea Neamț sau au poposit, pentru un timp, în chiliile ei, au remarcat în scrisori, însemnări și diferite articole, ambianța pitorească a locului în care se află mănăstirea, unele particularități arhitecturale ale bisericii Înălțarea Domnului și ale celorlalte clădiri din jur, strădaniile cărturărești ale celor ce au viețuit în această așezare călugărească, contribuțiile lor pentru viața mai bună a semenilor lor.

Toate aceste referiri literare la Mănăstirea Neamț sînt pagini care pun grăitor în lumină un trecut, un avînt artistic, o lucrare îndeplinită cu prisos de roade.

Mănăstirea Neamț, complex monumental istoric, la care se

7. Mihail Sadoveanu, *Frații Jderi*, capitolul I, Despre hramul sîntei mănăstiri Neamțu.

8. „Gazeta literară“ din 26 septembrie 1954.

9. „Contemporanul“ din 18 aprilie 1958.

10. Ion Alexandru, *Iubirea de patrie*, Cluj, 1978, p. 117-118.

Prea Fericitul Patriarh Iustin, pe cînd era Mitropolit al Moldovei și Sucevei, și Sanctitatea Sa Patriarhul Nicolae VI al Alexandriei la Mănăstirea Neamț (octombrie 1971)

păstrează și sînt ocrotite cu grijă valori artistice patrimoniale, a fost vizitată de înalți ierarhi ai Ortodoxiei, teologi renumiți, crainici ai Consiliului Mondial al Bisericilor, oameni politici din diferite țări. De pildă, în ultimele decenii, această mănăstire a fost cercetată de Patriarhii *Alexei* al Moscovei și a toată Rusia, *Nicolae* al Alexandriei, *Chiril* și *Maxim* ai Bisericii Ortodoxe Bulgare, de reprezentanți ai Patriarhiei Ecumenice și ai altor Biserici Ortodoxe, de fostul secretar al Consiliului Mondial al Bisericilor, *Visser't Hooft*. În „Cartea de aur“ a mănăstirii se pot citi însemnări, subscrise de acești înalți oaspeți, privind măreția și frumusețea complexului monumental, rolul pe care l-a îndeplinit această așezare monahală, ospitalitatea românească.

Amintim, în încheiere, că impunătorul complex monumental, Mănăstirea Neamț, a fost gazdă a înalților conducători ai statului nostru. Astfel, la 16 iulie 1958, în timp ce se desfășurau lucrări de restaurare, monumentul a fost vizitat de *Gh. Gheorghiu-Dej*, *Chivu Stoica* și *Emil Bodnăraș*. La plecare, ei au subscris următoarele :

„Grijei de a îndruma noua așezare socialistă a poporului nostru i se adaugă grija de a păstra vechile creații mărețe ale trecutului său istoric.

„Vizita făcută prietenului nostru drag, maestrul Mihail Sadoveanu, a prilejuit hotărîrea de a grăbi restaurarea admirabilului monument istoric, „Mănăstirea Neamțului“.

La 9 septembrie 1966, însuși președintele Republicii Socialiste România, Domnul *Nicolae Ceaușescu* însoțit de primul ministru *Ion Gheorghe Maurer*, de *Petru Blajovici* și *D. Coliu*, intrau în ctitoria slăvitului Ștefan al Moldovei. Însemnarea subscrisă, cu acel prilej, pune în lumină vie grija înaltei conduceri de stat pentru moștenirea scumpă cultural-artistică a poporului nostru :

„Vizitînd Mănăstirea Neamțului, ctitoria marelui Ștefan voievod, am admirat această mîndră zidire, aleasă podoabă de artă, menită să înveșnicească virtuțile strămoșilor noștri și gloria lor.

Grija pentru întreținerea acestui monument este o dovadă a prețuirii pe care statul nostru, societatea noastră o acordă trecutului istoric al poporului nostru“.

Nu putem să nu remarcăm că în iureșul pentru viața cea nouă a patriei noastre, comorile vechi de artă ale poporului, între ele și monumentele istorice bisericesti, expresii ale ingeniozității artistice a înaintașilor, s-au bucurat de atenția și sollicitudinea conducătorilor statului.

